

Birey ve Toplum

Sosyal Bilimler Dergisi

Bahar 2022. Cilt 12 . Sayı 23

The logo for BİLSAM (Bilim ve Sosyal Araştırmalar) features the word "BİLSAM" in a bold, sans-serif font. A stylized, dark grey graphic element resembling a bird or a wing is positioned above the letters "I" and "S", extending from the "B" to the "M".

Birey ve Toplum

Altı Aylık Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Individual & Society
Cilt/Volume: 12 Sayı/Number: 23 Yıl/Year: 12
ISSN: 2146-4634 & E- ISSN 2148-2071

Sahibi / Owner
BİLSAM

Baş Editör / Editor in Chief
Fatma ZEREN (Prof., Dr., İnönü Üniversitesi)

Editörler / Editors
Çiğdem KIRANŞAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet Barış YILMAZ (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Zehra YILDIRIM (Dr., Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörü
Ümit YAKAR (Öğr. Gör., İnönü Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri
Nergis BİNGÖL (Dr., İnönü Üniversitesi)

Teknik Editör
Hüseyin İŞLEK (Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ARSLAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ÇEVİK (Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Ebru Burcu YILMAZ (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan ERDEM (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Dr., İnönü Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz DEMİRHAN (Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr. İbn-i Haldun Üniversitesi), Mohsen HABİBİ (Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi), Jamal Al SHALABİ (Dr., Hashemite-University-Zarqa), Ayman HAYAJNEH (Dr., Yarmouk University), Masood Nawaz KALYAR (Dr., GC University Faisalabad), Saed ENVARİ-ALLAME (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Dr., International Islamic University Malaysia), Merziyye NECEFOVA (Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ARSLAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ÇEVİK (Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Ebru Burcu YILMAZ (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan ERDEM (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Dr., İnönü Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz DEMİRHAN (Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr. İbn Haldun Üniversitesi), Mohsen HABİBİ (Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi), Jamal Al SHALABİ (Dr., Hashemite- University-Zarqa), Ayman HAYAJNEH (Dr., Yarmouk University), Masood Nawaz KALYAR (Dr., GC University Faisalabad), Saed ENVARİ-ALLAME (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Dr., International Islamic University Malaysia), Ahmet KARADAĞ (Dr., İnönü Üniversitesi), Hasan KAVRUK (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet KUBAT (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet ÖNAL (Dr., İnönü Üniversitesi), Hasan ÇİÇEK (Dr., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi), Fatma ZEREN (Dr., İnönü Üniversitesi), Neslihan DERİN (Dr., İnönü Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Reviewers for this Issue

Abdullah AYDIN (Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi), Ahmet TUNÇ (Doç., Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Berat AKINCI (Doç., Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi), CebraİL TELEK (Dr., Adıyaman Üniversitesi), Cuma SONGUR (Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi), Ersin AYCAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet Cüneyt KAYA (Prof., Dr., İstanbul Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Doç., Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Prof., Dr., İnönü Üniversitesi), Osman ULUYOL (Doç., Dr., Adıyaman Üniversitesi), Osman Vedüd EŞİDİR (Dr., Fırat Üniversitesi), Osman YILMAZ (Doç., Dr., Batman Üniversitesi), Ömer Faruk DEMİRKOL (Doç., Dr., Harran Üniversitesi), Özge KORKMAZ (Doç. Dr. Malatya Turgut Özal Üniversitesi), Sadık ÇALIŞKAN (Doç., Dr., İnönü Üniversitesi), Sümeyra AKKAYA (Doç., Dr., İnönü Üniversitesi), Yaşar AYDINLI (Prof., Dr., Uludağ Üniversitesi), Zafer AKBAŞ (Prof., Dr., Düzce Üniversitesi)

Yazı İşleri Md.
Recep ÖREK

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda iki defa (Mayıs ve Kasım) yayımlanan uluslararası katılımlı, hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Dergi'nin amacı tarih, edebiyat, felsefe, ilahiyat, kamu ve sosyal bilimlerin ilgili diğer alanlarında özgün çalışmaları yayımlamak ve bu alanlardaki disiplinler arası çalışmaları özel sayılarla teşvik etmektir. Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel, fikri ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazıların tüm yayın hakları Birey ve Toplum Dergisi'ne aittir.

Kapak & İç dizayn
Ahmet Yanar

Baskı

Step Ajans Matbaacılık Ltd. Şti., Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar- İSTANBUL Tel: (0212) 446 88 46,
Matbaa Sertifika No: 12266

Dağıtım

© BİLSAM Yayıncılık,
Küçük Hüseyinbey Mah. Azizler 1. Sokak İstanbulluoğlu Konağı Malatya/Türkiye.

Mail: mu_arслан@hotmail.com, Tel: 00 90 422 323 69 80.

Banka Hesap No: Türkiye Finans Katılım Bankası Malatya Şubesi: 865245

Web: http://bireyvetoplumdergisi.com

© BİLSAM Yayıncılık, Malatya 2022

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Türkiye’de Faiz Ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Fisher Hipotezi Kapsamında Ampirik Olarak Sınanması Ayşegül HAN	5	Empirical Testing Of The Relationship Between Interest And Inflation In Turkey Within The Scope Of Fisher Hypothesis Ayşegül HAN
Feldstein-Horioka Bulmacası ve Türkiye’den Kanıtlar Ceren PEHLİVAN	29	The Puzzle Of The Feldstein-Horioka And Evidence From Turkey Ceren PEHLİVAN
Dini Temelli Çatışmaların Bölgesel Güvenliğe Etkileri: Arakan Örneği Zehra AKSU	45	The Effects Of Religious Based Conflict On Regional Security: The Case Of Rakhine Zehra AKSU
Sürdürülebilir Çevre Örneği: Türkiye’de Yavaş Şehirler (Cittaslow) Aziz BELLİ / Zeliha Eda ÇELİK	63	Example Of Sustainable Environmental: Slow Cities In Turkey (Cittaslow) Aziz BELLİ / Zeliha Eda ÇELİK
Muhasebe Hata ve Hileleri ve Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Adli Muhasebecilik Mesleği Cumhur DEMİR / Abdunnur YILDIZ	91	Accounting Errors And Frauds And The Forensic Accounting Profession In Detecting Fraud Cumhur DEMİR / Abdunnur YILDIZ
İhsâu’l-Ulûm’un Yurtlandırıcı Çevirisindeki ‘Mantıksızlıklar’ ve ‘İz’ânsızlıklar’ Üzerine Mehmet Fatih BİRGÜL	143	“On “İllogicalities” and “İncomprehensions” in The Nativised Translation of ‘İhsâu’l-Ulûm’ of al-Farabi” Mehmet Fatih BİRGÜL
Tutum Ve Motivasyonun Akademik Başarı Üzerindeki Etkilerinin Yapısal Eşitlik Modellemesi İle İncelenmesi Mustafa AKSOĞAN / Oğuzhan ÖZDEMİR	207	Investigation Of The Effects Of Attitude And Motivation On Academic Success With Structural Equality Modeling Mustafa AKSOĞAN / Oğuzhan ÖZDEMİR
Adana’nın Marka Algısı: Metaforik Bir Analiz Dr. Gökhan BAK / Yusuf NAZLI / Esen BİLGİLİ / İsmail GÜNDÜZ	223	Adana’s Brand Perception: A Metaphorical Analysis Dr. Gökhan BAK / Yusuf NAZLI / Esen BİLGİLİ / İsmail GÜNDÜZ
SSCB’den Rusya Fedarasyonu’na Türk-Rus İlişkileri: İmkânlar ve Açmazlar Erden KİŞİ	239	Turkish-Russian Relations From The USSR To The Russian Federation: Possibilities And Dails Erden KİŞİ

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
June 2022 Yıl 12, Sayı 1, ss. 05-27

Journal of Individual & Society Haziran 2022
Year 12, Issue 1, pp. 05-27

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1030317>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 01.12.2021

Submitted: 01.12.2021

Kabul Tarihi: 07.06.2022

Accepted: 07.06.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

HAN, A. (2022). Türkiye’de Faiz Ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Fisher Hipotezi Kapsamında Ampirik Olarak Sınanması, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 05-27.

TÜRKİYE’DE FAİZ VE ENFLASYON ARASINDAKİ İLİŞKİNİN FİŞER HİPOTEZİ KAPSAMINDA AMPİRİK OLARAK SINANMASI

EMPIRICAL TESTING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN INTEREST AND INFLATION IN TURKEY WITHIN THE SCOPE OF FISHER HYPOTHESIS

Ayşegül HAN

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bölümü
Ph.D. Student, İnönü University, Institute of Social Sciences, Department of Econometrics

E-posta: aysegullhann@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3390-2129>

Öz

Yapılan bu çalışmada, faiz ile enflasyon arasındaki ilişkiyi ele alan Fisher hipotezinin Türkiye için geçerliliği 2003:01 ve 2021:09 dönemleri arasındaki aylık verilerle incelenmiştir. İlk olarak incelenen değişkenlerin doğrusal olup olmadığı Hxarvey ve Lxeybourne (2007) ve Hxarvey vd. (2008) dxoğrusallık testleriyle sınanmıştır. Değişkenlerin doğrusal olmadığı bulgusu elde edilince Fisher hipotezinin test edilmesi için KSS (2006) doğrusal olmayan eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Türkiye için Fisher hipotezinin geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durumda, Türkiye’de incelenen

dönem içerisinde faiz ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fisher Hipotezi, Enflasyon, Faiz Oranı, Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi.

Abstract

In this study, the validity of the Fisher hypothesis, which deals with the relationship between interest and inflation, for Turkey was examined with monthly data between 2003:01 and 2021:09 periods. Firstly, whether the variables examined are linear or not, Harvey and Leybourne (2007) and Harvey et al. (2008) tested with linearity tests. CSR (2006) nonlinear cointegration test was used to test the Fisher hypothesis when the finding that the variables were not linear was obtained. As a result of the analysis, it was found that the Fisher hypothesis is not valid for Turkey. In this case, it is stated that there is no long-term relationship between interest and inflation in the analyzed period in Turkey.

Keywords: Fisher Hypothesis, Inflation, Interest Rate, Nonlinear Cointegration Analysis.

GİRİŞ

İktisat literatüründe tartışma konularının en başında gelen enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışı ifade etmektedir. Ülkeler bakımından ele alındığında ise bu durum milli paranın değerinin gittikçe azalarak alım gücünün düşmesi olarak ifade edilmektedir (Karluk, 2005, s. 379). Enflasyonun makroekonomik değişkenlerle ilişkisi de literatürde sıklıkla ele alınmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında enflasyondaki değişimler araştırmacıların ilgisini çekmiştir (Gök, 2018, s. 5).

Enflasyon birkaç mal ve hizmet fiyatındaki farklılaşma şeklinde değil, üreticilerin ve tüketicilerin tükettikleri bütün mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki sürekli artış olarak ifade edilmektedir. Enflasyon beraberinde tüketici gelirlerinde değişimi de meydana getirmektedir. Tüketici gelirlerindeki bu değişimler enflasyon oranından düşük olursa tüketicilerin

alım gücünde erime görülmektedir. Fiyatlar genel seviyesinin artmasıyla beraber milli paranın değer kaybı yaşaması iktisadi olarak toplumun tamamını etkilemektedir. Ayrıca enflasyon iktisadi sorunların yanı sıra bazı sosyal sorunlar da meydana getirmektedir (Yenice & Yenisu, 2019, s. 1069; Efeoğlu vd., 2017, s. 1446).

Enflasyonun hesaplanması amacıyla çeşitli fiyat endeksleri ele alınmaktadır. Fiyat endeksleri ülkelere göre farklılık gösterse de uluslararası fiyat endeksleri için bazı normlar bulunmaktadır. Türkiye için enflasyon hesaplamalarını Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) gerçekleştirmektedir. TÜİK, tüketici ve üretici fiyatlarındaki değişimleri belirlemektedir (Terzi & Tütüncü, 2017, s. 174). Bu kapsamda TÜİK, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) olarak iki çeşit fiyat endeksi hesaplamaktadır. TÜFE ile enflasyon hesabı yapıldığında, hane halklarının belirli dönemlerde tüketim değerlerinin endekse konu olan mal ve hizmetlerden farklılıklarının tespit edilmesi gerekmektedir. TÜFE iktisadi açıdan ülkelerin göstergelerinin biri olmasının yanı sıra, iktisadi politikanın yönünün tespit edilmesi bakımından da önem taşımaktadır. ÜFE ise üretimi gerçekleştirilen yurt içi mal ve hizmetlerin belli aralıklardaki fiyat farklılıklarının tespit edilmesiyle belirlenmektedir. Üretime konu olan mal ve hizmet fiyatlarından belirlenen enflasyon iktisat politikalarına etki etme bakımından önem taşımaktadır (Gök, 2018, s. 5).

Fiyat endekslerinin hesaplanmasında mal ve hizmetlerin tespit edilmesinin ardından fiyatlar genel seviyelerinin belirli dönemlerdeki farklılıkları belirlenmektedir. Bu kapsamda Laspeyres ve Paasche olarak iki çeşit fiyat endeksi ele alınmaktadır (Kurnaz, 2009, s. 4). Laspeyres Fiyat Endeksi, Paasche Fiyat Endeksi’ne göre daha çok tercih edilmektedir. Paasche Fiyat Endeksi’nde ise Laspeyres Fiyat Endeksi’ne göre fiyat artışlarıyla normale kıyasla daha az karşılaşılmaktadır. Hesaplamadaki bu farklılıkların en başta tespit edilmesinin zorlukları, hesaplamada uzun gecikmelere yol açabilmektedir. Bu problemin yok edilmesi amacıyla Laspeyres ve Paasche endekslerinin geometrik yaklaşımı göz önüne bulundurularak Fisher Endeksi meydana getirilmiştir. Fisher Endeksi,

her iki endeksi de ele alan çapraz bir endeks olarak ele alınmaktadır (Ulusoy, 2006, s. 190).

Enflasyon dönemleri tasarruflar içerisinde belirleyici unsur meydana getirmektedir. Faizlerin artması ve piyasalarda devam eden belirsizlik, tasarruflara yönelmeye etki edebilmektedir. Bu da yatırımlarda düşüş yaşanmasına yol açmaktadır. Faizlerin düşmesi halinde ise tüketim ve yatırım harcamalarında meydana gelen artıştan dolayı enflasyon baskısının artması öngörülmektedir (Bocutoğlu, 2011, s. 90).

Enflasyon çeşitlendirilmesi, enflasyonun meydana geliş sebeplerinin etkin bir şekilde incelenmesi adına yapılmış bir çalışmadır. Enflasyon ile başarılı bir şekilde mücadele edebilmek amacıyla enflasyonu oluşturan koşulları ve ekonomik dengesizlikleri saptamak gerekmektedir. Bu bağlamda nedenlerine göre enflasyon türleri, talep enflasyonu, maliyet (arz) enflasyonu, ithal enflasyon ve yapısal enflasyon şeklinde dört kısımda ele alınmaktadır.

Talep enflasyonu, bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin toplam talebi karşılayamaması halinde meydana gelen enflasyon şeklinde ifade edilmektedir (Unay, 2001, s. 322). Yani talep enflasyonu, toplam talebin belli bir fiyat düzeyinde üretilen mal ve hizmet üretiminden kaynaklanmaktadır. Bu talep fazlalığının sebepleriye genellikle, özel harcamalar ya da kamu harcamaları olarak ifade edilmektedir. Devlet harcamalarının dışında, bireylerin taleplerindeki hızlı artışlar enflasyona etki etmektedir. Bunun yanı sıra ekonomide fazla para dolaşması, kredi kapasitesinin hızlı bir şekilde genişlemesi, tüketici gelirlerinde meydana gelen artışlar enflasyonist baskıyı çoğaltabilmekte ve tasarruflar yatırımları yeterli olmamakta, geciken yatırımlar üretime dahil olamamakta böylelikle talep enflasyonu da daha net duruma gelmektedir (Altınok, 2004, s. 307). Enflasyona gerek talep gerekse de arz açısından da etki eden maliyet enflasyonu, üretimdeki her çeşit maddenin ve iş gücünün maliyetinin artması neticesinde fiyatların artması halidir. İthal enflasyon, dış ticarete konu olan mal ve hizmet fiyatlarındaki artışın yurt içinde imal edilen mal ve hizmet maliyetlerini artırmasıdır (Acocella, 2005, s. 51). Yapısal enflasyon, bir ekonominin esnek bir yapıya sahip

olmaması sonucunda ortaya çıkan bir enflasyon türü olarak tanımlanmaktadır. Genellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinde görülmektedir. Ekonomik yapının esnek olmaması sonucu bazı sektörlerde gerçekleşen üretim, talep değişmelerine kısa sürede uyum sağlayamamaktadır. Uyum sürecinin uzun sürmesi ise sermaye, döviz, kaynak hareketliliğinin düşük olması, nitelikli iş gücü yetersizliği gibi unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ekonomide genel olarak talep fazlası bulunmamaktadır (Künç, 2011, s. 12).

Literatürde yer alan çalışmalarda faiz hakkında çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Genel olarak faiz, sermaye gereksinimi bulunan kişilerin tasarruf sahiplerinden birikimlerini belirli bir ücret karşılığında ödünç alma şeklinde ifade edilmektedir (Parasız, 2009, s. 68). Bu kapsamda faizin yatırımlar için oldukça önemli bir iktisadi unsur olduğunu söylemek mümkündür. Yüksek faiz oranlarının yatırımları azaltıcı bir etkisi iktisadi gelişmeye olumsuz etki edebilmektedir. Bunun yanı sıra faiz, enflasyonla mücadele için en fazla başvurulan iktisadi değişkenlerdendir. Ülkede yatırımlara etki eden faiz, yatırımların faize karşı duyarlılığı bakımından önem taşımaktadır. Eğer yatırımlar neticesinde elde edilmesi beklenen getiri, faize verilecek değerden fazla ise yatırımın meydana gelmesi anlamlı olmaktadır. Aksi halde ise yatırım anlamsız hale gelmektedir. Yatırımın anlamsızlaştığı durumda yatırımdan vazgeçilerek eldeki değerlerin yüksek faiz getirisi amacıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Faiz hakkındaki unsurlar çeşitlilik göstermektedir. Ülkelerin ekonomi politikalarında önemli bir yeri bulunan faiz değişkeni, para arzı, döviz kuru, uluslararası sermayenin yönü, enflasyon vb. pek çok unsurun etkisinde kalmaktadır (Ünsal, 2007, s. 110; Pehlivan vd., 2017, s. 16).

Çalışma kapsamında faiz ile enflasyon oranları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Literatürde faiz ve enflasyon arasındaki ilişkiyi ilk olarak Fisher öne sürmüştür. Bundan dolayı faiz ve enflasyon arasındaki ilişki Fisher hipotezi olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda çalışmada Fisher hipotezi, 2003:01 ve 2021:09 tarihleri arasındaki aylık verilerle Türkiye için incelenmektedir. Fisher hipotezinin incelendiği

bu çalışma beş bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm giriş kısmı olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde Fisher hipotezi kavramı açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Fisher hipotezi hakkında literatür taraması yer almaktadır. Dördüncü bölümde faiz ile enflasyon arasındaki ilişkiyi ele alan Fisher hipotezi ampirik olarak incelenmiştir. Son olarak beşinci bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır ve konu ile ilgili değerlendirmeler yer almaktadır.

1. FİŞHER HİPOTEZİ

Fisher hipotezi teorisi Fisher'ın 1930 senesinde yayınlamış olduğu "The Theory of Interest" adlı çalışmada öne sürülmüştür. Bu teoride, uzun vadede beklenen enflasyon düzeyindeki farklılıkların nominal faiz düzeylerine birebir etki ettiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, nominal faiz düzeylerinde meydana gelen artış reel faiz düzeylerine etki etmemektedir. Fisher hipotezi, reel faiz düzeyinin sabit olduğunu ve nominal faiz düzeyinin, reel faiz düzeyiyle beklenen enflasyon düzeyinin toplamına eşit olduğunu belirtmektedir.

Fisher (1930) yapmış olduğu çalışmasında, beklenen enflasyon düzeyiyle nominal faiz düzeyi arasındaki ilişkiyi, İngiltere için 1820-1924 ve ABD için 1890-1927 yılları arasındaki enflasyon ve faiz oranları değişkenleriyle incelemiştir. Yapılan analiz neticesinde, korelasyon katsayıları İngiltere için 0,980 ve ABD için 0,857 olarak belirlenmiştir. Elde edilen yüksek korelasyon katsayıları, uzun vadede enflasyon ve faiz oranları arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedir (Fisher, 1974, s. 416-451).

Fisher hipotezi aşağıda belirtilen denklemlerle gösterilmektedir;

$$i_t = r_t + \pi_t^e$$

Burada, nominal faiz oranını, reel faiz oranını ve ise beklenen enflasyon oranını belirtmektedir (Lebe & Arda Özalp, 2016, s. 97). Piyasalar tam istihdam durumundayken, kişiler tasarruflarını yatırıma çevirirken, sağlayacakları nominal getirinin enflasyondan dolayı zarar görmesini

istemediklerinden dolayı, muhtemel zararı telafi etmek istemeleri Fisher hipotezinin temelini oluşturmaktadır.

Fisher hipotezinde, beklenen enflasyon düzeyindeki değişimler nominal faiz oranına etki etmekle beraber, reel faiz oranına etki etmemektedir. Bunun neticesinde iki sonuç meydana gelmektedir. Bunlar;

- Reel faiz oranı, reel ekonomik unsurlarca tespit edilmektedir ve enflasyonla ilişkisi bulunmamaktadır.
- Beklenen enflasyon düzeyinde değişimler reel faiz oranına etki etmediğinden, doğrudan nominal faiz oranını etkileyecektir (Bolatoğlu, 2006, s. 3-4).

Rasyonel beklentiler göz önünde bulundurularak, beklenen enflasyon aşağıdaki gibi yeniden düzenlenmektedir. Bu düzenlemeyle denkleme reel enflasyon oranıyla hata terimi ilave edilerek formül aşağıdaki gibi elde edilmiştir;

$$i_t = r_i + r\pi_t + \varepsilon_t$$

Burada, beklenen enflasyon oranı, reel enflasyon oranı ve hata terimi toplamı olarak belirtilmektedir. Fisher hipotezi, nominal faiz oranı ve enflasyon oranının beraber hareket ettiğini belirtmektedir ve reel faiz oranı etki etmemektedir. Bundan dolayı Fama (1975), hata teriminin normal dağıldığı varsayımında Fisher hipotezi aşağıdaki gibi tekrar düzenlenmiştir;

$$i_t = \alpha_0 + \alpha_1 r\pi_t + \vartheta_t \dots \quad \vartheta_t \sim iid(0, \delta^2)$$

Buna göre, Fisher hipotezinin geçerliğini sınamak amacıyla oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

$$H_0: \alpha_1 = 1$$

$$H_1: \alpha_1 \neq 1$$

Analiz neticesinde, nominal faiz oranı ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki belirlenmişse ve $\alpha_1 = 1$ ise tam Fisher etkisi, $\alpha_1 > 1$ ise güçlü Fisher etkisi, $\alpha_1 < 1$ ise zayıf Fisher etkisi olduğu belirtilmektedir. Eğer nominal faiz oranı ve enflasyon arasında uzun dönemli bir

ilişki bulunmuyorsa, Fisher etkisinin geçerli olmadığı ifade edilmektedir (Lebe & Arda Özalp, 2016, s. 98).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Fisher hipotezi hakkında literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Literatürde bulunan araştırmalarda incelenen ülke ya da ülke gruplarına göre kullanılan analiz teknikleriyle Fisher hipotezinin geçerli olup olmadığı şeklinde sınıflandırılmıştır. Yapılan bu sınıflama ile oluşturulan tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Fisher Hipotezi ile İlgili Literatür Özeti

Araştırmacı	Araştırma Dönemi	Ülke	Veri Seti	Yöntem	Sonuç
Bolatoğlu (2006)	1990:01/2005:04	Türkiye	Hazine İskontolu İhaleleri Yıllık Bileşik Faiz Oranları, TÜFE	Engle-Granger ve Johansen Juselius Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerlidir.
Herwartz & Reimers (2006)	1960:01/2004:06	114 ülke	Faiz Oranı, Enflasyon Oranı	Durağan Olmayan Panel	Fisher hipotezi geçerlidir.
Gül & Açıkalın (2008)	1990:01/2003:12	Türkiye	Faiz Oranı, TÜFE	Johansen Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerlidir.
Yılanıcı (2009)	1989:01/2008:01	Türkiye	Vadeli Mevduat Faiz Oranı, TÜFE	Engle KSS Eşbütünleşme -Granger Testleri	Fisher hipotezi geçerli değildir.
Ahmad (2010)	1980:01/2007:02	8 Doğu Asya Ülkeleri	Muhtelif Faiz Oranları, Enflasyon Oranları	ADF Test, KSS Test	Fisher hipotezi geçerlidir.
Bassil (2010)	1960/2008	ABD	Hazine Bonosu Faiz Oranı, TÜFE	LM Birim Kök Testi, Bai-Perron Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerlidir.

Bayat (2011)	2002:01/2011:05	Türkiye	Farklı Vadelerde Mevduat Faiz Oranları, TÜFE	Seo Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerli değildir.
Mahdi & Masood (2011)	1989/2007	İran	Faiz Oranı, Enflasyon Oranı	Johansen Eşbütünleşme Testi, VECM	Fisher hipotezi geçerlidir.
Fatima & Sahibzada (2012)	1980/2010	Pakistan	Faiz Oranı, Enflasyon Oranı	Johansen Eşbütünleşme Testi, VECM, Granger Nedensellik Analizi	Fisher hipotezi geçerlidir.
İncekara vd. (2012)	1989:Q1/2011:Q4	Türkiye	Vadeli Mevduat Faiz Oranı, ÜFE	Johansen Eşbütünleşme Testi, VAR Model	Fisher hipotezi geçerlidir.
Sheefeni Sheefeni (2013)	1992:01/2011:12	Namibya	Hazine Bonosu Faiz Oranı, TÜFE	Johansen Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerli değildir.
Tsong & Lee (2013)	1957:Q1/2010:Q2	6 OECD Ülkesi	Hazine Bonosu Faiz Oranı, TÜFE	Quantile Eşbütünleşme Modeli	Fisher hipotezi geçerlidir.
Zainal vd. (2014)	2000:01/2012:12	Malezya	Hazine Bonosu Faiz Oranı, Bankalararası Faiz Oranı, TÜFE	ARDL Sınır Testi	Fisher hipotezi geçerlidir.
Mpho & Simangaliso (2015)	1989/2013	Botsvana	Nominal Faiz Oranı, Reel Faiz Oranı, Enflasyon	Johansen Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerli değildir.
Okur (2017)	2008:01/2016:04	Türkiye	Reel Faiz Oranı, TÜFE	Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Fisher hipotezi geçerlidir.
Tıraşoğlu (2018)	1990:01/2017:12	MINT Ülkeleri	Vadeli Mevduat Faiz Oranı, TÜFE	Eşik Değerli ADL Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerlidir.

Evren & Mucuk (2019)	1980/2018	Türkiye	Vadeli Mevduat Faiz Oranı, TÜFE	Johansen Eşbütünleşme Testi, VECM	Fisher hipotezi geçerlidir.
Uğur vd. (2019)	2004:07/2018:11	Türkiye	Vadeli Mevduat Faiz Oranı, TÜFE	ARDL Sınır Testi, FMOLS, DOLS, CCR ve OLS Koentegrasyon Analizi	Fisher hipotezi geçerlidir.
Yenice & Yenisu (2019)	2003:01/2018:04	Türkiye	Tüketici Kredileri Faiz Oranı, TÜFE	ARDL Sınır Testi, Toda Yamamoto Nedensellik Analizi	Fisher hipotezi geçerlidir.
Sinan (2019)	2006:04/2018:09	Türkiye	Vadeli Mevduat Faiz Oranı, TÜFE	VAR Modeli, Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Fisher hipotezi geçerlidir.
Songur (2019)	2002:01/2018:01	Türkiye	Farklı Vadelerde Mevduat Faiz Oranları, TÜFE, ÜFE	Fourier Shin Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerli değildir.
Uğur (2019)	2002:01/2017:12	G-7 Ülkeleri	Uzun Vadeli Faiz Oranı, Enflasyon Oranı	Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi	Fisher hipotezi geçerli değildir.
Baktemur (2020)	1999/2017	G7 ve 7 Gelişmekte Olan Ülke	Borçlanma ve Mevduat Faiz Oranları, TÜFE	Kao Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Fisher hipotezi geçerlidir.

Literatür taraması sonucunda incelenen çalışmalar değerlendirildiğinde, Bolatoğlu (2006), Herwartz & Reimers (2006), Gül & Açıkalın (2008), Ahmad (2010), Bassil (2010), Mahdi & Masood (2011), Fatima & Sahibzada (2012), İncekara vd. (2012), Tsong & Lee (2013), Zainal vd. (2014), Okur (2017), Tıraşoğlu (2018), Evren & Mucuk (2019), Uğur vd. (2019), Yenice & Yenisu (2019), Sinan (2019) ve Baktemur (2020) Türkiye için Fisher hipotezinin geçerli olduğu bulgusunu elde ederken;

Yılanıcı (2009), Bayat (2011), Sheefeni Sheefeni (2013), Songur (2019) ve Uğur (2019) ise Türkiye için Fisher hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

İncelenen çalışmalardan Bolatoğlu (2006), Gül & Açıkalin (2008), Yılanıcı (2009), Bayat (2011), İncekara vd. (2012), Okur (2017), Songur (2019), Uğur vd. (2019), Sinan (2019) ve Baktemur (2020) çalışmaları Türkiye için yapılmıştır. Bunlardan Bolatoğlu (2006), Gül & Açıkalin (2008), İncekara vd. (2012), Okur (2017), Uğur vd. (2019), Sinan (2019) ve Baktemur (2020) çalışmalarında doğrusal yöntemler kullandığı, Yılanıcı (2009), Bayat (2011) ve Songur (2019) ise çalışmalarında doğrusallık sınaması yaparak doğrusal olmayan yöntemler kullandığı görülmektedir. Ekonometrik çalışmalarda serilerin yapısal özelliklerinin tespit edilmesi önem taşımaktadır. Veri yaratma sürecine uygun yöntem ve modellerle yapılan analizler güvenilir bulgular elde edilmesini sağlayacaktır. Bundan dolayı serilerin doğrusal yapıda olup olmadığının incelenmesi önemlidir (Yılanıcı & Tıraşoğlu, 2016: 2).

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Yapılan bu çalışmada, faiz ile enflasyon arasındaki ilişkiyi ele alan Fisher hipotezinin Türkiye için geçerliliğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada kullanılan 2003:01 ve 2021:09 tarihleri arasındaki aylık nominal faiz oranı ve TÜFE verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB-EVDS) üzerinden elde edilmiştir. Öncelikle incelenecek verilerin logaritması alınmıştır. Logaritma alma, düzeyde üstel bir büyüme gösteren serinin logaritması alındığında büyüme doğrusal hale gelmektedir. Logaritmanın alınmasıyla varyans sabitleşmekte ve aykırı gözlemlerin etkileri azalmaktadır (Türe & Akdi, 2005, s. 6). Değişkenlerin logaritmasının alınmasının ardından serilerin doğrusal yapıda olup olmadıklarının belirlenmesi amacıyla Harvey ve Leybourne (2007) ve Harvey vd. (2008) doğrusallık sınaması yapılmıştır. Analiz sonucunda değişkenlerin doğrusal olmayan yapıda olduklarının bulgusu elde edildikten sonra durağanlık sınaması için Kruse (2011) doğrusal olmayan birim kök testi ele

alınmıştır. Bu test yumuşak geçişli model yapısında olduğu için ekonomik yapıya daha uygun görülmektedir ve diğer testlere göre daha güçlüdür (Güriş vd., 2016, s. 134). Yapılan birim kök sınaması sonrasında Fisher hipotezinin test edilmesi amacıyla KSS (2006) doğrusal olmayan eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

3.1. Doğrusallık Testleri

Ekonometrik çalışmalarda, bir seriyi incelemeye önce, yapısal özelliklerini belirlemek gerekmektedir. Böylece, yapısal özelliklerine göre uygun yöntem seçilerek analiz yapılır. Bu yüzden serilerin doğrusal olup olmadıklarını belirlemek önemlidir. Bu nedenle serilerin doğrusal yapıda olup olmadıklarının tespit edilmesi amacıyla Harvey ve Leybourne (2007) ve Harvey vd. (2008) doğrusallık sınaması yapılmıştır.

Harvey ve Leybourne (2007), I(0) ve I(1) süreçlerin birlikte varlığına olanak tanıyan şu denklemi öne sürmüşlerdir;

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1}^3 + \beta_4 \Delta y_{t-1} + \beta_5 (\Delta y_{t-1})^2 + \beta_6 (\Delta y_{t-1})^3 + \varepsilon_t$$

Denkleminde doğrusallık sınaması için ele alınacak hipotezler aşağıdaki gibidir;

$$H_0: \beta_2 = \beta_3 = \beta_5 = \beta_6 = 0$$

$$H_1: \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_5 \neq \beta_6 \neq 0$$

Harvey ve Leybourne (2007) test istatistiği şu şekildedir;

$$W_T = \frac{RSS_1 - RSS_0}{RSS_0/T}$$

$$W_T^* = \exp(-b|DF_T|^{-1})W_T$$

Burada, b sıfır olmayan sabit, kısıtlı regresyondan belirlenen ADF test istatistiğidir. , hipotezi için hata terimi kareler toplamını ve T gözlem sayısını ifade etmektedir. Harvey ve Leybourne (2007) test istatistiği dağılımı sergilemektedir.

Harvey vd. (2008) testi için, serinin durağan ve durağan olmama varsayımında incelenecek modeller şu şekildedir;

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^p \beta_{4,j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t$$

$$\Delta y_t = \lambda_1 \Delta y_{t-1} + \lambda_2 (\Delta y_{t-1})^2 + \lambda_3 (\Delta y_{t-1})^3 + \sum_{j=1}^p \lambda_{4,j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t$$

Burada, Δ fark operatörü ve p gecikme sayısını belirtmektedir. Durağanlık için tespit edilen W_0 ve durağan olmama için elde edilen W_1 test istatistiğiyle Harvey vd. (2008), W_λ test istatistiği aşağıdaki gibi elde edilmektedir;

$$W_\lambda = \{1 - \lambda\} W_0 + \lambda W_1$$

W_λ test istatistiği x_2^2 dağılımını sergilemektedir.

3.2. Kruse (2011) Birim Kök Testi

KSS (2003) testinin geliştirilmiş hali olan Kruse (2011) birim kök testi, gerçek dünya örneklerinin sıfır olmayan konum parametresi $c \neq 0$ durumunun göz önünde bulundurulması gerektiği üzerinde durmaktadır. Kruse (2011) birim kök testinde üstel dönüşüm fonksiyonunda sıfır olmayan konum parametresine imkan tanıyan model şu şekilde ifade edilmektedir;

$$\Delta y_t = \phi y_{t-1} \left(1 - \exp \left\{ -\gamma (y_{t-1} - c)^2 \right\} \right) + \varepsilon_t$$

Modelde KSS (2003) testi dikkate alınarak birinci derece Taylor yaklaşımı $\gamma = 0$ etrafında $G(y_{t-1}; \gamma, c) = \left(1 - \exp \left\{ -\gamma (y_{t-1} - c)^2 \right\} \right) + \varepsilon_t$ uygulanabilmekte ve test regresyonu aşağıdaki gibi belirtilmektedir;

$$\Delta y_t = \beta_1 y_{t-1}^3 + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1} + u_t$$

Kruse (2011), birim kök sürecini belirten sıfır hipotezine karşı alternatif hipotezinin tam durağan ESTAR süreci incelemektedir. Kruse (2011)’in önerdiği istatistiği ise şu şekildedir;

$$\tau = t_{\beta_1=0}^2 + I(\hat{\beta}_1 < 0) t_{\beta_1=0}^2$$

Kruse (2011) τ testinde istatistiği için kritik değerler KSS (2003) testindeki gibi üç durum için tablo olarak verilmektedir.

3.3. KSS (2006) Eşbütünleşme Testi

KSS (2006) eşbütünleşme testinde, ilk olarak hata düzeltme modelinde (ECM) ESTAR sürecini kullanan iki farklı eşbütünleşme testi önerilmiştir. Ardından Engle-Granger (1987) çalışmasından yola çıkılarak artık tabanlı testin doğrusal olmayan bir formu önerilmiştir (Kapetanios vd., 2006, s. 284). Bu kapsamda ECM aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$\Delta z_t = \phi u_{t-1} + g(\cdot) + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta z_{t-i} + e_t$$

Burada $u_t = y_t - \beta'_x x_t$, y_t skaler değişkendir, $k = n - 1$ için k -vektörü $x_t' = x_{1t} \dots x_{kt}$ ve $z_t = (y_t, x_t')$ şeklindedir. Modelde $g(\cdot)$, ECM'de doğrusal olmayan ayarın varlığına izin veren doğrusal olmayan fonksiyondur ve lojistik veya üstel formlar gibi farklı fonksiyonel formlarda olabilmektedir. KSS (2006) testinde üstel bir fonksiyon olarak kabul edilir ve fonksiyon aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$g(\cdot) = -\varphi u_{t-1} e^{-\theta(u_{t-1}-c)^2}$$

Burada c bir geçiş değişkenidir ve θ , $\theta \geq 0$ olarak kabul edilen düzgünlük parametresidir. ECM, eşbütünleşme testlerini uygulamak için daha uygun hale getirmek için aşağıdaki şekilde yeniden yazılmıştır:

$$\Delta y_t = \phi u_{t-1} + \gamma u_{t-1} (1 - e^{-\theta(u_{t-1}-c)^2}) + w' \Delta x_t + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta z_{t-i} + e_t$$

$$\Delta x_t = \sum_{i=1}^p \Gamma_{xi} \Delta z_{t-i} + \eta_{xt}$$

Burada u_{t-1} ve z_{t-i} 'nin Saikkonen (2005)'in teoremine göre durağan olduğu ve $\phi + \gamma < 0$ olduğu varsayılmaktadır. Eşbütünleşme olmadığını belirten sıfır hipotezi $H_0: \theta = 0$, doğrusal olmayan ESTAR eşbütünleşme alternatif hipotezi $H_a: \theta > 0$ 'a karşı test edilmektedir. Ancak, sıfır hipotezi altında tanımlanmadığından, KSS (2003) birim kök testinde belirtildiği gibi boş hipotezin doğrudan test edilmesi sorunlu bulunmaktadır. Böylece, Taylor serisi yaklaşımı, KSS (2003) ve Luukkonen vd. (1988)'in ardından sorunun üstesinden gelinmesi önerilmiştir. Sıfır hipotezi altında dikkate alınırken regresyon testi şu şekilde yazılmaktadır;

$$\Delta y_t = \delta_1 \hat{u}_{t-1} + \delta_2 \hat{u}_{t-1}^2 + \delta_3 \hat{u}_{t-1}^3 + w' \Delta x_t + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta z_{t-i} + e_t$$

Bu model için, sıfır hipotezi $H_0: \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = 0$ alternatif hipotez $H_a: \delta_1 \neq \delta_2 \neq \delta_3 \neq 0$ ’a karşı test edilir ve F_{NEC} istatistiği sıfır altında tanımlanan kısıtlı regresyona dayalı olarak hesaplanmaktadır.

Önerilen ikinci test için, olduğu varsayıldığında, regresyon aşağıdaki gibi yazılmaktadır;

$$\Delta y_t = \delta_1 \hat{u}_{t-1} + \delta_2 \hat{u}_{t-1}^3 + w' \Delta x_t + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta z_{t-i} + e_t$$

Test istatistikleri, $H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0$ sıfır hipotezine dayalı olarak hesaplanmaktadır. KSS’de (2006) önerilen diğer testler, $\phi = 0$ olduğu varsayılan t-tipleri olarak tanımlanmaktadır. İlk tip t testi t_{NEC} için, regresyon aşağıdaki gibi yazılmaktadır;

$$\Delta y_t = \delta \hat{u}_{t-1}^3 + w' \Delta x_t + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta z_{t-i} + e_t$$

Önerilen ikinci t tip testi t_{NEC} için aşağıdaki regresyona göre hesaplanmaktadır;

$$\Delta \hat{u}_t = \delta \hat{u}_{t-1}^3 + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta \hat{u}_{t-i} + e_t$$

Sıfır hipotezi $H_0: \delta = 0$, her iki t-tipi test için alternatif hipotez $H_a: \delta < 0$ ’a karşı test edilmektedir. Önerilen tüm testler için test istatistikleri KSS’de (2006) tablo olarak verilmektedir.

3.4. Bulgular

Durağanlık sınaması öncesinde serilerin doğrusallık sınamasının yapılması için uygulanan Harvey ve Leybourne (2007) ve Harvey vd. (2008) doğrusallık testlerinin sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 2: Doğrusallık Testi Sonuçları

	Harvey vd. (2008)	Harvey ve Leybourne (2007)		
		10%	5%	1%
Faiz	10.91*	11.45	11.49**	11.58*
Enflasyon	8.29**	10.79	10.84**	10.93*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Harvey vd. (2008) testi kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 9.21,

5.99 ve 4.60 şeklindedir. Harvey ve Leybourne (2007) testi kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 13.27, 9.48 ve 7.77 şeklindedir.

Yapılan doğrusallık test sonuçları incelendiğinde, hem Harvey ve Leybourne (2007) hem de Harvey vd. (2008) doğrusallık testine göre faiz ve enflasyon değişkenlerinin doğrusal olmayan yapıda olduğu görülmektedir.

Doğrusallık sınaması sonrasında elde edilen sonuçlar doğrultusunda uygulanan doğrusal olmayan Kruse (2011) birim kök testi sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 3: *Kruse (2011) Birim Kök Testi Sonuçları*

	k	Kruse_{ort}	k	Kruse_{trend}
Faiz	1	4.812	1	3.999
Enflasyon	2	2.840	1	2.782
Δ Faiz	1	28.943*	3	14.850**
Δ Enflasyon	1	12.741**	2	13.842**
Kritik Değerler	1%	13.75	1%	17.1
	5%	10.17	5%	12.82
	10%	8.6	10%	11.1

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir. Kruse_{ort}, ortalamadan arındırılmış seriden elde edilen Kruse (2011) test istatistiği, Kruse_{trend}, ortalama ve trendden arındırılmış seriden elde edilen Kruse (2011) test istatistiğidir. k uygun gecikme sayısını ifade etmektedir.

Tabloda faiz ve enflasyon değişkenlerine uygulanan doğrusal olmayan Kruse (2011) birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde; iki değişkenin de düzeyde birim köklü oldukları, birinci farkları alındığında ise faiz değişkeninin ortalamadan arındırılmış seri için %1, ortalama ve trendden arındırılmış seri için %5 anlamlılık düzeyinde, enflasyon değişkeninin ise gerek ortalamadan arındırılmış seri için gerekse de ortalama ve trendden arındırılmış seri için %5 anlamlılık düzeyinde durağan hale geldiği görülmektedir.

Tablo 4: KSS Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

	k	İstatistik Değeri	Kritik Değerler		
			1%	5%	10%
KSS _{ort}	4	-3.507	-4.68	-4.19	-3.90
KSS _{trend}	2	-2.702	-4.53	-3.99	-3.64

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir. KSS_{ort}, ortalamadan arındırılmış seriden elde edilen KSS (2003) test istatistiği, KSS_{trend}, ortalama ve trendden arındırılmış seriden elde edilen KSS (2003) test istatistiğidir. k uygun gecikme sayısını ifade etmektedir.

Analiz sonuçları incelendiğinde, elde edilen test istatistik değerlerinin gerek ortalamadan arındırılmış seri için gerekse de ortalama ve trendden arındırılmış seri için tüm anlamlılık düzeylerinden küçük olduğu görülmektedir. Yani nominal faiz oranları ve enflasyon oranları arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı görülmektedir. Buna göre Türkiye için Fisher hipotezinin geçerli olmadığı bulgusu elde edilmektedir.

SONUÇ

Enflasyon ve nominal faiz arasındaki ilişki, Fisher’ın (1930) çalışmasından itibaren iktisadi literatürde önemli bir yer edinmiştir. Faiz oranını enflasyon oranı mı etkiler? Yoksa enflasyon oranında faiz oranında meydana gelen değişimler mi etkilidir? Bu tartışmalar hala bir sonuca ulaşmamıştır. Fisher hipotezi genellikle yüksek enflasyonlu ülkeler için araştırma konusu olmuştur. Bu ekonomiler incelendiğinde yüksek enflasyon dönemlerinde bilhassa faiz oranının da yüksek düzeylerde olduğu dikkat çekmektedir. Enflasyonun yüksek düzeylerde olduğu bir ekonomide mal ve hizmet fiyatlarındaki artış karşısında yatırımcılar varlıklarını daha güvenli ve kazançlı araçlara kaydırmak isteyecekler ve bu durum da faiz oranlarını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyecektir. Enflasyondaki artışla birlikte yüksek faiz oranına etkisi olan diğer ekonomik unsurlar da bu ilişkinin yönünü tespit etmede önem taşımaktadır.

Fisher hipotezinin geçerliliğinin bilinmesi ekonomik yönden pek çok önem taşımaktadır. Öncelikle, nominal faiz haddi ve enflasyon arasındaki etkileşimin bilinmesi merkez bankalarının enflasyon ile mücadelede para politikasını tespit etmesinde önem taşımaktadır. Bir diğeri, beklenen enflasyon haddinde meydana gelen bir değişikliğin reel faiz haddini değiştirmeyip, nominal faiz haddinde bir değişim oluşturmasıyla parasal yansızlık olarak adlandırılan para politikasının reel faiz hadlerinde herhangi bir etkisinin olup olmaması konusunda önemlidir. Son olarak, Fisher etkisi döviz kurlarında etkilidir ki döviz kurlarındaki değişim, ticaret ve sermaye akımlarında etkili (Lebe ve Arda Özalp, 2016, s. 96) olarak enflasyona etki edebilmektedir.

Bu çalışmada, faiz ile enflasyon arasındaki ilişkiyi ele alan Fisher hipotezinin Türkiye için geçerliliği 2003:01 ve 2021:09 tarihleri arasındaki aylık nominal faiz oranı ve TÜFE verileriyle incelenmiştir. İlk olarak serinin doğrusallığının tespit edilmesi amacıyla Harvey (2007, 2008) doğrusallık testi kullanılmıştır. Fisher hipotezinin test edilmesi amacıyla yapılan KSS (2006) doğrusal olmayan eşbütünleşme testi sonucunda, Türkiye için Fisher hipotezinin geçerli olmadığı bulgusu elde edilmektedir. Elde edilen bu sonuca göre, enflasyonu düşürmek amacıyla gerçekleştirilen para politikası uygulamalarının uzun vadede nominal faiz oranlarında bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Elde edilen bulgular, literatürdeki Yılcı (2009), Bayat (2011), Sheefeni Sheefeni (2013), Songur (2019) ve Uğur (2019) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Elde edilen sonuçlarla benzerlik gösteren çalışmalarda da doğrusal olmayan yöntemler kullanıldığı görülmektedir. Enders (2010) iktisadi teoride, pek çok önemli zaman serisi değişkeninin doğrusal olmayan davranışlar sergileyebildiğini ifade etmiştir. Buna karşın çalışmalarda, doğrusal modellerin daha fazla kullanılmaktadır. Bunun asıl sebebi, doğrusal modellerin uygulanması ve bulguların yorumlanmasının daha kolay olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Acocella, N. (2005). *Economic Policy in the Age of Globalisation*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Ahmad, S. (2010). Fisher Effect In Nonlinear STAR Framework: Some Evidence From Asia, *Economics Bulletin*, 30(4), 2558–2566.
- Altınok, S. (2004). *İktisada Giriş*, 3. Baskı, Atlas Kitabevi, Konya.
- Bassil, C. (2010). An Analysis Of The Ex Post Fisher Hypothesis At Short And Long Term, *Economics Bulletin*, 30(3), 2388–2397. <https://doi.org/10.14742/ajet.2029>.
- Bayat, T. (2011). Türkiye’de Fisher Etkisinin Geçerliliği: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Yaklaşımı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(38), 47-60. <https://doi.org/10.18070/euiibfd.00065>.
- Baktemur, F. İ. (2020). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan ülkelerde Enflasyon ve Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(3), 149–158.
- Bocutoğlu, E. (2011). *Makro İktisat*, 8. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon.
- Bolatoğlu, N. (2006). Türkiye’de Enflasyon ve Nominal Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: Fisher Etkisi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 1–15.
- Efeoğlu, R., Krandleva, M. ve Pehlivan, C. (2017). Türkiye’de Krizler Çerçevesinde Ekonomik Büyüme, Dış Borç ve Enflasyon İlişkisi (1980-2016), *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 3(10), 1445-1454.
- Enders, W. (2010). *Applied Econometric Time Series*. 3. Edition, USA: John Wiley & Sons.
- Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing, *Econometrica*, 55(2), 251-276. doi.org/10.2307/1913236.
- Evren, S. & Mucuk, M. (2019). Faiz ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği (1980-2018). *Selçuk Üniversitesi*

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, 180-187.

- Fatima, N. & Sahibzada, S. A. (2012). Empirical Evidence Of Fisher Effect In Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 18(6), 770-773. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2012.18.06.1118>
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*, New York: The Macmillan Company.
- Fisher, I. (1974). *The Theory of Interest*, 8. Edition, Augustus M. Kelley.
- Gök, A. (2018). Türkiye İçin Fisher hipotezinin Geçerliliğinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Gül, E. & Açıklan, S. (2008). An Examination of the Fisher Hypothesis: The Case of Turkey. *Applied Economics*, 40(24), 3227-3231.
- Güriş, B., Yaşgöl, Y. S. & Tıraşoğlu, M. (2016). An Empirical Investigation Of Purchasing Power Parity (PPP) For NORDIC Countries: Evidence From Linear and Nonlinear Unit Root Tests, *International Journal of Economic Perspectives*, 10(1), 131-137.
- Harvey, D. I. & Leybourne, S. J. (2007). Testing for Time Series Linearity, *Econometrics Journal*, 10, 149-165.
- Harvey, D. I., Leybourne, S. J. & Xiao, B. (2008). A Powerful Test for Linearity When the Order of Integration is Unknown, *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12 (3).
- Herwartz, H. & Reimers, H. E. (2006). Long-Run Links Among Money, Prices and Output: Worldwide Evidence, *German Economic Review*, 7, 65- 86.
- İncekara, A., Demez, S. & Ustaoglu, M. (2012). Validity Of Fisher Effect For Turkish Economy: Cointegration Analysis, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 396-405. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.1016>
- Kapetanios, G., Shin, Y. & Snell, A. (2003). Testing for a Unit Root in The Nonlinear STAR Framework, *Journal of Econometrics*, 112, 359-379.

- Kapetanios, G., Shin, Y. & Snell, A. (2006). Testing for Cointegration in Nonlinear Smooth Transition Error Correction Models, *Econometric Theory*, 22(2), 279-303. DOI: 10.1017/S0266466606060129.
- Karlık, R. (2005). Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm, Beto Yayın, İstanbul, 10. Baskı, Eylül.
- Kruse, R. (2011). A New Unit Root Test Against ESTAR Based on a Class of Modified Statistics, *Statistical Papers*, 52(1), 71-85.
- Kurnaz, Ö. (2009). Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi 1987-2006 Dönemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Künç, S. (2011). Enflasyon Teorileri, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Lebe, F. & Arda Özalp, L. F. (2016). Fisher hipotezinin Alternatif Faiz Oranları İle Türkiye Ekonomisi Açısından Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1), 95–122. <https://doi.org/10.24988/deuibf.2016311460>
- Luukkonen, R., Saikkonen, P., & Terasvirta, T. (1988). Testing Linearity Against Smooth Transition Autoregressive Models, *Biometrika*, 75(3), 491-499. doi.org/10.2307/2336599
- Mahdi, S. & Masood, S. (2011). The Long Run Relationship Between Interest Rates And Inflation In Iran: Revisiting Fisher’s Hypothesis, *Journal of Economics and International Finance*, 3(14), 705–712. <https://doi.org/10.5897/jeif11.075>
- Mpho, B. ve Simagaliso, B. K. (2015). The Impact of Money Supply Volatility on the Fisher Effect- A Botswana Emperical Perspective, *Munich Perconel Repec Archive*, 1(17), 45-53.
- Okur, A. (2017). Türkiye Ekonomisinde Faiz Oranı ve Döviz Kurunun Enflasyon Hedefi Üzerine Etkisi, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 146–164.

- Parasız, İ. (2009). Para Banka ve Finansal Piyasalar, 9. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Pehlivan, C., Bingöl, N., & Özbay, F. (2017). İşsizlikle Faizin Türkiye’de Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1980-2016. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(12), 15-29.
- Saikkonen, P. (2005). Stability Results for Nonlinear Error Correction Models, *Journal of Econometrics*. 127(1) 69-81. doi.org/10.1016/j.jeconom.2004.03.001
- Sheefeni Sheefeni, J. P. (2013). Testing for the Fisher Hypothesis in Namibia. *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking (JEIEFB)*, 2(1), 571-582.
- Sinan, O. B. (2019). Türkiye’de Faiz Oranı İle Enflasyon Oranı Arasındaki İlişki: 2006-2018. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(3), 200–221.
- Songur, M. (2019). Fourier Yaklaşımı ile Fisher hipotezini Yeniden Gözden Geçirmek: Türkiye Örneği, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 1-15.
- Terzi H. & Tütüncü A. (2017). Türkiye’de Üretici Fiyat Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Sınırlı Testi Yaklaşımı, *Sosyoekonomi Dergisi*, 25. Sayı.
- Tıraşoğlu, M. (2018). Fisher Hipotezinin MINT Ülkeleri İçin İncelenmesi: Eşik Değerli Adl Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı, *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 14(28), 31–43. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2018.14.28.0009>
- Tsong, C. C. & Lee, C. F. (2013). Quantile Cointegration Analysis Of The Fisher Hypothesis. *Journal of Macroeconomics*, 35(1), 186-198. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2012.11.001>.
- Türe, H. & Akdi, Y. (2005). Mevsimsel Kointegrasyon: Türkiye Verilerine Bir Uygulama. Paper Presented at the 7. National Econometrics and Statistics Symposium, Istanbul University.
- Uğur, A., Künc, S., & Çelik, S. (2019). Türkiye’de Fisher hipotezinin Geçerliliği: Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Sonrasına Yönelik

- Ekonometrik Bir Analiz, içinde F. Ş. Sökmen (Ed.), Finansal Piyasalar ve Para Politikası (1. Baskı, ss. 83–108). Akademisyen Kitabevi A.Ş.
- Uğur, B. (2019). G-7 Ülkelerinde Enflasyon ve Faiz Haddi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Fisher Etkisi, *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(2), 85-99.
- Ulusoy, A. (2006). Maliye Politikası, 4. Baskı, Konya: Mikro Yayıncılık.
- Unay, C. (2001). Makro Ekonomi, 8. Baskı, Vipaş A.Ş. Yayın, Bursa.
- Ünsal, E. (2007). Makro İktisat, 7. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Yenice, S. & Yenisu, E. (2019). Türkiye’de Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranlarının Etkileşimi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1065-1086.
- Yılanıcı, V. (2009). Fisher hipotezinin Türkiye İçin Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 205-213.
- Yılanıcı, V. & Tıraşoğlu, M. (2016). Türkiye’nin Makroekonomik Zaman Serilerinin Doğrusallığının Testi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 1-16.
- Zainal, N., Nassir, A. M. & Yahya, M. H. (2014). Fisher Effect: Evidence From Money Market In Malaysia, *Journal of Social Science Studies*, 1(2), 112-124. <https://doi.org/10.5296/jsss.v1i2.4915>.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2022

Yıl 12, Sayı 1, ss. 29-44

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1032226>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 03.12.2021

Kabul Tarihi: 29.03.2022

Journal of Individual & Society

June 2022

Year 12, Issue 1, pp. 29-44

Article Type: Research article

Submitted: 03.12.2021

Accepted: 29.03.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

PEHLİVAN, C. (2022). Feldstein-Horioka Bulmacası ve Türkiye'den Kanıtlar, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 29-44.

FELDSTEİN-HORİOKA BULMACASI VE TÜRKİYE'DEN KANITLAR

THE PUZZLE OF THE FELDSTEIN-HORIOKA AND EVIDENCE FROM TURKEY

Ceren PEHLİVAN

Bağımsız Araştırmacı, Elazığ, Türkiye

Independent Researcher, Elazig, Turkey

E-mail: pehlivancceren23@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5632-2955>

Öz

Ülkelerin ekonomik büyümesinin artırılmasında yatırımların ve tasarrufların rolü büyüktür. Yatırımların kaynağının nereden sağlandığı konusu literatürde birçok başlıkla araştırılmıştır. Feldstein ve Horioka tasarruf ve yatırım ilişkisini uluslararası sermaye hareketleri çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada sermaye hareketlerinin serbest olması durumunda yurtiçi tasarruflarla yatırım arasında düşük düzeyde bir ilişkinin olacağı vurgulanmıştır. Bu çalışmada Feldstein-Horioka bulmacası olarak literatürde geçen hipotezin varlığı Türkiye için araştırılmıştır. 1990-2019 yıllarını kapsayan çalışmada yapılan FMOLS-DOLS sonuçları doğrultusunda uluslararası tasarrufların yatırımları daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada

yapılan Frekans Dağılım nedensellik analizi sonucunda tasarruf değişkeninden yatırıma doğru orta ve uzun dönemde bir ilişkinin olduğu, yatırım değişkeninden tasarruf değişkenine doğru ise orta dönemde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasarruf, Yatırım, Zaman Serisi

Abstract

Investments and savings play an important role in improving the economic growth of countries. Where the source of the investments comes from has been examined within many titles in the literature. Feldstein and Horioka investigated the relationship between savings and investment within the framework of international capital mobility. They emphasized that there would be a low level relationship between domestic savings and investment if capital mobility were free, in the study. In this study the Feldstein- Horioka puzzle is tested for Turkey. In the FMOLS-DOLS results made in the study covering the years 1990-2019, it was concluded that international savings affect investments more. As a result of the Frequency Distribution causality analysis conducted in the study, it was determined that there is a medium and long-term relationship from the savings variable to the investment. In addition, it has been determined that there is a relationship between the investment variable and the savings variable in the medium term.

Key Words: Saving, Invesment, Time Series

Giriş

Ülkelerin büyüme performansının gelişmesinde yatırımlar önemli bir yer tutmaktadır. Yatırımların gelişmesinde ise tasarruflar etkili bir araç olarak görülmektedir. 1980 sonrasında yaşanan finansal serbestleşme neticesinde ülkeler yatırımlarını hem iç tasarruflarla hem de yabancı tasarruflarla gerçekleştirmeye başlamışlardır. 1989 yılında Türkiye de bu serbestleşme adımlarını atmaya başlamıştır. Kambiyo denetiminin kaldırılmasıyla birlikte finansal anlamda birçok yenilikçi politikalar yürürlüğe koyulmuştur.

Küreselleşme hareketleri sonrasında sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların kaldırılması, sermayenin uluslararası arenada serbestleşmesine yol açmıştır. Ekonomik büyümenin sağlanmasında hem yatırımlar hem de tasarrufların rolü büyüktür. Sermaye hareketlerinin tam hareketli olduğu varsayımı altında yurtiçi yatırımlarla yurtiçi tasarruflar arasında düşük bir ilişkinin olması beklenmektedir. Bu durum dışa açık bir politika izleyen ülkelerde yükselen yatırım oranlarının uluslararası yatırımlara neden olacağı anlamını taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde yükselen tasarruf oranları yatırımların artmasını sağlayarak sermayenin hareketlilik kazanmasına yol açmaktadır. Çoğu gelişmekte olan ülkede ise yatırımlar ve tasarruflar bütçedeki açıkları karşılayamadığından ülkelerin borçlanmasına yol açmaktadır (Akay & Türküz, 2016, s. 2).

Finansal alanda yaşanan serbestlik ülkeler arasında entegrasyonun gelişmesine yol açmıştır. Adım adım gelişen finansal gelişim sermayenin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde serbestçe dolaşımına izin vermiştir. Bu gelişim beraberinde yurtiçi tasarruf artışına, teknolojinin ülkeler arasında dolaşımına ve sermaye maliyetlerinin azalmasına yol açmıştır. Yurtiçi tasarruflar, yatırımların finansmanını sağlamada kullanılmış ve dünya genelinde oluşan cazip yatırımların finansmanı bu yolla sağlanmıştır (Karter, 2020, s. 108). Ayrıca yatırım üzerinde gerçekleşen olumlu gelişmeler ekonomide herhangi bir müdahale olmadan büyümenin artmasına yol açmıştır. Sermayenin etkin kullanılması sonucunda piyasaya sunulan kredi miktarındaki artışlar, yatırımlar ve büyüme oranları üzerinde pozitif bir etki oluşturmuştur (Konat & Zeren, 2021, s. 1814; Şen & Pehlivan, 2018, s. 109).

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden sonra yatırım ve tasarruf ilişkisi literatürde birçok farklı alanda ve değişken kullanılarak incelenmiştir. Bunların en önemlilerinden bir tanesi ise Feldstein-Horioka tarafından 1979 yılında ortaya koyulan çalışmadır. Yazarlar çalışmalarında yurtiçi tasarruf ve yatırım ilişkisini sermaye hareketlerini göz bulundurarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada Türkiye'de Feldstein-Horioka bulmacasının geçerliliği zaman serisi analiziyle araştırılmıştır. Çalışmanın birinci bölümü konuya ilişkin bilginin yer aldığı,

Feldstein-Horioka bulmacasının ortaya çıkışı ve mevcut görüşün temel kavramlarından bahsedildiği kısımdan oluşmuştur. Çalışmanın sonraki bölümünde konuya ilişkin yapılan literatüre yer verilmiştir. Son bölümde ise Feldstein-Horioka bulmacasının Türkiye için geçerli olup olmadığı yapılan ampirik analizle araştırılmıştır.

1. Feldstein-Horioka Bulmacasının Ait Teorik Tanımlamalar

Feldstein ve Horioka tarafından 1979 yılında ortaya koyulan çalışmada OECD ülkelerinde yurtiçi tasarruf ve yatırım ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada yurtiçi tasarrufla yatırım arasındaki ilişki denklem olarak şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\left(\frac{I}{Y}\right)_i = \alpha + \beta \left(\frac{S}{Y}\right)_i \quad (1)$$

Denklemden yer alan $\left(\frac{I}{Y}\right)_i$ değeri i ülkesinde gayri safi yurtiçi yatırımın gayri safi yurtiçi hasılaya oranını belirtmektedir. $\left(\frac{S}{Y}\right)_i$ değeri i ülkesinde gayri safi yurtiçi tasarrufların gayri safi yurtiçi hasılaya oranını simgelemektedir. α değeri sabit terim olarak denklemden yer alırken, β değeri tasarruf oranına ait katsayı değerini belirtmektedir. β değerinin 0 ile 1 arasında bir değer alması beklenmiştir. Bu değer 1'e yakın olması durumunda ülkeler için sermaye hareketliliğinin düşük olduğu varsayılmıştır. Böyle bir durumda ise yurtiçi tasarruf ve yatırımlar arasında güçlü bir ilişkinin olduğu görüşü benimsenmiştir. β değerinin 0'a yakın olması durumunda ise tam tersi bir etkinin oluşması beklenmiştir. Çalışmada 21 OECD (Türkiye, İzlanda, Portekiz, Yugoslavya hariç) ülkesinde β değeri iki farklı zaman aralığı için araştırılmıştır. Yapılan analizde yurtiçi tasarruf ve yatırım ilişkisi 1960-1974 dönemi için hem bir bütün şeklinde hem de beş yıllık dönemler için incelenmiştir. β değeri 1960-1964 yılları için 0,909, 1965-1969 yılları için 0.872, 1970-1974 yılları için ise 0.871 olarak bulunmuştur. 1960-1974 yıllarının tamamını kapsayan dönemde β değeri 0.887 olmuştur (Feldstein & Horioka, 1979, s. 8-16).

Feldstein ve Horioka'nın yaptıkları çalışma sonucunda elde ettikleri bulgular sermaye hareketlerinin serbest olduğu dönemde incelenen ülkeler için teoriye uymayan bir sonucun çıkmasına yol açmıştır. Yurtiçi tasarruf ve yatırım arasında oluşan güçlü ilişki tasarrufların büyük bir kısmının ülkede kalmasını ifade etmektedir. Tam sermaye hareketliliği görüşüyle bağdaşmayan bu durum literatürde Feldstein-Horioka bulmacası olarak adlandırılmıştır (Tunçsiper, 2016, s. 17).

2. Literatür

Sachs (1982), yaptığı çalışmada Feldstein-Horioka bulmacasının geçerliliğini incelerken modele cari işlemler dengesini eklemiştir. OECD ülkelerinin ele alındığı çalışmada yatırım oranlarındaki değişimlerde cari hesap davranışlarının etkisinin büyük olduğu görülmüştür.

Vamvakidis ve Wacziarg (1998), çalışmalarında OECD ülkeleri için bir araştırma yürütmüşlerdir. 1970-1993 yıllarını içeren analiz sonucunda OECD ülkeleri arasında yurtiçi yatırım oranları ile tasarruflar arasında yüksek bir korelasyon olduğu saptanmıştır. Çalışmada korelasyon ilişkisinin 1980'lerde ($\beta=0.799$), 1970'lerden ($\beta=0.690$) daha büyük olduğu ve 1990'ların ilk yıllarında önemli ölçüde azaldığı ($\beta=0.631$) belirtilmiştir.

Abbott ve Vita (2003), İngiltere için 1955Q1-1999Q4 dönemini kapsayan bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada ARDL analizi yapılmıştır. Finansal entegrasyonun tasarruf ve yatırım arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmasına engel olduğu görüşü yapılan eşbütünleşme testiyle ortaya koyulmuştur.

Coakley vd., 2004 yılında yaptıkları çalışmada 12 OECD ülkesinde Feldstein-Horioka bulmacasının varlığını panel analiziyle araştırmışlardır. 1980I-2000IV dönemlerini kapsayan çalışmada MG (The mean group estimates) tahmincisiyle tasarruf ve yatırım değişkenlerinin katsayıları yorumlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Fouquau vd., (2008), 1960-2000 dönemi boyunca 24 OECD ülkesinde Feldstein-Horioka bulmacasının geçerliliğini belirlemeye çalışmışlardır.

Panel analizinin yapıldığı çalışmada PSTR (Panel Smooth Transition Regression) tahmincisi kullanılmıştır. Analiz sonucunda açıklık derecesi, ülke büyüklüğü ve cari hesabın GSYİH'ya oranının, yatırım-tasarruf ilişkisi üzerinde en büyük etkiye sahip olan değişkenler olduğu görülmüştür.

Bangake ve Eggoh (2011), 37 Afrika ülkesi için Feldstein-Horioka bulmacasının varlığını araştırmışlardır. FMOLS, DOLS ve PMG analizlerinin kullanıldığı çalışmada dönemsel olarak 1970-2006 yılları seçilmiştir. Yapılan analiz sonucunda OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında Afrika ülkelerinde nispeten daha düşük bir düzeyde sermaye hareketliliğinin olduğu görülmüştür.

Kumar vd., (2012), Avustralya ekonomisi için yatırım ve tasarruf ilişkisini araştırmışlardır. 1960-2007 dönemini kapsayan çalışmada 1960-1980, 1981-2007 ve 1960-2007 dönemleri için ayrı ayrı eşbütünleşme ve nedensellik testleri yapılmıştır. İncelenen dönemlerde Avustralya ekonomisinde Feldstein-Horioka bulmacasının zayıf bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Ketenci (2012), 27 AB ülkesinde Feldstein-Horioka bulmacasının varlığını 1995-2009 yılları için araştırmıştır. Çeyreklik verilerin kullanıldığı çalışmada yapılan Gregory ve Hansen eşbütünleşme analizi sonucunda Estonya ve Portekiz dışındaki AB ülkelerinde yatırım ve tasarruf değişkenleri arasında uzun dönemli bir bağlantının olduğu belirlenmiştir.

Tunçsiper (2016), E7 ülkelerinde Feldstein-Horioka bulmacasının geçerli olup olmadığını araştırmıştır. 1990-2014 yılları için yapılan Görünürde İlişkiz Regresyon analizi sonucunda ele alınan ülkelere Meksika, Türkiye, Rusya ve Brezilya için Feldstein-Horioka bulmacasının geçerli olmadığı, Endonezya, Çin ve Hindistan için Feldstein-Horioka bulmacasının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ay ve Özmen (2017), yükselen ekonomilerde Feldstein-Horioka bulmacasının varlığını panel analiziyle incelemişlerdir. Çalışmalarında 1970-2015 yılları için yurtiçi tasarruf oranları ile yurtiçi yatırım oranları arasındaki ilişkiyi seçtikleri 12 ülke için araştırmışlardır. Ele alınan

değişkenler arasında yapılan tahminci analizi sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Ketenci (2018), AB ülkesinde yatırım ve tasarruf ilişkisini panel analiziyle araştırmıştır. 27 AB ülkesi için 1995-2013 yıllarını kapsayan çalışmada üçer aylık veriler kullanılarak bir analiz yapılmıştır. Çalışmada yapılan GMM tahmincisi sonucunda incelenen ülke grubunda yatırım değerlerinin ve tasarrufların analize dahil edilmesinin sermaye hareketliliği düzeyini azalttığı görülmüştür.

Keskin (2020), yürüttüğü çalışmada 1990-2015 yılları için Türkiye'de Feldstein-Horioka bulmacasının geçerliliğini araştırmıştır. ARDL analizinin yapıldığı çalışmada yurtiçi tasarruflarla yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Türkiye'de gerçekleştirilen yatırımların büyük kısmının yabancı tasarruflarla finanse edildiği belirtilmiştir.

Özek (2020), çalışmasında Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Feldstein-Horioka bulmacasının geçerliliğini panel analiziyle sınamıştır. 2002-2018 yıllarını kapsayan çalışmada panelin tamamını içeren nedensellik analizi sonucunda yurtiçi tasarruflardan yatırımlara doğru kısa ve uzun dönemde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Younis ve Dahnnoon (2020), çalışmasında Feldstein-Horioka bulmacasının Arap ülkelerindeki geçerliliğini 1980-2018 yılları için araştırmıştır. Analizde sekiz Arap ülkesi için (Tunus, Fas, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Bahreyn, Sudan, Umman) 1980-2018 dönemini kapsayan bir çalışma yürütülmüştür. Panel analizinin yapıldığı çalışma sonucunda Feldstein-Horioka bulmacasının ele alınan ülkelerde geçerli olduğu görülmüştür.

Alakbarov ve Bayar (2021), seçtikleri 21 gelişmekte olan ülkede Feldstein-Horioka bulmacasının etkisini araştırmışlardır. 1994-2016 dönemi için yapılan çalışmada panel analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda yurtiçi yatırımların çoğunlukla yabancı sermayeyle karşılandığı belirlenmiştir.

3. Veri Seti, Metodoloji ve Analiz Sonuçları

Feldstein-Horioka bulmacasının Türkiye için geçerli olup olmadığı bu çalışmada finansal serbestleşmenin başladığı 1989 sonrası için araştırılmıştır. 1990-2019 yıllarını kapsayan çalışmada yurtiçi tasarruf ve yatırım verileri kullanılarak bir analiz yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Dünya bankası ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Ekonomik ve Sosyal Göstergelerinden yıllık olarak alınarak kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi için ilk olarak birim kök testi yapılmış, sonrasında yapılan eşbütünleşme analiziyle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki belirlenmiştir. FMOLS-DOLS testiyle değişkenlerin katsayıları yorumlanmıştır. Son olarak yapılan nedensellik analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü saptanmıştır. Çalışmaya ait denklem şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\left(\frac{I}{Y}\right)_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \left(\frac{S}{Y}\right)_{t-i} + \sum_{i=1}^q \beta_{2i} \left(\frac{I}{Y}\right)_{t-i} + \psi_1 + \mu_{1t} \quad (2)$$

3.1. FKPSS (2006) Birim Kök Testi

FKPSS birim kök testi, bilinmeyen form ve sayıdaki kırılmaları kontrol etme problemini azaltmak ve modelin deterministik bileşenlerine yaklaşmak için Fourier fonksiyonunun seçilmiş bir frekans bileşenini kullanan testtir. Becker vd. (2006) tarafından geliştirilen Fourier Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin testi, yapısal kırılmaya ait kırılma tarihi ile kırılma sayısından bağımsızdır. Doğrusal olmayan yapılar için trigonometrik terimler kullanıldığında, bu test Bierens (1997) ve Enders ve Lee (2005) tarafından önerilen birim kök testleri ile paralellik göstermektedir. Çalışmada veri üretme sürecine (DGP) ait denklemsel yapı şu şekilde oluşturulmuştur.

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$r_t = r_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

Denklemden yer alan μ_t değeri bağımsız bir yapıdadır ve σ_u^2 varyansıyla özdeş olarak dağılmıştır. ε_t ise durağan hata terimlerini ifade etmektedir. $a(t)$ yaklaşımı altında Fourier serisi şu şekilde oluşturulmuştur:

$$a(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin(2\pi kt/T) + \sum_{k=1}^n b_k \cos(2\pi kt/T); n < T/2 \quad (5)$$

Denklemden T örneklem büyüklüğünü, k ise frekans değerini göstermektedir (Becker vd., 2006, s. 381-383).

Tablo 1. FKPSS Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli Model				Trendli Model			
	k	Min KKT.	F İst.	FKPSS	k	Min KKT.	F İst.	FKPSS
I/Y	2	12.695	4.717***	0.770	1	6.700	6.858*	0.075
Δ I/Y	5	8.855	---	0.342	5	8.456	---	0.100
S/Y	1	173.713	8.314	0.320	3	44.521	4.770***	0.291
Δ S/Y	3	76.853	---	0.190	3	76.414	---	0.112

Not: FKPSS ve F testi için kritik değerler Becker et al (2006) makalesinde yer almaktadır. *** %10, * ise %1 düzeyindeki anlam seviyesini simgelemektedir.

Analiz sonuçları incelendiğinde ele alınan değişkenlerin fourier fonksiyonlarının anlamlılık sınaması için kullanılan F test istatistik sonuçlarının hem sabitli hem trendli model için kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda değişkenlerin fourier fonksiyonlarının anlamlı oldukları ifade edilmektedir. Anlamlılık bulgusu sonrasında uygulanan FKPSS test sonuçları incelendiğinde serilerin durağan olduğunu belirten sıfır hipotezi reddedilmiştir. Yani serilerin birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Serilerin birinci farkları alındığıdaysa serilerin durağan hale geldikleri belirlenmiştir.

3.2. Fourier Shin (2016) Eşbütünleşme Testi

Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen testte, bilinmeyen form ve sayıdaki yapısal kırılmaları deterministik terimlerle yerleştirmek için Fourier bileşenini kullanarak yeni bir eşbütünleşme istatistiğinin varlığı, başka bir ifadeyle eşbütünleşmenin sıfır olup olmadığının bulunması

amaçlanmıştır. Çalışmada eşbütünleşme regresyon denklemi şu şekilde oluşturulmuştur:

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t, \dots t = 1, 2, \dots, T, \quad (6)$$

Denklemden $\eta_t = \gamma_t + v_{1t}$, $\gamma_t = \gamma_{t-1} + \mu_t$ ile $\gamma_0 = 0$ ve $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$ dir. u_t sıfır ortalama ve σ_u^2 varyans ile iid sürecini simgelemektedir. γ_t değeri ise sıfır ortalamaya sahip rassal bir yürüyüş sürecini ifade etmektedir (Tsong vd., 2016, s. 1085-1087).

Durağanlık bulgusu elde edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan Fourier Shin eşbütünleşme testi sonuçları ise aşağıdaki gibidir;

Tablo 2. Fourier Shin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	k	Min KKT.	F İst.	CI_f^m	CI^m
I/Y ↔ S/Y	1	3.465	4.420**	0.157*	0.191

Not: CI_f^m , Fourier Shin ve CI^m , Shin istatistik değerini belirtmektedir. Fourier Shin eşbütünleşme testi ve F testi için kritik değerler Tsong et al (2016) makalesinde yer almaktadır. ** %5, * ise %1 düzeyindeki anlam seviyesini simgelemektedir.

Fourier fonksiyonlarının anlamlılık sınaması için kullanılan F test istatistik değerinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda fourier fonksiyonlarının anlamlı oldukları ifade edilmektedir. Uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla uygulanan eşbütünleşme analizi sonuçları incelendiğinde bağımlı değişken yatırım ile bağımsız değişken tasarruf değişkeni arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Eşbütünleşme testi uygulandıktan sonra değişkenlerin katsayılarının belirlenmesi için FMOLS ve DOLS testleri yapılmıştır. Bu testlerden FMOLS testi Pedroni (1996) tarafından, DOLS testi ise Kao ve Chiang (2001) tarafından geliştirilmiştir. Küçük örneklemelere sahip analizlerde DOLS testine ait sonuçlar, FMOLS testine göre daha güçlü bir yapı sergilemektedir (Aslan, 2009, s. 232).

Tablo 3. FMOLS ve DOLS Sonuçları

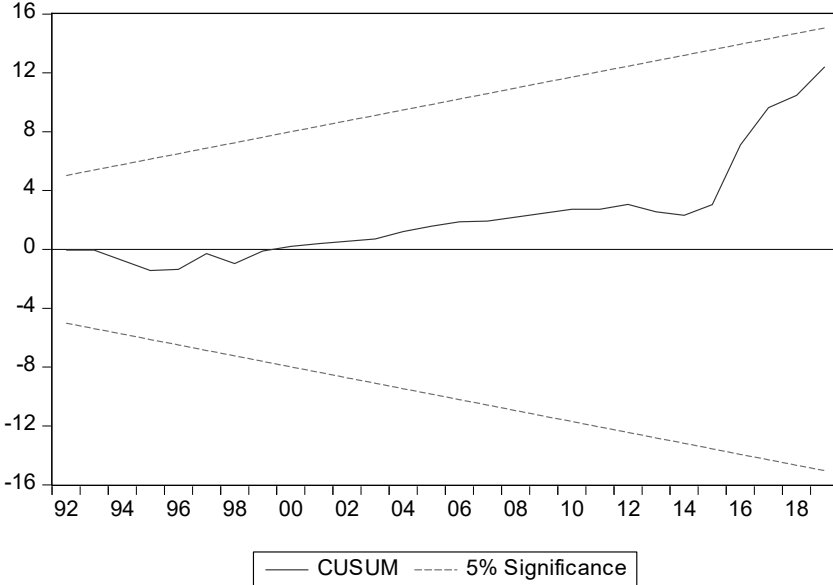
Değişken S/Y	FMOLS			DOLS		
	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
	0.173	3.437	0.001*	0.178	3.114	0.005*

Not: * simgesi değişkenlerin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tasarruf değişkeninin katsayısı hem FMOLS hem de DOLS testi için pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Elde edilen bu sonuç yatırımların %17'sinin yurtiçi tasarruflarla karşılandığı anlamını taşımaktadır. Çıkan sonucun sıfıra yakın bir değer taşıması yatırımların yurtiçi tasarrufla olan ilişkisinin az olduğunu göstermektedir. Uluslararası tasarrufların Türkiye'de yatırımlar üzerinde daha fazla etkili olduğu yapılan FMOLS-DOLS testleriyle belirlenmiştir. Bu durum Feldstein-Horioka yaklaşımı açısından Türkiye'nin yüksek sermaye hareketliliğine sahip bir ülke olduğu anlamına gelmektedir.

Değişkenler arasında bir yapısal kırılmanın olup olmadığı ise yapılan CUSUM testiyle belirlenmiştir.

Grafik 1. CUSUM Testi

Grafik 1'e göre incelenen dönem içerisinde herhangi bir yapısal kırılma yaşanmamıştır. Elde edilen değerler sınır eşiğinin dışında bir seyir izlememiştir.

3.3.Frekans Dağılım (2006) Nedensellik Testi

Frekans dağılım nedensellik testi değişkenler arasındaki bağlantıyı farklı dönemlere ayırarak açıklamaktadır. Zaman serisinde yapılan bu test sonucunda değişkenler arasındaki ilişki bir test istatistiği kapsamında araştırılabilir. Teste ait denklem şu şekilde oluşturulmuştur.

$$\Theta(L)z_t = \varepsilon_t \quad (7)$$

Denklemden yer alan L değeri gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen frekans dağılım testi, dönemsel olarak farklı frekans değerleri için değişkenler arasındaki bağlantıyı kurabilmektedir (Bayat, vd., 2015, s. 13 ; Breitung & Candelon, 2006, s. 364).

Tablo 4. Frekans Alan Nedensellik

Ω	Uzun Dönem		Orta dönem		Kısa dönem	
Değişkenler	0.01	0.05	1.00	1.50	2.00	2.50
S/Y ↔ I/Y	3.917**	3.913**	2.960	1.594	1.813	3.846
I/Y ↔ S/Y	1.556	1.557	2.526*	3.658**	2.204	0.992

Not: (2, T-2p) serbestlik derecesi ile F tablo değeri %1 için 5.488, %5 için 3.354, %10 için 2.510. *, **, ***, * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir. 0 ve π , $\omega \in (0, \pi)$. Arasında yer alan her frekans alanı ω_i için.

Yapılan nedensellik analizi sonucunda tasarruf değişkeninden yatırıma doğru orta ve uzun dönemde bir ilişkinin olduğu, yatırım değişkeninden tasarruf değişkenine doğru ise orta dönemde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Feldstein-Horioka bulmacasının Türkiye'deki geçerliliğinin sınırdığı çalışmada 1990-2019 yılları için bir çalışma yürütülmüştür. Zaman serisi analizinin kullanıldığı çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlık derecesi yapılan FKPSS (2006) birim kök testiyle ortaya koyulmuştur. Çıkan sonuçlar doğrultusunda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Fourier Shin (2016) testiyle belirlenmiştir. Eşbütünleşme testi sonucunda yatırım ve tasarruf arasında uzun dönemli bir bağlantının olduğu görülmüştür. Feldstein-Horioka bulmacasında yatırım ve tasarruf ilişkisi sermaye hareketleri bağlamında araştırılmıştır. Yapılan bu çalışmada ise sermaye hareketlerinin serbest olduğu dönemde yatırımlar üzerinde tasarrufların ne kadar etkili olduğunun belirlenmesi için 1990 yılı başlangıç yılı olarak belirlenmiştir. Ele alınan değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkilik derecesinin belirlenmesi için FMOLS-DOLS testlerinden yararlanılmıştır. Yatırımlar üzerinde yurtiçi tasarrufların etkisinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çıkan sonuçlar ele alınan dönem için anlamlı bulunmuştur. Türkiye'de 1989 yılı sonrasında başlayan serbestleşme hareketleri uluslararası yatırımların Türkiye'ye gelmesine izin vermiştir. İncelenen dönem nedeniyle yatırımlar üzerinde yurtiçi tasarrufların etkisinin düşük olması beklenen bir etki olmuştur.

Sermaye hareketlerinde yaşanan gelişmeler ve serbestleşme politikaları, ülkelerin finans piyasalarında sağladığı destek sayesinde yatırımların, istihdamın artmasına yol açmaktadır. Kısıtlayıcı engellerin kalkması yatırımların artmasına, ürün çeşitliliğinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Yatırımlarla birlikte ülkelere giren beşeri sermaye, teknoloji ve yenilik avantajları ile ülke kalkınmasına katkı sunmaktadır. Ancak artan yabancı sermaye seviyesi birtakım endişelerin yaşanmasına da yol açabilmektedir. Dışa bağımlılığının artması olarak da yorumlanabilen bu durum ekonomik aktörler tarafından sorun olarak görülmektedir. Özellikle ülkede yaşanabilecek herhangi bir kriz sonrasında yabancı sermayenin ülkeden çıkışı ekonomik sorunların yaşanmasına yol açabilmektedir. Farklı disiplinler tarafından yorumlanan Feldstein-Horioka bulmacası ve etkinliği literatürde tartışılan bir konu halini almıştır.

Bundan sonraki çalışmalarda tasarruf ve yatırım arasındaki ilişkinin farklı değişkenler ve analiz yöntemleriyle, ülkelere sağlayacağı olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte incelenmesi literatüre katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbott, A. J., & Vita, G. D. (2003). Another piece in the Feldstein—Horioka puzzle. *Scottish Journal of Political Economy*, 50(1): 69-89.
- Akay, E. Ç., & Türküz, E. (2016). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde Feldstein-Horioka Bulmacasının analizi. *EconWorld2016@ImperialCollege Proceedings 10-12 August, 2016; London, UK*.
- Alakbarov, N., & Bayar, Y. (2021). International financial market integration and the Feldstein–Horioka Puzzle: Evidence from emerging market economies. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 24(1): 143.
- Aslan, A. (2009). Bütçe açığı sürdürülebilirliğinin dinamik analizi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 157: 227-234.
- Ay, A. & Özmen, I. (2017). Feldstein-Horioka hipotezinin yükselen ekonomilerde sınanması: panel veri analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17: 1-18.
- Bangake, C., & Eggoh, J. C. (2011). The Feldstein–Horioka puzzle in African countries: A panel cointegration analysis. *Economic Modelling*, 28(3): 939-947.
- Bayat, T., Özcan, B. & Taş, Ş. (2015), Türkiye’de döviz kuru geçiş etkisinin asimetrik nedensellik testleri ile analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (2): 7- 30.
- Breitung, J. & Candelon, B. (2006), Testing For Short and Long- Run Causality: A Frequency Domain Approach”, *Journal of Econometrics*, 132: 363-378.
- Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3): 381-409.

- Coakley, J., Fuertes, A. M., & Spagnolo, F. (2004). Is the Feldstein–Horioka puzzle history?. *The Manchester School*, 72(5): 569-590.
- Feldstein, M., & Horioka, C. (1979). Domestic savings and international capital flows (No. w0310). National Bureau of Economic Research. NBER Working Paper Series.
- Fouquau, J., Hurlin, C., & Rabaud, I. (2008). The Feldstein–Horioka Puzzle: A panel smooth transition regression approach. *Economic Modelling*, 25(2): 284-299.
- Kao, C., & Chiang, M. H. (2001). On the estimation and inference of a cointegrated regression in panel data. In *Nonstationary panels, panel cointegration, and dynamic panels*. Emerald Group Publishing Limited.
- Karter, Ç. (2020). OECD ülkeleri Feldstein-Horioka hipotezi üzerine bir uygulama. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Keskin, N. (2020). Yurtiçi tasarruflar İle yatırımlar arasındaki ilişki: Feldstein-Horioka hipotezi çerçevesinde Türkiye analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(1): 352-368.
- Ketenci, N. (2012). The Feldstein–Horioka Puzzle and structural breaks: Evidence from EU Members, *Economic Modelling*, 29(2): 262-270.
- Ketenci, N. (2018). Impact of the global financial crisis on the level of capital mobility in EU Members. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 2(2): 255-280.
- Konat, G., & Zeren, F. (2021). Is real gross domestic product (GDP) series stationary in EU countries? Evidence from the RALS-CIPS Test. *Economics Bulletin*, 41(3): 1813-1825.
- Kumar, S., Webber, D. J., & Fargher, S. (2012). Testing the validity of the Feldstein–Horioka puzzle for Australia. *Applied Economics*, 44(5): 599-605.

- Özek, Y. (2020). Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Feldstein-Horioka Bulmacasının test edilmesi. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20: 489-508.
- Pedroni, P. (1996). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels and the case of purchasing power parity. Manuscript, Department of Economics, Indiana University, 5: 1-45.
- Sachs, J. D. (1982). Aspects of the current account behavior of OECD Economies. NBER Working Paper, (w0859).
- Şen, A. & Pehlivan, C. (2018). The relationship between the financial development and economic growth: An empirical application for Turkey. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 9(2): 116-123.
- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J., & Hu, T. C. (2016). The fourier approximation and testing for the null of cointegration. Empirical Economics, 51(3): 1085-1113.
- Tunçsiper, B. (2016). Feldstein-Horioka Hipotezinin görünürde ilişkisiz regresyon yöntemiyle analizi: Gelişen Ekonomiler (E7) üzerine bir inceleme. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(32): 16-25.
- Vamvakidis, M. A., & Wacziarg, R. (1998). Developing countries and the Feldstein-Horioka Puzzle. International Monetary Fund.
- Younis, S. J., & Dhannoon, M. A. (2020). Capital Mobility and the Feldstein-Horioka Puzzle: Re-Examination of Arab Countries 1980-2018. Tanmiyat Al-Rafidain, 39(127): 9-23.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2022

Yıl 12, Sayı 1, ss. 45-61

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1074228>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 15.02.2022

Kabul Tarihi: 13.06.2022

Journal of Individual & Society

June 2022

Year 12, Issue 1, pp. 45-61

Article Type: Research article

Submitted: 15.02.2022

Accepted: 13.06.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

AKSU, Z. (2022). The Effects of Religious Based Conflict on Regional Security: The Case of Rakhine, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 45-61.

THE EFFECTS OF RELIGIOUS BASED CONFLICT ON REGIONAL SECURITY: THE CASE OF RAKHINE

DİNİ TEMELLİ ÇATIŞMALARIN BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİLERİ: ARAKAN ÖRNEĞİ

Zehra AKSU

Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası
İlişkiler Bölümü

Phd Student, Karadeniz Technical University, Institute of Social Sciences, Department of
International Relations

Eposta: zehraksu46@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1073-4086>

Abstract

Due to the attacks led by the Buddhist monks, hundreds of Muslims (Rohingyas) in the Arakan region of Myanmar lost their lives, and an important part of them had to emigrate. The international community has long remained silent, apart from a few weak reactions, to the discrimination and violence that the Rohingya Muslims have suffered. If the violence continues, this situation caused by Buddhist religious radicals is likely to spread to India and Bangladesh and turn into a regional conflict. The USA wants to use the conflicts between India and China to surround China. The growth of these conflicts will create difficult security problems in the region, as in

the Middle East. The main problematic of the study; the extent to which religious-based conflicts affect regional security.

Keywords: Radicalism, Conflict, Regional Security, Rakhine

Öz

Budist rahiplerin öncülük ettiği saldırılar nedeniyle Myanmar'ın Arakan bölgesindeki Müslümanların (Rohingyalar'ın) yüzlercesi yaşamını yitirmiş, önemli bir bölümü de göç etmek zorunda kalmışlardır. Uluslararası toplum uzun süreden beri Arakan Müslümanlarının maruz kaldığı ayrımcılık ve şiddete, birkaç cılız tepki dışında sessiz kalmıştır. Şiddetin devam etmesi halinde Budist dini radikallerin neden olduğu bu durumun Hindistan ve Bangladeş'e de sirayet ederek bölgesel bir çatışmaya dönüşebilmesi muhtemeldir. ABD, Çin'i çevreleme politikaları çerçevesinde Hindistan ile Çin arasında bulunan bölgede dini radikal unsurlardan kaynaklı çatışmaları kullanmak istemektedir. Bu çatışmaların büyümesi ise, Orta Doğu'da olduğu gibi, bölgede çözümü zor güvenlik sorunları meydana getirecektir. Çalışmanın temel sorunsalı; dini temelli çatışmaların bölgesel güvenliği ne düzeyde etkilediğidir.

Anahtar Kavramlar: Radikalizm, Çatışma, Bölgesel Güvenlik, Arakan

INTRODUCTION

The main cause of religious-based conflicts stems from religious radicalism. Religious radicalism; It is a type of radicalism that turns a belief system into a system critique through political arguments, plans to create a belief-based change in the existing one, resorts to violence and legitimizes it with religious arguments. While religious radicalism events are taking place in many parts of the world; one of these regions is Myanmar.

In Arakan, a region where Muslims live in Myanmar, Buddhist monks massacre the Muslim people and are forced to migrate, by themselves and by organizing the people, although one of the most important principles of Buddhism is not to kill. Although very few Muslims

live in Myanmar and the Muslim population does not pose a threat to the country, these attacks led by religious radicals cannot be prevented.

The main purpose of the study; It is a discussion of the effects of religious-based conflicts in Arakan on regional security. Work; It has been prepared based on the hypothesis that religious-based conflicts in Arakan threaten the security of the region. In the study, the concepts of religious radicalism and regional security were explained, brief introductory information about Myanmar was given, and the effects of religious-based conflicts in Arakan on regional security were discussed. Historical and descriptive research methods were used in the research. While preparing the research, the qualitative information processing method used in Social Sciences was taken as a basis.

1. Religious Radicalism and Regional Security

While radicalism underwent a dramatic change in just a century, in the 19th century it defined a non-violent and basically liberal, anticlerical, democratic political position like suffragette women; In the 20th century, it started to be used for an oppositional orientation that included anti-liberalism, fundamentalism, anti-democratic and reactionary agenda (Schmid, 2013, p.7). For this reason, radicalism, as a concept whose content cannot be agreed upon, has an ambiguous definition that stands between the exaggeration of beliefs (cognitive radicalism) and the extremism of behavior (behavioral radicalism), but at the most basic level, it refers to a process that occurs due to the extremism of people (Neuman, 2013, p.873-874). When extremism is defined as the deviation from the norms in its roughest form; radicalism refers to the development of ideologies and beliefs that deviate from the norms (Borum, 2011, p.9).

Religious radicalism, on the other hand, is a form of radicalism that transforms a belief system into a system critique through political arguments, plans to create a belief-based change in the existing one, and legitimizes the use of violence and/or force -whether or not the belief system suggests- with religious arguments (Arpacı, 2017, p.18). Similarly,

according to Rink and Sharma (2016, p.8), religious radicalism is the support of individuals to use violence to achieve religious-political goals within a certain period of time. In the European Commission's Report (2008, p.5-6), religious radicalism is defined as a set of various strategies that encompass political and reformist actions, cultural efforts, and the strengthening of missionary work across faiths. According to Brown (2013, p.341-342), academically religious radicalism explains Orthodox movements in terms of the conflict between tradition and modernity, when it refers to a traditionalist stance that effectively affirms the authority of traditional religious law and is opposed to innovations. On the other hand, "religious radicalism", which is used when referring to heterodox movements, defines a revolutionary religious stance that is daring, unconventional, tests the limits of religious law and can go beyond these limits from time to time.

Among the factors that cause radicalism, the most talked about is modernity. While transportation, urbanization and technology created by modernity emerge as facilitating preconditions in the context of situational factors, discrimination and social segregation in addition to urban poverty can be considered as situational preconditions that motivate radicalism. Under these conditions, the development of a sudden situation in which a direct response must be produced acts as an accelerator of radicalism. According to Veldhus and Staun (2009, p.3-58), the general factors that cause radicalization are relative deprivation, Western occupation and Western-supported oppressive regimes, identity problems, weak political and socio-economic integration, a sense of humiliation and other psychological factors. Radicalizing micro factors are weak integration, international relations, poverty, globalization and modernization. Based on this framework, operating in India; The National Liberation Front of Tripura (NLFT), which aims to establish an independent and Christian state in India, and The National Socialist Council of Nagaland (NSCN) are called tiger militants, who are anti-Arab and anti-Muslim, founded by fanatical Christians, headquartered in Tel Aviv. The Guardians of the Cedars (GOC), called the Guardians of the Cedars (GOC), and the God's Resistance Army (LRA)

operating in Uganda can be cited as examples of religious radicalism and terrorism (Çelik, 2015, p.103).

The concept of security appears in every form of behavior that aims to “protect and maintain its existence”, and therefore in every area of individual and social life. In order to be able to talk about the “security” phenomenon, which continues to be the basic dynamic of human life, there must be an internal and/or external threat or such perceptions and concerns for the protection and continuation of the existence. In international relations, no matter what perspective it is considered, when it is remembered that the concept of security started with the history of humanity, security is evaluated within this historical process and the content of the concept enriches and develops depending on time and conditions (Dedeoğlu, 2003, p.13-14).

British academician Barry Buzan’s Regional Security Complex Theory has an important place in constructivist international relations theory. Buzan’s theory basically developed an important alternative to the new system perception put forward by Samuel Huntington in his book *The Clash of Civilizations*. According to Buzan, new conflicts or alliances of the international system will take place not on the axis of global cultural, religious and civilizational (eg Islam, West, Asia, etc.) divisions, but in sub-systems formed by regions. The basic idea is that real threats are more effective at geographically close distances (regions), increasing security interdependence on a regional scale. Accordingly, security dependencies are more intense among the actors within the regional structures than those outside them. That is, regional security structures are security dilemmas concentrated in certain geographical areas (regions). Threat perceptions of states (or other actors) in these regions are directly related to each other and create security dependency; the security of a state becomes inseparable from the security of other countries in the region.

Buzan stated that there are two basic elements of regional security dependency; balance of power and historical perceptions of friendship-hostility among states in a particular geographical region. The balance of

power is a geopolitical phenomenon that brings states (or other actors) in a region closer or apart. However, the determining factor in interstate relations is not Huntington's civilization-based distinction, but rather the distribution of power (military, political, social and environmental, etc.) arising from more real, actual security practices. According to Buzan, regions are sub-systems in which geographical proximity and similar security perceptions and applications create a balance of power. Regions are units that can think and act jointly in their savings and preferences regarding security, and therefore their security perceptions cannot be considered separately from each other. These regions are not artificially produced units as ideas, but are elements that are already in intense communication and interaction in terms of security; the formation of the region is a natural result of the interaction between the actors (Şir, 2018, p.347). In other words, regional security structures should not be seen as a result of existing communication and dependency, regional power balances, not artificially constructed (constructed) security perceptions at the level of discourse and perceptually.

Another link between territoriality and security concerns the regional consequences of local conflicts. These depend on the nature of the security complex and the horizontal and vertical correlation of various security problems in certain areas, the rates of which can be highly variable. A third link is between the conflict management role of the organized region (if any) and inner region security or "regional order" and the closest environment (for example, the EU's neighborhood policies) and the world order (which means being an actor with a power to shape the world order). case applies). The management of conflicts outside the region but in the immediate vicinity can either be aimed at a sudden and severe conflict or to transform the situation in a preventive way. In both cases, stabilization or integration (expansion of the regional organization) can be used (Hetne, 2018, p.90).

Religious radicalism is a type of radicalism that transforms a belief system into a system criticism through political arguments and plans to create a belief-based change in the existing one. With the

instrumentalization of the belief system, it can cause violence, war and even genocide. In other words, it is supporting the use of violence to achieve religious-political goals. Countries or terrorist organizations can use religious radicalism as a tool to achieve their goals. If there are groups of different faiths in a region, a conflict that takes place anywhere in the region can become widespread and pose a serious threat to regional security.

2. General Information About Arakan

Myanmar is a country in the southeast of the Asian continent with an area of 676,578 square kilometers, surrounded by medium-sized India, Bangladesh, Laos and Thailand, and has a strategic importance in terms of energy transfer and international trade, and has a coast to the Bay of Bengal and the Andaman Sea (Tüysüzoglu, 2012, p.2). The name of the country, previously known as Burma/Burmese, was changed to the Republic of the Union of Myanmar in 1989. Both names (Burma and Myanmar) characterize the Bamar ethnic group. Although there are 135 different ethnic groups in the country with a population of 55 million, 68 percent of the population consists of Bamarians. Shans, Karens, Rakhines, Rohingyas, Chinese, Mons, Kachis, Cains, Kayas and Indians are other important ethnic groups in the country. According to official data, 89% of the population is Buddhist, 4% is Christian, 4% is Muslim and 1% is Hinduist. Muslims are concentrated in the Arakan mountain region adjacent to the southeast of Bangladesh (Bayram & Yaylor, 2016).

Although Arakan is in a region located in the west of Myanmar, the Arakan geography is called “Rohingya” in the local language and the Arakan people are called “Rohingya people”. It is a modified form of the Rohingya name ‘Raham’, which means ‘Blessing’, ‘Don’t have mercy’. In addition, it is claimed that Rohingya means “the place whose soul is liberated”. Rohingya Muslims used this expression while burying their dead in the past, and this tradition, which has become common among Rohingya Muslims over time, still continues today (Ateş, 2017, p.175). On the other hand, it should be noted that not only Rohingya

Muslims live in Myanmar, but also other Muslims. Besides Muslims, the Buddhist people living in Arakan are called “Raxine” (Rakhine). “Rohingya” and “Raxine” express not only an ethnic but also a religious separation. However, Buddhists, of whom Myanmar people and Rakhines make up a large part, sometimes use the expression “Kalar”, which is a contemptuous expression in Bengali, instead of addressing Rohingyas as “Rohingya” (Kipgen, 2013).

Looking at the historical background of Myanmar, it is known that the region got its independence from England in 1948. The region has made a name for itself with its unstable political structure and political tensions since the day it was founded. The military administration, which has had a say in the administration of the country since 1962, did not let the minorities in the country and its citizens demanding their rights breathe. The junta named “State Law and Order Restoration Council”, which took over the administration with a bloody coup in 1988, changed form in 1997 by taking the name “State Peace and Development Council”. During the junta period, the search for freedom and democracy of Myanmar Muslims, especially the Rohingya, was suppressed. Despite these pressures, Aung San Sun Kyi was awarded the Nobel Peace Prize in 1991 for her “non-violent struggle for democracy and human rights.” Although he is concerned about democracy, he is still an activist who has made his voice heard in the name of democracy (Akhanda, 2013, p.150-70).

Rakhine (Arakan) region, which was occupied by England and Japan respectively, was a region that had its own sultanate until the 1700s, but was occupied by Myanmar in 1784 and came under Myanmar administration. XIX in the region. It is known that there were many uprisings against the British occupations in the century. This is the first piece of land captured by the British with the Anglo-Burmese War in 1826. II. During World War II, Japan was given permission to establish an autonomous force and its own army - the Arakan Defense Force - in the Rakhine region, which was under its occupation. At the beginning of 1945, the Arakan Defense Force took the side of the Allied Powers and

fought against the Japanese (Yunus, 2012, p.81-82). After the Panglong Conference in 1948, all 3 regions were included in the newly established Union of Myanmar, and although efforts were made to leave the union in the 1950s, they failed.

The fate of the Rohingya people in the Rakhine region has completely changed with the occupation. In the light of historical data, the parliamentary government that ruled the country after the independence of Myanmar from 1948 to 1950 and from 1960 to 1962; Kachin, Kayah, Karen, Mon, Rakhin and Shan ethnic groups as an ethnic group. However, after 1962, the military administration jeopardized the existence of Muslims in the region and claimed that this group was not indigenous. Although many works have been written explaining that the Rohingya Muslims, who have been fighting for independence at various times in history, are indigenous and have been in that region for thousands of years, the Myanmar government has published publications to reject all these and published books containing these claims in countries such as the USA, Japan and Bangladesh (Arakan Report, 2017, p.7).

According to a Human Rights Watch (2012) report, a few years after they forcibly deported the Rohingya to Bangladesh in 1978, Burma's Citizenship Law of 1982 was promulgated and was specifically designed to deny Rohingya citizenship. If a person is to be considered a Rohingya citizen, the law has been enacted that he has to prove that his ancestry resided in Myanmar before 1823, the year before the British government sent Muslims to Arakan. This law established three categories of citizenship: citizenship, auxiliary citizenship and citizenship subject to own nationality. Citizenship is granted to persons belonging to one of the national races such as Kachin, Kayah, Karen, Karen, Chinese, Burman, Mon, Rakhine, Shan, Kaman or Zerbadee. Citizenship was not granted to those who did not prove that their ancestors had settled in Myanmar before 1823. Assistant citizenship status is granted if his or her grandparents or ancestors before 1823 were citizens of another country. Citizenship subject to naturalization is granted only to those who have at least one parent with such Burmese citizenship or who can

prove that their family entered and resided in Burma before its independence in 1948 (Yunus, 2012, p.83). However, over time, these laws have been changed and made qualified.

3. The Effects of the Conflicts in Arakan on Regional Security

The Rohingya issue arose in the years before Burma's independence, and during the Second World War the local Arakan society was split in two. While Buddhist Rohingya ally with the nationalist and anti-colonial party supported by Japanese forces; Rohingya Muslims received support from the British. Thus, as a result of political discrimination, the fragile relationship between these two groups deteriorated during the war. Even when the war ended, the problems did not leave both sides; During the Second World War, the main powers (British and Japanese) fighting each other in Burma signed a peace agreement and remained neutral (Universitadella Calabria, 2013/2014). On the other hand, it is known that the Muslim population in the Rakhine state consists mostly of Bengali immigrants from East Pakistan and present-day Bangladesh, and some Indians migrated during the British period. This theory is based on the fact that they cannot become full-fledged Bengali illegal immigrants as they speak mostly the 'Chitagong dialect' which is strong in Bengali and left Bangladesh in the years before 1971 (Ahmad, 2010).

Immediately after declaring Buddhism as the official religion of Myanmar, the government took some special measures to kill many Muslim officers and appoint Buddhists in their place. Great efforts have been made to move Buddhists from their central cities in Myanmar to Arakan to reduce the Muslim majority. Thus, the freedom of movement of the Rohingya was severely restricted and most of them were stripped of their Burmese citizenship. They were also subject to a two-child limit. It is also claimed that the Rohingya continue to be employed as forced laborers in road construction works and in military camps (Islam, 2012).

As a matter of fact, the roots of the mujahideen movements that started in 1947 in Arakan are traced back to the Second World War in 1942. It is based on the slaughter of approximately 5,000 Muslim Arakanese by

Buddhists in Minakya and Mrauk-U districts during World War II. It is known that this incident of violence took place because the Japanese invaded the region and created a buffer zone after the withdrawal of the armed Muslim groups under British auspices in the north of Arakan (Akhand, 2013). While these events were developing, in 1946 the Rohingya Muslims asked the Pakistani leader Muhammad Ali Jinnah for help in connecting their regions to Pakistan. Two months later, the Northern Arakan Muslim League was established and they demanded a separate administration from the Burmese government. However, the Burmese administration refused this request and the Rohingya Muslims declared war upon it (Yunus, 2010, p.84).

Researcher Anand (1978) describes the initial refugee problem as follows: “Over 200,000 refugees from Burma crossed into Bangladesh over the course of two months. The majority were in about 300 tent camps at the border. They said that the Burmese authority came to the Arakan region because of their persecution, torture, harassment and extremism against the Muslim inhabitants. It was also reported that when refugees wanted to flee, they were subjected to different atrocities by Burmese army and immigration officials, and that the same authorities deliberately evacuated the Muslim minority in Arakan. The Bangladesh government also held a strong protest against the thesis that ‘Repressive measures caused the forced withdrawal of its citizens (ethnic and religious minorities)’ and Ziaur Rahmanda (former Bangladesh Prime Minister) announced to the world public the inhumane evacuation of Myanmar Muslim citizens.

Contrary to the claims of both the fleeing Muslims and the Bangladeshi government, the Burmese government claimed that the Muslims were not its citizens. According to Anand’s article, the Burmese government’s response was as follows:

“.....Refugees are actually illegal immigrants or fugitives from the law (Citizens Law). The so-called refugees have been cited as Bangladeshi nationals illegally settled on the Burmese border. According to the official Burma News Agency (NAB), “Bengalis wanted to flee due to lack of entry

registration documents as well as lack of identity cards. After a review process called the 'Nagamani' (citizenship review code) code, the area began to be evacuated from March 17, 1977 to separate the residents from those who are full citizens and those with foreign status" (Anand, 1978).

Aggressive thoughts are harmful to all Buddhist teachings. Chief among the moral principles taught to Buddhist monks is the principle of not killing. So why do Buddhist monks make provocative speeches against Muslims and even personally participate in the killings of dozens? There is a strange situation here. Because in two countries in Asia (Srilanka and Myanmar), Islam is not threatened. In the two countries, Muslims, a small minority, generally take a peaceful stance. The event that triggered the events in Sri Lanka was the halal slaughter debate and a group called Buddhist Brigade under the leadership of the Priests organized rallies against it. There have been calls for direct actions and boycotts of Muslim businesses. There were no casualties among Muslims during the events in Sri Lanka (NTV, 2013). However, a much more serious picture emerged in Myanmar, with the government's support and encouragement in some activities.

It is noteworthy that the attacks against Muslims in Myanmar were provoked by a Buddhist monk named Ashin Wirathu. This priest, who was imprisoned in 2003 for inciting religious hatred, calls himself "Buddhist bin Laden". Buddhist monks such as Wirathu are also supported and patronized by the rulers, as they are seen as a strong constitutional element in the eyes of the people. Throughout its history, Myanmar leaders have justified all kinds of violence in the name of Buddhism and made Buddhism one of the basic elements of their national identity. In this direction, anti-Muslim views began to find a response among some segments of the people. Despite their majority, many Buddhists feel that their religion and national unity are under threat. While establishing a link between violence all over the world and Islam, Buddhists are probably of the opinion that they "should not be left behind" in this conjuncture (Bayram & Yaylor, 2016). This means that Buddhism, which is

thought to be based on pacifist teachings, has been transformed into a religion that justifies acts of violence.

These pacifist Buddhist Priests (who clad in saffron robes) are a highly respected group of people, mainly the military. During a two-day demonstration that began in Mandalay on 2 September 2015, thousands of people, including the monk order, had the support of former Prime Minister Thein Sein. Here, a proposal to resettle Rohingya to third world countries (except Bangladesh and Myanmar) is presented. The High Priest urged his citizens to come to the rescue by supporting the president. Moreover, on October 15, 2015, thousands of Buddhist monks marched towards Yangon and Mandalay, the country's two largest cities, to hold protests against the OIC (Organization of Islamic Cooperation) plan to open a liaison office. The following statements are on the banners of these protesters: They said that they would continue their demonstrations until "OIC quit" and "No OIC" and unless the government accepts their demands, that is, they do not allow OIC to take office. Priests accused the OIC of working only as an agent for the Rohingya. A few hours after the dispersal of the priests, Thein Sein's office made a statement that the OIC would not be allowed to take office because the public was against it (Kipgen, 2013). It is unclear whether the statement was prepared in response to the protest or in advance.

The Myanmar army launched an operation against the Rohingya Muslim minority after the attack on some police stations by armed militants in the region, and hundreds of thousands of civilians were forced to leave their homes. More than 700,000 Rohingya Muslims fled the violence. Rohingya Muslims said that the army and armed groups raped and tortured them. Journalists who went to the region also documented that some villages were burned. The United Nations declared that what the Myanmar army did was "a typical example of ethnic cleansing". Médecins Sans Frontières (MSF) organization announced that more than 6,700 Rohingya Muslims, including at least 730 children, were killed in just the first month of the army attacks; Amnesty International also said that the top commanders of the Myanmar Army should be tried for

crimes against humanity due to what was done to the Rohingya Muslims. On the other hand, the Myanmar army claimed that it only fought the Rohingya Liberation Army and did not target civilians (BBC, 2018).

In its rivalry with China, the USA wants to destabilize Myanmar through Arakan and thus limit its main rival in the global struggle. In this context, the claim that the Rohingya Liberation Army was financed by Washington and Riyadh in order to break Beijing's influence in the country is extremely important. Because from this claim, it is understood that the USA supports jihadist groups in Afghanistan against the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and tries to terrorize Rohingya Muslims by radicalizing them against China (Ankasam, 2018). Therefore, it is possible to say that the latest conflicts in Arakan are caused by the global rivalry between the USA and China. According to this view, which is compatible with the general policies of the USA, the USA wants to destabilize the region by creating a security problem in the region and supporting regional conflicts. The USA is trying to reach its goal by using radical religious elements in the Middle East as well. The onset of a Muslim-Christian conflict in this region, which is sandwiched between India and China, will cause a security problem in the region and will legitimize the intervention of the US and global organizations in the region. As a result of this, the USA will have achieved some more success in its policies to contain China.

CONCLUSION

Religious radicalism is a type of radicalism that turns a belief system into a system critique through political arguments and plans to create a belief-based change in the existing one. The instrumentalization of the belief system can lead to violence, war, and even genocide. In other words, it is supporting the use of violence to achieve religious-political goals. Countries or terrorist organizations can use religious radicalism as a tool to achieve their goals. If there are groups of different faiths in a region, a conflict that takes place anywhere in the region can become widespread and pose a serious threat to regional security.

Hundreds of people lost their lives due to the attacks led by Muslims, Rohingyas, and Buddhist monks in the Arakan region of Myanmar, and an important part of them had to emigrate. If the violence continues, this situation caused by Buddhist religious radicals is likely to turn into a regional conflict.

The USA wants to destabilize the region by using religious radical elements in the region between India and China within the framework of its policies to contain China. A security crisis that may arise in the region will cause a security problem and will legitimize the intervention of the US and global organizations in the region. As a result of foreign intervention, it is possible that religious-based conflicts in the region will spill over from Myanmar and affect countries such as Bangladesh and India. Therefore, this situation confirms the hypothesis of the study that “religious-based conflicts in Arakan threaten the security of the region”.

REFERENCES

- Akhanda, M. R. (2013). Arakaner Musulmander İtihas, Bangladesh Cooperative Book Society, Dhaka.
- Anand, J. P. (1978). Bangladesh-Refugees from Burma, Economic and Political Weekly, Hindistan.
- Ankasam, <https://ankasam.org/yeni-buyuk-oyunun-kurbanlari-arakan-musulmanlari/> web adresinden 25.01.2022 tarihinde alınmıştır.
- Arpacı, I. (2017). Dini Radikalizmin Nedenlerini Tersinden Sorgulamak: Milli Görüş Neden Radikalleşmedi?, Turkish Studies, 12, 8:11-28.
- Avrupa Komisyonu, (2008). “Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism” A Concise Report Prepared by the European Commission’s Expert Group on Violent Radicali, <https://trik-coolsaet.be/files/2008/12/expert-group-report-violent-radicalisation-final.pdf>.

- Bayram, M. & Yaylar, Y. (2016). Myanmar'daki Budist-Müslüman Çatışmasının Tarihi Dinamikleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 44: 367-373.
- BBC, (2018). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45309442> web adresinden 01.02.2022 tarihinde alınmıştır.
- Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories, *Journal of Strategic Security*, 4: 7-36.
- Brown, B. (2013). The Two Faces of Religious Radicalism: Orthodox Zealotry and 'Holy Sinning' in Nineteenth-Century Hasidism in Hungary and Galicia, *The Journal of Religion*, 93, 3: 341-374.
- Çelik, O. (2015). Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 22: 99-122.
- Dedeoğlu, B. (2003). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Elma F. (2010). Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya, *Journal of Azerbaijani Studies*, 129-143.
- Hettne, B. (2018). Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5, 18: 87-106.
- Human Rights Watch, (2012). "The Government Could Have Stopped This" Sectarian Violence and Ensuing Abuses in Burma's Arakan State, Human Rights Watch, Bangladesh-Myanmar.
- Islam, S.S. (2012). *A Handbook of Terrorism and Insurgency in Southeast Asia*. England: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Kıpgen, N. (2013). Conflict in Rakhinestate in Myanmar: Rohingya Muslims Conundrum, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33, 2: 298-310.
- NTV, (2013). Budistler Neden Müslümanları Öldürüyor? http://www.ntv.com.tr/dunya/budistler-neden-musulmanlar-olduruyor,LG-zS86ljMUG ALfM-ZKd_8g.

- Neuman, P. (2013). The Trouble with Radicalization, *International Affairs*, 89, 4: 873-893.
- Şır, A. Y. (2018). Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi, Enerji Güvenliği ve Rusya, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-291-2014063043_sosbilkongre_23.pdf.
- Veldhuis, T. & Jorgen S. (2009). *Islamist Radicalisation: A Root Cause Model*, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, The Hague.
- Yegar, M. (1972). *The Muslims of Burma: A Study of a Minority Group*, İsrail: Otto Harrassowitz.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2022

Yıl 12, Sayı 1, ss. 63-89

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1082260>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 03.03.2022

Kabul Tarihi: 08.06.2022

Journal of Individual & Society

June 2022

Year 12, Issue 1, pp. 63-89

Article Type: Research article

Submitted: 03.03.2022

Accepted: 08.06.2022

Atıf Bilgisi / Reference Information

BELLİ, A. & ÇELİK, Z., E. (2022). Sürdürülebilir Çevre Örneği: Türkiye’de Yavaş Şehirler (Cittaslow), Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 63-89.

SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE ÖRNEĞİ: TÜRKİYE’DE YAVAŞ ŞEHİRLER (CİTTASLOW)

EXAMPLE OF SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL: SLOW CITIES IN TURKEY (CITTASLOW)

Aziz BELLİ

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü

Asst. Prof., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Public Administration

E-posta: azizdarende@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1676-2769>

Zeliha Eda ÇELİK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Graduate Student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences,
Department of Public Administration

E-posta: edazelihaeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5221-3011>

ÖZ

Küreselleşme ile insanlar daha hızlı yaşamaya ve daha hızlı tüketmeye başlamışlardır. Bu durum çevresel değerlere de zarar vermiştir. Çevreyi devamlı korumak adına sürdürülebilir bir çevre oluşturmak

önemlidir. Kentlerde sürdürülebilirliği sağlamanın yollarından biri de Yavaş Şehir (Cittaslow) Hareketi'dir. Bu hareket, kentlerdeki ve yaşam biçimlerindeki aynılaştırma etkisini kaldırarak kentlerin doğal dokusunu ve yerel özelliklerini korumayı amaçlamaktadır. Fakat sürdürülebilir çevre çerçevesinde Türkiye'de yavaş şehir hareketi yeterli düzeyde gerçekleştirilememektedir. Bu çalışmanın amacı kentlerde sürdürülebilir çevrenin sağlanmasına yönelik olarak yavaş şehirleri incelemektir. Çalışmada ele alınan konu ile ilgili internet siteleri incelenmiştir ve içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada Yavaş Şehir (Cittaslow) üyesi İzmir/Seferihisar ile Ankara/Güdül'ün çevre ile ilgili olan proje ve çalışmalarına yer verilmiştir. Türkiye'de yavaş şehir üyesi olan ilçelerin belediyelerine ait resmi web siteleri incelenerek paylaşılan projeler çevre açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Çevre, Yavaş Şehir (Cittaslow).

ABSTRACT

With globalization, people started to live faster and consume faster. This situation has also damaged environmental values. It is important to create a sustainable environment in order to protect the environment continuously. One of the ways to ensure sustainability in cities is the Slow City (Cittaslow) Movement. This movement aims to protect the natural texture and local characteristics of cities by removing the effect of homogenization in cities and lifestyles. However, within the framework of sustainable environment, slow city movement in Turkey cannot be realized sufficiently. The aim of this study is to examine slow cities in order to provide sustainable environment in cities. Websites related to the subject discussed in the study were examined and content analysis was carried out. In the study, environmental projects and studies of Izmir/Seferihisar and Ankara/Güdül, members of the Slow City (Cittaslow), are included. The official websites of the municipalities of the counties that are members of slow cities in Turkey were examined and their projects shared here were evaluated in terms of environment.

Key Words: Sustainability, Sustainable Environment, Slow City (Cittaslow).

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik kavramı süreklilik, ileriye doğru gitmek, var olanın devamlılığını sağlamak, kesintisiz olmak gibi anlamlara gelmektedir. Aynı zamanda önüne gelen kelimeyi güçlendirmektedir ve bu kelimenin devamlılığını sağlamaktadır, ilgili kaynağın korunmasını ve daha iyi bir duruma yönelik olarak geliştirilmesini ifade etmektedir: sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir çevre gibi (Olca, 2015, s. 19).

Literatürde farklı şekillerde tanımlanan sürdürülebilirlik çok boyutlu ve dinamik bir yapıdadır. Özellikle sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkması ile beraber kavram gelişerek değişime uğramıştır. Kavramın çok boyutlu, dinamik bir yapıda olması çok fazla tartışılmasına da neden olmaktadır. Genellikle sürdürülebilir kalkınma aracılığıyla gerçekleştirilen bu tartışmaların çevre duyarlılığına katkısı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra sürdürülebilirlik kaygılarının temelinde artan ihtiyaçlar karşısında kaynakların yetersiz olması sebebi yatmaktadır (Şen vd., 2018, s. 6-8).

2872 sayılı Çevre Kanunu’nda sürdürülebilir kalkınma şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Bugünkü ve gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişmeyi ifade eder”* (Çevre Kanunu md. 2). Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınma sabit bir denge durumunu değil bir değişim sürecini ifade etmektedir. Şöyle ki, yaşam kalitesini arttırmadan bugünün mevcut durumunu korumak ve herhangi bir iyileşme sağlamamak sürdürülebilirlik değildir (Keleş, 2015, s. 77).

Çevre Kanunu’ndaki tanımlamanın da belirttiği üzere sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel amaçları içeren üç temel yönü bulunmaktadır. Bu çalışmada bu boyutlardan çevre boyutu esas alınarak sürdürülebilirliğin çevre üzerinden değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişimi ve yavaş hareketi neticesinde oluşan yavaş yemek, yavaş şehir olguları açıklanmıştır. Birleşmiş Milletler (BM)

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Yavaş Şehir (Cittaslow) üyelik kriterleri çevre açısından karşılaştırılarak yavaş şehirler sürdürülebilir çevre örneği olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin ilk yavaş şehir üyesi Seferihisar'ın ve 2020 yılı esas alınarak son yavaş şehir üyesi Gündül'ün projelerinin sürdürülebilir çevre açısından analizi yapılmıştır. Çalışmada son olarak Türkiye'de yavaş şehir üyesi olan kentlerin belediyelerine ait web sitelerinde paylaşılan projeler incelenerek çevreye yönelik olanları belirlenmiştir.

“Sürdürülebilirlik” Kavramı ve Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez 1732 yılında “Sylvicultura Oeconomica (Yabancı Ağaç Yetiştirme Kılavuzu)” adlı kitapta yer almıştır. Hans Carl von Carlowitz'e ait olan kitapta Saksonya bölgesindeki maden ocaklarının ormanlara verdikleri zararlara yönelik olarak ormanlık alanların korunması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Şen vd., 2018, s. 9). Sürdürülebilirlik, 18. yüzyılın başlarında sadece Saksonya'daki ormanlar için kullanılırken aynı yüzyılın sonlarına gelindiğinde Almanya'daki tüm ormanlar için kullanılmıştır (Kaya, 2012, s. 44), 19. yüzyıla gelindiğinde ise literatürde somut olarak yer almaya başlamıştır (Bozlağan, 2005, s. 1013).

Sanayileşme ile beraber çevre sorunlarında artış yaşanması önceleri sadece sanayileşen bölgelerde gelişen çevre hareketlerinde bütüncül bir yaklaşım sergilenmesinde etkilidir. 5-16 Haziran 1972'de İsveç'te Stockholm Konferansı düzenlenmiştir. “Birleşmiş Milletler İnsani Çevre Konferansı” olarak da bilinen konferansta “İnsani Çevre Bildirgesi” kabul edilerek çevrenin taşıma kapasitesine, çevre sorunlarının çözümünde uluslararası işbirliğinin önemine, çevre ile kalkınma arasındaki bağa vurgu yapılmıştır. Toplantı sürdürülebilirlik düşüncesinin temelini oluşturulması bakımından önemlidir (Bozlağan, 2005, s. 1015-1016). Konferansın bir diğer önemi insan ve çevre ilişkilerine çeşitli etkilerde bulunmasıdır. Çevre hakkının insan hakkı olarak kabul edilmesi ve birçok ülkenin anayasalarında çevre ile ilgili düzenlemeler yapmaya başlaması bu etkilerden birkaçıdır (Görmez, 2020, s. 61). Aynı yıl

Roma Kulübü’nün Massachusetts Institute of Technology’deki akademisyenlere hazırlattığı “Büyümenin Sınırları” isimli çalışma yayınlanmıştır. Rapor niteliğindeki çalışmada Batı tipi büyüme ve kalkınmanın karşısındaki sınırlı doğal kaynaklara dikkat çekilmiştir ve sınırlı kaynaklara uygun olarak büyümenin gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir (Şen vd., 2018, s. 13-14).

Büyümenin Sınırları adlı rapordan sonra meydana gelen gelişmelerden bir diğeri ise 1983 yılında Birleşmiş Milletler tarafından “Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu” kurulmasıdır. Yirmi farklı ülkenin katılımcılarından oluşan Komisyon 1987 yılında Gro Harlem Brundtland başkanlığında toplanarak “Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu”nu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na sunmuştur. Raporla sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımı yapılmıştır. Burada sürdürülebilir kalkınma bugünkü kuşağın ihtiyaçlarının karşılanırken gelecek kuşakların ihtiyaçlarının dikkate alınması olarak açıklanmıştır (Bozlağan, 2005, s. 1019; Ozmeht, 2008, s. 6-7). Brundtland Raporu, kalkınmacı bakış açısı ile çevreci bakış açısını bir araya getirmektedir (Tekeli, 1996, s. 26’dan akt. Bozlağan, 2005, s. 1019). Bu bakımdan rapor kendinden sonra gerçekleştirilen Rio Zirvesi, Habitat gibi uluslararası konferanslar için sorunların tartışılması ve çözümü adına temel kaynak olmuştur (Görmez, 2020, s. 63).

1987 tarihli “Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu”nda yer alan önerileri gerçekleştirmek ve sonuçlarını değerlendirmek üzere 1992 yılında Rio Konferansı düzenlenmiştir. “Yeryüzü Zirvesi” olarak da adlandırılan konferansa 179 ülkeden devlet ve hükümet başkanları katılmıştır. Konferansta “Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirgesi”nin kabul edilmesinin yanı sıra “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”, “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi” imzalanmıştır. “Ormanların Sürdürülebilir Yönetimi Konusunda İlkeler Bildirimi” benimsenmiştir. Ancak bu metnin herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Çeçen, 2018, s. 45). Konferansta ormancılık ile ilgili sözleşme imzalanamamıştır. Bu durumun temel nedeni Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki fikir farklılıklarıdır. Gelişmiş ülkeler tarafından bu sözleşmenin sadece yağmur ormanları ile sınırlı

kalması istenirken gelişmekte olan ülkeler sözleşmenin ABD, Kanada, Rusya ülkelerini de kapsamasını istemişlerdir (Görmez, 2020, s. 64).

Rio Konferansı'nın bir diğer önemli yanı Gündem 21'in kabul edilmesidir. 2000 yılına kadar olan bir süreci kapsayan bu program çevre ve ekonomi ile ilgili alanlarda uluslararası kuruluşlara, hükümetlere ve bağımsız sektörlere düşen rolleri tanımlaması adına önemlidir (Görmez, 2020, s. 64). Gündem 21 Eylem Planı'nda sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacak ilkeler kabul edilmiştir. Başlıca ilkeler şu şekilde özetlenebilir: Tüm insanların doğa ile uyumlu bir şekilde sağlıklı ve üretken yaşam hakkı bulunmaktadır. Egemen devletlerin kendi kaynaklarını yine kendi çevre ve politikalarına göre kullanma hakları vardır. Bu hak BM Bildirgesi'ne uygun bir şekilde ve çevre ülkelere zarar vermeden kullanılmalıdır. Doğanın korunması sürdürülebilir kalkınma sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu kalkınma süreci gerçekleştirilirken gelecek nesillerin çevre hakları korunmalıdır. Yaşam standartlarındaki farklılıklar ve yoksulluk ile mücadele için bütün devletler işbirliği içinde olmalıdırlar (Şahinöz, 2019, s. 81).

1993 yılında Rio Konferansı'nda kabul edilen ilke ve hükümlerin gerçekleştirilmesini izlemek; güçlü bir işbirliği sağlamak; çevre ve gelişme konularını bütünleştirmek için hükümetler arası karar alma kapasitesini rasyonelleştirmek; Gündem 21'in uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerde uygulanmasına ilişkin gelişmeleri incelemek amacıyla "Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu" kurulmuştur (Bozlağan, 2005, s. 1021). BM (Birleşmiş Milletler) bünyesinde bu çalışmalar devam ederken sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak 1993 yılında Avrupa Birliği Beşinci Eylem Programı yürürlüğe girmiştir. Bu programda ortak sorumluluk ilkesi ve çevrenin kirlenmeden önce korunması ilkeleri benimsenmiştir (Görmez, 2020, s. 74).

1995 yılında Kahire'de Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Konferansta sürdürülebilir gelişme, kaynaklar ve nüfus birlikte değerlendirilmiştir. Bu bağlamda devletlerin gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını da düşünerek şimdiki kuşağın ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli politikaları

gerçekleştirmesi, sürdürülemez üretim ve tüketim kalıplarının kaldırılması konuları ele alınmıştır (Bozlağan, 2005, s. 1022).

1976 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki insan yerleşmelerine ait sorunları incelemek ve çözüm bulmak amacıyla Vancouver’da “Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Konferansı-Habitat I” toplanmıştır. Bu konferansın ikincisi ise 1996 yılında İstanbul’da düzenlenmiştir. Habitat II Konferansı’nda herkes için yeterli konut sağlamak ve sürdürülebilir yerleşmeler oluşturmak konularına ağırlık verilmiştir (Görmez, 2020, s. 70).

1997 yılında düzenlenen Rio+5 Forumu ile sürdürülebilir gelişmeyi gündemden uygulamaya geçirmek için çeşitli amaçlar belirlenmiştir. Bu amaçlar sürdürülebilir gelişmenin uygulanabilmesi için politikaları ve gerekli uygulamaları belirlemek, işbirliğine yönelik çabaları desteklemek, yerel ve ulusal sürdürülebilirliği desteklemek, küresel düzeyde öneriler sunmak şeklinde özetlenebilir (Bozlağan, 2005, s. 1023-1024). 2000 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Zirvesi düzenlenmiştir. Bu deklarasyonda 2015 yılına kadar gerçekleştirilmek istenen 8 amaca yer verilmiştir. Bunlardan 7. amaç “çevresel sürdürülebilirliği sağlamak” olarak geçmektedir (Erbay & Özden, 2018, s. 260).

Rio Zirvesi’nden 10 yıl sonra 2002 yılında Johannesburg’ta Sürekli ve Dengeli (Sürdürülebilir) Kalkınma (Rio+10) Konferansı düzenlenmiştir. Konferans sonucunda açıklanan Bildiri’de geleceğin çocuklarına bozulmuş bir çevre, sürdürülebilir kalkınmanın olmadığı bir dünya bırakmamanın kendilerine ait bir sorumluluk olduğu belirtilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, toplumsal ve çevresel öğelerinin birbirleri ile iç içe olduğu ve bu öğeleri güçlendirme sorumlulukları altında olduklarını duyurmuşlardır. Johannesburg Bildirisi’nde çevre sorunları ve yoksulluğu ortadan kaldırmanın yolu olarak üretim-tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, doğal kaynakların iyi korunup yönetilmesi gerektiği belirtilmiştir. Küresel çevre sorunları yeni boyutlar kazanmıştır. Bu boyutlar küresel kalkınma açısından sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca küreselleşmenin sağladığı faydalardan bütün ülkeler eşit olarak yararlanamamaktadır. Bu dağılım az gelişmiş ülkelerin lehine gerçekleşmektedir (Keleş, 2015, s. 97-98).

2012 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Rio+20 olarak da bilinen bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda ekonomik büyüme ve kalkınmayı reddeden, doğa ve insanla uyumlu ölçekte üretim-tüketim ilişkilerini benimseyen, “küçük güzeldir” anlayışına sahip olan Yeşil Ekonomi yaklaşımı benimsenmiştir. Toplantıda Rio Zirvesi’ne katılanların görüş birliği ile “İstedığımız Gelecek” başlıklı bildiri sunulmuştur. Bu bildiride Rio ilkelerinin yerine getirilmesi için gerekli olan kurumsal yapı ile birlikte tüm aktörlere düşen görevlere yer verilmiştir (Keleş, 2015, s. 98-99).

Binyıl kalkınma hedeflerini destekleyen bir diğer eylem planı 2015 yılında gerçekleştirilen “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi” başlıklı zirvedir. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını kapsayan bu eylem planında 17 sürdürülebilir kalkınma hedefi ve bu hedeflerle ilişkili olmak üzere 169 hedef belirlenmiştir (Erbay & Özden, 2018, s. 261).

Şekil 1: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Kaynak: <https://www.tr.undp.org/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2021).

Yavaş Hareketi: Yavaş Yemek ve Yavaş Şehirler

Slow Food (Yavaş Yemek) Hareketi, Yavaş Hareketi'nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 1986 yılında İtalya'nın başkenti Roma'da ortaya çıkan bu hareketin meydana gelmesinde etkili olan olay ise kent tarihini meydanlarından biri olan Piazza di Spagna'da Mc Donalds

açılmak istenmesidir (Ünal & Zavalı, 2016, s. 894-895). Bu olay İtalyan yazar Carlo Petrini öncülüğünde hamur fırlatılarak protesto edilmiştir. Yavaşlığı temsil etmesi adına eylemin sembolü “salyangoz” olmuştur (Güven, 2011, s. 114).

Yavaş Yemek (Slow Food) Hareketi’nin felsefesi “Sürdürülebilir Kaliteli Gıda Hedefi” ile “iyi, temiz, adil gıda”dır. Bu bakımdan yerel tatlara sahip çıkan, doğaya saygı duyan, sağlıklı ve doğru besinle beslenmeyi ve aynı zamanda sosyalleşmeyi sağlayan bir akımdır (Sırım, 2012, s. 1212). Slow Food Hareketi, 1989 yılında Carlo Petrini öncülüğünde Slow Food Birliği’ne dönüşmüştür. Bu birlik İtalya’nın Barolo kentinde kurulmuştur (Güven, 2011, s. 114; Ünal & Zavalı, 2012, s. 895).

Yavaşlık Hareketi, Slow Food (Yavaş Yemek) Hareketi’nden sonra farklı alanlarda da gelişme göstermiştir. Bunlardan biri de Yavaş Şehir (Cittaslow) Hareketi’dir. 1999 yılında Paolo Saturnini’nin öncülüğünde kurulan bu hareketi Bra, Orvieto ve Positano belediye başkanları da onaylamıştır. Hareket, daha sonra yavaş yemek başkanı olan Carlo Petrini’nin desteğini almıştır (Cittaslow, 24.05.2021, <https://www.cittaslow.org>). Hareket; çevrenin ve kent dokusunun kalitesini iyileştirmeye yönelik olarak teknolojinin kullanılmasını, yerel üretici ve tüketiciler arasındaki iletişimi, doğal ve çevre dostu teknikler ile gıda üretimini, çevresel koruma ile sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmektedir (Cittaslow, 24.05.2021, <https://www.cittaslow.org/>).

Cittaslow, İtalyanca “citta” ve İngilizce “slow” kelimelerinden oluşmaktadır ve Türkçede “yavaş şehir”, “sakin şehir” gibi anlamlara gelmektedir. Uluslararası kentler ağı olan Cittaslow ile insanların sosyalleşerek iletişim kurabildikleri, kendine özgü kültürüne ve doğasına sahip çıkarak kendi kendine yetebilen, altyapı sorunları olmayan, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanıldığı sürdürülebilir kentler oluşturma hedefinde alternatif yaşam alanları kurulmaktadır. Bu kentlerde yerel değerlerin korunması ile beraber teknolojinin sağladığı faydalardan da bahsedilmektedir (Cittaslow Türkiye, 28.03.2021, <https://cittaslowturkiye.org/>).

1999 yılında Greve in Chianti’de kurulan ve kısaca “Cittaslow” adı verilen birlik tam olarak “Cittaslow-Rete Internazionale delle città del buon vivere” (“Yavaş Şehir-Yaşamın kolay olduğu kentlerin uluslararası

ağı”) şeklinde adlandırılmıştır (Cittaslow Türkiye, 28.03.2021, <https://cittaslowturkiye.org/>; Cittaslow International Charter, 2017, s. 3). Birliğin ilk bildirgesinde küreselleşme ile birlikte insanlar arasındaki iletişimin kolaylaşmasından ancak yine küreselleşme ile birlikte farkların yok olarak tek tip insan oluşmasından ve durumun neden olacağı olumsuzluklardan endişe duyulduğu belirtilmiştir (Günerhan vd., 2010, s. 34). Birliğin çalışma ilke ve kurallarının anlatıldığı 29 madde ve 6 ek belgeden oluşan tüzüğü bulunmaktadır (Cittaslow International Charter, 2017). Tüzükte birliğin kuruluşu, organları, üyelik kriterleri, logo ve fon kullanımını gibi bir çok kural yer almaktadır. Tali merkezlere de sahip olabilen birliğin merkezi Orvieto’dur (Sırım, 2012, s. 1213).

Birliğin süresi sınırsızdır ve kendi logosu bulunmaktadır. Logo “modern ve tarihi binalardan oluşan bir taç taşıyan salyangoz”dan oluşacaktır. Logoda aynı zamanda “Cittaslow-Rete Internazionale delle città del buon vivere” ifadesi yer alacaktır (Cittaslow International Charter, 2017, s. 3-4).

Şekil 2: Cittaslow Logosu

Kaynak: Cittaslow International Charter, 2017, s. 28.

Cittaslow Birliği’ne üye olmak isteyen kentlerin nüfuslarının 50 binden az olması gerekmektedir. Ayrıca üyelik için çeşitli kriterler bulunmaktadır. Aday kentlerin kriterleri gerçekleştirmek üzere hayata geçirdikleri projeler puanlanmaktadır. Aday kentin üyeliğinin onaylanması için 50 ve üzerinde puan alması gerekmektedir. Üyelik için yerine getirilmesi gereken kriterler ikiye ayrılmaktadır. Bunlar perspektif ve zorunlu kriterlerdir. Mutlaka gerçekleştirilmesi gereken zorunlu kriterler tabloda (*) ile gösterilmiştir. Perspektif kriterler ise kesin ve ayrıcalıklı taahhütlerden oluşmaktadır. Bu kriterlerin gerçekleştirilmesi ile ilgili

kriter başlığına %15 puan artışı sağlanmaktadır (Cittaslow Türkiye, 28.03.2021, <https://cittaslowturkiye.org/>).

Cittaslow Birliği üyelik kriterleri 7 ana başlıkta toplanmıştır. Bunlar (Cittaslow Türkiye, 28.03.2021, <https://cittaslowturkiye.org/>):

1. Çevre Politikaları (12 kriterden oluşmaktadır.)
2. Altyapı Politikaları (9 kriterden oluşmaktadır.)
3. Kentsel Yaşam Kalitesi Politikaları (17 kriterden oluşmaktadır.)
4. Tarımsal, Turistik, Esnaf ve Sanatkarlara Dair Politikalar (10 kriterden oluşmaktadır.)
5. Misafirperverlik, Farkındalık ve Eğitim İçin Planlar (10 kriterden oluşmaktadır.)
6. Sosyal Uyum (11 kriterden oluşmaktadır.)
7. Ortaklıklar (3 kriterden oluşmaktadır.)

Çevresel sürdürülebilirlik temele alındığı zaman bu başlıklardan en çok “çevre politikaları” ana başlığındaki kriterler çalışmanın ana konusu ile örtüşmektedir. Çevre politikaları ana başlığındaki kriterler şunlardır (Cittaslow Türkiye, 28.03.2021, <https://cittaslowturkiye.org/>):

Tablo 1: *Yavaş Şehir (Cittaslow) Birliği’nin Çevre Politikalarına Yönelik Üyelik Kriterleri*

ÇEVRE POLİTİKALARI KRİTERLERİ	
1.	Hava temizliğinin yasalarda belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi*
2.	Su temizliğinin yasalar ile belirlenen parametrelerde olduğunun belgelenmesi*
3.	Halkın içme suyu tüketiminin ulusal ortalamayla karşılaştırılması
4.	Kentsel katı atıkların ayrıştırılarak toplanması*
5.	Endüstriyel ve evsel kompostlamanın desteklenmesi
6.	Kentsel ya da toplu kanalizasyon için atık su arıtma tesisinin bulunması*
7.	Binalarda ve kamu kullanım alanlarında enerji tasarrufu

8.	Kamunun yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi
9.	Görsel kirliliğin ve trafik gürültüsünün azaltılması
10.	Kamusal ışık kirliliğinin azaltılması*
11.	Hane başına düşen elektrik enerjisi tüketimi
12.	Biyoçeşitliliğin korunması

Kaynak: <https://cittaslowturkiye.org>, (Erişim Tarihi:28.03.2021).

Çevre politikalarının dışında “altyapı politikaları”, “kentsel yaşam kalitesi politikaları” ve “tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkarlara dair politikalar” başlıklarında da sürdürülebilir çevreye yönelik kriterler bulunmaktadır. Örneğin; “altyapı politikaları” başlığı altındaki “özel taşıt kullanımına alternatif olarak eko ulaşım alternatiflerinin planlanması”, “kent merkezlerinde malların sürdürülebilir dağıtımı” ile kirlilik yaratmayan araçların tercih edilmesi (elektrikli taşıtlar gibi) ve bisiklet kullanımını arttırmaya yönelik olarak belirlenen kriterler, “kentsel yaşam kalitesi politikaları” başlığındaki “verimli bitkiler ve/veya bitki ağaçları kullanılarak sosyal yeşil alanların iyileştirilmesi ve/veya yaratılması, kirliticilerin izlenmesi ve azaltılması (gürültü, elektrik sistemleri vb.), kent içindeki kullanışlı yeşil alanların geri kazanılması ve verimli bitkilerle değerlendirilmesi, yeşil alanlarda kullanılan beton miktarı (metreküp cinsinden)” kriterleri ile “tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkarlara dair politikalar” başlığındaki “tarımda GDO kullanılmasının yasaklanması” kriteri çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına yöneliktir.

1. Türkiye’deki Yavaş Şehir Birliği Üyesi Kentler

Türkiye’de 21 ilçe Yavaş Şehir (Cittaslow) ağına üyedir.

Tablo 2: Türkiye’deki Yavaş Şehir Birliği Üyesi Kentler ve Üyelik Tarihleri

Üyelik Tarihi	Yavaş Şehirler
2009	Seferihisar (İzmir)
2011	Akyaka (Muğla)
2011	Yenipazar (Aydın)

2011	Gökçeada (Çanakkale)
2011	Taraklı (Sakarya) ¹
2012	Perşembe (Ordu)
2012	Vize (Kırklareli)
2012	Yalvaç (Isparta)
2013	Halfeti (Şanlıurfa)
2015	Şavşat (Artvin)
2016	Uzundere (Erzurum)
2017	Göynük (Bolu)
2017	Gerze (Sinop)
2017	Eğirdir (Isparta)
2018	Mudurnu (Bolu)
2019	Köyceğiz (Muğla)
2019	Ahlat (Bitlis)
2020	Güdül (Ankara)
2021	Arapgir (Malatya)
2021	Foça (İzmir)
2021	İznik (Bursa)
2022	Kemaliye (Erzincan)

Kaynak: Derleme olarak oluşturulmuştur.

Materyal ve Yöntem

Çalışmada kullanılan yöntem içerik analizidir. Bu yöntem yazılı metin, yazıya dökülmüş sözel anlatım ya da görsel öğeler gibi kaydedilmiş iletişim şekillerinin içeriğinin analiz edilerek (Sallan Gül & Kahya Nizam, 2021, s. 182) kodlamaların yapılması ile içeriğin kategoriler şeklinde sistematik olarak özetlenmesidir (Büyüköztürk vd., 2020, s. 259). Çalışmanın evreni Türkiye’de Yavaş Şehir (Cittaslow) üyesi olan 21

1 Güncel olarak Cittaslow’un Türkiye listesinde bulunmamaktadır (<https://www.cittaslow.org/>, Erişim Tarihi: 29.05.2022).

kenttir. Çalışmada Türkiye'deki Yavaş Şehir üyesi 21 ilçenin belediyelerine ait resmi web siteleri incelenmiştir ve çevreye yönelik projelerine yer verilmiştir. Örneklem yöntemi olarak her örneklemin eşit seçilme olasılığının bulunduğu basit seçkisiz örnekleme yöntemi (Büyüköztürk vd., 2020, s. 88) kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini Türkiye'de ilk yavaş şehir üyesi olan Seferihisar ile 2020 yılı esas alınarak son yavaş şehir üyesi olan Gündül'dür. Buna göre bu ilçelerin belediyelerine ait web siteleri (Ayrıca Gündül'ün sakin şehir olarak ayrı bir web sitesi bulunmaktadır.), Cittaslow Türkiye'ye ait resmi web sitesi incelenmiştir ve çevrenin sürdürülebilirliğine yönelik olan projeler analiz edilmiştir.

Sürdürülebilir Çevre ve Yavaş Şehirler

Çevresel sürdürülebilirlik; doğal kaynakların kendilerini yenileyebilme düzeyidir. Buna göre bu kaynakların kullanım miktarının kaynakların yenilenme hızından düşük olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra insan sağlığının, canlı yaşamlarının ve çevresel değerlerin korunması da bu kapsamda ele alınmaktadır (Kaypak, 2011, s. 26). Sürdürülebilir kalkınmanın boyutlarından biri olan bu kavram çeşitli ulusal ve uluslararası belgelerde yer almaktadır.

2872 sayılı Çevre Kanunu'nda sürdürülebilir çevre: “Gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fizikî vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi sürecini” belirtir (Çevre Kanunu md. 2).

2000 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Kalkınma Zirvesi'nde belirlenen 8 amaçtan 7'ncisi “çevresel sürdürülebilirliği sağlamak” olarak geçmektedir. Bu amaçtaki hedefler şunlardır (Halişçelik, 2015: 212): Sürdürülebilir kalkınma ilkelerini ülke politika ve programları ile uyumlu hâle getirerek çevresel kaynakların yok olmasını engellemek ve korumak, 2010 yılı ile beraber biyolojik çeşitlilik kaybı oranını azaltmak, 2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun yarı yarıya azaltılmasını sağlamak, 2020 yılına kadar gecekonduda yaşayan en az 100 milyon kişinin yaşam şartlarının iyileştirilmesidir.

“2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi”nde yer alan sürdürülebilir kalkınma amaçlarına bakıldığı zaman 6. amacın temiz su ve sanitasyon, 7. amacın erişilebilir ve temiz enerji, 13. amacın iklim eylemi, 14. amacın sudaki yaşam, 15. amacın karasal yaşam olmak üzere sürdürülebilir çevre ile doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca 11. amaç olan sürdürülebilir şehirler ve topluluklar başlığı ile 12. amaç olan sorumlu üretim ve tüketim başlığının ekonominin yanı sıra çevre ile ilgili olduğu da söylenilebilir.

Bu çalışmada da sürdürülebilirliğin çevresel boyutu ele alınarak sürdürülebilir çevre ile yavaş şehir projeleri arasındaki uyuma dikkat çekilmek istenmiştir. Bu bakımdan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının çevre ile ilgili amaçları ve Yavaş Şehir (Cittaslow) üyelik kriterlerinin çevre ile ilgili olanları karşılaştırılmıştır ve yavaş şehirler sürdürülebilir çevre örneği olarak ele alınmıştır.

Tablo 3: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Yavaş Şehir (Cittaslow) Üyelik Kriterleri Karşılaştırması

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları	Yavaş Şehir (Cittaslow) Üyelik Kriterleri
<p>Amaç 6-Temiz Su ve Sanitasyon Herkes için erişilebilir su ve atık su hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak</p> <p>Amaç 7-Erişilebilir ve Temiz Enerji Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak</p> <p>Amaç 11-Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak</p>	<p>1.1. Hava temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi*</p> <p>1.2. Su temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi*</p> <p>1.3. Halkın içme suyu tüketiminin ulusal ortalamayla karşılaştırılması</p> <p>1.4. Kentsel katı atıkların ayrıştırılarak toplanması*</p> <p>1.5. Endüstriyel ve evsel kompostlamanın desteklenmesi</p> <p>1.6. Kentsel ya da toplu kanalizasyon için atık su arıtma tesisinin bulunması*</p>

<p>Amaç 12-Sorumlu Üretim ve Tüketim Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak</p> <p>Amaç 13-İklim Eylemi İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek</p> <p>Amaç 14-Sudaki Yaşam Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak</p> <p>Amaç 15-Karasal Yaşam Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak; çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek</p>	<p>1.7. Binalarda ve kamu kullanım alanlarında enerji tasarrufu</p> <p>1.8. Kamunun yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi</p> <p>1.9. Görsel kirliliğin ve trafik gürültüsünün azaltılması</p> <p>1.10. Kamusal ışık kirliliğinin azaltılması*</p> <p>1.11. Hane başına düşen elektrik enerjisi tüketim miktarı</p> <p>1.12. Biyoçeşitliliğin Korunması</p> <p>2.1. Kamu binalarına bağlı verimli bisiklet yolları</p> <p>2.4. Özel taşıt kullanımına alternatif olarak eko ulaşım alternatiflerinin planlanması*</p> <p>2.8. Kent merkezlerinde malların sürdürülebilir dağıtımı</p> <p>3.3. Verimli bitkiler ve/veya bitki ağaçları kullanılarak sosyal yeşil alanların iyileştirilmesi ve/veya yaratılması**</p> <p>3.9. Kirleticilerin izlenmesi ve azaltılması*</p> <p>3.14. Kent içindeki kullanışlı yeşil alanların geri kazanılması ve verimli bitkilerle değerlendirilmesi</p> <p>3.17. Yeşil alanlarda kullanılan beton miktarı (metreküp cinsinden)</p> <p>4.9. Tarımda GDO kullanımının yasaklanması</p>
--	---

Kaynak: <https://www.kureselamaclar.org>, (Erişim Tarihi: 08.06.2021); <https://cittaslowturkiye.org/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2021).

1. Seferihisar’a Ait Projelerin Analizi

Seferihisar, Türkiye’nin ilk Yavaş Şehir (Cittaslow) üyesi kentidir. Seferihisar Belediyesi’nin vizyonunda ilçeyi markalaştırmak ve bir dünya kenti haline getirmek, halkın refah seviyesini yükseltmek bulunmaktadır. Misyonunda ise sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yaşanabilir bir çevre oluşturulması yer almaktadır (Seferihisar Belediyesi 2020 Yılı Faaliyet Raporu, 05.06.2021, <http://seferihisar.bel.tr/>).

Seferihisar’ın sürdürülebilir çevreye yönelik projeleri (Seferihisar Belediyesi, 05.06.2021, http://seferihisar.bel.tr; Cittaslow Türkiye, 28.03.2021, <https://cittaslowturkiye.org>):

- *Anıt Zeytin Ağaçları Projesi ve Bilge Ağaç Zeytinyağı Üretimi: Zeytinin sürdürülebilir olarak korunması için gerçekleştirilen biyo-çeşitliliği korumaya yönelik projelerdir.*
- *Doğa Okulu: Sürdürülebilir doğa ile uyumlu bir yaşam tarzı amacıyla üretim yöntemleri kalfa, çırak, usta ilişkisi içerisinde hizmet vermektedir.*
- *Fotovoltaik Güç Santrali Kurulumu: Seferihisar Belediyesi kapalı pazar yerinde kurulmuştur. Elektrik enerjisi kullanımı ile havaya salınan CO² miktarını azaltmak, kentsel ve kurumsal karbon salınımını düşürmek, yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmek amaçlanmaktadır.*
- *Mavi Bayrak: Plajlara verilen uluslararası bir çevre ödülüdür. Deniz suyu temizliğinin ve iyi çevre yönetiminin göstergesidir.*
- *Bereketli Sulama Projesi: Tarım alanlarının daha verimli kullanılabilmesi ve korunması için gerçekleştirilen bir projedir.*
- *Teos Sulak Alanı ve Kumulları Destekleme Projesi: Seferihisar’ın Sığacak Mahallesi’nde bulunan antik Teos kenti sınırları içerisindeki sulak alan ile kumul ekosisteminin korunması amaçlanmıştır. Burada bir doğa parkı oluşturulmuştur.*
- *Tohum Seferberliği ve Can Yücel Tohum Merkezi: Yerli tohumların sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Bunun için yerel*

tohumlar uygun koşullarda saklanmaktadır ve fide üretiminde kullanılarak üreticiye dağıtılmaktadır.

- Görüntü kirliliğinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Organik tarımın geliştirilmesi, sürdürülebilir balıkçılığın geliştirilmesi ekonomiye yönelik projeler olmakla beraber doğal çevrenin korunmasını sağladıkları için çevreye yönelik olarak da sayılabilirler. Bisiklet garajlarının yapılması ile bisiklet kullanımının teşvik edilmesi de havaya CO² salınımını azaltmasından dolayı çevreye yönelik bir projedir.

2. Güdül'e Ait Projelerin Analizi

Ankara'nın kuzeybatısındaki ilçenin ekonomisi bahçecilik, hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Bitki örtüsü ise meşelik alanlar ve çam ormanlarıdır (Sakin Şehir Güdül, 05.06.2021, <http://www.sakinsehircudul.net>). Güdül Belediyesi'ne ait web sitesi incelendiğinde çevre ile ilgili olarak (Güdül Belediyesi, 05.06.2021, <https://gudul.bel.tr/>):

- *Devam eden projeleri arasında "park ve biyolojik göl projesi" bulunmaktadır.*
- *Çevre projeleri olarak "içme suyu ve kanalizasyon çalışmaları" yer almaktadır.*
- *Cittaslow Türkiye resmi web sitesinde Güdül ile ilgili olarak yer alan çevre projeleri ise şunlardır (Cittaslow Türkiye, 28.03.2021, <https://cittaslowturkiye.org>):*
- *Tahtacıörencik Doğal Yaşam Kolektifi: Tahtacıörencik Köyü'nde doğal tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Buradaki doğal üretimi arttırmayı amaçlayarak 2013 yılında kurulan bir oluşumdur. Doğal yaşamı destekleyen sürdürülebilir bir kırsal gelişim amaçlanmaktadır.*

Tablo 4: GÜDÜL’e Ait Cittaslow Başvuru Dosyasında Yer Alan Proje Örnekleri

	CİTTASLOW “ÇEVRE POLİTİKALARI” BAŞLIĞINA AİT KRİTERLER	GÜDÜL’E AİT PROJE ÖRNEKLERİ
1.	Hava temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi*	Zorunlu bir kriterdir. 04.06.2018-18.06.2018 tarihleri arasında mobil olarak ilçenin hava kalitesi ölçümü gerçekleştirilmiştir. Buna göre ilçenin ısınma, ulaşım, sanayi kaynaklı hava kirliliği bulunmamaktadır.
2.	Su temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi*	Zorunlu bir kriterdir. Kentin içme suyu analiz edilmiştir. Buna göre içme suyu 17.02.2005 tarihli 25730 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmelik’e uygun bulunmuştur. İlçede temiz içme suyu depoları yapılmıştır ve ilçenin su depoları yenilenmiştir.
3.	Halkın içme suyu tüketiminin ulusal ortalamayla karşılaştırılması	2017 TÜİK verilerine göre içme suyu tüketimi Türkiye ortalamasının üzerindedir.
4.	Kentsel katı atıkların ayrıştırılarak toplanması*	Bu konuda halk bilgilendirilmiştir. İlçede geri dönüşüm kutuları kullanılmaktadır. 2019 yılında kadınlar için “katı atıklar için el sanatları üretimi” kursu açılmıştır. Böylece geri dönüşüme katkı sağlandığı görülmektedir. İlçede katı atık merkezi kurulması ile ilgili plan ve projeler yapılmaktadır.

5.	Endüstriyel ve evsel kompostlamanın desteklenmesi	Sebze ve meyve üreticisi bazı aileler kendi ihtiyaçlarına yönelik olarak bitkisel atıklarından evsel kompost üretmektedir. Böylece sebze ve meyveler kimyasal kullanılmadan gübrelenebilmektedir.
6.	Kentsel ya da toplu kanalizasyon için atık su arıtma tesisinin bulunması*	Kanalizasyonda atık su arıtma tesisi için ihale yapıldığı ve 2019 yılına kadar kanalizasyon altyapı çalışmalarının bitirilmesi planlandığı görülmektedir.
7.	Binalarda ve kamu kullanım alanlarında enerji tasarrufu	Evlerde sıcak su kullanımı için güneş enerjisi kullanılmaktadır. Kaymakamlık binası ve okullar mantolanarak ısı ve enerji tasarrufu sağlanmıştır.
8.	Kamunun yenilebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi	Termal turizme yönelik olarak jeotermal su kaynakları kullanılmaktadır. Ayrıca güneş enerjisinden yararlanılmaktadır.
9.	Görsel kirliliğin ve trafik gürültüsünün azaltılması	İlçede görüntü ve gürültü kirliliğine neden olan şehir merkezlerindeki sanayi faaliyetleri şehir merkezi dışındaki sanayi bölgelerine taşınmıştır.
10.	Kamusal ışık kirliliğinin azaltılması*	İlçenin aydınlatma sistemlerine ilişkin düzenlemeler Genel Aydınlatma Yönetmeliği'ne göre yapılmıştır ve sokak aydınlatması dışında görüntüyü bozacak ışıklandırmalar kullanılmamaktadır.

11.	Hane başına düşen elektrik enerjisi tüketimi	2018 yılında ilçenin kişi başına elektrik enerjisi tüketimi 2015 TÜİK verileri ile karşılaştırılmıştır ve Türkiye ortalamasının altında olduğu belirtilmiştir.
12.	Biyçeşitliliğin korunması	İlçede endemik türler bulunmaktadır. Bunlar için marka tescili ve coğrafi işaret başvuruları yapılmaktadır.

Kaynak: Güdül (Ankara) Cittaslow Başvuru Dosyası, 21.03.2021, <http://www.sakinsehircudul.net>.

3. Yavaş Şehir (Cittaslow) Üyesi İlçelerin Belediyelerine Ait Resmi Web Sitelerinde Çevreye Yönelik Projelerin Analizi

Tablo 5: Türkiye’deki Yavaş Şehir (Cittaslow) Üyesi Kentlere Ait Çevre Projeleri

Yavaş Şehir (Cittaslow)	Projeler (Tamamlanan/Devam Eden/Planlanan)
Seferihisar (İzmir)	Doğa Okulu Anıt Zeytin Ağaçları Projesi Fotovoltaik Güç Santrali Kurulumu
Akyaka (Muğla)	Mavi Bayrak Endemik Bitkiler
Yenipazar (Aydın)	Ağaçlandırma (Turizm amaçlı olarak “Karavan ve Çadır Kamp Alanı” için yapılıyor.)
Gökçeada (Çanakkale)	İçme Suyu Hatlarının Yenilenmesi Ağaçlandırma
Perşembe (Ordu)	“Projeler” başlığı altında herhangi bir projeye yer verilmemiştir.
Vize (Kırklareli)	Tabakhane Deresi Islahı ve Çevre Düzenlemesi Projesi
Yalvaç (Isparta)	-

Halfeti (Şanlıurfa)	-
Şavşat (Artvin)	Çocuk Belediyesi Ağaçlandırma Çalışmaları Çöp Konteyneri Hibe Alınması Su Miktarı Arttırılması Yağmur Suyu ve Kanalizasyon Hatlarının Yenilenmesi Organik Tarım Çalışmaları Sıfır Atık Çalışmaları
Uzundere (Erzurum)	Çoruh (Uzundere) Arboretumu Yapımı Uzundere Barajı Sulaması Projesi Tortum Gölü Çevresindeki Göçmen Kuşlar İçin Üreme ve Konaklama Alanlarının Yapılması İyi Tarım Uygulamaları, Yerli Tohumculuğun Özendirilmesi ve Organik Ürün Üretimi Çalışmaları Atık Su Arıtma Tesisi İlçedeki Kamu Kurum ve Kuruluşlarına, Özel İşyerlerine ve Tüm Binalara “Enerji Kimlik Belgesi” Verilmesi
Göynük (Bolu)	Su Ayak İzimizi Ölçelim Projesi
Gerze (Sinop)	Gerze Belediyesi Enerji Tarlası GES Projesi Milli Tarım Yerli Tohum Projesi Sıfır Atık Projesi Mavi Bayrak Projesi
Eğirdir (Isparta)	Sıfır Atık Projesi
Mudurnu (Bolu)	-
Köyceğiz (Muğla)	-
Ahlat (Bitlis)	İsale Hattı Projesi Ahlat Belediyesi GES Projesi
Güdül (Ankara)	Park ve Biyolojik Göl Projesi İçme Suyu ve Kanalizasyon Çalışmaları

Arapgir (Malatya)	Bitki Çeşitliliği Kategorisinde Coğrafi İşaret Belgesi Alınması
Foça (İzmir)	-
İznik (Bursa)	Sıfır Atık Projesi
Kemaliye (Erzincan)	Ağaçlandırma Çalışmaları

Kaynak: İlçe belediyelerine ait resmi web sitelerindeki projelerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsurlarından biri sürdürülebilir çevredir. Sürdürülebilir bir çevre şimdiki neslin gelecek nesillere olan bir borcudur. Nitekim bu durum Birleşmiş Milletler tarafından sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak yapılan toplantı ve projelerde de görülebilmektedir. Gerek Binyıl Kalkınma Hedeflerinde gerek Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında çevreye dair çok sayıda amaç bulunmaktadır. Yavaş Şehir (Cittaslow) üyelik kriterlerine de bakıldığı zaman bu amaçlar ile ortak olan noktaların olduğu görülmektedir. Bu ortak noktalar nedeniyle Türkiye’deki yavaş şehirler sürdürülebilir çevre örneği olarak görülmüştür. Bu çalışmada da Türkiye’nin ilk yavaş şehri olan Seferihisar ile 2020 yılı esas alınarak son yavaş şehri olan Gündül’ün projeleri çevre yönünden ele alınmıştır. İki ilçenin de projelerinin sürdürülebilirliğe yönelik olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’deki diğer Yavaş Şehir (Cittaslow) üyesi ilçelerin projelerine bakıldığı zaman da çevreye yönelik projelere yer veren kentler ile beraber bu konuda projeleri olmayan ya da resmi web sitelerinde paylaşmayan kentlerin olduğu gözlemlenmiştir.

Türkiye’de yavaş şehir oluşumları daha çok turizm için bir sürdürülebilirlik ya da kentin tanınırlığını sağlamak olarak değerlendirilmektedir. Yavaş Şehirler ile ilgili olarak daha önceki çalışmalar incelendiğinde de benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Yavaş Şehir olgusunun Seferihisar halkının yaşam kalitesi üzerindeki etkilerinin incelendiği bir araştırmada yavaş şehir üyeliğinin sürdürülebilir turizm olarak görülmesinin yerel halkın yaşam kalitesi üzerinde etkileri irdelenmiştir.

Yavaş Şehir (Cittaslow) üyeliğinin ekonomik bakımdan katkısı yadsınamaz iken çevre açısından hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Olumlu etkiler çevrenin düzenlenmesi ve doğal yaşamın korunması olarak sayılırken olumsuz etkiler olarak nüfusun artışına neden olması sonucunda gürültü kirliliği ve aşırı yapılaşmanın yaşanmasına neden olması sayılmıştır (Coşar, 2014, s. 238). Başka bir araştırmada yavaş şehir üyeliğinin marka değeri olan bir etiket olarak kullanılarak kentlerin özgün değerlerinin piyasalaştırıldığı sonucuna varılmıştır (Ersavaş Kavanoz & Budak, 2020, s. 487). Kentlerin sürdürülebilir kalkınmasını sağlarken yavaş felsefesinin amaçlarının da unutulmaması gerekmektedir. Kentlerin kendilerine özgü yapılarını koruyarak çevreye duyarlı bir şekilde gelişmeleri son derece önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada varılan sonuç itibarıyla Yavaş Şehir (Cittaslow) üyesi kentlerin çevreye yönelik projelere daha fazla ağırlık vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- 2872 Sayılı Çevre Kanunu.
- Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(50), 1011-1028.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2020). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Cittaslow International Charter, <https://www.cittaslow.org/content/charter>, (Erişim Tarihi: 26.05.2021).
- Cittaslow Türkiye*, <https://cittaslowturkiye.org/>, (Erişim Tarihi: 28.03.2021).
- Cittaslow Türkiye*, <https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-gudul/>, (Erişim Tarihi: 28.03.2021).
- Cittaslow Türkiye*, <https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-seferihisar/>, (Erişim Tarihi: 28.03.2021).

- Cittaslow Türkiye*, <https://cittaslowturkiye.org/uyelik-sureci-ve-kriterler/>, (Erişim Tarihi: 28.03.2021).
- Cittaslow*, <https://www.cittaslow.org/content/association>, (Erişim Tarihi: 24.05.2021). *Cittaslow*, <https://www.cittaslow.org/network/turkish-national-network>, (Erişim Tarihi: 29.05.2022).
- Cittaslow*, <https://www.cittaslow.org/content/philosophy>, (Erişim Tarihi: 24.05.2021).
- Coşar, Y. (2014). *Yavaş şehir olgusunun kentsel yaşam kalitesi üzerindeki algılanan etkisi*, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 226-240.
- Çeçen, M. (2018). *Sürdürülebilir Çevre Vizyonu Açısından Türkiye’nin Enerji Politikalarında Güneş Enerjisinin Geleceği*, Yüksek lisans tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Erbay, E.R. & Özden, M. (2018). Kentler sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeye nasıl yardımcı olabilirler?, *Social Sciences Research Journal*, 7(4), 255-268.
- Ersavaş Kavanoz S. & Budak, S. (2020). “Yavaş kent”in otantiklik/özgünlük bağlamında kent pazarlama stratejisi olarak okunması, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(3), 487-509.
- Görmez, K. (2020). *Çevre Sorunları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Güdül (Ankara) Cittaslow Başvuru Dosyası, <http://www.sakinsehircudul.net/home/sunum>, (Erişim Tarihi 21.03.2021).
- Güdül Belediyesi*, <https://gudul.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2021).
- Günerhan, S.A., Erdem, Ü. ve Günerhan, H. (2010). *Çevre ve enerji açısından yavaş şehir hareketinin gelişimi*, *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, 118(4), 32-37.
- Halişçelik, E. (2015). *Binyıl Kalkınma Hedefleri ve Yoksul Odaklı Büyüme: Yükselen Ekonomiler Üzerine Ampirik Bir Analiz*, Doktora tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

- <http://www.ahlat.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <http://www.egirdir.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <http://www.gerze.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2021).
- <http://www.persembel.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2021).
- <http://www.uzundere.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <http://www.yalvac.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <https://akyaka.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <https://goynuk.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 12.08.2021).
- <https://vize.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <https://www.arapgir.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2022).
- <https://www.foca.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2022).
- <https://www.gokceada.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <https://www.halfeti.bel.tr/tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <https://www.iznik.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2022).
- <https://www.kemaliye.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2022).
- <https://www.koycegiz.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- <https://www.kureselamaclar.org/>, (Erişim Tarihi: 08.06.2021).
- <https://www.savsat.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 15.12.2021).
- <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>, (Erişim Tarihi: 05.06.2021).
- <https://yenipazar.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- Kaya, A. (2012). Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma için sürdürülebilir bir çevre, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2011 (1), 19-33.*
- Keleş, R. (2015). 100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası. İzmir: Yakın Kitabevi.*

- Olçay, T. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma ve Ölçümü Üzerine Bir İnceleme, Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.*
- Ozmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları, Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 3(12), 1853-1876.*
- Sakin Şehir Güdül, <http://www.sakinsehirgudul.net/gudul>, (Erişim Tarihi: 05.06.2021).*
- Sallan Gül, S. & Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (42), 181-198.*
- Seferihisar 2020 Yılı Faaliyet Raporu, <http://seferihisar.bel.tr/wp-content/uploads/2021/04/Seferihisar-Belediyesi-2020-Yili-Faaliyet-Raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.06.2021).*
- Seferihisar Belediyesi, <http://seferihisar.bel.tr/projeler/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2021).*
- Sırım, V. (2012). Çevreyle bütünleşmiş bir yerel yönetim örneği olarak “sakin şehir” hareketi ve Türkiye’nin potansiyeli, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 1(4), 119-131.*
- Şahinöz, A. (2019). Sürdürülemeyen “sürdürülebilir kalkınma”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 77-101.*
- Şen, H., Kaya, A. & Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif, Ekonomik Yaklaşım, 29(107), 77-101.*
- Ünal, M. & Zavalısız, Y.S. (2016). Küreselleşme karşıtı bir hareket: Yavaş hareketi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(4), 889-912.*

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2022

Yıl 12, Sayı 1, ss. 91-141

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1090835>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 21.03.2022

Kabul Tarihi: 31.05.2022

Journal of Individual & Society

June 2022

Year 12, Issue 1, pp. 91-141

Article Type: Research article

Submitted: 21.03.2022

Accepted: 31.05.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

DEMİR, C. & YILDIZ, A. (2022). Muhasebe Hata ve Hileleri ve Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Adli Muhasebecilik Mesleği, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 91-141.

MUHASEBE HATA VE HİLELERİ VE HİLELERİN ORTAYA ÇIKARILMASINDA ADLİ MUHASEBECİLİK MESLEĞİ¹

ACCOUNTING ERRORS AND FRAUDS AND THE FORENSIC ACCOUNTING PROFESSION IN DETECTING FRAUD

Cumhur DEMİR

Öğr. Gör., Hakkari Üniversitesi, Çölemerik MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü
Instructor Assistant, Hakkari University, Çölemerik Vocational School, Department of
Accounting and Taxation

E-posta: cumhurdemir@hakkari.edu.tr,ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4155-4646>

Abdunnur YILDIZ

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
Assoc. Professor Doctor, Fırat University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Public Finance

E-posta: abdunnur@firat.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6068-3363>

Öz

Dünyada ekonomik ve teknolojik alanlarda meydana gelen gelişmeler, işletmelerin yapılarında ve politikalarında da değişikliklere yol açıp,

- 1 Bu çalışma, Abdunnur YILDIZ danışmanlığında Cumhur Demir tarafından hazırlanan “Muhasebe Hata Ve Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Adli Muhasebecilik Mesleğinin Önemi” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

işletmelerin iş hacimlerini büyüterek küresel boyutlarda faaliyet göstermelerini kolaylaştırmıştır. Bu gelişim ve değişim, işletmeler için birtakım olumlu etkilerde bulunduğu gibi bazı olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. Bu olumsuz etkilerin başında bazı işletmelerin muhasebe kayıtlarında gözlemlenen hatalı ve hileli işlemlerin çok daha profesyonelce yapılıyor olması gelmektedir. Adli muhasebe, dünyada özellikle son 40 yıldır ciddi bir şekilde uygulanmaktadır. Adli muhasebe, hukuk, denetim, istatistik, psikoloji ve bilgi teknolojileri gibi birçok disiplini içine alan, mahkemelere intikal etmiş olan hukuki sorunların çözümüyle ilgilenen, hile ve usulsüzlük gibi suçların tespit edilmesi, önlenmesi ve çözümüyle uğraşan bir meslek dalıdır. Adli muhasebecilik mesleği, dünyanın birçok ülkesinde daha eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Türkiye’de daha yeni sayılabilecek bir durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Adli Muhasebe, Adli Muhasebecilik Mesleği, Hata, Hile, Denetim, Hukuk.

Abstract

Developments in the economic and technological fields in the world have caused changes in the structure and policies of the enterprises and facilitated the businesses to operate on a global scale by increasing their business volumes. This development and change have brought some positive effects for businesses as well as some negative effects. One of these primary negative effects is that the erroneous and fraudulent transactions observed in the accounting records of some businesses are performed much more professionally. Forensic accounting has been applied profoundly in the world, especially for the last 40 years. It is a profession that covers many disciplines such as accounting, law, audit, statistics, psychology and information technologies, deals with the solution of legal problems that have been submitted to courts, and deals with the detection, prevention and solution of crimes such as fraud and irregularity. Although forensic accounting profession has a long past in many countries, it is a new business area in Turkey.

Keywords: Forensic Accounting, Forensic Accounting Profession, Error, Fraud, Audit, Law.

Giriş

Günümüzde insan ihtiyaçlarının giderek artış göstermesi, bu ihtiyaçların karşılanabilmesi noktasında işletmelerin sayısında da bir artış beraberinde getirmiştir. İşletmelerin sayısında meydana gelen artışa paralel olarak işletmelerin faaliyet alanları genişlemiş ve küresel boyutlarda ticari iş yapabilme imkanı doğmuştur. Büyük bir hızla ilerleme kaydeden teknolojiyle birlikte değişen ve dönüşen ekonomik ve ticari ilişkiler insanlarda daha fazla maddi kazanç elde etme hırsını arttırmıştır. Bu durum birçok alanda olduğu gibi işletme faaliyetlerinde de birtakım hile ve usulsüzlükleri beraberinde getirmiştir. Yapılan hile ve usulsüzlükler nedeniyle vergi kaçırma faaliyetlerinin artması, devletlerin vergi gelirlerinin aşınmasına neden olmuştur.

2000’li yılların başında bazı ulusal ve uluslararası şirketlere ilişkin skandallar ortaya çıkmıştır. Bunların başında Enron, Adelphia ve World Com gelmektedir. Ülkemizde ise Sümerbank, Egebank, Yurtbank ve Bank Ekspres gibi bankalar akla gelmektedir. Yine yakın zamanda birçok kişiyi mağdur eden Çiftlik Bank olayı da bunlara ilave edilebilir. Yaşanan tüm bu skandal ve olaylar, muhasebe faaliyetlerinde denetimin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu skandalların yaşanmaması, yasadışı hile ve usulsüzlüklerin ortaya çıkarılması ve önüne geçilmesi için birçok ülkede denetim konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İşletmelerin muhasebe faaliyetleriyle ilgili kayıtlarında yapılan hata, hile ve usulsüzlükleri ortaya çıkarabilmek için alanında uzmanlık eğitimi almış, sorunu hem muhasebe hem de hukuk açısından değerlendirebilecek kişilere olan ihtiyacı gündeme gelmiştir.

Bu kapsamda, 1980’li yılların başından itibaren önce Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada’da, sonrasında birçok Avrupa ülkesinde muhasebe ve denetim alanında faaliyet gösteren yeni bir mesleğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülkemizde henüz yasal bir statü kazanamamış olan, fakat birçok ülkede orijinal ismiyle “Forensic Accounting” olarak bilinen, dilimize de “Adli Muhasebecilik” olarak geçen bu yeni meslek, işlenen suçlar nedeniyle mağdur olan, uzman bilgi ve teknik destek

isteyen tüm kişi ve kuruluşlara mesleğin gerektirdiği ilke ve standartlar doğrultusunda hizmet vermektedir. Temelde muhasebe, hukuk, denetim ve suç bilimi kavramlarının bir araya gelmesinden oluşan adli muhasebecilik mesleği, yargıya intikal etmiş davalarla ilgilenmesinin yanı sıra firmaların uğrayacağı muhtemel zararları en düşük seviyede tutmak için de firmaların bünyesinde faaliyet göstermektedir. Adli muhasebecilik mesleği, üç temel konuda hizmet vermektedir. Bunlar; dava destek danışmanlığı, uzman tanıklık ve hile denetçiliğidir.

Adli muhasebecilik mesleği, her ne kadar klasik denetçilik mesleği gibi algılansa da aslında bu iki kavram birbirinden farklıdır. Denetçiler, sadece rakamların görünen taraflarına bakarken; adli muhasebeciler, rakamların görünmeyen taraflarına da bakarak, rakamların ardında gizlenmiş olayları ve nedenlerini araştırıp bulmaya çalışmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, muhasebe mesleğinde yapılan hata ve hileleri hakkında bilgi vererek bunların nasıl ortaya çıkarılabileceği konusunda çalışmalar yapan adli muhasebecilik mesleğinin önemi hakkında bilgi vermektir.

1. Muhasebe Mesleğinde Hatalar ve Hileler

Hata, Türk Dil Kurumu sözlüğünde anlam olarak “yanlış; istemeyerek ve bilmeyerek yapılan yanlış, kusur, yanılma, yanılğı; suç, günah, kusur” şeklinde ifade edilmiştir (TDK, 2005, s. 856).

Borçlar Kanununa göre, dar manada hata; gerçek hakkında irade dışında yapılan yanlışlık ya da eksiklik durumudur. Geniş manada hata ise, bilgisizliği de içine alır; dolayısıyla hata, bilgisizlik sonucunda ortaya çıkmaktadır (Eren, 1999, s.457).

Muhasebe açısından hata ise, işletme çalışanlarının iradelerinin dışında, farkında olmadan, bilmeyerek ya da istemeyerek, dikkatsizliklerinden ya da bilgisizliklerinden ötürü muhasebe işlem ve kayıtlarında ortaya çıkan yanlışlardır (Ardıç ve Ersol, 2007, s.68-69).

Muhasebe hataları, yasalar, genel kabul görmüş muhasebe ilke ve standartları, işletme politikaları ve işletme tarafından benimsenen diğer

ilkeler ve kurallar konusunda hiçbir kasıt taşımadan uyumsuz bir şekilde hareket etmek olarak ifade edilebilir. Muhasebede yapılan hatalar, genellikle unutkanlıktan, dikkatsizlikten, ihmalden, bilgisizlikten ya da tecrübesizlikten kaynaklanmaktadır (MHUD, 2004, s.128).

Türkiye Muhasebe Standartları 8 (TMS) ile Uluslararası Muhasebe Standartları 8 (UMS)'e göre muhasebe hataları, mali bilgi kullanıcılarının bilgilendirilmesinde kullanılan mali tablolardaki hesapların tanımlanması, ölçümü, sunumu ve açıklanması esnasında bilinçli bir şekilde hareket etmeksizin ortaya çıkmaktadır (Korucu, 2018, s.4).

Amerikan Denetim Standartları, hataları; finansal tabloların hazırlanmasında, hesap kalemlerinde, muhasebeye ilişkin ilkelerin uygulanması ve olayların yorumlanışında ortaya çıkan matematiksel yanlışlar olarak tanımlamaktadır (Özşahin, 2000, s.88).

Yukarıda yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi, muhasebe işlem ve olaylarında meydana gelen muhasebe hatalarında tasarlanmış bir kasıt ya da gaye bulunmamaktadır. Muhasebe hataları, bu özelliğiyle, ileride anlatılacak olan muhasebe hilelerinden ayrılmaktadır. Zira, bilindiği üzere muhasebe hilelerinde bilinçli bir kasıt söz konusudur (Kirik, 2007, s.39).

1.1. Hataların Yapılma Nedenleri

Muhasebe hataları, yukarıda yapılan tanım ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere, genellikle bilgisizlikten, tecrübesizlikten, ihmal ve dikkatsizlik ile yorgunluktan ötürü ortaya çıkabilmektedir.

1.1.1. Bilgisizlik

İşletmelerin muhasebe birimlerinden sorumlu olan çalışanlar ya da muhasebe mesleğini bağımsız bir şekilde yürüten muhasebe meslek mensupları, alanlarının gerektirdiği bilgi ve donanıma sahip olmalıdırlar. Muhasebe faaliyetlerinin yürütülmesinde gerekli olan yasalara, yönetmeliklere ve muhasebe mesleğine ilişkin temel ilke ve standartlara çok

iyi bir şekilde vakıf olmalıdırlar. Bu hususlar bilinmeden yapılan muhasebe işlemlerinde çok sayıda hataya rastlanabilmektedir. Muhasebe mesleğinin yürütülmesinde gerekli donanıma sahip olmayan personel, ciddi muhasebe hatalarına yol açabilmektedirler. Bilgisizlikten kaynaklanan bu hatalar, bazen öyle içinden çıkılmaz boyutlara varabilmektedir ki, bu durum hataların sebeplerinin araştırılması noktasında da işletme için ciddi bir zaman kaybına yol açabilmektedir (Kirik, 2007, s.39-40).

1.1.2. Tecrübesizlik

Muhasebe mesleğinin gerektirdiği yasa, yönetmelik, ilke ve standartlara ilişkin teorik bilgilere sahip olmak, mesleğin doğru bir şekilde icrası için tek başına yeterli olmamaktadır. Mesleğe ilişkin temel bilgilerin bilinmesinin gerekliliğinin yanı sıra bu bilgilerin doğru bir şekilde uygulanmasının da ayrı bir önemi vardır. Muhasebenin gerektirdiği bilgilere yeteri derecede vakıf olmayan veya vakıf olduğu halde bu bilgileri işlem ve olaylara doğru bir şekilde uygulayamayan kişiler, muhasebe işlem ve kayıtlarında birçok hataya sebebiyet verebilmektedir. Muhasebenin teorik bilgisi yanında pratiğe ilişkin uygulamaları konusunda da yeterli donanıma sahip personel, oluşması muhtemel birçok hatanın önüne geçebilecekleri gibi işletmenin de verimlilik derecesini yüksek bir seviyede tutabilirler (Kirik, 2007, s.39-40).

1.1.3. İhmal ve Dikkatsizlik

Muhasebe faaliyetlerinin yürütülmesinde meslekî bilgi ve tecrübe çok önemlidir. Ancak muhasebe mesleğine ilişkin işlem ve olaylarda meslekî bilgi ve tecrübe kadar önem arz eden diğer bir husus da mesleğin doğasının gerektirdiği dikkat ve özendir. Zira, gerekli dikkat ve özenin gösterilmediği muhasebe işlemlerinde hatalar ortaya çıkabilmektedir. Muhasebe meslek mensupları, bu sebepten ötürü birçok muhasebe hatasıyla karşı karşıya kalabilmektedirler. İhmalkârlık ve dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan bu hatalar, muhasebenin işlem akışını bozmaktadır. Bu hatalar, ilk bakışta fark edilmemektedir. Özellikle ay veya yıl

sonlarında çıkarılan mizanlarla ya da bu hatalardan etkilenen kişilerden gelen uyarılarla bu tür hataların farkına varılabilmektedir. Düzenli ve sağlıklı işleyen bir iç kontrol mekanizmasına sahip işletmeler, kısa bir sürede bu tür hataların farkına vararak olası büyük hataların önüne geçebilmektedir (Bayraklı vd., 2012, s.21).

1.1.4. Yorgunluk

Muhasebe mesleği, belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi planlanan işlem ve olaylardan ötürü yoğun bir çalışma temposuna sahiptir. Muhasebe işlem, kayıt ve belgelerinin belirli bir süre zarfında düzenlenmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu sebeple, işletmelerdeki muhasebe personeli veya muhasebe meslek mensupları, mesleğin doğasında bulunan bu yoğun tempoyla çalışırken bazı şeyleri gözden kaçırabilmekte ve hatalar yapabilmektedirler. Yoğunluğun neden olduğu yorgunlukla beraber ortaya çıkan bu hatalar, işletme içinde gerçekleştirilecek iş bölümü ile büyük ölçüde azaltılabilecektir (Koca, 2010, s.37).

1.2. Muhasebede Yapılan Hata Türleri

Muhasebede yapılan hatalar değişik türlerde olabilmektedir. Genel olarak muhasebede yapılan hatalar şöyle sıralanabilir: Matematiksel hatalar, kayıt hataları, nakil hataları, unutma ve tekrarlama hataları, bilanço hataları.

1.2.1. Matematiksel Hatalar

Matematiksel hatalar, işletmenin muhasebe işlemlerinin kaydedilmesi ve saklanmasında kullanılan defterler ve diğer ticari belgeler üzerinde matematiksel dört işlemde (toplama, çıkarma, çarpma, bölme vb.) kaynaklanan hatalardır.

Örnek: Satışlarının toplamı 220.000,00 TL olan ve stok hareketlerini Aralıklı Envanter Yöntemiyle takip eden bir işletmenin satış ve maliyet

hesaplarına ilişkin bilgiler ile bu bilgiler ışığında düzenlenen gelir tablosu aşağıda verilmiştir.

600-YURTIÇİ SATIŞLAR HS	621-SAT.TİC.MAL.MALİ. HS
60.000,00	75.000,00
60.000,00	
50.000,00	
50.000,00	
<u>200.000,00</u>	

GELİR TABLOSU		
BRÜT SATIŞLAR		200.000,00
Yurtiçi Satışlar	<u>200.000,00</u>	
SATIŞ İNDİRİMLERİ (-)		(-----)
NET SATIŞLAR		200.000,00
SATIŞLARIN MALİYETİ (-)		<u>(75.000,00)</u>
Satılan Tic. Mallar Maliyeti (-)	<u>(75.000,00)</u>	
BRÜT SATIŞ KÂRI		125.000,00

Yukarıda verilen 600 Yurtiçi Satışlar Hesabının toplamında hata yapılmıştır. Hesap toplamının 220.000,00 TL olması gerekirken toplama yapılan bir hata sonucu 200.000,00 TL olarak kayıtlara geçirilmiştir. Aynı yanlış sonuç, gelir tablosuna da olduğu gibi aktarılarak işletmenin brüt satış kârının 20.000,00 eksik çıkmasına neden olunmuştur. Toplama işleminde söz konusu hata yapılmamış olsaydı brüt satış kârı 145.000,00 TL ($220.000,00 - 75.000,00 = 145.000,00$) olacaktı. Yapılan bu hata, sadece brüt satış kârı ve dönem kârını etkilemekle kalmayıp, vergi matrahını da etkileyerek işletmenin ödeyeceği vergi miktarının düşük çıkmasına neden olacaktır.

Sıklıkla yapılan matematiksel hatalar şu şekilde sıralanabilir (Irmak vd., 2002, s.30): Envanter cetvellerinin hesaplanması sırasında yapılan

hatalar, amortisman tutarlarının yanlış hesaplanması, maaş bordrolarının hazırlanması sırasında yapılan hatalar, KDV tutarının yanlış hesaplanması, yeniden değerlendirme işlemleri sırasında yapılan hatalar.

1.2.2. Kayıt Hataları

Muhasebeye ilişkin işlem ve olayların kaydedilmesinde kullanılan rakam veya hesapların yanlışlığından kaynaklanan hatalardır. Kayıt hataları; üç başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar (Bayraklı vd., 2012, s.26): Rakam hataları, hesap hataları, hesapların borç ve alacak taraflarının karıştırılması.

- Rakam Hataları

Muhasebe işlemlerinin kaydedildiği belgelerdeki rakamsal tutarların, muhasebe defterlerine ya da bilgisayar ortamına yanlış aktarılmasından kaynaklanan hatalardır. Rakamsal hatalar, genellikle ilgili tutarların eksik veya fazla kaydedilmesi ya da rakamların yerlerinin değiştirilmesi sonucu yapılan yanlışlardan ileri gelmektedir.

Örnek: Demir İşletmesi, 24.07.2020 tarihinde Yıldırım İşletmesine olan 154.000,00 TL'lik senetli borcuna karşılık olarak aynı tutarda bir çek düzenleyerek vermiştir. Bu işlemle ilgili yapılan yevmiye kaydı şöyledir:

24.07.2020	
321 BORÇ SENETLERİ HS	145.000,00
103 VERİLEN ÇEKLER VE ÖDEME EMİRLERİ HS (-)	145.000,00
<i>Senetli Borca Karşılık Çek Verilmesi</i>	
/	

Yukarıdaki yevmiye kaydında, Demir İşletmesi tarafından 154.000,00 TL olarak düzenlenen çek, kayıtlara yanlışlıkla 145.000,00 TL olarak geçirilmiştir. Ortaya çıkan bu hatanın 28.07.2020 tarihinde farkına varıldığı varsayılarak yapılacak düzeltme kaydı şöyle olacaktır:

28.07.2020		
321 BORÇ SENETLERİ HS	9.000,00	
103 VERİLEN ÇEKLER VE ÖDEME EMİRLERİ HS (-)		9.000,00
<i>Hatalı Kaydın Düzeltilmesi</i>		
/		

- Hesap Hataları

Hesap hataları, muhasebe işlemlerinin defter ve bilgisayar ortamına aktarılması sırasında ortaya çıkan hatalardır. Muhasebe işlemlerinin, kaydedilmesi gereken hesap ya da hesaplar yerine yanlış bir hesaba ya da hesaplara kaydedilmesiyle hesap hataları yapılmaktadır. Bu hatalar, daha çok muhasebe ilkelerinin, muhasebe sisteminin ve vergi yasalarının doğru anlaşılıp yorumlanamaması sebebiyle ortaya çıkmaktadır (Topsak, 2009, s.47).

Örnek: ABC İşletmesinde kullanılmak üzere 10.05.2020 tarihinde toplam bedeli 5.000,00 TL + %18 KDV olmak üzere 2 adet fotokopi makinesi satın alınmış, ödemesi işletmenin banka hesabından yapılmıştır. İşleme ilişkin olarak yapılan yevmiye kaydı şöyledir:

10.05.2020		
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR HS	5.000,00	
191 İNDİRİLECEK KDV HS	900,00	
102 BANKALAR HS		5.900,00
<i>Demirbaş Alışı</i>		
/		

Yapılan yevmiye kaydında fotokopi makineleri, tesis makine ve cihazlar hesabına kaydedilerek yanlış hesap kullanılmasından kaynaklı bir hata yapılmıştır. İşletme faaliyetlerinde kullanılmak üzere satın alınan

fotokopi makinelerinin 255 Demirbaşlar Hesabına kaydedilmesi gerekmektedir. Yapılan yanlış kayıt, aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir.

15.05.2020		
255 DEMİRBAŞLAR HS 253 TESİS, MAKİNE VE CİHAZLAR HS <i>Demirbaş Alışı Düzeltme Kaydı</i>	5.000,00	5.000,00
/		

- Hesapların Borç ve Alacak Taraflarının Karıştırılması

Muhasebeleştirilecek işlem ve olayların kayıt altına alınması sırasında, ilgili hesap ya da hesapların, çift taraflı kayıt sistemine göre borç ve alacak taraflarının karıştırılarak yanlış kaydedilmesidir.

Örnek: PRS Ticaret İşletmesi, 10.03.2020 tarihinde X Bankasından daha önce çekmiş olduğu kredinin anaparası olan 80.000,00 TL'lik borcunu nakden ödemiş, bu işleme ilişkin olarak yaptığı yevmiye kaydı ise şöyledir:

10.03.2020		
100 KASA HS 300 BANKA KREDİLERİ HS <i>Kredi Borcu Anaparasının X Bankasına Ödenmesi</i>	80.000,00	80.000,00
/		

Bu yevmiye kaydında hesap yerlerinin yanlış olmasından kaynaklı bir hata yapılmıştır. Çünkü, yevmiye kaydındaki hesapların yerlerine bakıldığında, bankaya kredi borcunun ödenmesi yerine bankadan 80.000,00 TL'lik bir kredinin daha çekildiği anlaşılmaktadır. Bu hata, ters bir kayıtla hesapların yerlerinin değiştirilip hesapların karşısına 160.000,00 TL yazılması suretiyle düzeltilebilecektir.

1.2.3. Nakil Hataları

Muhasebe işlemlerine ait tutarların yevmiye defterinden (günlük defter) defter-i kebire (büyük defter), defter-i kebirden mizana ya da ilgili defterin bir sayfasından diğer sayfasına aktarımı sırasında yapılan yanlış kayıtların neden olduğu hatalardır (Kirik, 2007, s.47).

Sıklıkla karşılaşılan nakil hataları şöyle sıralanabilir (Ertürk, 2010, s.7-8): Bir rakamın yanlış aktarılması, doğru bir rakamın yanlış bir hesaba yazılması, bir hesabın borç tarafına yazılması gereken tutarın aynı hesabın alacağına yazılması, defterler arasındaki nakil sırasında bir tutarın iki kez yazılması.

Örnek: İşletme, 26.08.2020 tarihinde vadesi dolan 3.700,00 TL'lik senetli alacağını tahsil etmiştir. Bu işleme ilişkin yapılan yevmiye ve büyük defter kayıtları ise şöyledir:

26.08.2020			
100 KASA HS		3.700,00	
121 ALACAK SENETLERİ HS			3.700,00
<i>Senet Tahsili</i>			
/			

100 KASA HS		121 ALACAK SENET. HS	
4.000,00	1.000,00	3.700,00	370,00
6.200,00	3.200,00		
3.700,00			

Yapılan tahsil işlemi, yevmiye defterine doğru kaydedilmesine karşın 121 Alacak Senetleri Hesabının büyük defter kaydına aktarımı sırasında hata yapılmıştır. Çünkü tahsil edilen alacak senetlerinin aynı tutar kadar alacaklandırılıp kapatılması gerekirken bu tutar büyük deftere eksik olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla 121 nolu hesap hâlâ 3.330,00 TL (3700,00 - 370,00 = 3.330,00) borç kalanı vererek yapılan tahsilatın tamamen gerçekleşmediği görüntüsü vermektedir.

1.2.4. Unutma ve Tekrarlama Hataları

- *Unutma Hataları*: Bu hatalar, muhasebe işlemlerinin ait olduğu dönem içinde kaydının unutulması ya da bir işleme ilişkin kaydın mükerrer (tekrar eden) bir şekilde yapılmasından kaynaklanan hatalardır.

Örneğin; bir işletmenin sattığı bir ticari mala ilişkin faturayı ilgili defterlere kaydetmemesi, bir unutma hatası olarak görülür. İşleme ilişkin satış tutarı, işletmenin toplam geliri içinde çok önemli bir tutar değilse, bunun hata olarak değerlendirilmesi normaldir. Fakat, bu tutarın toplam gelir içindeki payının fazla olması durumunda hileli bir işlem yapılma olasılığı yüksektir (Kirik, 2007, s.49).

- *Tekrarlama Hataları*: Tekrarlama hataları, bir muhasebe işlemine ilişkin kaydın mükerrer bir şekilde yapılması ile ortaya çıkan hatalardır. Bu hatalara mükerrer kayıt hatası da denilmektedir (Hiçşaşmaz, 1977, s.29).

Örnek: 08.07.2020 tarihinde tahakkuk eden su borcuna ilişkin 5.200,00 TL'lik fatura işletmeye gelmiştir. İşletme, bu borcu 20.07.2020 tarihinde ödemiştir.

İşletme, su faturasının geldiği 08.07.2020 tarihinde aşağıdaki yevmiye kaydını yapmıştır.

08.07.2020		
770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ HS	5.200,00	
100 KASA HS		5.200,00
<i>Su Faturasının Ödenmesi</i>		
/		

İşletme, 20.07.2020 tarihinde su faturası borcunu ödeyerek aşağıdaki yevmiye kaydını yapmıştır.

20.07.2020		
770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ HS	5.200,00	
100 KASA HS		5.200,00
<i>Su Faturasının Ödenmesi</i>		
/		

Yukarıdaki yevmiye kayıtlarının ilki fatura işletmeye geldiği zaman, ikincisi ise, fatura borcu ödendikten sonra yapılmıştır. Mükerrer hataya neden olan kayıtlardan ilki ters bir yevmiye kaydının yapılması ile iptal edilerek bu hatanın düzeltilmesi gerekir.

1.2.5. Bilanço Hataları

Bilançolar, mali bilgi kullanıcıları diyebileceğimiz yatırımcıların, kredi kuruluşlarının, işletme sahip ve ortakları ile işletme ile ilişki içinde bulunan diğer kurum ve kuruluşların işletme hakkında açık, net ve doğru bir şekilde bilgilendirilmesinde kullanılan tablolardır. Bilançolar, muhasebenin temel kavramları ve standartları dikkate alınarak düzenlenmektedir. Bu kavram ve standartlar göz önünde bulundurulmadan düzenlenen bilançolar, hem gerçeği yansıtmamakta hem de bilanço hatalarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Akdoğan ve Tenker, 2001, s.60).

Bilanço hatalarını; değerlendirme hataları ve hesap birleştirme hataları şeklinde iki başlık altında inceleyebiliriz (Irmak vd., 2002, s.38):

- *Değerleme Hataları:* Bilançonun aktif ve pasifindeki bazı hesapların değerlemelerinin yanlış yapılmasından kaynaklanan hatalardır. Değerleme hataları, işletmelerin hazırladıkları bilançolarda kayıtlı bulunan aktif ve pasif kıymetlerin değerlemeleri ile amortisman ve karşılık ayırma işlemleri yapılırken ilgili kanun hükümleri doğrultusunda hareket edilmemesinden ileri gelmektedir (Alptürk, 2008, s.

398). Bilançonun duran varlıklar grubunda bulunan taşıt, demirbaş ve makine gibi hesap kalemlerinin maliyet bedeli üzerinden değerlemeye tabi tutulmaları yerine rayiç bedelle değerlemelerinin yapılması

ya da boş arsa ve arazilere amortisman hesaplanması birer değerlendirme hatasıdır (Gökay, 1998, s.119-120).

- *Hesap Birleştirme Hataları*: Muhasebe kayıtlarına ilişkin işlemlerin, Tek Düzen Hesap Planına göre ayrı hesap kalemlerinde gösterilmesi yerine, hesapların aktif ve pasif özelliklerinin karıştırılarak tek bir hesap kaleminde birleştirilerek gösterilmesi sonucu meydana gelen hatalardır (Kirik, 2007, s.50). Örneğin; işletmenin, başka bir işletmeye olan çek borcu ile aynı işletmeden olan çek alacağını “101 Alınan Çekler Hesabı” ile “103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri (-) Hesabı”nda ayrı ayrı izlemesi gerekirken, bunun yerine, bu hesaplardan birinin hem borç hem de alacak tarafını kullanarak söz konusu çek hareketlerini izlemeye çalışması bir hesap birleştirme hatasıdır.

1.3. Muhasebe Mesleğinde Hileler

Hile, Türk Dil Kurumu sözlüğünde anlam olarak “*birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, desise, entrika; çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma*” şeklinde ifade edilmiştir (TDK, 2005, s.891).

Borçlar Hukuku açısından hile; bir kimsenin bir sözleşmeyi yapması hususunda ya bizzat diğer sözleşen tarafından ya da üçüncü şahıs tarafından kasten hataya düşürülmesi ve aldatılması fiili olarak tanımlanmaktadır (İnan, 1999, s.57).

Muhasebe açısından ise hile; bir işletmedeki kayıtların, belgelerin ve hesapların bazı çıkarlar gözetilerek bilinçli olarak tahrif edilmesi (bozulması) ve birilerini kandırma gayesiyle mevcut durumun gizlenmeye çalışılması şeklinde tanımlanabilir (Irmak vd., 2002, s.39). Muhasebe hileleri; bilerek, isteyerek ve menfaat temin etmek için kasten başvuru ve fiili yapan şahıs tarafından planlanıp kurgulanarak gerçekleştirilen davranışlardır (Bayraklı vd., 2012, s.49). Muhasebe hilelerinin yapılmasında kasıt unsurunun yani bilinçli davranışın olması, hilelerin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır.

Yasadışı fikir ve eylemlerin ürünü olan hilelerin temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Bozkurt, 2009, s.60): Hile, içinde kasıt faktörü taşır, gizli bir şekilde yapılır, bir organizasyonun her basamağında meydana gelebilir, hileyi gerçekleştiren şahıslara direkt ya da endirekt yarar sağlamayı amaçlar, hileli işlemlere maruz bırakılan şahıs ya da kurumlara zarar verir.

Hilenin amaçlarını ise, şöyle sıralamak mümkündür (Altındağ, 2001, s.548): Vergi kaçırmak, zimmet gizlemek, daha az kâr dağıtmak, hak edilmeyen teşviklerden faydalanmak, yapılan yolsuzlukları saklamak ve ortadan kaldırmak, ortakların birbirlerini kandırma düşüncesi.

1.3.1. Hile Yapma Nedenleri

Muhasebe hileleri, hileyi yapan taraflar açısından iki başlık altında değerlendirilebilir. Bunlar; işletme yöneticileri tarafından yapılan hileler ve işletme çalışanları tarafından yapılan hilelerdir.

1.3.1.1. İşletme Yöneticilerinin Hile Yapma Nedenleri

ACFE (Association of Certified Fraud Examiners - Sertifikalı Hile Araştırmacıları Birliği)'nin 2018'de hile ile ilgili yayınlamış olduğu raporda, hileli işlemlerle işletmeleri en çok zarara uğratan kesimin lisansütü eğitime sahip, işletmelerin tepe yönetiminde bulunan ve yaşları 50'nin üzerindeki kişiler olduğu ifade edilmektedir. Hile yapma davranışını en çok tekrarlayan grubun ise yaşları 36 ile 45 arasındaki üniversite mezunları olduğu tespit edilmiştir. Bu kişilerin hileye başvurmalarındaki en temel sebebin, şahsi borçlarının yüksek olması şeklinde ifade edilmiştir (Doğan vd., 2018, s.80).

Doğan, Gülçin ve Nazlı'nın (2018) farklı şehirlerde mesleki faaliyetlerini sürdüren YMM ve SMMM unvanına sahip 53 meslek mensubuyla yaptıkları anketin sonuçları da önemlidir. Söz konusu ankette hileye eğilim düzeylerini tespit için oluşturulan ifadelerle katılım düzeyleri arasında bir farklılığın gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılmış, buna göre; cinsiyete, yaşa, unvana ve çalışma sürelerine göre bir farklılığın

olmadığı, fakat eğitim durumlarına göre bir farklılığın olduğu ortaya konulmuştur (Doğan vd., 2018, s.81).

İşletme yöneticileri; vergi kaçırmak, yapılan yolsuzlukları gizlemek ve işletmenin gerçek durumunu olduğundan farklı göstermek için hileye başvurumaktadırlar.

- **Vergi Kaçırmak:** Vergi; devletin, kamu harcamalarını karşılayabilmek için kişi ve kurumlardan, ödeme güçleri oranında, karşılıksız ve zora dayanarak aldığı ekonomik değerlerdir. Vergi gelirlerinin, ülkenin toplam gelirleri içindeki payı % 70 ile % 90 oranındadır (Pehlivan, 2004, s.95). Denilebilir ki, işletme yöneticilerini hileli işlem yapmaya sevk eden en önemli sebep, vergi kaçırma düşüncesidir. İşletmelerin tepe yönetimi, bu düşüncüyü gerçekleştirmek için pek çok muhasebe hilesine başvurabilmektedirler. Bu hilelerden en çok başvurulanı, vergi kaçakçılığıdır.

İşletmeleri, vergi kaçakçılığı yapmaya iten nedenler şu şekilde sıralanabilir (Altuğ, 1994, s.336): Hızlı büyüme isteği, kısa yoldan zenginleşme arzusu, vergi oranlarındaki adaletsizlikler, vergi kaçırmanın yaygınlaşması, vergi kaçakçılığı suçuna ilişkin cezaların düşük olması, denetleme faaliyetlerinin azlığının yakalanma korkusunu ortadan kaldırmaması, vergi kaçırmanın firmalar ile kaçırmayan firmalar arasındaki haksız rekabetten dolayı firmaların rekabet güçlerini korumak istemeleri.

- **Yolsuzlukları Gizlemek:** İşletmeler, yasadışı birtakım menfaatler temin etmek için hırsızlık, rüşvet ve dolandırıcılık suretiyle yaptıkları birtakım yolsuzlukları gizleme gayesiyle muhasebe hesap, belge ve kayıtlarında tahrifatlar yapabilmektedirler. Bu tür hileli eylemlere, ağırlıklı olarak küçük ölçekli işletmeler ile iç kontrol sistemi gelişmemiş işletmeler başvurmaktadır (Gürbüz, 1990, s.61).

- **İşletmenin Gerçek Durumunu Olduğundan Farklı Göstermek:** İşletmelerin muhasebe kayıtları ve finansal tabloları üzerinde yapılan olağandışı işlemler ve maskelemelerle gerçekleştirilen usulsüzlüklerdir. Bu durum, küçük sayılabilecek bir kesim için bir avantaj sunarken, diğer taraftan önemli bir kesim büyük zararlara uğrayabilmektedir. İşletmelerin mali tabloları üzerinde yapılan hileler, yatırımcıları, borç verenleri, çalışanları, devleti ve kamuoyunu olumsuz etkileyerek finansal kaynakların

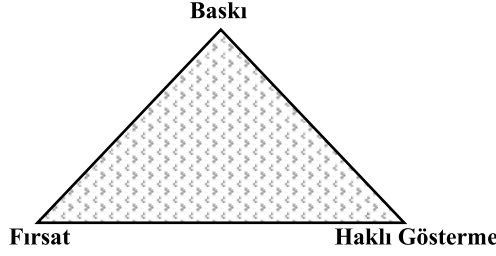
farklı ve hatalı yerlere aktarılmasına neden olmaktadır. İşletme dışındaki üçüncü kişilerin büyük zararlara uğramasına neden olan bu tür işlemler iki grup altında değerlendirilebilir (Çatıkkaş, 2016, s.20):

* *İşletmeyi Olduğundan Daha Kötü Gösterebilecek Düzenlemeler:* Bazı işletmeler, birtakım hileli yollarla giderlerini yüksek, gelirlerini ise düşük göstermektedirler. Böylelikle işletme kârını düşürmek suretiyle daha az vergi ödemeye ve daha az kâr payı dağıtmaya çalışabilmektedirler. Bu amaçlara ulaşmak için, işletme hasılatını gizleme, stok kalemleriyle oynama, fazla amortisman ve karşılık ayırma gibi yollara başvurumaktadırlar. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde bu tür durumlarla daha sık karşılaşılabilir.

* *İşletmeyi Olduğundan Daha İyi Gösterebilecek Düzenlemeler:* Bazı işletmeler, gelir ve gider hesaplarında birtakım oynamalar yaparak ekonomik ve mali durumunu olduğundan daha iyi gösterme yoluna gidebilmektedirler. İşletmeler, bu amaç doğrultusunda bazen aktiflerini yüksek tutarak bazen de borçlarını düşük göstererek mevcut durumlarını olduğundan daha iyi gösterebilmektedir. Böylelikle, finansal durumu iyi bir işletme olarak tanınıp daha fazla kaynak temin etme avantajı sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu yanıltıcı işlemlere, daha çok büyük işletmelerde rastlanmaktadır. Zira işletmeler büyüyüp genişledikçe kendilerini daha iyi gösterme eğilimindedirler.

1.3.1.2. İşletme Çalışanlarının Hile Yapma Nedenleri

İşletme çalışanlarını hileye başvurmaya sevk eden birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenler bir araya geldiğinde hile eylemi için uygun şartlar oluşmaktadır. Bir araştırma kapsamında, zimmetlerine para geçirdikleri gerekçesiyle yargılanan 200 mahkûmla görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde elde edilen bilgiler, yapılan hileli işlemlerin üç temel ortak nedene dayandığını ortaya koymuştur. Bu üç temel nedenin “Baskı”, “Fırsat” ve “Haklı Gösterme” olduğu tespit edilmiştir. Kişileri hile yapmaya iten bu faktörler, aynı zamanda “Hile Üçgeni” denilen bir kavramı (Şekil 1) ifade etmektedir (Bozkurt, 2009, s.111).

Şekil 1. Hile Üçgeni (Altınsoy, 2011, s.118).

- **Baskı:** Baskı faktörü, işletme çalışanlarını hileli eylemlerde bulunmaya zorlayan unsurları ifade etmektedir. İşletme çalışanları, kendilerini çeşitli baskılar altında hissedip söz konusu baskıdan kurtulabilmek amacıyla hile yapmaya yönelebilmektedir. Bu baskılar, çoğunlukla ekonomik sorunlardan kaynaklanabileceği gibi psikolojik ve ideolojik nedenlerden de kaynaklanabilmektedir. Çalışanlar üzerinde baskı oluşturan unsurlar üç başlık altında toplanabilir. Bunlar (Bozkurt, 2009, s.65): İşle ilgili baskılar, mali içerikli baskılar ve kötü alışkanlıklardan doğan baskılardır.

- **Fırsat:** Fırsat faktörü, işletme ortamının ve koşulların hile yapmaya elverişli bir zemin oluşturması durumudur. Özellikle iç kontrol mekanizması bulunmayan ya da zayıf olan işletmeler, bu sebepten kaynaklı hileli fiiller için elverişli bir duruma sahiptir. İşletme personeli hileye sevk eden fırsat faktörleri genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bozkurt, 2009, s.66): Zayıf ahlâk anlayışı, gizli anlaşmalar, işyerinin disiplin yetersizliği, çalışanlar arası bilgi akışının zayıf olması, işletme yönetiminin yetkin olmayışı, denetim eksikliği.

- **Haklı Gösterme:** Hileye başvuran kişinin, yaptığı davranışı kendince makul bir sebebe dayandırarak haklı göstermeye çalışması durumudur. Kişi, hile eyleminde bulunduktan sonra psikolojik anlamda rahatlayabilmek için işlediği suçu haklı gösterecek ve üzerindeki ağırlığı hafifletecek birtakım gerekçelere sığınma ihtiyacı hissetmektedir.

Hileyi yapan çalışanların, bu davranışlarına gösterdikleri gerekçeler genel olarak şöyle sıralanabilir (Bozkurt, 2009, s.67): Şu ana kadar yaptığım hizmetlerimin bedeli, bunu herkes yapıyor, yaptığının suç

olabileceğini düşünmemiştim, bundan kimse zarar görmedi, gösterdiğim başarılar ödüllendirilmediği için yaptım, önemli bir sebebim vardı, böyle bir şeyi ilk defa yaptım, hırsızlık yapmadım, sonra geri yerine koyacaktım, arkadaşlarım yüzünden yaptım.

1.3.2. Muhasebede Yapılan Hile Türleri

Muhasebe mesleğinde hileler çeşitli şekillerde yapılabilmektedir. Bunlar, aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir: Kasıtlı hatalar, kayıt dışı işlemler, zamanından önce veya sonra yapılan kayıtlar, uydurma hesaplar, belge sahtekârlığı, bilânçonun maskelenmesi, bilgisayar hileleri, defter ve belgeleri yok etmek ve gizlemek.

1.3.2.1. Kasıtlı Hatalar

Kasıtlı hatalar, muhasebe işlem ve kayıtlarında sistemli ve bilinçli bir şekilde yapılan düzensizlikleri ifade eder. Muhasebe işlemlerinde rastlanan düzensizliklerin kaynağında bir kastın varlığını anlayabilmek için şu ölçütler göz önünde bulundurulmaktadır (Gürbüz, 1990, s.62):

- Hataların, hep aynı yönde ve sıklıkla tekrar etmesi, hilenin varlığına işarettir.
- Hatalar, işletme açısından yüksek bir değere sahipse, hile olarak değerlendirilir.
- Hatalı işlemin üstünü kapatacak mahiyette yapılan yanlışlıklar, hile olarak değerlendirilir.

Örnek: Yıllık satış hasılatı toplamı 750.000,00 TL olan bir işletmede 80.000,00 TL'lik bir ticari mal satış tutarının kayıtlara geçirilmediğini varsayalım. Bu tutarın yıllık satış hasılatı içindeki payının yüksek olması sebebiyle söz konusu eksiklik hile olarak değerlendirilir.

1.3.2.2. Kayıt Dışı İşlemler

Muhasebe işlemlerinin belge kullanılmadan gerçekleştirilmesi ve kayıtlarda gösterilmemesi kayıt dışı işlem olarak ifade edilmektedir (Alptürk, 2008, s.423). Örneğin, faturanın düzenlenmemesi, alınmaması

veya gizlenmesi gibi kayıt dışı durumlar, vergi kaçırmak gayesiyle yapılmaktadır. Zira faturası düzenlenmemiş satışlardan elde edilen satış gelirleri, kayıtlara yansımadığından dönem kârı ve vergi matrahı olması gerekenden daha düşük çıkmakta, böylece ödenecek vergi miktarı da düşebilmektedir (Aytaç, 1998, s.23).

İşletmelerin sıklıkla başvurduğu muhasebe hilelerinden biri olan kayıt dışı işlemler, mikro düzeyde işletmeye bazı avantajlar sağlayabilir. Ancak, makro düzeyde vergi gelirlerini düşürerek ülkenin gelir dağılımını bozmakta ve işletmeler arası haksız rekabet ortamına yol açarak ekonomide büyük zararlara sebebiyet vermektedir.

1.3.2.3. Zamanından Önce veya Sonra Yapılan Kayıtlar

Muhasebe işlemleri, vergiyi doğuran olayın gerçekleştiği vergileme döneminde kayıt altına alınmalıdır. Dolayısıyla işlemlerin gerçekleşme tarihleri ile kayıtlara geçirilme tarihleri birbirine karıştırılmamalıdır. Fakat bu durumu dikkate almayan bazı meslek mensupları, söz konusu tarih aralığını kötüye kullanarak birtakım hileli işlemler için kullanabilmektedir. Örneğin; işletmenin nakit durumunu iyi gösterebilmek adına ertesi dönemde tahsil edilecek alacakların, dönem kapanmadan önce kayıtlarda gösterilmesi durumunda, zamanından önce bir kayıt yapılmış olmaktadır (Irmak vd., 2002, s.43).

Örnek: Bir işletme 10.12.2020 tarihinde başka bir işletmeye 220.000,00 TL değerindeki bir ticari malı 1 ay vadeli bir senet karşılığında satmıştır. Senedin tahsiline ilişkin olarak da aşağıdaki kaydı yapmıştır.

31.12.2020			
100 KASA HS		220.000,00	
121 ALACAK SENETLERİ HS			220.000,00
<i>Senetli Alacağın Tahsil Edilmesi</i>			
/			

Satıcı işletme, 2020 yılına ait kapanış bilançosunu düzenlerken 10.01.2021 tarihinde tahsil edilecek 220.000,00 TL'lik alacağını, kayıtlara

31.12.2020 tarihinde geçirerek nakit mevcudunu olduğundan daha fazla göstermeye çalışmıştır. Bu hileli kayıtla işletmenin nakit stoğu 220.000,00 TL daha fazla gösterilerek başta kredi veren kuruluşlar olmak üzere birçok mali bilgi kullanıcılarına yanlış bilgi verilebilmektedir.

1.3.2.4. Uydurma Hesaplar

Uydurma hesaplar, var olmayan şahıslara hesap açmak, onlarla ticari bir ilişki kurularak faaliyette bulunmuş gibi hareket etmek ve bunu kayıt altına alarak aldatma ve yanıltma şeklinde başvurulmuş hileli bir yöntemdir. Açılan yanıltıcı hesaplarla muhasebe işlemleri olduğundan farklı gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu hesaplar, daha sonra gerçek ve uygun bir hesapla karşılaştırılmak suretiyle kapatılmaktadır (Bayraktar, 2007, s.27).

Uydurma hesaplarla ulaşılmak istenen amaçlar şöyle sıralanabilir (Irmak vd., 2002, s.44): Vergi kaçırma, işletmenin var olan durumunu farklı göstermeye çalışma, faturasız ya da kayıt dışı işlemleri denkleştirme, işletmedeki yolsuzlukları gizleme.

Uydurma hesaplarla ilgili olarak sıklıkla karşılaşılan durumlar şunlardır (Irmak vd., 2002, s.44):

- İşletmeyi, ortaklarına borcu varmış gibi gösterip onlara nakit sağlaması,
- Yüksek bir tutarla satışı gerçekleştirilen bir mala ait faturanın, daha az bir tutarla hayali birinin adına düzenlenmesi,
- Gerçekte var olmayan şahıslardan mal ya da hizmet temin edilmiş gibi belge düzenlenmesi,
- Sahte kişilerin adına alacak hesaplarının açılması, sonrasında bu alacaklara şüpheli duruma düşmüş gibi gösterilerek karşılık ayrılması,
- Vergiden muaf esnaftan hizmet alınmış gibi gösterilerek şişirilmiş gider pusulalarının düzenlenmesi,
- Alım-satım işlerinde komisyoncudan yararlanılmış gibi gösterilerek komisyon giderlerinin tahakkuk ettirilmesi.

1.3.2.5. Belge Sahtekârlığı

Sahte belge, gerçekte bir işlem ya da durum olmadığı halde var olmuş gibi gösteren belgeleri ifade etmektedir (VUK, Md. 359). Sahte belge, yasaların uyulmasını öngördüğü usuller ve esaslara uygun olarak düzenlenmeyen belgelerdir.

Türkiye’de tespit edilen muhasebe hilelerine dikkatle bakıldığında, sahte ve yanıltıcı belgelerin yaygınlığı açık bir biçimde görülmektedir. Ayrıca, kimi şahısların bu işi bir meslek gibi görmesi ve belli bir komisyon karşılığında yapması da şaşırtıcı bir durumdur. Bunun yanı sıra, bazı kimseler düzenledikleri sahte belgelerin akışını, kurdukları paravan şirketler üzerinden yapmaktadırlar (Bayraktar, 2007, s.32).

Sahte belgelerle gerçekleştirilen muhasebe hileleri şöyle sıralanabilmektedir (Irmak vd., 2002, s.45-46):

- Ortada bir mal ya da hizmet alışı olmamasına rağmen, olmuş gibi gösterilip faturasının düzenlenmesi,
- Yüksek tutarlarla satışı gerçekleştirilen mal ve hizmetlere ilişkin faturaların daha düşük tutarlar üzerinden kesilmesi,
- Kesilen faturaların nüshalarındaki rakamların birbirinden farklı gösterilmesi,
- Gerçek bir firma adına benzer numaralar kullanarak çok sayıda belge bastırılıp düzenlenmesi,
- Sahte belgeler üzerinden vergi iadesi ya da devlet teşviklerinden faydalanılması,
- Ticari faaliyetlerine son vermiş firmaların faturalarının kullanılması.

1.3.2.6. Bilânçonun Maskelenmesi

Bilânço maskeleymesi, bir işletmenin birtakım çıkarlar sağlamak amacıyla muhasebe ilke ve esaslarına uymadan bilânçosunu olduğundan farklı bir şekilde düzenlemesi olarak tanımlanmaktadır. Bir muhasebe hilesi türü olan bilânço maskeleymesi, dönem sonlarında envanter ve değerlendirme işlemleri sırasında yapılmaktadır (Bayraklı vd., 2012, s.85).

Bilânço maskeleyesi, belirlenen amaca dönük olarak iki şekilde yapılabilmektedir. Bunlar; bilânçonun güzelleştirilmesi ve bilânçonun kötüleştirilmesidir (Bayraklı vd. 2012, s.85).

- *Bilânçonun Güzelleştirilmesi*: Bilânçonun güzelleştirilmesi, bilânçonun işletme çıkarları doğrultusunda olumlu yönde değiştirilmesidir. İşletmeler, likidite durumlarını yüksek tutup borç ve giderlerini de düşük göstermek suretiyle bilânçolarını olumlu şekilde maskeleyebilmektedirler.

İşletmeler, şu amaçlar için bilânçolarını güzelleştirmeye çalışmaktadır: Finans kuruluşlarından daha fazla kredi alabilmek, işletmenin piyasadaki izlenimini güçlü kılmak, vergi ödeme gücüne sahip olmak, borsada işlem gören hisselerinin değerini yükseltmek, işletmeye yeni ortakların katılımını özendirmek, ortak sayısı çok olan firmalarda ortaklara yüksek miktarlarda kâr dağıtmayı istemek.

İşletmeler, bilânçolarını güzelleştirirken birtakım yöntemler kullanmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir (Irmak vd., 2002, s.49):

- Aktifteki varlık kalemlerini yüksek değerlemek,
- Duran varlıklar için amortisman ayırmamak,
- Giderleri aktifleştirmek,
- Başkalarına ait olan malları işletmeye aitmiş gibi göstermek,
- Bazı dönem giderlerini gelecek dönemlerin gideri gibi göstermek,
- Satışı yapılmayan malları satılmış gibi göstermek,
- Şüpheli duruma düşmüş alacaklar için karşılık ayırmamak,
- Gelecek döneme ait gelirleri bu dönemin gelirleri gibi göstermek,
- Bazı gider kalemlerini defterlere kaydetmemek.

- *Bilânçonun Kötüleştirilmesi*: Bilânçonun kötüleştirilmesi, bilânçonun işletme çıkarları doğrultusunda olumsuz yönde değiştirilmesidir. İşletmeler, bilânçolarını kötü gösterebilmek için dönem sonu envanter çalışmaları sırasında dönem hasılatlarını düşük göstermekte, stoklarını düşük değerlemekte, giderlerini olağandışı bir şekilde yükseltmekte, ayırdıkları amortisman ve karşılık tutarlarını olması gerekenden daha

fazla gösterebilmektedirler. Bu maskeleye ve değişiklerle dönem kârlarını azaltmaya çalışmaktadırlar (Kirik, 2007, s.60).

İşletmeler, şu amaçlar için bilânçolarını kötü yönde maskelemektedirler (MHUD, 2004, s.154): Vergi kaçırma düşüncesi, kâr dağıtımının istenmemesi ya da daha az dağıtım fikri, borsadaki hisselerinin değerini düşürerek spekülasyon yapmaya çalışılması.

1.3.2.7. Bilgisayar Hileleri

Bilgisayarların, hayatımızın birçok evresinde sağladığı pratik yararlar, onların birtakım hileli işlemler için de kullanılmasına neden olmuştur. Bilgisayar hileleri; verilerin hatalı girilmesi, yazılımlarda yapılan değişiklikler ve dijital ortamlarda tutulan muhasebe bilgilerinin değiştirilmesi ya da silinmesi şeklinde yapılabilmektedir. Muhasebe işlemlerine ilişkin verilerin bilgisayar ortamına yanlış girilmesi, üretilen muhasebe bilgilerinin de yanlış olmasına yol açmaktadır (Karakaya, 1994, s.118).

1.3.2.8. Defter ve Belgeleri Yok Etmek ve Gizlemek

Vergi Usul Kanununun 218. Maddesi gereğince, tutulması mecburi olan defterlerde kayıtlar için bırakılan satırlar, çizilmeksizin boş bırakılmamalı ve atlanmamalıdır. Ayrıca, defterlerin sayfaları ciltten koparılmamalı, yırtılmamalı ve yerine yeni sayfalar eklenmemelidir. İlgili yasada dile getirilen durumların ihlâli halinde muhasebe hileleri ortaya çıkabilmektedir.

Vergi Usul Kanununun 253. Maddesi gereğince, notere tasdik ettirilen defterler beş yıl boyunca korunmak zorundadır. Bu süre içerisinde, ilgili defterler ve ilgili belgeler, istenilmesi durumunda yetkili kişilere gösterilmelidir. Defter ve belgelerin gösterilmemesi veya ibrazından kaçınılması, gizleme suçunu ortaya çıkarmaktadır.

1.3.3. Hata ve Hileyi Birbirinden Ayıran Temel Özellikler

Muhasebe işlemlerinde karşılaşılan hatalar, daha çok bilgisizlik, dikkatsizlik ve ihmâl gibi kasıtlı olmayan sebeplerden kaynaklanmakta iken, muhasebe hileleri ise tamamen bilinçli yapılan eylemlerden ileri gelmektedir. Hata ve hile kavramları arasındaki en önemli fark, mali tabloların gerçekten uzak hazırlanışının altında yatan nedenlerin bilinçli bir biçimde oluşturulup oluşturulmadığıdır (Erdoğan, 2002, s.21).

Yapılan araştırmalar, hataların, genellikle işletme çalışanlarınca yapıldığını ortaya koymaktadır. Fakat hileler, daha çok işletmeyi yönetenler ile işletme ortaklarınca birtakım çıkarlar gözetilerek kasıtlı olarak yapılmaktadır. Muhasebe işlemlerinde başvurulan hilelerin en temel sebebi ve amacı, devlete ödenecek vergi miktarını düşürmeye çalışmaktır. Diğer önemli sebep ise, kredi kuruluşlarından kredi temin edebilmek için işletmenin var olan olumsuz durumunu olduğundan daha iyi gösterebilmektir (Erol, 2008, s.231)

Muhasebe hataları, genellikle muhasebe işlemlerine konu olan kayıtlarda kendini gösterirken; muhasebe hileleri ise, hem yapılan kayıtlarda hem de hileli kayıtların gizlenmesinde ve belgelerde yapılan usulsüzlüklerde kendini göstermektedir. Muhasebe hatalarının ortaya çıkarılması, muhasebe hilelerine kıyasla daha kolay olmaktadır. Zira, hileli işlem yapma düşüncesine sahip kişiler, hileyi yaptıktan sonra bunu gizleyebilmek için de yoğun bir mesai harcamaktadırlar.

2. Literatür Taraması

Adli muhasebe ve adli muhasebecilik mesleği konusu özellikle yabancı literatürde birçok yayın ile tartışılmıştır. Konu Türkiye’de bir uygulama sahasına kavuşturulmamasına rağmen ulusal literatürde konuyla ilgili yapılan bazı akademik çalışmalar şöyle sıralanabilir:

Pazarçeviren (2005) çalışmasında, Mooresville Honda şirketinde yaşanan adli muhasebe olayını inceleyerek muhasebeciler, iç ve dış denetçiler ve adli muhasebeciler arasındaki farklılıklardan söz etmiştir.

Çalışmada muhasebe hilelerinin önlenmesinde adli muhasebecilerin aldığı eğitimin yararlı olacağı dile getirilmiştir.

Kuloğlu (2007) çalışmasında, Türkiye'deki kredi kartı dolandırıcılığı soruşturma süreçleri ile adli muhasebe uygulamalarını karşılaştırarak, dolandırıcılık suçlarının soruşturulması sürecinde yararlanılabilecek bir soruşturma modelini geliştirmiştir.

Özkul ve Pektekin (2009) çalışmalarında, bilgi teknolojilerinin muhasebe denetiminde artan önemini vurgulayarak, teknolojinin olumsuz amaçlarla kullanıldığı durumlarda ortaya çıkan yolsuzluklar ve bu yolsuzlukları ortaya çıkarmada ve önlemede adli muhasebecilerin yararlanacağı Veri Madenciliği tekniklerine değinmiştir.

Akın ve Onat (2015) çalışmalarında, adli muhasebenin Türkiye için yeni bir kavram olduğunu vurgulayarak, adli muhasebenin hata, hile ve yolsuzluklarla ilgilenen bir muhasebe sahası olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca hukuk alanından ve bilgi işlem yöntemlerinden yararlanan adli muhasebenin hata, hile ve yolsuzluklarla mücadele etmede etkili bir enstrüman olacağını vurgulamışlardır.

Tazegül ve Kılıçbey (2017) çalışmalarında, muhasebe meslek mensuplarının adli muhasebe mesleğine dönük algılarını farklı unsurlar açısından değerlendirmişlerdir. Çalışmada, adli muhasebecilik mesleğinin gerek bağımsız meslek sahası olarak gerek günümüzdeki mevcut muhasebe mesleğinin bir parçası olarak muhasebe alanında yerini almasının gerekli olacağını altı çizilmiştir.

Öztürk ve Yılmaz (2018) çalışmalarında, adli muhaseben ve denetim alanında gerekli farkındalığın oluşturulması için üniversitelerin eğitim programlarına adli muhasebe ile ilgili derslerin konulması, akademik ya da diğer alan meslek mensuplarının konu ile ilgili çalışmalara daha fazla odaklanması ve ilgili meslek odalarının bu konuda eğitimler vermesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Deniz ve Yaslıdağ (2019) çalışmalarında, adli muhasebe mesleğinin varlığının Türkiye'de bilinme oranının oldukça yüksek olmasına karşın adli muhasebe konusunda yeterli bilgiye sahip olunmasının oldukça

düşük olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca firmaların, usulsüzlük, yolsuzluk ve hile konularını değerlendirmede ve çözüme kavuşturmada adli muhasebecilere başvurmalarının gerekliliğinden bahsedilerek Türkiye’de adli muhasebenin geliştirilmesi adına eğitim alanında ve yasal alandaki eksikliklerin giderilmesi için somut adımların atılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Doğan ve Uyar (2020) çalışmalarında, mali suçlar içinde önemli bir yeri olan vergi kaçakçılığı suçu ile mücadelede adli muhasebenin önemini vurgulamışlardır. Çalışmada, adli muhasebenin kapsamı hakkında bilgi verilmiş, Türkiye’deki vergi mevzuatı esas alınarak vergi kaçakçılığı suçuna değinilmiş ve gerçek bir dava dosyasından alınmış örnek olay analiz edilerek adli muhasebenin vergi kaçakçılığı suçunun tespitiindeki rolü açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçoğlu (2021) çalışmasında, yurt dışındaki üniversitelerin adli muhasebe yüksek lisanslarında yer alan dersleri ve ders içeriklerini inceleyerek Türkiye’de açılacak benzeri bir yüksek lisans programı için bir müfredat modeli sunmuştur. Bu modele göre, Türkiye’de gelecek yıllarda açılacak ilk adli muhasebe yüksek lisans programında yer alması gereken 10 zorunlu ders ve 2 seçmeli ders ile derslerin asgari içerikleri ile ilgili bazı bilgileri ortaya koymuştur.

Adli muhasebe ve adli muhasebecilik konusu dünyada her geçen gün önem kazanan bir alan olduğundan birçok ülkede konuya ilişkin eğitimler, çalıştaylar ve seminerler düzenlenmekte ve çok sayıda kitap, tez ve makale gibi akademik çalışmalar yayımlanmaktadır.

3. Adli Muhasebecilik Mesleği ve Hilelerin Ortaya Çıkarılmasındaki Rolü

Adli muhasebe terimi, ingilizce literatürde “Forensic Accounting” olarak kavramsallaşmıştır. Forensic sözcüğü “mahkemeye ait”, “adli davalarda bir standart olarak kabul görme” manalarına gelmektedir. “Accounting” ise, muhasebe anlamına gelmektedir. Adli muhasebe teriminin Türkçe’deki kullanımı bu şekilde ortaya çıkmıştır (Bozkurt,

2000a, s.58). Adli muhasebe faaliyetlerini meslek olarak yerine getiren kişiler de adli muhasebeci olarak adlandırılır.

Adli muhasebe terimi, hukuk ve muhasebe bilimlerinin birleşerek oluşturdukları bir alan olarak yorumlanabilir. Adli terimi, olay ve durumların hukukî tarafını, muhasebe terimi ise yapılan işlemlerin matematiksel tarafını ifade etmektedir (Karacan, 2012, s.107).

Adli muhasebe için yapılmış birden çok tanım bulunmakla birlikte bunlardan birkaçı şöyle ifade edilmiştir:

Adli muhasebe, *“Mahkemeye intikal etmiş veya henüz etmemiş ancak hukuksal bir çatışma yaratması muhtemel konunun esaslı bir boyutunu muhasebe ile ilişkili ihtilafların oluşturduğu, psikoloji, suç bilimi gibi diğer bilim dallarından da yararlanan kendine has araştırma, sorgulama ve analiz teknikleri kullanarak gerçeği arayan bir bilim dalıdır”* olarak tanımlanabilir (Gülten, 2010, s.312).

Adli muhasebe, *“muhasebenin, denetimin ve hukuk kavram, ilke ve tekniklerin bir araştırma kapsamında kullanıldığı, yasal, finansal ve sosyal anlaşmazlıkların çözümlendiği bir hizmet türüdür”* (Özkul ve Pektekin, 2009, s.62).

3.1. Adli Muhasebecilik

Muhasebe bilimine farklı bir bakış açısı kazandıran adli muhasebecilik mesleği, muhasebe ile hukuk arasında yeni bir bağ kurmaktadır. Alanı ile ilgili gerekli bir eğitim, tecrübe ve bilgi donanımına sahip olan adli muhasebeciler, yargıya intikal etmiş birçok konuyla ilgili davada görev almaktadırlar. Boşanma davaları, ticari davalar, tazminat davaları, rüşvet, usulsüzlük ve hile ile ilgili işlemlerden doğan davalar bunlardan bazılarıdır (McMillan'dan akt. Keleş ve Keleş, 2014, s.56-57).

Olayları klasik denetim anlayışından daha farklı bir bakış açısıyla değerlendiren adli muhasebeciler, doğru sonuçlar elde edebilmek için ellerindeki bilgi ve belgeleri ayrıntılı bir biçimde analiz ederler. Olaylara şüpheli bir anlayışla yaklaşılan adli muhasebeciler, sadece rakamlara

bakmakla yetinmezler, rakamların arka yüzünde gizlenmiş gerçeklere de ulaşmaya çalışırlar (Keleş ve Keleş, 2014, s.57).

Adli muhasebecilik mesleğinin amacı, uzman muhasebeci bilgisi gerektiren faaliyetlerde muhasebe, denetim ve araştırma yeteneklerinden yararlanarak mahkeme ve diğer birtakım hukuksal amaçların gerçekleştirilmesi için muhasebeciler ve avukatlar arasındaki fikir alışverişinde köprü vazifesi görmektir (Pazarçeviren, 2005, s.1).

3.2. Adli Muhasebecilik Mesleğinin Ortaya Çıkış Nedenleri

Dünyaca tanınan birçok işletmede 1980'lerden sonra hile ve yolsuzluğa ilişkin bazı skandallar yaşanmıştır. Bu skandallar, mali bilgi kullanıcılarına sunulan mali tablolara olan güvenin azalması ve bu duruma karşı birtakım önlemlerin alınması gerektiği sonucunu doğurmuştur (Akyel, 2009, s.71).

Enron, Worldcom, Adelphia, Xerox gibi küresel boyutta faaliyet gösteren ünlü firmalarda ortaya çıkan skandallar, muhasebe denetimine verilmesi gereken önemi ve denetçilerin sorumluluğunu ciddi bir şekilde arttırmıştır. Firmalarda ortaya çıkan muhasebe ile ilgili hata, hile ve yolsuzluklar, sadece firma sahiplerinin ve yatırım yapanların değil, çalışanların, kredi kuruluşlarının, devletin ve denetim firmaları gibi birçok mali bilgi kullanıcısının da yüksek tutarlarda zarara uğramasına sebep olmaktadır.

Adli muhasebeciliğin ortaya çıkış nedenlerinden bir diğeri, kişi ve kuruluşların birtakım sorunlarının çözümü için mahkemelere başvurularıdır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği değişim ve gelişmeler, ticari işlemlerin daha fazla karmaşık olmasına yol açmıştır. Karmaşıklıkla beraber çözümsüzlükler çoğalmış ve eskiye oranla mahkemelerin baktığı dava sayısında artışlar yaşanmıştır (Altınsoy, 2011, s.113).

Adli muhasebeciliğin ortaya çıkış nedenlerinden biri de adli muhasebenin birçok meslek dalıyla ilişkili olması ve destek hizmetlerinde bulunmasıdır. Finansal olaylarla ilgili suçların soruşturulması sırasında muhasebe, finansman, vergi ve bilişim gibi konularda uzmanlaşmış olan

adli muhasebeciler, avukatlara ve emniyet mensuplarına ihtiyaç duydukları bilgileri verebilmektedirler (Kurt, 2013, s.40)

Söz konusu gelişmeler, firmaların gerçek finansal durumunu açıklamada gösterilecek özen ve dikkati, muhasebeciler ile denetçilere yöneltmiştir. Bu durum, muhasebe denetiminin çok kapsamlı bir çalışma gerektirdiği ve denetçi faaliyetlerinin bu anlamda tek başına yetersiz olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu bakımdan firmalar, denetçilerin, firmalara ilişkin mali tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilke ve standartlarına uygunluğu konusunda fikir beyan etmekle yetindikleri, firmalardaki hile ve yolsuzlukların tespiti vb. hususlarda destek veremedikleri gerçeği ile karşı karşıya bulunmaktadır (Keleş ve Keleş, 2014, s.58).

Muhasebe işlem ve olaylarında yapılan hata, hile ve yolsuzluklardaki yüksek artışlar nedeniyle, ABD ve sonrasında diğer batılı ülkelerde önemi giderek artan bu meslek, muhasebe, denetim ve inceleme yeteneklerinin birleşiminden doğan bir sahayı oluşturmaktadır (Özkul ve Pektetin, 2009, s.59). ABD ve diğer birçok batılı ülke, adli muhasebecilik konusundaki çalışmalara ciddi seviyelerde hız vermişlerdir. Türkiye’de ise, yakın zamanda özellikle bankacılık sektöründe bazı skandallar yaşanmasına rağmen muhasebe mesleği bazı düzenlemeler haricinde etkilenmemiştir (Çalılıyurt, 2007, s.186).

Adli muhasebecilik mesleğinin ortaya çıkmasında genel olarak aşağıdaki nedenlerin etkili olduğu söylenebilir (Bozkurt, 2000a, s.56-57):

- Teknolojik yenilik ve gelişmelerle birlikte ticari faaliyetlerin gittikçe daha karmaşık hale gelmesi
- Mahkemelere başvuran kişi ve kuruluşların sayısının geçmişe oranla artış göstermesi
- Kişi ve kuruluşlar ile devlet arasındaki ilişkilerin gittikçe sorun oluşturmaya başlaması,
- Firma çalışanları tarafından yapılan yolsuzlukların artması, yolsuzlukların meydana çıkarılmasının ve önlenmesinin zorlaşması,
- Firmalarda yüksek meblağlarda başarısızlıkların yaşanması,

- Avukat ve mahkemelerin karşı karşıya kaldıkları davalarda uzman destek ve bilgisine olan ihtiyacın artması.

3.3. Adli Muhasebeciliğin Mesleki Faaliyetleri

Adli muhasebeciliğin mesleki faaliyetlerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar (Pazarçeviren, 2005, s.4, Aktaş ve Kuloğlu, 2008, s.110-113, Bozkurt, 2000a, s.57-60):

- Dava Destek Danışmanlığı (Hukukî Destek)
- Uzman Şahitlik (Bilirkişi Tanıklığı)
- Hile Denetçiliği (Araştırmacı Muhasebecilik)

3.3.1. Dava Destek Danışmanlığı (Hukukî Destek)

Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA - American Institute of Certified Public Accountants), muhasebe meslek mensuplarının dava sürecinde verdikleri destek için, “Hiçbir avukatın diğer bir avukata sağlayamayacağı profesyonel destek” ifadesini kullanır (Pazarçeviren, 2005, s.2).

Dava destek danışmanlığı, davayla ilgilenen avukatlara dava öncesi ya da dava sürecinde yapılan muhasebe desteğini ifade etmektedir. Adli muhasebecilerin bu destek faaliyetleri daha çok finansal kayıplarla ilgili olmaktadır. İmzalanan bir sözleşmenin ihlâl edilmesiyle ortaya çıkan ekonomik kaybın hesaplanması, adli muhasebecilerin avukatlara verebilecekleri dava desteğine tipik bir örnek oluşturur (Akyel, 2009, s.70).

Adli muhasebeciler, sundukları danışmanlık hizmetleriyle davanın ekonomik boyutunu ilgilendiren mali bilgileri elde etmek ve bu bilgilerin nasıl analiz edileceği noktasında avukatlara yardımcı olmaktadır (Uğurlu, 2013, s.32). Ayrıca, avukatın savunmasının şekillenmesiyle alakalı kanıtların toplanması ya karşı tarafın avukatının ya da savcının iddialarını zayıflatıp geçersiz hale getirme konusunda da önemli yardımları olabilmektedir (Gülten, 2010, s.316).

Adli muhasebeciler, dava sırasında muhasebe bilgisine ihtiyaç duyulan hallerde davanın hâkimine de yardımcı olabilmektedirler. Adli muhasebeciler, davayı açan tarafa (davacı) danışmanlık hizmeti verebilecekleri gibi davaya konu olan tarafa da (davalı) aynı hizmeti verebilmektedirler. Davayı açan taraf hesabına çalıştığı durumlarda, muhasebe işlem ve kayıtlarıyla alakalı hileleri ortaya çıkarmaya dönük destek sunarken; davalı taraf hesabına çalıştığı durumlarda verdiği destek ise, bunun tam tersi yönündedir (Thornill'den akt. Keleş ve Keleş, 2014, s.62).

Adli muhasebecilerin dava destek danışmanlığı faaliyeti ile taraflara verdiği hizmetler şöyle sıralanabilir (Elitaş, 2012, s.158):

- Davaya ilişkin iddiaların desteklenmesi ya da reddi için ihtiyaç duyulan belgeleri temin etmek,
- Maddi kayıpların bulunduğu konularda dokümanları incelemek suretiyle değerlemeler yapmak,
- Kanıtları incelemek suretiyle finansal noktaları açıklığa kavuşturmak,
- Karşı karşıya kalılabilecek sorular için dava öncesinde hazırlıklarda bulunmak,
- Dava süreci öncesi davaya konu olan muhasebe ya da finans konularıyla ilgili iddiaları tespit etmek ve bu iddialara ilişkin savunma hazırlamak,
- Dava sürecinde konuyla alakalı bilgi sunmak.

3.3.2. Uzman Şahitlik (Bilirkişi Tanıklığı)

Uzman şahitlik, davalara konu olan muhasebe ve finans işlemleri ile ilgili karmaşık teknik bilgilerin adli muhasebeciler tarafından açıklayıcı ifadelerle mahkemenin bilgilendirilmesidir (Bozkurt, 2000a, s.58). Hâkimler, bir davayı sağlıklı bir şekilde yürütmek ve isabetli bir hükümle sonuçlandırmak için adli muhasebecileri görevlendirip, uzman görüşlerinden yararlanmaktadır (Karacan, 2012, s.115).

Uzman şahitlik, Türkiye'nin yargı sisteminde pek uygulanmayan bir yöntemdir. Zira Türkiye'deki uygulamalarda tanıklık faaliyeti, olayı

bizzat gören kişiler açısından düzenlenmiştir. Ayrıca, Türkiye'deki düzenlemeler bilirkişilerin raporlarını yazılı bir şekilde vermelerini esas alır. Raporlarda kullanılan anlaşılması güç ifadeler, konuya ilişkin teknik terim ve kavramların fazlalığı, Türkçenin dilbilgisi kurallarına riayet edilmemesi gibi sorunlar, durumun mahkemelerce anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu sebeplerden ötürü uzman tanıklıkta ifadelerin sözlü olarak yapılması şarttır. Adli muhasebecilerin sözlü ifadeleri, mahkemenin kuşkuya ya da çıkmaza düştüğü yazılı ifadelerin ve konunun teknik bilgi gerektiren yönünün oluşturduğu boşluğu doldurarak adaletin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır (Gülten, 2010, s.317).

Adli merciler, adli muhasebecilerden uzman şahitlik kapsamında birçok konuda yararlanabilmektedir. Bu konular; muhasebecilik, idari ya da işlem sahtekârlığı, mülk hırsızlığı, kaynakların kötüye kullanımı, sigorta hileleri, rüşvet, yolsuzluk, vergi kaçakçılığı, zimmet ve hileli muhasebe işlemleri olarak sıralanabilir (Keleş ve Keleş, 2014, s.63).

3.3.3. Hile Denetçiliği (Araştırmacı Muhasebecilik)

Hile denetçiliği, firma sahip, ortak veya yöneticilerinin talebi doğrultusunda firmada hile ile ilgili iddiaların varlığını inceleme ve tespit etme biçiminde uygulanan bir kontrol faaliyetidir (Şahin, 2011, s.49). Hile denetçiliği, hilelerin kimler tarafından, hangi nedenle, ne zaman ve ne şekilde yapıldığını tespit etmek amacıyla, gereken bilgi ve belgelerin derlenmesi ve analiz edilmesi ile ilgili çalışmalardır (Keleş ve Keleş, 2014, s.64).

Adli muhasebeciler, pek çok alandaki hileli işlemleri derinlemesine anlayıp ortaya çıkarmalarından ötürü, dolandırıcılık soruşturmalarında uzman sıfatıyla görev almaktadırlar. Çağımızda dijital alanda yüksek teknolojilerin artması ve yaygınlık kazanması, hilelerin de artışına yol açmıştır. İşletmelerde ortaya çıkan bu hileleri ortaya çıkarma ve engelleme konusundaki artan talepler, adli muhasebecilere olan ihtiyacı artırmıştır (Aracı ve Çevik Özcan, 2019, s.806).

Adli muhasebecilik mesleğinde hile denetçiliği, üzerinde en çok çalışılan faaliyet alanı olduğundan bu faaliyete “araştırmacı muhasebecilik” de denilmektedir. Araştırmacı muhasebecilik, genellikle hile işlemleri ve bunun neticesinde rastlanan çalışanların hırsızlığı, gayrimenkul sahtekârlığı, sigorta sahtekârlığı, rüşvet ve suç tatbikatı ile ilgili soruşturmalar gibi ceza gerektiren durumları inceler (Pazarçeviren, 2005, s.5). Ayrıca adli muhasebeciler, işlem, belge veya kayıtlarda oluşabilecek hataların neden olduğu sorunları çözme konusunda da şirket yönetimlerine yardımcı olmaktadır (Karacan, 2012, s.112).

Adli muhasebeciler, bu hizmet faaliyetiyle hile konusundaki şüphelerin varlığını doğrulamak ya da çürütmek amacıyla isnat edilen suçları araştırmaktadırlar. Bu kapsamda, ilgili hesap ve kayıtları inceleyerek, iddiaya konu olan hileleri belgelerle kanıtlayıp ortaya koyma çabası güderler. Bu amaçla, adli muhasebeciler sadece sayılara bakmakla yetinmezler, sayıların arkasına gizlenen gerçeklerle de yakından ilgilenmektedirler (Pala, 2011, s.10).

Günümüzde birçok alanda hileli işlemler yapılmaktadır. Yapılan hilelerin kapsamı aşağıdaki gibi sıralanabilir (Elitaş, 2012, s.159):

- Çalışanların çalıştıkları firmaya karşı yaptığı hileler,
- Beyaz yakalılar tarafından yapılan hileler,
- Yatırımlar konusunda yapılan hileler,
- Ticari rüşvetler ve komisyonlar,
- Banka işlemleri ile ilgili hileler,
- Kredi kartlarıyla ilgili hileler,
- Elektronik fon transferi ile ilgili hileler,
- Bilgisayar hileleri,
- İnternet vasıtasıyla yapılan hileler.

3.4. Adli Muhasebecilik Mesleğinin Özellikleri

Amerikan Gelir İdaresi (IRS - Internal Revenue Service)'nden emekliye ayrılmış bir adli muhasebeci olan Robert R. Roche, adli muhasebeciye ilişkin olarak şu tanımlamayı yapmıştır:

Kayıtların görünürdeki değerlerini kabul etmeyip arka planına bakan, evraklar hakkında şüphe duyan, gerçek niyeti araştıran, bilirkişi raporu hazırlayan, özellikle birilerinin yalan söyleme ihtimalinin olduğu durumlarda ortaya çıkan, bireylerle çok detaylı görüşmeler yaparak gerçeği ayrıntılarıyla ortaya koyan kişidir (Crumbley, 1995, s.23).

Amerikan Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA - American Institute of Certified Public Accountants)'nün yaptığı bir tanımlamaya göre CPA (Certified Public Accountant - Sertifikalı Kamu Muhasebecisi)'lar, mesleki kurullara bağlı ve dürüst bir şekilde çalışarak (İbiş, 2002, s.37);

- Açık ve tarafsız olarak olaylara yaklaşan,
- Karmaşık bilgileri kritik bilgilere dönüştürebilen,
- Fırsatları öngören ve yaratan profesyonellerdir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkıldığında, adli muhasebecilerin sahip olmaları gereken özellikler şu şekilde sıralanabilir (Bozkurt, 2000a, s.60; Pazarçeviren, 2005, s.10):

- *Meraklı ve Şüpheli Olmak*: Adli muhasebeciler, meslekleri ile ilgili konularda ortaya çıkan gelişmelere açık ve meraklı olmalıdırlar. Yeri geldiğinde bir dedektif gibi hareket ederek, olaylara şüpheyle ve dikkatle yaklaşmalı ve olaylar konusundaki şüphelerini koruyarak doğruluklarını araştırmalıdırlar.

- *Dirençli ve Israrlı Olmak*: Adli muhasebeciler, bazı olumsuz durumlarla karşılaştıkları zaman çabuk vazgeçmemeli, savundukları konu üzerindeki ısrarlarını koruyarak kararlılıklarını sonuna dek sürdürmelidirler.

- *Güvenilir Olmak*: Adli muhasebeciler, dinleme konusunda oldukça dikkatli davranmalı, gerek yazılı gerekse sözlü iletişim bilgisine sahip olmalı ve beşeri ilişkiler kurma noktasında dürüst ve başarılı olmalıdırlar.

- *Yaratıcılık*: Adli muhasebeciler, uymaları gereken temel ilkeler ve standartların yanı sıra yaratıcı fikirlere sahip olmalıdırlar. Bazı durumlarda olayların detaylarına yoğun bir dikkat gösterip bu detayları değerlendirerek sonuca varmalıdırlar.

- *Sezgicilik*: Adli muhasebeciler, olayları hem kapsamlı hem de detaylı bir şekilde yerinde derinlemesine araştırmalıdırlar. İşletmecilik konusunda sezgisel bir güç ile sağlam bir akıl yürütme kabiliyetine sahip olmalı, verdiği kararlarda kesin, açık, çözümsel ve mantıksal bir düşüncüyü hakim kılmalıdırlar.

3.5. Adli Muhasebecilik Mesleğinde Hileleri Tespit Etme Yöntemleri

Adli muhasebecilik mesleğinde hilelerin tespit edilmesi için Benford Yasası, Veri Madenciliği ve Benzer Büyüklük Faktörü (RSF - Relative Size Factor) kullanılmaktadır (Terzi ve Kıymetli Şen, 2015, s.482).

3.5.1. Benford Yasası

Benford Yasası, geniş bir veri tabanına sahip işletmelerde kullanılan bir yöntem olup, veri kümeleri içindeki sayıların tekrarının normal seyrini tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu yöntem, rakamların ortaya çıkış sıklıkları (frekanslar) ile gerçek bir muhasebe evreninde ortaya çıkan ilk rakamların sıklıklarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Böylece veri kümelerindeki anormal rakamlar tespit edilebilmektedir. Bu yöntemle göre, yapılan analizler neticesinde frekanslar, Benford Yasası'na uymayan bir şekilde dağılım gösteriyorsa muhasebe hilesi ihtimali var demektir (Terzi ve Kasap, 2007, s.118).

Benford Yasası, insanların tesadüfi sayı üretemeyeceklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Doğal bir şekilde oluşması gereken sayılar bu yasa ile bulunabilmektedir. Bu sayılar ile beyan edilen bilgilerdeki sayılar arasında bir farkın olması durumunda, beyan edilen sayıların hileli bir biçimde üretildiği sonucunu ortaya koymaktadır (Terzi, 2012, s.54).

Benford Yasası olarak bilinen yöntem, ilk olarak 1881'de Amerikalı bir gökbilimci ve matematikçi olan Simon Newcomb tarafından ortaya atılmıştır. Newcomb, araştırmaları için logaritmik tabloların bulunduğu bir eseri incelerken, ilk rakamı 1 (bir) olan sayıların sayfalarının, 9 (dokuz) olan sayıların sayfalarından daha fazla yıprandığını fark etmesi, kendisinde insanların belirli sayıları diğerlerinden daha sıklıkla aradığı düşüncesini uyandırdı. Bir mühendis olan Frank Benford, bu saptamayı daha da ileri götürerek özellikle 1920 ve 1930'lu yıllarda atom ağırlıkları, nüfus sayımları, maliyet verileri gibi üzerinde çalıştığı her veri grubunda yaptığı testlerde 1 (bir) rakamının ilk basamakta olma olasılığının yaklaşık % 30, 2 (iki) rakamının yaklaşık % 18 ve 9 (dokuz) rakamının yaklaşık % 5 olma olasılığını tespit etmiştir (Nigrini, 1999, s.79). Daha sonra Mark Nigri isimli bir muhasebe profesörü, bu yöntemi hilelerin ortaya çıkarılmasında uygulanabilecek bir yöntemle dönüştürmüştür. Nigri, muhasebe hilelerinin ortaya çıkartılabilmesi için, verinin gözlemlenen gerçek ilk rakamlarının frekanslarını, Benford Yasası'ndaki teze uygun bir biçimde beklenen ilk rakam frekanslarıyla karşılaştırmak gerektiğini dile getirmiştir. Bu bakımdan Benford Yasası, sayıların gerçekliklerinin değerlendirilebilmesi ve hileli işlemlerin ortaya çıkartılması konusunda önemli bir imkân sunmaktadır.

3.5.2. Veri Madenciliği

Adli muhasebeciler, muhasebe hilelerinin tespitinde, özellikle büyük hacimli veriler içerisindeki anormalliklerin ortaya çıkartılmasında veri madenciliğinden yararlanmaktadırlar (Crumbley, 2001, s.208).

Veri madenciliği kavramı, 1990'lardan itibaren ortaya çıkmış ve kullanımını yaygınlaştırmıştır. Veri madenciliği, verilerin tutulduğu ambarlardaki birçok veriye dayanarak keşfedilmemiş bilgilerin ortaya çıkmasını sağlama ve bu bilgileri karar vermek ve faaliyet planını gerçekleştirebilmek için kullanabilme sürecidir. Ortaya çıkan veriler, yeni, anlaşılabilir ve kullanılabilir bir özelliğe sahip olmakta ve işletmeler için faydalı bilgilere dönüştürülebilmektedir. Veri madenciliği, bu bakımdan, tek başına bir çözümden ziyade, çözüme varabilmek için verilecek karar

sürecini destekleyen ve sorunu çözebilmek için ihtiyaç duyulan bilgilere ulaşmayı sağlayan bir araç olmaktadır (Altınsoy, 2011, s.63).

Veri madenciliği; otomatik öğrenme, sinir ağları, uzman sistemler, model sınıflama, istatistik ve diğer tekniklerle beraber kullanılan bir alandır. Muhasebe işlemlerinde yapılan hileli işlemlerin ortaya çıkarılmasında bu yöntemden sıklıkla yararlanılabilmektedir. Adli muhasebeciler, hile veri profili yardımıyla hileli işlemleri tespit edebilmektedirler. Veri profili, hileli yapılan her bir işlem için tek olmaktadır. Bundan ötürü, hileli eylemin tabiatına göre hileli eylemin veri profili de çoğalmaktadır. Adli muhasebeci, hileyi incelerken tipik hile eylem ve eğilimlere yönelik geliştirdiği örnek bir planla hile risklerini değerlendirebilmektedir (Altınsoy, 2011, s.63).

Veri madenciliği yöntemi, muhasebe hilelerini ortaya çıkarmada kullanılmasının yanı sıra ticarî hayatta da geniş bir uygulama sahasına sahiptir. Doğrudan pazarlama, sigorta hileleri kontrolü, kredi kartı dolandırıcılığı kontrolü, telefon servis hileleri kontrolü gibi birçok konuda uygulanabilmektedir (Altınsoy, 2011, s.63).

3.5.3. Büyük Benzerlik Faktörü (Relative Size Factor - RSF)

Büyük Benzerlik Faktörü (RSF), olağan dışı veri setini ya da aykırılıkları tespit etmektedir. Bu yöntem, işlemlerin normal bir dağılım sergilediğini öne sürerek, bunun haricindeki dağılımların olağan dışı olduğu varsayımına dayanır. Bu yöntemle göre, aykırılık oluşturan işlemler, kayıtların tekrar edilmesinden, yani hile içermeyen işlemlerden de kaynaklanabilmektedir (Terzi ve Kıymetli Şen, 2015, s.482).

3.6. Adli Muhasebe Uygulamalarında Yararlanılan Teknikler

Adli muhasebeciler, uzman kimlikleriyle meslekî faaliyetlerini yürütürken çeşitli tekniklerden yararlanmaktadırlar. Adli muhasebeciler, bu teknikler sayesinde, olayların arka yüzlerinde gizlenen gerçeklere ulaşmakta ve olaylara sebebiyet veren faktörleri tespit edebilmektedirler. Bu

amaçla adli muhasebecilik mesleğine özgü tekniklerin yanında denetim alanına özgü teknikleri de kullanmaktadırlar.

3.6.1. Belge İncelemesi

Adli muhasebecilerin karşılaştıkları birçok olayda belgelere gereksinim duydukları bilinen bir gerçektir. Belgeler, adli muhasebecilerin faaliyetlerini yürütürken yararlandıkları en önemli başvuru kaynaklarıdır. Çünkü belgeler önemli birer ispat aracıdır. Olaya ilişkin belgelerin incelenmesi, belgeler üzerindeki yazı, işaret, imza, mühür gibi unsurların detaylı bir şekilde değerlendirilip karşılaştırılması sürecidir (İşildak, 2018, s.33). Adli muhasebecilik mesleğinde, olaya ilişkin belgeler incelenirken, belgenin ve içerdiği bilgilerin gerçek ve güvenilir olmasına dikkat edilmektedir. Zira işlemlere ilişkin bilgiler, muhasebenin anayasası olarak kabul edilen temel kavramlardan biri olan “tarafsızlık ve belgelendirme kavramı” gereğince objektif belgelere dayandırılmak zorundadır (Kütük, 2008, s.114).

3.6.2. Fiziki İnceleme (Gözlem)

Adli muhasebeciler, bu teknik kapsamında hukukî soruna konu olan unsurların, muhasebe kayıtlarına doğru aktarılıp aktarılmadığını ve cins, miktar ile değer bilgilerinin doğruluklarını araştırırlar (Terzi ve Gülten, 2014, s.48). Adli muhasebeciler, fiziki inceleme tekniği ile işletmedeki kıymetlerin somut varlık ve durumları konusunda doğrudan bilgi sahibi olmaktadır. Bu şekilde edinilen bilgilerin güvenilirliği yüksek olabilmektedir. Fiziki inceleme sonucunda elde edilen deliller, güvenilirlik düzeyi en yüksek deliller olma özelliği taşımaktadır (Türker vd., 2003, s.84).

3.6.3. Analitik İnceleme

Analitik inceleme tekniği, adli muhasebecilerin genel muhasebe alanında edindiği bilgileri, mantık süzgecinden geçirerek bir değerlendirmede

bulunması faaliyetidir. Bu teknikle, ortadaki veriler arasında anlamlı ilişkilerin varlığının doğrulanması ve olağandışı sapmaların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır (Selimoğlu vd., 2014, s.55). Bu amaçla, muhasebe hesap ve işlemlerinde cari yıla ait hesaplar, aylık ve yıllık olarak üretim, tüketim, verimlilik ve kapasite kullanımları açısından önceki yıla ait hesap ve işlemlerle mukayese edilmektedir. Bunun için muhasebede sıkça kullanılan rasyolar, trend analizi, yatay ve dikey analiz gibi oran ve analiz tekniklerinden yararlanılmaktadır (Saçaklı, 2011, s.22).

3.6.4. Kırmızı Bayraklar

Kırmızı bayraklar, hileli işlemlerin yapıldığını veya yapılabileceği sinyali veren, hileye ilişkin ipuçlarını gösteren işaretlerdir (Pehlivanlı, 2011, s.36). Bu teknikte, hilenin varlığına işaret eden birtakım emareler incelenmektedir. Bu emarelere kırmızı bayraklar denmektedir. Kırmızı bayraklar, adli muhasebecilerin hilenin varlığını ortaya koymak için yaptıkları detaylı incelemelerde hilelere bir açıklama ve yorum getirmeye yönelik bir tekniktir (Abdioğlu, 2007, s.168).

İşletmelerdeki olası kırmızı bayraklar şunlardır (Fido, 2016, s.67): Üst yönetimdekilerin davranış değişiklikleri, çalışan personelin olağandışı davranışları, muhasebe sistemindeki anormallikler, iç kontrol sisteminin zayıflığı, aşırı yaşam biçimleri.

3.6.5. Yeniden Hesaplama

Yeniden hesaplama tekniği, genel muhasebe bilgileri ile daha önce kaydedilmiş işlem ve olayların adli muhasebeciler tarafından yeniden gözden geçirilmesi ve hesaplanması işlemidir. Bu sayede, adli muhasebeciler, önceden yapılmış kayıtlar ile bu kayıtlara ilişkin yapılan hesaplamaların doğruluğunu test etmektedirler. Yapılan işlem ve kayıtlarda, hata ya da hile olması durumunda ise bunun boyutunu ortaya çıkartabilmektedirler. Bu teknik için, amortismanlar, karşılıklar ve kâr hisselerinin tekrar hesaplanması gibi örnekler verilebilir (Ünen, 2019, s.65).

3.6.6. Doğrulama (Teyit Etme)

Doğrulama tekniği, adli muhasebecilerin hileli olayları aydınlatmak adına yaptıkları soruşturmaları sırasında sıklıkla başvurdukları tekniklerden biridir. Doğrulama tekniği, olaya konu olan firmanın değişik konularla ilgili verdiği bilgi ve belgeler ile bu belgelerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığının incelenmesidir. Bu teknik kapsamında, işletmeden talep edilen bilgi ve belgelerin doğruluklarının kesinleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, adli muhasebeciler, bu bilgi ve belgeleri firmanın ilişkili olduğu diğer firma ve kişilerden alacağı bilgilerle teyit etmeye çalışır (Ünen, 2019, s.65).

3.6.7. Yazılı İfade Alma

Yazılı ifade alma tekniğine göre, insanların olaylara ilişkin ifadelerini yazılı bir şekilde verirken, sözlü ifade verdikleri durumlara nazaran yalan söyleme olasılıkları daha zordur. Bu tekniğin kullanılmasındaki amaç; muhasebe kaynaklı problemleri gün yüzüne çıkarabilmek için, olaya müdahil kişilerden edinilen yazılı ifadelerden yola çıkarak sorumluları belirlemeye çalışmaktır. Soruşturulması gereken kişi sayısının çok fazla olduğu olaylarda bu tekniğin uygulanması yararlı olabilmektedir (Balcı, 2014, s.30).

3.6.8. Sorgulama (Sözlü İfade)

Sorgulama tekniği, adli muhasebecilerin, hatalı ve hileli muhasebe işlem ve olaylarıyla ilişkilendirilen bir işletmedeki şüpheli kişi veya kişilerle soru-cevap biçiminde yürüttükleri bir çalışmadır. Adli muhasebecilerin bu tekniği uygularken temel sorgu teknikleri konusunda bilgili ve tecrübeli olmaları, sonuca ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır (Ünen, 2009, s.66).

Sonuç

Muhasebe, bir işletmeye ilişkin mali nitelikteki işlem ve olayların kaydedildiği, sınıflandırıldığı, özetlendiği ve sonuçlarının analiz edilip yorumlandığı bir bilgi sistemidir. Muhasebe bilgi sistemi, bir işletmenin kaynaklarının oluşumunu, kaynakların kullanılma biçimini, bu kaynaklarda meydana gelen değişimleri, işletmenin finansal açıdan durumunu ortaya koyan bilgileri üreten ve bu bilgileri ilgili kişi ve kuruluşlarla paylaşan bir bilgi sistemidir.

Muhasebe bilgi sistemi, ekonomik ve sosyal hayatın en önemli bileşenlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Bu sistemin ürettiği veri ve bilgiler, işletmenin yaptığı faaliyetler konusunda bilgi edinmek isteyen işletme sahipleri, ortaklar, çalışanlar, yatırımcılar, kredi kuruluşları ve devlet gibi birçok mali bilgi kullanıcısı için büyük bir önem taşımaktadır. Muhasebe sisteminin ürettiği bilgilerin güvenilir, açıklayıcı, şeffaf, tarafsız ve tutarlı olması gerekmektedir. İşletmenin muhasebe bilgi sistemi tarafından ortaya konulan bilgiler, bazı mali tablolar ile finansal raporlar vasıtasıyla bu mali bilgi kullanıcılarına sunulmaktadır. Söz konusu mali tablolar ile finansal raporların işletmede ve işletme çalışanlarınca üretilmesi, bu bilgilerin güvenilirliği konusunda bazı endişeleri de beraberinde getirmektedir. Zira muhasebe bilgi sisteminin, bilgilerin üretilmesi aşamasında uyulmasını zorunlu kıldığı birtakım kanun, ilke ve esaslar çoğu zaman dikkate alınmamakta, muhasebe işlemlerinde hatalar, hileler ve usulsüzlükler yapılabilmektedir. Bu şekilde üretilen yanlış bilgiler, işletmenin gerçek durumu hakkında fikir sahibi olmak isteyen başta işletmenin kendisi olmak üzere birçok kişi ve kuruluşu yanıltmakta, aldatmakta, büyük miktarlarda zarara uğratarak onların işletmeyle ilgili yanlış kararlar almalarına neden olmaktadır.

Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan küreselleşme ve hızla gelişen teknolojinin sunduğu imkânlarla beraber, işletmeler arasındaki ticaret anlayışı küresel bir boyut kazanmıştır. İşletmelerin, faaliyetlerini uluslararası bir düzeyde sürdürmeye çalışmaları, ilişki içinde buldukları çevrenin de çeşitlenerek genişlemesini sağlayarak, işletmeler arası rekabeti de beraberinde getirmiştir. Söz konusu rekabette

gerilerde kalmama ve başka birtakım avantaj ve menfaatleri temin etme gereksinimi, bazen işletme yöneticilerini bazen de işletme içindeki çalışanları, faaliyetlerinde birtakım hileli işlemlere, işlemlerde yolsuzluk ve usulsüzlükler yapmaya sevk edebilmektedir. Yeni yöntem ve teknikler kullanılarak işlenen bu suçların mevcut denetim sistem ve yöntemleriyle tespitinin ve önlenmesinin eskiye nazaran daha zor olması, birçok kesimin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. İşletmelerde yaşanan ve sayıları giderek artan bu yolsuzluk, usulsüzlük ve hileli işlemlerin boyutları işletmeleri zor bir durumda bırakarak, söz konusu suçların ortaya çıkarılması ve önlenmesi noktasında alanında uzman bir desteğe olan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Bu ihtiyaç, batı ülkelerinde “Forensic Accounting” denilen, Türkçede “Adli Muhasebe” anlamına gelen muhasebe konusunda yeni bir alanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Adli Muhasebe; muhasebe, denetim, hukuk, finans, sayısal yöntemler, davranış bilimleri, araştırma ve sorgulama gibi hünerlerin, kanıt toplama, analiz etme ve değerlendirmede kullanılması ve elde edilen bulguların raporlanması gibi hizmetleri ifade etmektedir. Adli muhasebe, özellikle yargıya taşınmış veya dava aşamasındaki çeşitli uyuşmazlıkları ve finansal suçları delilleriyle birlikte çözüme kavuşturmak amacıyla başta muhasebe ve hukuk olmak üzere birçok bilim dalındaki bilgi ve becerilerin bir araya getirilmesine dayanan bir bilim dalıdır. Adli muhasebecilik mesleği ise, birçok uzmanlık dalını bünyesinde toplayan geniş kapsamlı bir meslek olup, devamlı büyüyen ve büyüdükçe işlem ve faaliyetleri daha da karmaşıklaşan işletmelerde karşılaşılan hile, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin etkilerini küresel anlamda göstermesiyle beraber her geçen gün yaygınlaşan ve önemi giderek artan bir muhasebe uzmanlık alanıdır. Adli muhasebecilik mesleği, sayıların arka yüzünü görerek işlenen suçları öngörmek ve tespit etmek temeline dayanmaktadır. Bu mesleği icra eden adli muhasebeciler, araştırmacı bir kimlikle birçok ekonomik, sosyal ve hukuki sorunu çözenin yanı sıra işletmelerde yapılan hilelerin ve yolsuzlukların tespit edilmesi ve önlenmesinde de oldukça önemli görevler üstlenmektedir.

Adli muhasebe uygulamaları, üç temel faaliyet alanında kendini göstermektedir. Bunların ilki, avukatlara verilen danışmanlık desteği olarak değerlendirilen “dava desteği”; ikincisi, mahkemelerde tanıklık yapmak şeklinde icra edilen “uzman şahitlik”; üçüncüsü ise, işletmelerde karşılaşılan muhtemel hile, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin ortaya çıkarılması ve önlenmesini sağlama amacı taşıyan “hile denetçiliği” veya “araştırmacı muhasebecilik” faaliyetidir. Adli muhasebeciler, adaletin yerini bulması amacıyla yürüttükleri dava destek danışmanlığı, uzman şahitlik ve araştırmacı muhasebecilik gibi esas uzmanlık faaliyetlerinin yanı sıra, boşanma davalarında, işletmelerin iflası durumlarında ve finansal tabloların analizi gibi birçok konuda da çalışmalar yapmaktadırlar.

1980’li yıllardan itibaren başta ABD ve Kanada olmak üzere gelişmiş birçok ülkede uygulanan ve gittikçe de yaygınlaşan adli muhasebecilik mesleği, çok büyük bir ihtiyaç olduğu halde meslekle ilgili herhangi yasal bir düzenlememenin yapılmaması sebebiyle Türkiye’de henüz uygulama alanı bulamamıştır. Türkiye’de mahkemelere intikal eden davalara gereken bilgi ve destekler bilirkişiler tarafından verilmektedir. Bilgi ve destek ihtiyacının bilirkişilikle sınırlandırılması, özellikle muhasebeyi ilgilendiren konularla ilgili davalarda istenen sonucu verememektedir. Mahkeme heyetinin, bu tür davalarda konunun gerektirdiği teknik bilgi bakımından yetersiz olmaları, adli muhasebecilerin varlığına duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, H. (2007). Hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasına yönelik proaktif yaklaşımlar, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 22, 119-137.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2001). Mali Tablo Analizi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akın, O. ve ONAT, O. K. (2015). Muhasebe meslek mensuplarının adli muhasebecilik kavramına bakış açılarının değerlendirilmesi,

- Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Ankara SMMM Odası, 8, 33-51.
- Aktaş, H. ve Kuloğlu, G. (2008). Adli muhasebe ve adli muhasebecilik mesleği, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 8 (25), 101-120.
- Akyel, N. (2009). Adli Muhasebecilik ve Türkiye’de Uygulanabilmesi İçin Altyapı Bileşenlerinin Mevcut Durumu, Değerlendirilmesi ve Öneriler, Yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Alptürk, E. (2008). Muhasebe ve Vergi Boyutlarıyla İç Denetim Rehberi, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Altındağ, M. (2001). Vergi ve Revizyon Rehberi, Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Altınsoy, M. (2011). Adli Muhasebecilik ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altuğ, O. (1994). Kayıt dışı Ekonomi, İstanbul: Evrim Kitabevi.
- Aracı, H. ve Çevik Özcan, E. (2019). Adli muhasebe: adli muhasebecilik mesleği yetkinlikleri, önemi ve Türkiye’deki yeri, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26 (3), 801-814.
- Ardıç, O. ve Ersol E. (2007). Borçlar Hukuku, Ankara: Agon Bilgi Akademisi.
- Aytar, C. (1998). Kamu kesiminde yolsuzlukla mücadele ve bağımsız denetim, *İktisat-İşletme ve Finans Dergisi*, 13 (146), 14-25.
- Balcı, M. (2014). Adli Muhasebe Uygulamaları ve Günümüzdeki Durumu, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayraklı H., Erkan, M. ve Elitaş, C. (2012). Muhasebe ve Vergi Denetiminde Muhasebe Hata ve Hileleri, Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Bozkurt, N. (2000). Muhasebe ve denetim mesleğinde yeni bir alan: adli muhasebecilik, *Yaklaşım Dergisi*, 8 (94), 105-120.

- Bozkurt, N. (2009). *İşletmelerin Kara Deliği Hile: Çalışan Hileleri*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Crumbley, D. L. (1995). Forensic accountants appearing in the literature, *New Accountant Glen Head*, 10 (7), 23-25.
- Crumbley, D. L. (2001). Forensic accounting: older than you think, *Journal of Forensic Accounting*, 2,181-202.
- Çalıyurt, K. (2007). Muhasebede Hile Eğitiminde Uluslararası Gelişmeler ve Türkiye Açısından Değerlendirme, XXVI. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Antalya.
- Çatıkkaş, Ö. (2016). İşletmelerde mali tablo hileleri, *Denetişim*, (8), 18-30.
- Deniz, T. ve Yaslıdağ, B. (2019). Adli muhasebe ve adli muhasebecilik mesleğinin geliştirilmesi üzerine bir inceleme, *Kesit Akademi Dergisi*, (19), 150-168.
- Doğan, D. ve Ünal Uyar, G. (2020). Adli muhasebe çerçevesinde vergi kaçakçılığı suçunun örnek olay çalışması ile incelenmesi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (1), 75-106.
- Doğan, Z., Gülçin, K. ve Nazlı, E. (2018). Muhasebe meslek mensuplarının hile yapmaya eğilim düzeylerinin tespitine ilişkin bir araştırma, *Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (4), 64-83.
- Elitaş, B. L. (2012). Seçilmiş örneklerle adli muhasebe eğitimi ve Türkiye için bir değerlendirme, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 55, 153-172.
- Erdoğan, N., (2002). Hileler karşısında denetçinin sorumluluğu ve SAS no. 82, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 2 (6), 17-32.
- Eren, F. (1999). *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Erol, M. (2008). İşletmelerde yaşanan yolsuzluklara (hata ve hileler) karşı denetimden beklentiler, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 229-237.

- Ertürk, A. (2010). İşletmelerde Hata ve Hileyi Önlemede İç Kontrol Sisteminin Etkililiği ve Bir Uygulama, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fido, E. M. (2016). Finansal Tablolarda Hile Denetimi ve Hileyi Önlemeye Yönelik Denetim Teknikleri: Türkiye ve AB Uygulamalarının Karşılaştırılması, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gökay, Y. (1998). İşletmelerde Vergi Denetimi, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Gülten, S. (2010). Adli muhasebe kavramı ve adli müşavirlik mesleği, Ankara Barosu Dergisi, 68 (3), 311-320.
- Gürbüz, H. (1990). Muhasebe Denetimi, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Hiçşaşmaz, M. (1977). İşletme Hesaplarının İncelenmesi, Ankara: AİTİA Yayınları.
- Irmak, R., Kurnaz, G., Çağlayan, B. ve Bal, B. (2002). *Muhasebenin Genel Esasları Muhasebe Hata ve Hileleri ile Bunların Tespit Yöntemleri*, Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Işıldak, T. (2018). *Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Muhasebe Hata ve Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Adli Muhasebecilik Mesleğinin Önemine Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- İbiş, C. (2002). Bilgi Çağında Muhasebecilik Mesleğinin Geleceği ve Yeni Muhasebeci Kimliği, XVII. Türkiye Muhasebe Kongresi, İstanbul, 10-12 Ekim.
- İnan, A. N. (1999). Bankacılar İçin Borçlar Hukuku Bilgisi, Ankara: Sözkese Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.
- Karacan, S. (2012). Hukuk ile muhasebenin kesişme noktası: adli muhasebe, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 4, 105-128.
- Karakaya, M. (1994). Muhasebe Bilgi Sistemi ve Bilgi Teknolojisi, Ankara: Gazi Kitabevi.

- Keleş, D. ve Keleş, Ü. (2014). Adli muhasebecilik mesleği ve Türkiye'deki uygulamaları, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 5 (9), 53-76.
- Kirik, Z. (2007). Muhasebe Hata Hileleri ile Muhasebe Mesleğinde Etik: Afyonkarahisar'da Muhasebeciler Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Koca, N. (2010). Muhasebe Denetiminde İç Kontrolün Hata ve Hileleri Önlemedeki Rolü ve Bir Alan Çalışması, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Korucu, E. (2018). Muhasebe Hata Hileleri ile Muhasebe Mesleğinde Etik, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kuloğlu, G. (2007). Adli Muhasebe Kapsamında Kredi Kartı Dolandırıcılıkları ve Türkiye Örneği, Yayınlanmamış doktora tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Kurt, A. (2013). 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Perspektifinde Adli Muhasebecilik Mesleğine Bakış, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Kütük, İ. (2008). Kamu Ve Bağımsız Muhasebe Denetiminde Kanıt Toplama Teknikleri, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Maliye Hesap Uzmanları Derneği (MHUD), (2004). Denetim İlke ve Esasları, İstanbul: Acar Matbaası.
- Nigrini, M. J. (1999). I've got your number, Journal of Accountancy, 187 (5), 79-83.
- Özkul, F. U. ve Pektekin, P. (2009). Muhasebe yolsuzluklarının tespiti adli muhasebecinin rolü ve veri madenciliği tekniklerinin kullanılması, MÖDAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 4, 57-88.

- Özşahin, G. (2000). Bağımsız Denetçinin Hata ve Hilelere Karşı Sorumluluğu, Sermaye Piyasası Kurulu, Muhasebe Standartları Dairesi, Yeterlik Etüdü, Ankara.
- Öztürk, S. ve Yılmaz, C. (2018). Denetim ve adli muhasebe alanındaki çalışmaların bibliyometrik analiz tekniği ile incelenmesi, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 39, 173-188.
- Pala, F. (2011). Adli Muhasebe Mesleği ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pazarçeviren, S. Y. (2005). Adli muhasebecilik mesleği, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2), 1-19.
- Pehlivan, O. (2004). Kamu Maliyesi, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Pehlivanlı, D. (2011). Hile Denetimi Metodoloji ve Raporlama, 1.Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Saçaklı, Y. (2011). Adli Muhasebecilik Perspektifinde Türkiye’deki Üniversitelerde Muhasebe Denetimi Eğitimi ve Öneriler, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Selimoğlu, S., Uzay, Ş., Uyar, S., Özbirecikli, M., Arsoy, A. ve Başar, B. (2014). Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, B. (2011). Adli Muhasebecilik Mesleği ve 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tazegül, A. ve Kılıçbey, E. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının adli muhasebeciliğe yönelik algılarının farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi: Kars, Ardahan ve Iğdır örneği, International Journal of Academic Value Studies, 3, 119-133.
- Terzi, S. ve Gülten, S. (2014). Adli Muhasebe Uygulamaları, Ankara: ASMMMO.

- Terzi, S. ve Kasap, M. (2007). Hile denetiminde Benford yasasının kullanımı, *Dayanışma Dergisi*, 100, 17-125.
- Terzi, S. ve Kıymetli Şen, İ. (2015). Adli muhasebede hilelerin tespitinde yapay sinir ağı modelinin kullanımı, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 14, 477-490.
- Terzi, S. (2012). Hile ve usulsüzlüklerin tespitinde veri madenciliğinin kullanımı, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 54, 51-64.
- Topsak, F. (2009). Muhasebe Meslek Mensuplarının Hata, Hile ve Meslek Etiği Konularındaki Tutumları Üzerine Bir Araştırma: Ankara ve Balıkesir Örneği, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türker, M., Pakdemir, R., Selvi, Y. ve Yılmaz, F. (2003). *Sınırlı Uygunluk Denetimi*, Ankara: TÜRMOB Yayınları.
- Uğurlu, Y. (2013). Adli Muhasebe Mesleğinde Mahkemeye Yönelik Uygulamalar ve Bir Araştırma, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üçoğlu, D. (2021). Adli muhasebe eğitimi: yüksek lisans müfredat geliştirme önerisi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(1), 81-106.
- Ünen, L. (2019). Adli Muhasebecilik Mesleği ve Farkındalığı: Kayseri’de Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kayseri.
- Vergi Usul Kanunu (VUK), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=213&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=4>. (Erişim Tarihi, 25.08.2020)

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2022

Yıl 12, Sayı 1, ss. 143-205

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1121348>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 25.05.2022

Kabul Tarihi: 13.06.2022

Journal of Individual & Society

June 2022

Year 12, Issue 1, pp. 143-205

Article Type: Research article

Submitted: 25.05.2022

Accepted: 13.06.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

BİRGÜL, M., F. (2022). İhsâu'l-Ulûm'un Yurtlandırıcı Çevirisindeki 'Mantıksızlıklar' ve 'İz'ânsızlıklar' Üzerine, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 143-205.

İHSÂU'L-ULÛM'UN YURLANDIRICI ÇEVİRİSİNDEKİ 'MANTIKSIZLIKLAR' VE 'İZ'ÂNSIZLIKLAR' ÜZERİNE

“ON “ILLOGICALITIES” AND “INCOMPREHENSIONS” IN THE
NATIVISED TRANSLATION OF ‘İHSÂU’L-ULÛM’ OF AL-FARABİ”

Mehmet Fatih BİRGÜL

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Prof. Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and
Religious Studies

E-posta: mfbirgul@uludag.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9404-6266>

Öz

Tercüme faaliyetleri, tarih boyunca büyük bir kültür hizmeti olmuştur. Çağımızda, özellikle İslâm düşünce tarihinin klasik eserlerinin çevirisi ise, şüphesiz ilim hayatımız bakımından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Ne var ki, klasik metinlerin çevirisinde gerekli titizlik gösterilmezse, son derece rahatsız edici sonuçların ortaya çıkacağı da meydandadır. Bu eleştiride, Fârâbî'nin *İhsâu'l-ulûm* adlı eserinin Türkçe tercümesi olmak iddiasıyla yayınlanmış bir metinde, hem Arapçaya vukufsuzluk hem de felsefi kıfayetsizlik neticesinde yapılmış bazı büyük yanlışlar ele alınacak ve okuyucunun daha iyi istifade edebilmesi için ayrıntılı biçimde incelenecektir. Amacımız, klasik metinlerin icap eden

hassasiyetle çevrilmesine ve özellikle İslâm felsefesi alanında çeviri eleştirisinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Fârâbî, İhsâu'l-ulûm, Eleştiri, Mantık, Epistemoloji

Abstract

Translation activities have been a great culture service throughout history. In this era, especially the translation of the classical works of the history of Islamic thought, undoubtedly, is of great importance in terms of our scientific life. However, it is obvious that if the necessary care is not taken in the translation of classical texts, extremely disturbing results will emerge. In this criticism, in a text published with the claim of being a Turkish translation of Fârâbî's *İhsâu'l-ulûm*, some significant mistakes have been made as a result of both lack of knowledge of Arabic and philosophical inadequacy will be discussed and will be analyzed in detail so that the reader can make better use of it. Our aim is to contribute to the translation of classical texts with the necessary precision and to the development of translation criticism, especially in the field of Islamic philosophy.

Key words: al-Farabi, İhsâu'l-ulûm, Critics of translation, Logic, Epistemology

Giriş

Bu yazının üstlendiği görev, evvelce vaat ettiğim üzere (Birgül, 2021), Fârâbî'nin *İhsâu'l-ulûm* adlı eserinin, Prof. Dr. Mevlüt Uyanık ve Prof. Dr. Aygün Akyol tarafından İlimlerin Sayımı adıyla yapılmış tercümesinin eleştirisidir. Mezkûr tercüme, Elis yayınları tarafından Ocak 2017'de basılmış, 2019'da –hiçbir değişiklik içermeyen- ikinci ve üçüncü baskısını yapmıştır. Dizin hariç 183 sayfa olan eserin başında ayrıntılı bir önsöz ve “Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak Projesinin Hareket Noktası Olarak Fârâbî ve *İhsâu'l-ulûm* Adlı Eseri” serlevhalı altmış sayfalık bir metin mevcuttur. Mütercimler, çevirilerinin kapağına her zamanki gibi “Telif ve Tercüme” sıfatıyla isimlerini yazdırmışlardır. Sadece mütercimlikle yetinmeyip, eserin asıl ve yegâne müellifi Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzlug el-Fârâbî'nin

(rahımehu'llâhu ve hafıza makâmehu mine'l-cühhâl) isminin altında 'te-lif' unvanını kendilerine yakıştırmalarının dayanağı, mezkûr yurtlandırma projesinin giriş metni olarak takdim edilen bu metin olsa gerektir.

Esasen bu metin, 2014'te sunulmuş bir tebliğin epeyce genişletilmiş ve sonuna Mevlüt Uyanık'ın 2012'de neşrettiği bir gazete yazısının eklenmiş halinden ibarettir. Mezkûr tebliğ de çeviriden iki sene önce yani 2015'te yayınlanmış, gerekli ve gereksiz bir çok hususlarla dolu, vaazla ve teknik bir takım hata ve çelişkilerle karışık 'makalemsi' bir hulasadan ibarettir. Tabii mütercimler, bu makalemsiyi çevirilerinin önüne koyarken daha birçok ilaveler yapmışlar ve böylece aynı metnin üçüncü versiyonunu ortaya çıkarmışlardır. Söz konusu makalemsinin dördüncü bir versiyonu ise 2017'de neşrettikleri *İslam Felsefesi Teşekkül Devri* adlı eserde görülmektedir.

Bu incelemede, zaman içindeki zuhurata göre genişleyip duran ve sayesinde kendilerini 'müellif' kıldıkları bu makalemsinin mahiyetiyle değil, sadece orada kendi *İhsâu'l-ulûm* çevirilerine yaptıkları atıflar ile alakadar olacağız. Bu bağlamda, yurtlandırma projelerinin giriş metni olan makalemsi içindeki ilginç bir husus, doğrudan Fârâbî'den aktardıkları bazı tercümelerin, takdim ettikleri *İhsâu'l-ulûm* çevirisinden farklı olmasıdır. Mesela mezkûr makalemside (s. 33) Fârâbî'nin "*Mantık ilminin makullere nispeti aruzun şiire oranı gibidir*"¹ (!) dediğini nakleden mütercimler, Allah'tan metnin içinde aynı cümleyi -eli ayağı toplanmış olarak- "*mantık ilminin makullere nispeti aruz ilminin şiir vezinlerine olan nispeti gibidir*" (s. 94) diye çevirmişlerdir. Oysa mademki mütercimler *İhsâu'l-ulûm*'u bizzat çevirmişlerdir, sayesinde kendilerini müellif kıldıkları makalemsiyi gözden geçirip kendi çevirilerini tashih etmeli idiler.

1 Bu çevirinin, Ahmet Ateş'in çevirisinden mülhem olduğu -son derece yanlış olarak- "oran" kelimesinin kullanılmasından açıkça anlaşılıyor; zira aynı cümlenin A. Ateş çevirisi şöyle: "Mantık ilminin mâkullere nisbeti (oranı), aruzun şiir vezinlerine nisbeti gibidir"; Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm İlimlerin Sayımı*, (çev. Ahmet Ateş), M.E.B. Yay., İst. 1990 (III. Basım), s. 68. Üstelik mütercimler 'aruz'u şiir vezinlerine değil bizzat 'şiir'e oranlayarak (!) sanat-ı şiir ve ilm-i aruz hakkındaki malumatlarını da göstermiş oluyorlar. Diğer mütercim Ahmet Arslan ise -A. Ateş gibi Osman Emin'in tahkikli neşrini esas aldığı söylemesine rağmen- ne hikmetse bu pasajı olduğu gibi atlamıştır. Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm İlimlerin Sayımı*, (çev. Ahmet Arslan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2020, s. 10.

Ne var ki, mütercimlerin büyük önem atfettikleri giriş metninde bulunan *İhsâu'l-ulûm*'dan alıntılar hususundaki asıl facia şudur: Zat-ı mütercimler, mezkûr makalemsinin bir yerinde aynen şöyle diyorlar: “*Fârâbî'nin ifadesiyle söyleyecek olursak 'elimizde fikirleri sınyacak bir şey bulunmazsa ya hepsi hakkında doğru olduğu zannını besleriz, ya hepsini itham ederiz yahut onları birbirinden ayırmaya koyuluruz'*” (s. 31). Burada Fârâbî'nin ifadesi için verilen (41) numaralı dipnotta ise aynen şöyle deniyor: “*Fârâbî, İhsâu'l-ulûm, pn. 58*”. Buradaki (pn.) kendi Arapça metinlerinin ve çevirisinin paragraf numarası anlamına gelmektedir. Yani bu alıntı, doğrudan kendi çevirilerini işaret etmektedir. Nitekim önsözün sonlarında aynen şöyle demekteler: “*Takdim kısmındaki [pn.:] şeklinde yapılan atıflar da elinizdeki Arapça metne ve onun Türkçe tercümesine gönderme yapar*” (s. 10).

Biz de müellif mütercimlere inanıp Fârâbî'nin bu 'ifadesi' için 'pn. 58'e bakıyoruz; fakat orada böyle bir ifade bulunmadığını hayretle görüyoruz. Zira yaptıkları alıntı için kendi çevirilerini adres gösteren mütercimler, aslında Ahmet Ateş'in (Ateş 1990:72-73) çevirisini aynen nakletmektedirler!²

Sonuç olarak mütercimlerin, minare gölgesi ve davul tozu dahi ilave ettikleri 'yurtlandırıcı' makalemsiyi kontrol ederek, *İhsâu'l-ulûm*'dan yapılan alıntıları kendi çevirilerine tahvil etmeye üşendikleri anlaşılıyor. Fakat Ahmet Ateş'in çevirisini verip kendi çevirilerine –üstelik alakasız bir pasaja- atıf yapmaları, elbette yakışsız bir iştir. Az önce dediğimiz gibi, şimdilik amacımız, yurtlandırma projesinin kurucu metni olan *İhsâu'l-ulûm* çevirisinin bizzat kendisini tetkik etmek olduğundan, mezkûr makalemsiyeye değil, çeviri hakkında bilgi edinmek maksadıyla önsöze odaklanıyoruz.

Önsözden öğrendiğimiz ilk husus, *İhsâu'l-ulûm*'un, müceddit mütercimler için son derece önemli bir metin olduğudur. Mütercimler, *İhsâu'l-ulûm*'u 'yirmi yıl boyunca okuyup okuttuklarını ve öğrencilerden istediklerini' özenle vurgulamaktalar. Ayrıca *İhsâu'l-ulûm*'u

2 “... elimizde fikirleri sınyacak bir şey bulunmazsa ya hepsi hakkında doğru olduğu zannını besleriz, ya hepsini itham ederiz yahut onları birbirinden ayırmaya koyuluruz...”

okumakla geçen uzun yılların, M. Uyanık ve A. Akyol arasındaki hocatalebe yoldaşlığını gösterdiğini de belirtiyorlar (s. 10). Fakat maalesef bu yirmi boyunca *İhsâu'l-ulûm*'un orijinal metnini mi, çevirisini mi okuyup okuttuklarını öğrenemiyoruz. Dolayısıyla kendi başarısız tercüme denemelerini ortaya koymazdan önce hangi *İhsâ*'yı okuyup okuttuklarını ve dahi yeni bir çeviriye niçin ihtiyaç duyduklarını da keşke açıklasalardı, diye hayıflanıyoruz.

Bu yirmi yıllık okuma ve okutma faaliyetinde, özellikle mantık üzerine yoğunlaşıldığı, Fârâbî'den yaptıkları doğrudan bir alıntı sayesinde de açıkça anlaşılıyor. İlm-i mantık, her şeyden önce metodoloji olduğu için, bu tespitlere katılmamak mümkün değildir. Zaten kuantum fiziği ve yapay zekâ tartışmalarının hâkim olduğu zamanımızda, Fârâbî'den öğreneceğimiz asıl husus, herhalde 'düşünme' metodolojisine dair temeller olmalıdır.

Tercümenin dayandığı Arapça metinlere dair şu not ise oldukça ilginç bazı bilgiler veriyor: *"Tercüme yaparken Fazıl Ahmet Paşa 1604 numaralı yazma; Ali Bu Mülhim [Malham, olmalı³] tarafından yapılan neşr (Daru Mektebe Hilal, 1996) ve Osman Emin tarafından yapılan tahkikli neşirden (Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1949) hareketle Aygün Akyol metni yeniden yazılı hale getirdi. Çeviriyi bu dizdiğimiz metin üzerinden yaptık."* (s. 10)

Oysa maalesef bu söylenenler de doğru değil. Zira Aygün Akyol'un hazırladığı metin, ilm-i tabinin taksimi faslındaki beş, altı cümle ile ilm-i ilahinin başındaki bir cümlecik müstesna, tamamen Ali bû Malham'ın metnidir. Hatta mezkûr neşirdeki bariz imla hataları dahi aynen 'kurucu' metne konulmuştur. Mesela Ali bû Malham'ın yanlış olan "el-hurûb" imlası (s. 20) oluşturdukları metne aynen alınmış ve fakat ne hikmetse doğru olarak "el-hurûf" manasıyla çevrilmiştir. Bunun gibi

3 İSAM kütüphane kaydında 'Mülhim' olarak kaydedilen bu isim (ملحيم) Türkçe kaynakların büyük çoğunluğunda ve özellikle Arap ya da Batı kökenli kütüphane kaydı, makale ve kitap kaynakçalarında 'Malham' olarak okunmaktadır; dolayısıyla doğru kıraati mef'al vezninde 'Malham/Melham' olmalıdır; ben de bundan sonra bu şekilde kaydedeceğim.

birçok başka örnekler de var. Tabii Ali bû Malham'ın metni aynen alınırken A. Akyol'un birçok imla hatası yapmış olması da ayrı bir sorundur.

Diğer bir tuhafılık şudur: Mütercimlerin –metinde sadece bir cümlede başvurdukları dipnotla işaret edilmesine (s. 118) rağmen, sanki sürekli takip etmişler gibi- kaynak olarak gösterdikleri 'Fazıl Ahmet Paşa 1604 numaralı yazma' zaten Osman Emin'in tahkikinde yararlandığı ana kaynaklardan biridir. Dolayısıyla Osman Emin'in neşrine nazar ettiğini iddia eden mütercimlerin, bu yazmayı ayrıca zikretmelerinin ve kitabın sonuna birkaç sayfasının resmini koymalarının yegâne açıklaması, herhalde –tabir mazur görülsün ama- işgüzarlıktan başka bir şey olamaz. Üstelik az önce söylediğim gibi, tercüme için kullanılan metin zaten Osman Emin'in neşri değildir. Keşke Ali bû Malham'ın metnini olduğu gibi almak yerine, sadece Osman Emin'in –altı nüshayı esas alan ve hatta İhsâ'nın Latince çevirisine dahi başvuran- çok daha güvenilir tahkikli neşrini kullansalardı. Böylece sıkça işledikleri bir takım büyük çeviri hatalarına belki düşmezlerdi. Nitekim A. Ateş'in ve A. Arslan'ın çevirileri Osman Emin'in tahkikli neşrine dayanmaktadır. Belki de bu yüzden, tüm eksikliklerine rağmen, Uyanık ve Akyol'un çevirilerine göre kesinlikle daha sağlamdırlar.

Ayrıca Ali bû Malham, zaten önsözünün nihayetinde “*son olarak itiraf etmeliyiz ki, bu kitabı tahkik etmedik*” (Fârâbî, 1996, s. 14) demektedir. Dolayısıyla bu metnin nasıl inşa edildiği meçhuldür. İkinci olarak, Ali bû Malham'ın tek yaptığı, zaten kapakta dahi belirttiği gibi ‘şerh’ ve ‘tebvîb’ yani açıklayıcı bir takım notlar koymak ve başlıklar ilave etmekten ibarettir. Ayrıca bû Malham'ın notlarının pek güvenilir olmadığını, bir çok yerde yanlış ve hatalı yorumlar serdettiğini de ayrıca vurgulamak isterim. Kısacası Ali bû Malham'ın metni de şerhleri de itimada şayan değildir. Yeri gelince, mütercimlerin, metnini olduğu gibi almayı seçtikleri Ali bû Malham'ın yanlışlar içeren bazı notlarını da –atıf yapmaksızın ve yeni yanlışlar ekleyerek- aşırıdıklarını ayrıca göreceğiz.

Tabii ki, zat-ı mütercimler, hoca-talebe yoldaşlığı içinde yirmi yıl boyunca okuyup okuttukları ve öğrenciden istedikleri *İhsâu'l-ulûm*'u, yapabildikleri son ölçüde titiz ve dikkatli biçimde çevirmeye çalıştıklarına

özenle işaret ediyorlar. Zaten projelerinin 'kurucu' metni olduğu için, böyle bir titizlik göstermeleri gereklidir. Hatta önsözün son cümlelerinde aynen şöyle diyorlar: “Çalışmanın editörlüğünü de üstlenen İclal Arslan hocamızla çeviri metni baştan aşağı tekrar okuduk, müzakereler yaptık ve olası yanlışları en aza indirmeye gayret ettik. Kendisine de ayrıca müteşekkirimiz... Gözümüzden kaçan ve/ya yanlış yorumladığımız yerler olursa ve bizlerle paylaşılırsa müteşekkiri kalacağımızı belirtiriz.” (s. 11)

Ben de bu incelemede, ortaya koydukları 'kurucu metin' olan çevirilerinin özellikle 'mantık' bahsine yoğunlaşacağım. Mademki *İhsâu'l-ulûm*, kendi yurtlandırma faaliyetlerinin kurucu metnidir; o halde her şeyden önce sağlam ve sağlıklı düşünme metodolojisine sahip olmaları beklenir. Fakat ne yazık ki, *Tedbîru'l-mütevahhid* çevirilerinde de gördüğümüz gibi, zat-ı mütercimler, -Arapçaları ve felsefi ihataları istisna edilirse- ne yazık ki, her şeyden önce mantık ilminde son derece zayıftırlar. Üstelik Arap dili ve belagati uzmanı editörleriyle metni baştan sona okuyup müzakereler etmiş olmalarına rağmen, böylesi çeviri faaliyetlerinin zuhur etmesi ayrıca ibretlik bir hadisedir. İşte bu nedenle, tercümelerinde gördüğüm dehşet verici yanlışlarından –şimdilik yarısından az- bir kısmını, kendilerine ve İslam felsefesi kamuoyuna takdim etmeye çalışacağım.

Eserle ilgili birkaç hususa dikkat çekmek isterim. *İhsâu'l-ulûm*, Fârâbî'nin en basit ve anlaşılır eserlerinden biri, hatta birincisidir. Zira Fârâbî'nin bu eseri, bizzat kendisinin belirttiği gibi, ilme yönelen mübtedileri muhatap almaktadır. Dolayısıyla –her ne kadar mütercimlerin çevirisi, Fârâbî dönemindeki ile zamanımızdaki mübtedi seviyeleri arasında müthiş fark olduğunu açıkça göstermekte ise de- *İhsâu'l-ulûm*'un dil, üslup ve muhtevası da kendi dönemindeki ortalama okuyucu düzeyine göredir. Kitabın ilimler tasnifi içermesi, ilimlerle alakalı bazı temel meselelere temas etmesi ve özellikle -o dönemdeki en mühim ve ilginç tartışmalardan biri sayılabilecek- 'Arap nahvi mi yoksa ilm-i mantık mı?' münakaşasına atıfları sebebiyle önem taşıdığı elbette reddedilemez. Lakin Fârâbî'yi esas alarak “felsefeyi Anadolu'da yeniden yurtlandırmak” isteyenlerin, öncelikle Fârâbî'nin felsefesini gerekli derinlikte

kavraması icap etmektedir. Bunun için de Muallim-i Sâni'nin mübtediler için yazdığı bir risalesiyle yetinmek yerine, bu büyük filozofun başta mantık eserleri olmak üzere, *el-Medînetü'l-fâzıla* ve *es-Siyâsetü'l-medeniyye* gibi, kendi sistemini ayrıntılı biçimde anlattığı temel eserlere istinat edilmelidir.

Açıkçası Fârâbi'nin devasa tefekkürünü –hele hele felsefeyi bir yerlerde yurtlandırmak maksadıyla- gerektiği düzeyde anlamak ve değerlendirmek için *İhsâu'l-ulûm* ile yetinmek, küvette oyuncak gemi yüzdürüp derya kaptanlığı tahayyül etmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Muallim-i Sâni'nin külliyyatını layık veçhile incelemeksizin, Fârâbi'nin sistemi hakkında konuşmak ve dahi Anadolu'da ya da herhangi bir coğrafyada felsefeyi yurtlandırmaya kalkmak, yurtlandırılan coğrafyayı da küvete sığdırmaya çalışmaktan başka bir anlama gelmez.

Tabii bunları söylerken, *Tedbiru'l-mütevahhid*'e yönelik 'Bireysel Yönetim Okumaları' alt başlıklı suikastlarını hatırladığım için, mütercimlerin sadece *İhsâu'l-ulûm* ile yetinmelerinden dolayı şükrediyorum. Zira kendi çeviri faaliyetlerini Beytülhikme ile mukayeseye kalkın mütercimlerin, bir de *el-Medînetü'l-fâzıla*'yı çevirmeye teşebbüs edip "Toplumsal Yönetim Okumaları" yaptıklarını hayal etmek bile istemiyorum!

Az önce belirttiğim gibi, mütercimler, *İhsâu'l-ulûm*'u yirmi yıl boyunca okuyup okuttuklarını beyan ediyorlar. Üstelik tekrar edelim ki, *İhsâu'l-ulûm*, hem dil hem de konu olarak nisbeten basit ve anlaşılabilir bir eser; ayrıca iki çevirisi de mevcut. Ne var ki, mütercimlerin Arapça malumatlarını, felsefî vukuflarını ve özellikle –merkezî önemini bizzat kendilerinin vurguladığı- mantık ilmine dair seviyelerini ortaya koyacak bol miktarda ibret ve dehşet verici misaller mevcut.

En başta ve açıkça ifade edeyim ki, maksadım sadece ve sadece üzüm yemektir. Mütercimlerin şahıs ve şahsiyetleri elbette beni alakadar etmez; bir İslam felsefecisi olarak yegâne amacım, 'çeviri' diye önümüzde konan metnin beni derin ızdıraplara gark eden tahammül-fersa kifayetsizlik ve dirayetsizliğini İslam felsefesi kamuoyu önünde teferruatıyla

münakaşa etmektir. Eğer eleştirilerim, tercüme faaliyetlerinin kalitesinin artmasına bir katkı sunarsa, ne mutlu bana.

Bu nedenle takdim ve tahlil edeceğim çeviri facialarını, okuyucuya da faydası dokunacağını umduğum bir tarzda, hem anlamsal hem gramatik hem de kavramsal düzlemde tartışacağım. Bunu yaparken, hem daha dikkatli ve titiz olmak hem de tercümenin kendisiyle çeliştiğini açık biçimde göstermek için, biraz farklı bir yol izleyeceğim. Seçtiğim çeviri facialarını, mütercimlerin kendi metinleri içinde takip edecek ve bir yerde 'ak' denilenin başka bir yerde nasıl 'kara'ya ve diğer bir yerde nasıl 'mavi'ye dönüştüğünü göstereceğim. Kanaatlerimi okuyucuya sunarken, her ne kadar sözü uzatsa da, metnin bağlamındaki bir takım felsefi kavram, izah ve tartışmalara girmekten de çekinmeyeceğim.

Bunun için eleştirimi, kategorik olarak farklı başlıklara ayıracağım. İlk olarak 'mantık' ilminin mahiyeti, konusu ve kanunlarının ne derece çelişik ve yanlış çevrildiğini göstereceğim. Bunu yaparken mütercimlerin çevirilerinden seçtiğim bir takım pasajları, bentler halinde aktaracağım ve ardından, bizzat kendi çevirileri ile temelden çelişen çeviri facialarını zikredeceğim. İkinci olarak, 'kurucu' çeviri içinde –inanılmaz bollukta- mevcut, son derece yanlış çevrilmiş kavramlar içinden seçtiğim örnekleri, türlü versiyonlarıyla takdim edeceğim. Son olarak, mütercimlerin Arapça ve mantık yanında, bir İslam felsefecisini dehşete düşüren yanlışlarından bir bukleyi de müstakil olarak ele alacağım.

1. Mantık İlminin Tanımı, Konusu ve Kanunları Hakkındaki Derin Çelişkiler

A. Ön Tespitler

Şimdi, bizzat mütercimlerin çevirilerinden –hiçbir eleştiri ve yorum yapmadan- bir takım alıntılar yapacağım. Okuyucudan ricam, benim bentler halinde sırladığım birkaç maddeyi sakın ve dikkatli biçimde okumaları ve hatırda tutmalarıdır.

a. “Kanunlar her sanatta bulunur; bunlar külli/tümel yani kapsayıcı sözlerdir. Onlardan her biri, sanatın konusu olan eşyanın bütünü

ya da pek çoğuna varana kadar bu sanatta bulunan bir çok şeyi içine alır” (s. 82).⁴

b. “Dil ilmi iki ana kısma ayrılır. Bunlardan ilki belli bir topluma göre delalet eden lafızları ezberlemek ve bunların neye delalet ettiğini bilmektir. İkincisi bu lafızların kanunlarını bilmektir”. (s. 82)⁵

c. “Her topluluğun dilinde bir şeye delalet eden kelimeler, müfred/tekel ve mürekkep/bileşik olmak üzere iki kısımdır”. (s. 84)⁶

d. Mantık sanatı; makullerde yanlış yapma olasılığını gidermek, hakka ve doğru yola insanı yönlendirmek ve akli düzeltmek için kullanılan kanunların tamamını verir”. (s. 94)⁷

e. “Yine aynı şekilde mantık kanunları, makullerde aklın yanlış yapıp yapmadığını ya da onun hakikatini idrak etmekte eksik kalıp kalmadığını sınavan aletlerdir. Bu aletten kasıt, cisimlerin çoğunda duyuların yanlış yapıp yapmadığı ya da miktarını idrakte eksik kalıp kalmadığı hususunda emin olmadığı zaman kullanılan terazi ve ölçü birimleri gibidir.” (s. 96)⁸

f. “Bu sanat, nahiv sanatıyla uygunluk gösterir; şöyle ki mantık sanatının akıl ve makullere nispeti, nahiv sanatının dil ve lafızlara nispeti

4 Benim doğru çeviri teklifim ise şöyle: “Her bir disiplindeki (sınaat) ‘kanun’lar, külli yani toplayıcı (Câmi’a) bir takım yargılardır ki; bu disiplinin konusu olan şeylerin hepsi yahut çoğunluğu hakkında geldikleri için, bu disiplinin kapsadığı (sayıca) pekçok olan şeyler, (bu yargıların) her birinde kuşatılır (inhisâr).

5 Benim doğru çeviri teklifim şu: “Lisan ilmi, özetle iki bölümdür: Bunlardan ilki, herhangi bir toplum katında ‘delalet edici lafızlar’ı bellemek ve bunların her birinin neye delalet ettiğini bilmektir.”

6 Mütercimlerin metninde –Ali bû Malham’dan alınırken sehven eklenmiş- fazladan ve anlamsız (بَل) kelimesi mevcut. Ben bu yanlış imlayı atarak şöyle çevirdim: “Her bir toplumda ‘delalet edici lafızlar’ iki bölümdür: müfred ve mürekkep.”

7 Benim çevirim şöyle: “Mantık sınaati, akli doğru işletmek (takvîm) ve akledilirler (ma’kûlât) hakkında hata edilmesi mümkün her şeyde, insanı, doğrunun (savâb) yolu ve hakikat (hak) cihetine doğrultmak özelliğindeki tüm kanunları verir.”

8 Benim doğru çeviri teklifim şu: “Aynı şekilde, aklın kendisinde hata (galat) yahut hakikatini idrakte kusur ettiğinden emin olunamayan akledilirlerde, (bunların) kendileriyle sınıandığı aletler/araçlar olan mantık kanunları, duyunun, hata (galat) yahut miktarını belirlemede (takdir) kusur ettiğinden emin olunamayan birçok cismin kendileriyle sınıandığı tartılara (mizân) ve ölçülere (mikyâl) benzer.

gibidir. Nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını, mantık ilmi ise makullerdeki benzer kanunları bize verir” (s. 94).⁹

Burada verdiğim doğrudan alıntılarının çeviri kalitesi, eleştiriye gerçekten açıktır. Fakat bütün hasar ve kusurlarına rağmen, yine de anlamı aşağı yukarı verdikleri söylenebilir. İlk üç bent (a, b, c) lisan ilmi hakkındaki fasl-ı evvelin girişinden, son üç bent (c, d, e) ise mantık ilmine hasredilmiş ikinci faslın girişinden nakledilmiştir. Şimdi, girişlerde bu çevirileri yapmış olan mütercimlerin, konuların içine girdiklerinde ne kadar başka ve çelişik konuştuklarını yani faciaları göstereyim.

B. İlm-i Mantık Hakkındaki Mantıksızlıklar

1. Fârâbî Şöyle Diyor:

وأما موضوعات المنطق، وهي التي فيها تعطى القوانين، فهي المعقولات من حيث تدل عليها الألفاظ، والألفاظ من حيث هي دالة على المعقولات. وذلك أن الرأي إنما نصححه عند أنفسنا بأن نتفكر ونروي ونقيم في أنفسنا أموراً ومعقولات شأنها أن تصحح ذلك الرأي، ونصححه عند غيرنا بأن نخاطبه بأقوال نفهمه بها الأمور والمعقولات التي شأنها أن تصحح ذلك الرأي.

M. Uyanık, A. Akyol Çevirisi:

“Mantık ilminin konularına gelince, bunlar mantık kanunları hakkında bilgi verir. Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir. Lafızlara gelince, bunlar da makulâta delalet eder. Aynı şekilde kendimizde oluşturduğumuz görüşü derinlemesine düşünmek, araştırmak ve değerlendirmeyi sağlayacak makulleri benliğimize yerleştirmek suretiyle kendimizdeki görüşün tashihini sağlar. Başkasında bulunan görüşlerin tashihine yarayan şeyleri ve makulleri de muhatabımıza anlatarak onu düzeltiriz.” (s.104).

9 Benim doğru çeviri teklifim şu: “Bu (mantık) sınaati, nahiv sınaatiyle uyumludur/ aynı konumdadır (tenasüb); zira mantık sınaatinin akıl ve akledilire nispeti, nahiv sınaatinin lisan ve lafızlara nispeti gibidir. Nitekim nahiv ilminin lafızlar için bize verdiği her kanunun, akledilirler için eşdeğerlerini (nazir) bize mantık sınaati verir.”

Şimdi sakın bir şekilde, mütercimlerin ne dediğine bakalım:

I. *Mantık ilminin konularına gelince, bunlar mantık kanunları hakkında bilgi verir.*

Demek, ‘mantık ilminin konuları’, ‘mantık kanunları hakkında’ bilgi vermektedir! Şimdi yukarıdaki (a) bendini hatırlayalım. Bizzat mütercimlerin aktardığına göre Fârâbî, bize, bir ilmin kanunlarının, -gayet anlaşılabilir biçimde- o ilmin konuları hakkında genel ve kapsayıcı yargılar olduğunu söylemişti! Şimdi tekrar düşünelim; konuların tümünü ya da çoğunluğunu kapsayan genel yargılar mı konular hakkında bilgi verir, yoksa tam tersine kapsanan konular, kendilerini kapsayan kanunlar hakkında mı bilgi verir?! Diğer ilimlerde ilk şıkkın geçerli olduğu ama mütercimlere göre, mantık ilmine gelince durumun tam tersine döndüğü anlaşılıyor: İlm-i mantıkta, diğer tüm ilimlerin aksine, konuların tümünü ya da çoğunu kapsayan genel yargılar, ait oldukları ilmin konuları hakkında bilgi vermiyor; fakat konular, kendilerini kapsayan kanunlar hakkında bilgi veriyor!

Şimdi de (d) ve (e) bentlerini hatırlayalım. Yine bizzat mütercimlerin aktardığı üzere Fârâbî, bize, mantık kanunlarının, aklın, -zaten mantığın konusu olan- ‘makuller hakkında’ yanlıştan korunması ve makullere dair doğruya ulaşmasını sağlayan tüm kanunları verdiğini söylemişti; hatta mantığın kanunlarını, cisimleri kendileriyle ölçtüğümüz ve böylece doğru olarak bilgilendiğimiz terazi gibi aletlere ve ölçü birimlerine benzetmişti. Mütercimler ise -bizzat kendilerinin aktardığına- tam tersini Fârâbî’ye söyletmekteler! Dolayısıyla bu çeviri, bir kumaşın uzunluğunu metre ile ölçüp öğrenmediğimizi, fakat kumaş ile metreyi ölçüp metrenin uzunluğunu öğrendiğimizi söylemek anlamına gelmektedir. Üstelik burada söz konusu olan ‘mantık’ ilmidir!

II. *Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir.*

Şimdi yine sakince düşünelim: Mütercimlerin aktardığına göre, mantık ilminin konuları, diğer tüm ilimlerden farklı olarak, mantık kanunları hakkında bilgi vermektedir (!). Peki, mantık kanunları nedir? Mütercimlerin dediğine göre mantık ilminin kanunları, ‘lafızlara delalet etmesi bakımından’ ‘makuller’dir!

Şimdi, yukarıdaki (d), (e) ve (f) bentlerini hatırlayalım. Fârâbî, bize, mantık ilminin konularının 'makuller' (akledilirler) olduğunu ve mantık ilminin de 'makuller hakkında', eğrisini doğrusunu bilmemizi sağlayan kanunları verdiğini söylemişti! Oysa mütercimler, aslında mantığın konuları olan makullerin -üstelik sadece 'lafızlara delalet etmesi bakımından'- mantık ilminin kanunları olduğunu söylemektedir!

Zat-ı mütercimler fark etmiyorlar ama birazcık mantıklı düşününce onların dediklerine göre, mantığın kanunlarının aynı zamanda mantığın konuları olduğu anlaşılıyor! Demek ki, konularla (makullerle) haklarında bilgi edindiğimiz (!) kanunlar, yine bizzat konular (makuller) imiş. Fakat makuller sayısızdır; bu durumda mantığın sayısız kanunu bulunacaktır!

III. Lafızlar da makullere delalet etmektedir.

Edatlar gibi tek başına anlamı olmayan lafızlar dışında, kendi başına anlamı olan lafızların makullere delalet ettiğinde şüphe yok. Fakat buradaki korkunç facia şu: Mütercimlerin baştan beri dediklerine inanırsak, yani mantık kanunları, lafızlara delalet etmesi bakımından -aslında mantığın konuları olan- makuller ise ve dahi lafızlar da makullere delalet etmekte ise, ($A=B=C$ ise $A=C$ 'dir); o zaman mantık kanunları, aynı zamanda lafızların da kendileri olmaktadır!

IV. Aynı şekilde kendimizde oluşturduğumuz görüşü derinlemesine düşünmek, araştırmak ve değerlendirmeyi sağlayacak makulleri benliğimize yerleştirmek suretiyle kendimizdeki görüşün tashihini sağlar. Başkasında bulunan görüşlerin tashihine yarayan şeyleri ve makulleri de muhatabımıza anlatarak onu düzeltiriz.

Şimdi, pasajın başından buraya kadar söylenenleri düşünün. 'Mantık ilminin konuları', 'mantık kanunları' hakkında bilgi verir; bu kanunlar yani 'mantık kanunları', 'lafızlara delalet etmesi bakımından makuller'dir. Lafızlara gelince, 'bunlar da makullere delalet etmekte'dir. Tamam, çok güzel! Şimdi devam ediyoruz; işte bunlar gibi, "aynı şekilde kendimizde oluşturduğumuz görüşü derinlemesine düşünmek, araştırmak ve değerlendirmeyi sağlayacak makulleri benliğimize yerleştirmek suretiyle kendimizdeki görüşün tashihini sağlar." Ne anladık? Kendimizde

oluşturduğumuz görüşü derinlemesine araştırmamızı ve değerlendirmemizi sağlayacak makulleri, benliğimize yerleştirmek suretiyle, bu ‘kendimizdeki görüşün tashihini’ sağlayan şey nedir? Mantiğın konuları olan makuller mi? Oysa bizim ‘görüş’ dediğimiz, zaten makullerden ibarettir! Yoksa mantığın –mütercimlerin mantığın konusu yani ‘makuller’ yaptıkları- kanunları mı? İyi ama kanunlar, makuller ise o zaman kanunlara ne gerek var! Yoksa lafızlar mı? O zaman nahiv dışında mantığa ne gerek var! Allah aşkına bir düşünün ve çeviriden bir cevap bulmaya çalışın!

İzahat

Fârâbî, aslında oldukça basit bir biçimde şöyle demektedir:

“Mantiğın, -haklarında kanunlarını verdiği- konularına gelince, onlar, lafızların kendilerine delalet etmesi bakımından akledilirler (makul) ve akledilirlere delalet etmesi bakımından lafızlardır. Şöyle ki; biz, bir görüşü, -kendi nefisimizde- düşünerek, araştırarak ve söz konusu bu görüşü tashih etme niteliğinde bir şeyler (umur) ve akledilirler ikame ederek tashih ederiz; -bizden başkası yanında ise- bu söz konusu görüşü tashih etme niteliğinde bir şeyleri ve akledilirleri, (muhatabımıza) kendileriyle kavratığımız bir takım sözlerle karşılıklı konuşarak tashih ederiz.”

Görüldüğü üzere Fârâbî, mantık ilminin kanunlarının, haklarında bilgi verdiği ve tashih ettiği konusunun ‘lafızlara delalet etmesi bakımından’ akledilirler ve ancak ‘akledilirlere delalet etmesi bakımından’ lafızlar olduğunu söylemektedir. Yani mantık, ‘lafızlar’a, bizatihi değil, ancak ve sadece makullere delalet etmesi bakımından nazar eder. Merkezde duran şey, açık biçimde ‘makuller’ yani akledilen/düşünülen şeylerdir; fakat o zaman –mütercimlerin hakkında ortalığı katıp katıştırdığı- ‘lafızlar’ ne olmaktadır?

‘Düşüncenin ilmi’ olan mantığın konusu, elbette makuller/akledilirler, kavramlar yani kısacası ‘düşünülen şeyler’dir. Ne var ki, sonuçta insan kendi kendine, sadece kendi zihninde düşünürken de, karşısında bir başka insana kendi düşündüğünü anlatırken ya da başkasının

düşüncesini anlamaya çalışırken de -zorunlu olarak- 'lafızlar' kullanmak mecburiyetindedir! Bir biçimde 'dil' olmadan maalesef düşünme de gerçekleşmemektedir. İşte, düşünce-dil münasebeti nedeniyle mantık, şu ya da bu dile has lafızlarla ve bu lafızların özgün grameriyle değil; ama hangi dilde olursa olsun makullere, kavramlara, 'düşünülen/akledilen şeylere' delalet etmesi bakımından ve 'düşünce' ile yapısal bağı açısından zorunlu olarak lafızlarla da ilgilenmek durumundadır.

Mütercimler burada "zâlike"yi -çoğu kere yaptıkları gibi- (kezâlik manasında) yanlış anlayıp "Aynı şekilde" diye çevirmeseler, belki bu kadar büyük tahrifat yapmayacaklardı. Fakat asıl şaşılacak şey, kendilerinin de kullandığı ve hatta bazı bilgi notlarını da -atıf yapmadan- aşırıldıkları Ali bû Malham'ın *İhsâu'l-ulûm* neşrinde, tam da bu cümleye düşülmüş şu notunu görmemiş ya da anlamamış olmalarıdır: "*Fârâbî'nin, mantık ilminin konusunu nasıl tanımladığına dikkat et: (mantığın konusu) lafızların kendilerine delalet etmesi bakımından 'me'ânî yahut me'ânîye (ma'kûlât) delalet edici olmaları bakımından lafızlardır.*" (Farabi, 1996, s. 33). Cümledeki 'me'ânî' yani 'anımlar' ve "(ma'kûlât)" açıklaması, bana değil Ali bû Malham'a aittir ve burada bariz bir şekilde, mantık ilminin asıl ve yegâne konusunun akledilirler/makuller/anımlar/kavramlar olduğuna titizlikle dikkat çekilmiştir.

İşte böylece mütercimler, daha mantık ilminin konusuna ve kanunlarına dair konuşmaya başladıklarında filmi koparıyorlar: İbarenin başındaki "emmâ"nın şartıye olduğunu ve cevabının da "fâ" ile başlayan cümlecik olduğunu farketmedikleri için, ibareyi de mantık ilminin temelini de imha etmiş bulunuyorlar. Çünkü "ve hiye" ifadesindeki vâv harfinin itiraziyye olduğunu yani "hiye"nin raci olduğu "mevzû'âtü'l-mantık" hakkında parantez içi bilgi verildiğine dair işarette bulunduğunu anlamıyorlar. Böylece itiraziyye cümleciğini, "emmâ"nın cevabı olarak -üstelik "fihâ"daki zamiri alenen tahrif ederek- çeviriyorlar! Sonra da bariz biçimde "fâ" ile başlayan "emmâ"nın cevabını, müstakil bir cümle olarak koparıp ayırdıkları gibi, atıf vâvıyla birbirine sıkıca bağlı diğer cevabiye cümleciğini de ortadan ikiye ayırıyorlar! Fârâbî'nin ibaresinde "lafızlara gelince" diye bir ifade kesinlikle yok. "ve'l-elfâzu"nun başındaki

vâv, “fe-hiye’l-ma’kûlâtü”ya atıf. Lakin cümlecikleri paramparça ettikleri için, üstelik “min haysu” zarfına rağmen, ibtidâ vâvı zannedip “el-fâz”ı mübteda gibi çeviriyorlar! Hayret ve dehşet verici!

Fârâbî’nin, mütercimlerin yanlış çevirdiği “zâlike” (şöyle ki) ile başlayan izahat cümlesi de ciddi ve anlaşılmaz bir tahrifata uğruyor: “*kendimizde oluşturduğumuz görüş*” diye bir şey yok! Zira “*Bir görüşü, kendi nefsimizde/zihnimizde tashih etmek (doğruluğunu sınamak)*” söz konusu. Mütercimler “innemâ” edatını ve “nusahhıhuhû” (onu tashih ederiz) fiilini anlamıyorlar; ‘tashih etme’yi, ‘oluşturmak’ diye çeviriyorlar. Aynı tahrifat diğer cümlecik için de geçerli: “*Başkasında bulunan görüşlerin*” diye bir şey kesinlikle yok! Zaten kendimizde bulunduğu açıkça söylenen “*bir görüşü, başkasına kavratmak/ifham etmek*” söz konusu!

Burada, dilimi tutmak hususundaki bütün azmime rağmen, artık yine dayanamayarak yirmi yıllık okuma ve okutma süreçleri dolayısıyla kendilerini ve dahi çevirilerini baştan sona birlikte okuyup müzakere ettikleri uzman editörlerini, yanlış çeviri başarılarından dolayı bir kez daha tebrik ediyorum! Peki, mantığın konusunun, kanunlarının, tanımının ne olduğunu anlamak hususundaki çilemiz bitiyor mu? Maalesef, hayır!

2. Fârâbî şöyle diyor:

فالمنطق يعطي القوانين التي سلف ذكرها في القوتين جميعا. وهو يشارك النحو بعض المشاركة بما يعطي من قوانين الألفاظ، ويفارقه في أن علم النحو إنما يعطي قوانين تخصص الألفاظ أمة ما، وعلم المنطق يعطي قوانين مشتركة تعم الألفاظ الأمم كلها. فإن للألفاظ أحوالا تشترك فيها أحوال جميع الأمم؛ مثل أن الألفاظ منها مفردة ومنها مركبة والمفردة اسم، وكلمة، وأداة، وأن منها ما هي موزونة وغير موزونة وأشياء ذلك.

M. Uyanık, A. Akyol Çevirisi:

“Mantık, yukarıda bahsi geçen iki hususun tamamına dair kanunları verir. Lafızlar, kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir. Nahiv ilminden ayrıldığı husus şudur: Nahiv ilmi, belirli bir topluluğa mahsus lafızlara dair kanunları verir; mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir. Çünkü

lafızlarda bütün toplumlarda ortak olan hususlar vardır. Mesela lafızların bazıları müfrettir, bazıları mürekkep ve müfrettir. Müfred olan şey; bir isim, kelime, edat ve bunlardan bazıları vezinli/ölçülenmiş ya da vezinsiz olan benzeri şeylerdir". (s. 106)

Şimdi, ilk facia örneğinden bir sayfa sonrasında, Fârâbî'nin mantık ve nahiv arasında mukayese yaptığı bahsin başındayız. Mütercimlerin ne dediğini, yine sakince düşünelim:

I. Mantık, yukarıda bahsi geçen iki hususun tamamına dair kanunları verir.

Bu iki hususun ne olduğunu, mütercimlerin sözleriyle birkaç satır yukarıdan aynen aktarıyorum: *"Bu nedenle makulatta ve buna dair ibarelerde bizi koruyacak; bu ikisinde de bizi yanlışla düşmekten engelleyecek kanunlara kesinlikle ihtiyacımız vardır. Bu iki husus, yani makuller ve buna dair ibarelerden ortaya çıkan sözlerdir. Kadim filozoflar bu ikisini nutk/konuşma ve kavl/söz olarak adlandırmışlardır"* (s. 104). Bu durumda mantık, a) makullerde b) makullere dair ibarelerde –yani kendi içinde bütünlüklü bir anlam oluşturan sözlerde (lütfen *Kitâbu'l-ibâre*'yi hatırlayınız)- bizi yanlıştan koruyacak kanunların hepsini vermektedir.

Fakat sadece bir sayfa önce, mütercimler, mantığın kanunları hakkında *"Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir"* demişlerdi. Hasbunallah! Mütercimler artık mantık ilminin konuları ve kanunları hakkında bir karar verseler, diye düşünüyoruz: Mantık kanunları, a) lafızlara delalet etmesi bakımından makullerin kendisi midir? Yoksa b) makullerde ve bunlara dair ibareler hakkında bizi yanlıştan koruyacak külli kurallar mıdır? Okuyucunun ümidini kıracağım ama maalesef mütercimler bir sayfa sonra yine fikir değiştirecekler ve mantığın kanunlarını hiç umulmadık bambaşka bir şey yapacaklar; biraz sabrederseniz, göreceksiniz. Fakat şimdilik, biz devam edelim.

II. Lafızlar, kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir.

Burada, mütercimler sayesinde iki noktayı keşfediyoruz: 1) Lafızlar, -neye ait olduğunu anlayamadığımız- kanunları verirler ve 2) Lafızlar,

-neler olduğunu anlayamadığımız- kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir. Şimdi lütfen (f) bendindeki “*Nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını, mantık ilmi ise makullerdeki benzer kanunları bize verir*” ifadesini hatırlayınız. Lafızlar, kanun falan vermiyorlardı; nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını veriyordu hani! Şimdi lütfen (b) bendini hatırlayın; Fârâbî, lisan ilimlerini iki ana bölüme ayırmış ve “İkincisi *bu lafızların kanunlarını bilmektir*” demişti. Kafamız iyice karışıyor; zira mantığın kanunlarını bizzat mantığın konuları yapan mütercimler, nahvin konusu olan lafızları da resmen nahvin –üstelik kanun veren- ortağı kılıyorlar!

III. *Nahiv ilminden ayrıldığı husus şudur: Nahiv ilmi, belirli bir topluluğa mahsus lafızlara dair kanunları verir; mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir.*

Lütfen bu cümleye dikkatle nazar ediniz: Bir cümle önce mütercimler, “*Lafızlar, kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir*” demişlerdi. Demek nahivle ortak noktalara sahip olan ‘lafızlar’dır. Dolayısıyla hemen ardından gelen “*Nahiv ilminden ayrıldığı...*” derken kastedilen de, nahivle ortak olduğu söylenen ‘lafızlar’ olmalıdır. Meğerse öyle değilmiş! Zira ‘lafızlar’, kanunları vermesi bakımından ‘nahiv’ ile ortak noktalara sahip olmakla beraber, ‘lafızlar’ nahiv ilminden şu hususta ayrılmaktadırlar: “*Nahiv ilmi, belli bir topluluğa ait lafızların kanunlarını, mantık ise bütün topluluklara ait lafızlarını kapsayan müşterek kanunları vermektedir*”.

Akıllara zarar! İyi de, lafızların nahivle ortak olması ve fakat lafızların nahivden ayrıldığı hususun, nahivle mantığın ayrıldığı husus olması, ne anlama gelmektedir?

Şimdi yine dikkatle devam edelim: “... *mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir*”. Gerçekten hayret ve dehşete düşmemek elde değil; mütercimler iki cümle önce “*Mantık, yukarıda bahsi geçen iki hususun tamamına dair kanunları verir*” dememişler miydi? Bu iki husus ise “*makuller ve buna dair ibarelerden ortaya çıkan sözler*” değil miydi? Allah aşkına, iki cümle sonra mantık ilmi

nasıl oldu da “*bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir*” oldu! Bunun izahı nedir? Şimdi izahı okuyalım.

IV. Çünkü lafızlarda bütün toplumlarda ortak olan hususlar vardır. Mesela lafızların bazıları müfrettir, bazıları mürekkep ve müfrettir. Müfred olan şey; bir isim, kelime, edat ve bunlardan bazıları vezinli/ölçülenmiş ya da vezinsiz olan benzeri şeylerdir.

Bir cümle öncesini tekrar hatırlayalım: “... *mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir*”. Peki, neden? “*Çünkü lafızlarda bütün toplumlarda ortak olan hususlar vardır*”. Hasbunallah! Mantık ilminin, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunlarını vermesinin sebebi, lafızlarda bütün toplumlarda ortak olan hususlar olması mıdır? İyi ama mantık ilminin konusu lafızlar yerine, makuller değil miydi!

Peki, lafızlar hakkında bütün toplumlarda ortak olan şeyler nelermiş? Şu imiş efendim: “*Mesela lafızların bazıları müfrettir, bazıları mürekkep ve müfrettir*”. Cümleyi iyice okuyun. Şimdi lütfen (c) bendini hatırlayın: “*Her topluluğun dilinde bir şeye delalet eden kelimeler [metinde “elfâz” yani lafızlar], müfret/tekil ve mürekkep/bileşik olmak üzere iki kısım*””. Allah Allah! Mütercimlerin buradaki çevirine bakarsak, Fârâbî bizi kandırmış. Meğerse lafızlar, üç kısım imiş: a) müfret b) mürekkep c) mürekkep ve müfret!

Yine dayanamayıp mütercimleri, Fârâbî'nin çelişkisini yakaladıkları ve şimdiye dek mantık ilminde kimsenin vakıf olmadığı üçüncü kısmı yani –her ne kadar çelişmezlik ilkesine aykırı olsa da– ‘mürekkep ve müfret’ olan lafızları keşfettikleri için tekrar tebrik ediyorum!

İzahat

Oysa doğrudan doğruya Fârâbî'nin söylediklerini okuduğumuzda, mütercimlerin, yirmi yıllık okuma süreci sonunda mantığın başlangıcına ve temellerine dair ızhar ettikleri bu derin çelişki ve abesliklerden hiç birinin bulunmadığını rahatlıkla görmekteyiz:

“O halde mantık, zikri geçmiş olan kanunları, bu her iki kuvve için birlikte vermektedir. Dolayısıyla (mantık), lafızların kanunlarını vermesi ile kısmen nahivle ortak olmasına rağmen, nahiv ilminin ancak bir topluma has lafızların kanunlarını ve mantık ilminin ise tüm toplumların lafızlarını genelleyen ortak kanunları vermesi (hususu)nda nahivden farklılaşır. Nitekim lafızların, bütün toplumların (dillerinin) kendilerinde ortak olduğu bir takım halleri vardır: Mesela (a) lafızların bir kısmı müfret ve bir kısmı mürekkeptir; (b) müfret (lafızlar) isim, fiil (kelime) ve edattır; (c) (lafızların) bir kısmı vezinli ve (bir kısmı) vezinsizdir ve bunlara benzer şeyler.”

Şimdi bu pasajı çorba eden faciaları tam olarak görmek için; mütercimlerin ‘iki husus’ olarak çevirdiği, daha doğrusu başarısız bir çevirme teşebbüsünde bulunduğu ibareyi de doğrusuyla okuyalım: *“İşte bunun için, bizi, makuller ve onlara dair ibarelerde koruyan ve bu ikisi hakkında hatadan (galat) sakındıran kanunlara ihtiyaç duyarız. Bu ikisini –makulleri ve makullerin ibaresi olan sözleri kastediyorum- eski düşünürler (kudema) ‘düşünce’ (nutk) ve ‘söz’ (kavl) olarak isimlendirmişlerdir”.*

Gördüğümüz gibi mesele yine düşünce-dil arasındaki zorunlu ilişkiye rücu etmektedir. Düşüncenin ilmi olan mantık, elbette düşünülen/akledilen şeyleri yani makulleri konu edinir, başka şeyleri değil! Lakin düşünce, hem düşünen insanın kendisinde hem de başka bir insanla arasında vuku bulurken, zorunlu olarak ‘dil’ enstrümanı ile gerçekleşir. Bu bakımdan mantık ilmi, lafızlara ait kanunlarla da ilgilidir. Fakat gramerden farklı olarak, sadece düşünceyi esas aldığı için, herhangi bir dilin lafızları ve bu lafızlara ait hususi kanunlarla değil; tüm insanlarda müşterek olan ‘düşünce’nin ilmi olması nedeniyle, tüm dillerde genel olarak gördüğümüz ve insanı insan yapan ‘düşünce’yi yansıtan yapısal hallerle ilgilenir. Makullere delalet eden lafızlar, bu kabilden olmak üzere ya müfreddir yani bölünmez bir bütün oluşturur -mesela ‘insan’ gibi-, ya da mürekkeptir -mesela iki lafızdan bileşen ‘İnsan canlıdır’ gibi-. Bu örnekleri bizzat Fârâbî, kitabın başlarında vermekte ve müfred ile mürekkebin ne olduğunu zaten açıklamaktadır!

Mütercimler, hayret verici biçimde ism-i mevsul “elletî”yi –olması gerektiği gibi- hemen önündeki “kavânîn” kelimesine değil, herhalde “ızmar kable’z-zikr” yasağını bilmedikleri için, kendisinden iki kelime sonraki “kuvveteyn” kelimesine sıralıyorlar! Böylece “zikri geçmiş olan kanunlar” yerine “yukarıda bahsi geçen iki husus” ortaya çıkıyor. Kendilerini de Arapça uzmanı editörlerini de tekrar kutluyorum!

Fakat mütercimlerin asıl hatası, atıf vâvıyla açıkça ‘mantık’ kelimesine raci ve “yuşâriku”nun faili olan, “ve hüve yuşâriku” ifadesindeki müzekker “hüve” zamirini, raci olduğu “mantık” kelimesinden kopararak cümlenin ta sonunda bulunan –üstelik muzafun ileyh konumundaki- “elfâz”a bağlamalarıdır. Demek mütercimler “ızmar kable’z-zikr” yasağını bilmedikleri gibi, “her cemi, müennestir” kaidelerini de bilmiyorlar; zira çoğul olan “elfâz”a raci zamirin de müennes yani “hiye” olarak gelmesi gereklidir! Böylece “yuşâriku” cümlecığının anlamını mahvederek, ‘lafızların’, üstelik kanunları vermesi bakımından, –aslında lafızların kanunlarını veren- ‘nahiv’ ile ortak olduğunu söylüyorlar! Ayrıca “yufârikuhû” fiilinin, failini de mefulünü de çorba ediyorlar; zira hala “yufâriku”nun failinin ‘mantık’ olduğu kavrayamıyorlar! Acaba metni karmakarışık ettiklerini fark ediyorlar mı?

Fârâbî’nin lafızlara ait -düşünceyi yansıtan yapıya işareten kullandığı- “hâl” kelimesini, -cümle içinde başka bir anlamda kullandıkları- “husus” yaptıklarına ve dahi birkaç sayfa önce ‘müfret’ ve ‘mürekkep’ olmak üzere iki kısım olduğunu söyledikleri lafızları, “müfret” ile “müfret ve mürekkep” (!) olarak iki kısma ayırabildiklerine bakılırsa, kesinlikle ne yaptıklarının farkında değiller! Bu arada metinde geçen “kelime”, Fârâbî’ye biraz aşına herkesin hatırlayabileceği gibi, aynen Aristoteles’teki gibi, “fiil” (*rhéma*) anlamına geliyor; aman karıştırmayın! Mütercimler ‘kelime’yi son derece yanlış olarak, bazen Türkçedeki anlamıyla bazen kelime/fiil olarak çevirip mahvediyorlar. Oysa –tek bir yer hariç- her zaman doğrudan doğruya ‘fiil’ olarak çevrilmelidir. Bu ‘kelime’ faciasına ileride ayrıca değineceğiz.

Mantığın konusu, kanunları, kısacası ne olduğu hakkındaki maceramız maalesef henüz bitmedi. Bizi şaşkınlığa düşürmek azmindeki

mütercimler, bir sayfa sonra ilm-i mantığın konusunu, kanunlarını bakınız nasıl tercüme ve takdim ediyorlar!

3. Farabi şöyle diyor:

والمنطق فيما يعطي من قوانين الألفاظ إنما يعطي قوانين تشترك فيها ألفاظ الأمم، وتأخذها من حيث هي مشتركة ولا ينظر في شيء مما يخص ألفاظ أمة ما، بل يقضي أن يؤخذ ما يحتاج إليه من ذلك عن أهل العلم بذلك اللسان.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Mantık, lafızlara dair kanunları veren ilimdir. Bunlar, bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlardır. Müşterek olması bakımından incelemeyi lafızların belirli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın yapar; hatta bu konularda ihtiyaç duyulanları o dille ilgilenen ilim adamlarından alınmasını ister”. (s. 108)

Şimdi, yine mütercimlerin ne söylediğini sakince düşünelim:

I. Mantık, lafızlara dair kanunları veren ilimdir.

Akıllara ziyan! Sadece iki sayfa önce, az evvel okuduğumuz gibi, mantığın kanunları hakkında “Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir” diyen ve mantığın kanunlarını, bizzat konuları yapan mütercimler, burada, mantığın kanunlarının, –makulleri tamamen atarak- doğrudan ve sadece lafızlara dair olduğunu söylemektedirler!

Mamafih iki sayfa önce ne söylediğini unutan mütercimlerin, yedi sayfa öncesinde bulunan ve (f) bendinde gördüğümüz üzere, “Nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını, mantık ilmi ise makullerdeki benzer kanunları bize verir” dediklerini unutmaları hiç de tuhaf değildir! Fakat mütercimlere inanırsak, mantık ilminin “lafızlara dair kanunları verdiğini” ve dolayısıyla “lafızlar hakkındaki kanunların tamamını veren” nahiv ilmi ile aynı şey olduğunu ve dahi kitabın içinde ‘nahiv’ ile ‘mantık’ ilimlerinin temel farkını sayfalarca anlatmaya çalışan Fârâbî’nin bizi kandırdığını anlamamız gerekiyor!

II. Bunlar, bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlardır.

Şimdi lütfen dikkatle düşünün! ‘Bunlar’ derken kastedilenin –önceki cümlede çoğul olan sadece ‘kanunlar’ olduğu için- mantık ilminin

kanunları olduğu açıkça anlaşılıyor. Öyleyse 'bunlar' yani mantık ilminin kanunları, 'bütün milletlerde ortak olan lafızlara' dair kanunlardır! Bu durumda lütfen 'bütün milletlerde ortak olan' yani Çince, Arapça, Eskimoca, Hinduca, İngilizce, Almanca, Türkçe, Kürtçe, Farsça, Arnavutça, Ugandaca ve hulasa bütün milletlerde ortak olan bir lafız düşününüz?! Bu arada Swahili, Seylan ve Berberi dillerini falan da unutmayın. İşte mantık ilminin kanunları, mütercimlerin Fârâbî'ye söylediğine göre, böylesi lafızların kanunudur! Bu arada mütercimler, biraz önce *"mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir"* dediklerini de unutuyorlar. Zira 'bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunlar', birazcık mantık ve izan ile düşünüldüğünde, kesinlikle 'bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlar' olamaz!

Okuyucu, sözü uzatan bu latifeleri mazur görsün. Fakat maalesef acı gerçek şudur: az önce (f) bendinde gördüğümüz gibi, 'lafızların kanunlarının tamamını veren' ilmin 'nahiv' olduğunu söylemiş olan ve ne dediğinin farkında bulunan bir zihnin, birkaç sayfa sonra kalkıp 'mantık ilminin', 'lafızlara dair kanunları veren ilim' olduğunu ve üstelik bu kanunların, 'bütün milletlerde ortak olan lafızlara' dair olduğu söylemesi, kesinlikle imkânsızdır.

III. *Müşterek olması bakımından incelemeyi lafızların belirli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın yapar; hatta bu konularda ihtiyaç duyulanları o dille ilgilenen ilim adamlarından alınmasını ister.*

Bravo! Demek mantık ilminin kanunları, 'bütün milletlerde ortak olan lafızların kanunları'dır; lakin aman dikkat! Mantık ilmi, bütün milletlerde ortak, yani müşterek olan lafızlara dair kanunlarla yaptığı inceleme sırasında, lafızların belirli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın bunu yapar! Zira anlaşılan bütün milletlerde ortak olan lafızlarla, lafızların belli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın inceleme yapmak gibi bir tehlike bulunmaktadır! İyi ama 'bütün milletlerde ortak olan lafızların kanunları'yla, zaten 'belirli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın' inceleme yapılabilir! Başka bir alternatif mi var?!

İzahat

Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Halbuki mantık, hakkında lafızların kanunlarını verdiği şeyde, sadece (tüm) milletlerin lafızlarının, haklarında ortak olduğu kanunlar olarak verir ve bu (kanu)nları ortak olmaları bakımından (ele) alır. Herhangi bir milletin lafızlarına özgü bir şey hakkında inceleme yapmaz (nazar), lakin bu hususta ihtiyaç duyulan şeylerin, o dilin ilmine sahip olanlardan alınması gerektiğine hükmeder.”

Gördüğümüz gibi, Fârâbî'nin sözleri yine düşünce-dil arasındaki zorunlu ilişki ile ilgili ve evvelce söylediklerinden farklı bir anlam kesinlikle söz konusu değil. Düşüncenin ilmi olan mantık, düşünce-dil arasındaki zorunlu ilişki nedeniyle lafızların kanunlarını kullandığında, ancak ve sadece insana özgü ve dolayısıyla insanlarda ortak olan ‘düşünce’yi yansıtan ve dolayısıyla tüm insanların konuştuğu dillerde görebildiğimiz yapısal kanunlarla ilgilenir.

Mütercimler de uzman editörleri de cümlenin yapısını görmüyorlar: “ve'l-mantıku fîmâ yu'tî... innemâ yu'tî...”. Heyhat! Buradaki “yu'tî” fiillerinin faili “mantık”tır! Mütercimler “fîmâ” zarfını ve kattığı anlamı tamamen atıyorlar; “innemâ” edatını ve ikinci “yu'tî” fiilini zaten hiç çevirmiyorlar; haberini fiil cümlecisinden ibaret mübteda zannettikleri “mantık”ı da, ibarede olmadığı halde araya katıştırdıkları “ilim” sıfatıyla, “lafızların kanunlarını veren bilim” yani “nahiv” yapıyorlar! Tabii mütercimler, *İhsâu'l-ulûm*'u, aslında mantığı ‘nahiv’ olarak tanımladıklarını fark etmeden, önlerine gelmiş müptedilere, aynen bu şekilde yirmi yıl boyunca okuyup okutuyorlar. Maşallah, barekallah!

Elbette Fârâbî'nin tam tersini -üstelik sayfalarca- anlatmasına rağmen, mantık ilmini, “lafızlara dair kanunları veren bilim” yani açık bir şekilde ‘nahiv’ yapan mütercimlerin, “(tüm) milletlerin lafızlarının, haklarında ortak olduğu kanunlar”ı, tutup da “bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlar” haline getirmelerine hiç şaşmamak gerek! Zira mütercimler, zarfları ve zamirleri göremiyorlar. Evet, “teşteriku” fiilinin faili “elfâzu'l-ümem” ama “fihâ”daki zamir “kavânîn”e racidir!

Dolayısıyla 'bütün dillerde ortak olan lafızlara dair kanunlar' yok; bütün dillerdeki farklı gramerler içindeki farklı lafızlar'ın, 'haklarında ortak olduğu kanunlar' var!

C. Hulasa

Buraya kadar yazdıklarım, ortalama okuyucu için biraz ağır ve karışık gelebilir. Neyleyelim ki, ilm-i mantığın tabiatı böyledir. Bu nedenle şimdi, sadece mütercimlerin söylediklerini naklederek, daha mantık ve nahiv ilimlerinin ne olduğu, konuları ve kanunları hakkında, ne kadar büyük karışıklıkların meydana geldiğini göstermeye çalışacağım; Lütfen dikkatle okuyun:

1. "Mantık sanatı, makullerde yanlış yapma olasılığını gidermek, hakka ve doğru yola insanı yönlendirmek ve akli düzeltmek için kullanılan kanunların tamamını verir". (s. 94)

2. "Mantık ilminin konularına gelince, bunlar mantık kanunları hakkında bilgi verir. Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir". (s. 104)

3. "Nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını, mantık ilmi ise makullerdeki benzer kanunları bize verir". (s. 94)

4. "Lafızlar, kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir. Nahiv ilminden ayrıldığı husus şudur: Nahiv ilmi, belirli bir topluluğa mahsus lafızlara dair kanunları verir; mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir". (s. 106)

5. "Mantık, lafızlara dair kanunları veren ilimdir. Bunlar, bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlardır". (s. 108)

Gördüğünüz gibi, felsefeyi Anadolu'da yeniden yurtlandırma projesinin kurucu metni olan *İhsâu'l-ulûm* çevirisinde, kuşkusuz mütercimlerin de kabul ettiği gibi en önemli bahis olan 'mantık' ilminin konusu ve kanunlarının ne olduğuna dair birbiriyle temelden çelişen ve çatışan üç, nahiv ilmi hakkında ise aynı ölçüde çelişik iki farklı tarif bulunmaktadır. Üstelik bunlardan bir tanesi, mantık ilmini 'nahiv' yapmaktadır!

2. İttifaka Yettefikü İttifâk Ya da ‘Müfred’, ‘Kelime’ ve ‘Ta’lîm’

Büyük çoğunluğu Arapça kaleme alınmış İslâm felsefe klasiklerini, iyi Arapça bilen, hatta anadili Arapça olan ve dahi –felsefe hariç olmak üzere- eğitim görmüş kişilerin okumalarını, sonra da anladıklarını anlatmalarını istediğinizde, oldukça şaşırtıcı sonuçlar çıktığını görebilirsiniz. Zira pek çok yeri anlayamayacak hatta daha kötüsü son derece yanlış anlayacaklardır. Bu durumun sebebi, felsefe klasiklerimizin Maarri ya da Hariri'nin eserleri gibi mutantan ve oldukça karmaşık bir usulpla yazılmış olmaları değildir. Aksine son derece basit oluşları, ama kendilerine has terminoloji içinde konuşmalarıdır. Aristoteles'in dediği gibi, asıl zor olan ‘basit’i anlamaktır.

Dolayısıyla İslam felsefecisi olmak için, öncelikle klasik felsefe metinlerimizle ülfet etmiş olmak, böylece de onların kavramlarına aşına bulunmak gereklidir. Şimdi, tercüme içinde görülen ve temel kavramlara aşinasızlığın neden olduğu büyük facialardan söz etmek istiyorum. Bunun için bol miktarda mevcut örnekler içinden dört kavram seçtim.

A. ‘İttifâk’

1. Farabi şöyle diyor:

فإن نازع منازع فيما نصححه أو نزيفه فلم يمكننا أن نبين له وجوه ذلك، وإن اتفق فيما صححناه أو زيفناه شيء هو في الحقيقة كذلك لم نكن على يقين في شيء من هذين أنه في الحقيقة كما هو عندنا.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Bizim doğru bulduğumuz ya da yanlış bulduğumuz hususlarda bizimle tartışmaya girmek isteyen birine bunun farklı yönlerini açıklama imkânı bulamayız. Bizim doğru veya yanlış bulduğumuz husus üzerinde bir ittifak olursa, bu doğruluk ve yanlışlığın gerçekliğinin ne olduğu hususundaki görüşümüzü kesin bilgiye dönüştüremeyiz.” (s. 100)

Ehli olanlar, bu çeviriyi tamamen saçmalığa dönüştüren hatayı hemen görebilirler. Nitekim Fârâbî, aslında şöyle demektedir:

“Bu durumda, doğruladığımız (tashih) ya da çürüttüğümüz (görüş) hakkında biri itiraz ederse, bu (doğrulama ya da çürütmemizin kendilerinden

kaynaklandığı) cihetleri ona açıklamamız, bizim için mümkün olamaz. Doğruladığımız ya da çürüttüğümüz (görüş) hakkında hakikate uygun olan bir şey (tesadüfen) rast gelse bile, aynı şekilde, bu ikisinden (doğrulama ve çürütmemizden) hiçbir şey hakkında, bu şeyin hakikatte de biz(im görüşümüz)ce olduğuna dair kesin bilgi (yakîn) üzere olamayız”.

Fârâbî, mantık ilminden haberdar olmayanların, doğru ya da yanlış kabul ettikleri bir görüşü –ne başkasına ne de kendilerine- hakkıyla açıklamalarının da mümkün olmadığını söylemektedir. Çünkü mantık, hakikate uygunluğun kanıtlanmasını öğreten bilimdir. Öyle ki, tesadüfen kendi görüşlerinin hakikate uygun olduğunu gösteren bir şey rast gelse dahi, -mantık bilmedikleri için- gerekli kanıtlamayı, yine ne başkasına ve hatta kendilerine dahi yapamayacaklardır.

Mütercimler “ittifâk” kelimesinin, felsefi metinlerimizde üstelik ta ilk Aristoteles çevirilerinden beri “tesadüf, rastlantı” anlamına geldiğini bilmemektedirler. Bu satırları yazarken hatırıma, zorlanarak okumaya çalıştığım klasik metinlerde ilk kez rastladığım, “ittifâk” kelimesinin bu “tesadüf” anlamını öğrendiğim ilk gençlik çağlarım geliyor. Fakat kıdemli mütercimler, *İhsâu'l-ulûm*'u –dile kolay- yirmi yıl okuyup okuturlarken, “ittifâk” kelimesini, Türkçe’de de müstamel genel anlamıyla çevirmelerinin abesliğini fark etmiyorlar. Bu nedenle zaten tam anlayamayıp kırptıkları cümleyi imha ediyorlar ve öğrencilerine de böyle talim ediyorlar. Ondan sonra da boşlukları kafalarına göre doldurmakta tereddüt etmiyorlar.

Şimdi mütercimlerin cümlesini tekrar düşünelim: “*Bizim doğru veya yanlış bulduğumuz husus üzerinde bir ittifak olursa, bu doğruluk ve yanlışlığın gerçekliğinin ne olduğu hususundaki görüşümüzü kesin bilgiye dönüştüremeyiz*”.

Soruyorum: Bizim ‘doğru’ ya da ‘yanlış’ olduğunu söylediğimiz bir husus var ve bu husus üzerinde bir ittifak bulunuyor. O zaman birisi bizimle niye tartışmaya girmiş olsun ki? Kaldı ki, üzerinde zaten ittifak olan bir hususta, doğruluğunun ve yanlışlığının gerçekliğinin ne olduğu hususundaki (!) görüşümüzü niçin kesin bilgiye dönüştüremeyelim? İşte size bir örnek: “Bir şey aynı anda, aynı bakımdan hem kendisi

hem başkası olamaz.” Bu görüşümüze itiraz edecek biri var mı? İşte size üzerinde ittifak edilmiş bir görüş; üstelik kesin bilgiye gayet bariz biçimde dönüştürülmüş bir bilgi!

Lütfen mütercimlerin resmen budayıp heder ettikleri cümleyi, benim doğru çeviri önerimle kıyaslayınız; hangi kelimeleri yok ettiklerini rahatça göreceksiniz. Mütercimler, “ittelefaka” fiilinin apaçık faili olan “şey’un” kelimesini çevirmiyorlar ve fail olarak “fimâ’daki ism-i mev-sulü alıyorlar. Fakat ‘ittifak’ın anlamını bilmemeleri nedeniyle Fârâbî’nin sözlerini şok edici biçimde çarpıttıkları asıl pasaj bu değil; işte şu:

2. Fârâbî şöyle diyor:

وليس يمكن أن نصحح أي رأي اتفق بأي معقولات اتفقت، ولا أن نوجد تلك المعقولات بأي عدد اتفق، ولا بأي أحوال وتركيب وترتيب اتفق، بل نحتاج في كل رأي نلتمس تصحيحه إلى أمور ومعقولات محددة، وإلى أن يكون بعدد ما معلوم، وعلى أحوال وتركيب أو ترتيب معلوم.

M. Uyanık, A. Akyol Çevirisi:

“Üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüşü yine üzerinde ittifak edilmiş makullerle tashih etmek mümkün değildir. Bu makulleri üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edemeyiz. Üzerinde ittifak edilmiş tertip ve terkip içeren herhangi bir durumla da elde edemeyiz. Bilakis herhangi bir görüşü tashih etmek için belirli makullere, belli sayıda bilinene ve bilinen tertip ve terkiplerle ortaya çıkan durumlara ihtiyacımız vardır.” (s. 104)

Şimdi sakın bir şekilde mütercimlerin ne dediğine bakalım.

I. “Üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüşü yine üzerinde ittifak edilmiş makullerle tashih etmek mümkün değildir.”

Söylenen şey şu: Üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüş var. Bu görüşü, yine üzerinde ittifak edilmiş makullerle yani akledilirler/kavramlar ile tashih etmek yani doğruluğunu göstermek mümkün değildir.

Bakın ben size deminki görüşü misal vereyim. “Bir şey aynı anda hem kendisi hem kendinden başkası olamaz” diyorum; benim bu görüşüm, şüphesiz hakkında ittifak edilmiş bir görüş. Herhalde mantık ilminin temel kanunu olan bu görüşüme itiraz etmezsiniz. Şimdi üzerinde

ittifak edilmiş bir makul yani kavram seçiyorum: “Oklava”. Herhalde “Oklava” dediğimizde anlamayan yok; yani üzerinde ittifak var. Şimdi üzerinde ittifak olan görüşümü, üzerinde ittifak olan bu makul ile tashih ediyor, doğruluğunu gösteriyorum: “Bir oklava, aynı anda hem oklava hem de oklavadan başkası olamaz”. Müttefik miyiz?

Mütercimlerin, felsefi bir terim olan “ittifak” kavramını bilmemelerinin bedelini, son derece saçma sapan cümlelerin kendisine atfedildiği Fârâbî ödemek zorunda kalmamalıydı. Çok yazık! Devam edelim:

II. “Bu makulleri üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edemeyiz.”

Bu makulleri, yani üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüşü tashih edemeyen ama üzerinde ittifak edilmiş olan makulleri, üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edemeyiz. Haydi buyrun! Ne anladınız? Yahu iyi de üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edilemeyen fakat üzerinde ittifak edilmiş olan makul ne demektir?! Lütfen bir örnek verir misiniz? Biz insanlar, makulleri/kavramları, sadece sayılardan mı elde ediyoruz? Zaten sayılardan elde edilen makuller/kavramlar, sayılarla ilgili makullerden ibarettir. Fakat bunun cümleyle ne alakası bulunmaktadır!

III. “Üzerinde ittifak edilmiş tertip ve terkip içeren herhangi bir durumla da elde edemeyiz.”

Ne anladık? Üzerinde ittifak edilmiş olmakla beraber, üzerinde ittifak edilen bir görüşü tashih edemeyen makuller, üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edilemedikleri gibi, üzerinde ittifak edilmiş tertip ve terkip içeren herhangi bir durumla da elde edilememektedir!? Peki, neyle elde edilir? Üzerinde ittifak edilmemiş, her kafadan ayrı ses çıkan tertip ve terkiplerle mi?! Mütercimler açıkçası resmen ittifak düşmanındırlar ve bizim herhangi bir şekilde ittifak etmememiz için ellerinden geleni artlarına koymamaktadırlar!

IV. “Bilakis herhangi bir görüşü tashih etmek için belirli makullere, belli sayıda bilinene ve bilinen tertip ve terkiplerle ortaya çıkan durumlara ihtiyacımız vardır.”

Çok şükür! Artık bir şekilde, üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüşü nasıl tashih edeceğimizi öğrenebileceğiz. Mütercimlerin dediğine

göre ihtiyacımız olan ‘belirli makuller’, (artık her ne ise) ‘belli sayıda bilinen’ ve ‘bilinen tertip ve terkiplerle ortaya çıkan durumlar’dır.

Üzerinde ittifak edilen bir görüşü, ‘üzerinde ittifak edilen makullerle’ değil ‘belirli makuller’ ile tashih edebiliyoruz. Bu durumda ‘belirli makuller’, üzerinde ittifak olmayan makuller olmalı. İyi de üzerinde ittifak yoksa, nasıl belirli olacaklar? Bir şeyin üzerinde, bir şekilde ittifak olacak ki, ‘sana göre öyle, bana göre böyle’ olmaktan çıkacak ve ‘belirli’ hale gelecek! Aynı durum ‘belli sayıda bilinen’ için de geçerli; tashih edici ‘bilinenler’ üzerinde ittifak edilmiş olmayacak ama ‘belli sayıda’ olacak! Tabii unutmayalım; üzerinde ittifak olmayan yani her kafaya göre ayrı fakat aynı zamanda herkesçe ‘belirli’ olan tertip ve terkipler lazım! Tabii bu arada ancak üzerinde ittifak olan şeylerin ‘belirli’ olduğunu tekrar söyleyip oyun bozanlık yapmak istemiyorum.

İzahat

Elbette bu saçmalıklar metnin aslında söz konusu değil. Fârâbî, aslında şöyle demektedir:

“Rastgele herhangi bir görüşü rastgele herhangi bir akledilire tashih etmemiz mümkün değildir. [Bunu yaparken] rastgele herhangi bir sayıda akledilir icat etmemiz de rastgele herhangi bir durum, bileşim (terkîb) ve sıralama (tertîb) oluşturmamız da söz konusu değildir. Fakat doğrulamaya yöneldiğimiz her bir görüş hakkında, sınırlanmış/belirlenmiş şeylere ve akledilirlere, bunların da bilinen bir sayıda ve bilinen bir takım haller, terkip ve tertip üzere olmasına ihtiyaç duyarız”.

Şimdi Fârâbî’nin ne dediğini de iyice düşünelim. Bunun için de rast gele/tesadüf kavramını biliyor olmamız gerekli. Mesela küçük kağıtlara –her biri bir makule/akledilire/kavrama delalet eden “kalem”, “masa”, “insan”, “kırmızı”, “sert” ve “sıcak” lafızlarını yazalım. Unutmayın, bunların sayısı da tamamen tesadüfen seçilmiştir; buradaki gibi altı değil, elli ya da yüz de olabilir. Fakat biz, tesadüfen altı tane seçtik. Sonra da bunları bir torbanın içine atalım. İyice karıştırdıktan sonra elimizi atıp bir kağıt seçelim. Haydi rast gele; ne çıktı? Mesela “kalem”. Sonra

yine rastgele elimizi attık ve ikinci bir kağıdı seçtik. Ne çıktı? Mesela “kırmızı”. Elimi tesadüfen bir daha torbaya atabilirim ya da atmayabilirim. Fakat tesadüfen ikide kaldım. O halde şimdi, rastgele bir görüşümüz var artık: “kalem, kırmızıdır”! Fakat sakın unutmayın; burada yaptığım ‘yükleme’ yani tertip ve terkip de tamamen rastgeledir; dolayısıyla “kırmızı kalemdir” de diyebilirdim. Ama öyle rast geldi, “kalem kırmızıdır” dedim.

Peki, rast gele hangi görüşümüzün doğru olup olmadığını nasıl bilebiliriz? Yine elimizi torbaya atıyoruz ve rast gele bir kağıt seçiyoruz. Bu sefer “insan” çıkıyor. Güzel, ikinci bir defa daha atıyoruz elimizi ve bu defa rast gele “sıcak” çıkıyor. Şimdi dikkat ediniz! Elimde iki kağıt ve dolayısıyla iki makul/akledilir var “insan” ve “sıcak”. Elimi üçüncü ve dördüncü defa daha torbaya atabilirim de atmayabilirim de; yani ‘tashih’ için kullanacağım makulleri ‘rastgele bir sayıda’ seçebilirim. Diyelim ki rastgele ikide kaldım. Sonra bu “insan” ve “sıcak” kavramlarını da rastgele tertip ve terkip ettim: “insan sıcaktır”. Ama unutmayın bunun tersi de olabilirdi; öyle rast geldi sadece. Haydi şimdi, rastgele bir görüşü yani “kalem kırmızıdır” yargımı, yine rastgele seçtiğim, rastgele sayıdaki, rastgele tertip ve terkip edilmiş makullerle tashih etmeye kalkalım: “Kalem kırmızıdır” çünkü “insan sıcaktır”!

Fârâbî, bize, çok temel bir hakikati anlatmaya çalışmaktadır aslında. İnsan zihninin makullerin/akledilirlerin yani kavramların içinde bulunduğu bir hazne olduğunu, düşüncenin de bu haznedeki makulleri/kavramları birleştirip ayırtırmak, karşılaştırmak işlemi olduğunu, düşünme eyleminin doğasında bulunan birtakım kuralların bulunduğunu söylemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla tesadüfen, rastgele kavramların birleşimiyle oluşan herhangi bir görüşün yani yargının doğru olup olmadığına dair düşünme eyleminin de rast gele sayıda olan rastgele kavramlarla, rastgele bir takım haller, rastgele birleştirme ve sıralamalarla tashih edilemeyeceğini söylemektedir. Bunun anlamı, insan düşüncesinin ‘rastgele’ işleyemeyeceği, hem görüşlerimizi oluştururken hem de bir görüşün tashihini yaparken kendimizi tesadüflere bırakamayacağımızdır. İşte bu yüzden, “doğrulamaya yöneldiğimiz her bir görüş hakkında, sınırlanmış/belirlenmiş şeylere ve akledilirlere, bunların da

bilinen bir sayıda ve bilinen bir takım haller, terkip ve tertip üzere olmasına ihtiyaç duyarız”. Mantık ilmi de zaten bunları araştıran, kanunlarını ortaya koymaya çalışan ilimdir!

Peki, mütercimlerin çeviri diye ileri sürdükleri cümlelerden anlaşılan ile Fârâbî'nin söyledikleri arasında en ufak bir alaka var mı? Sadece “ittifak” kavramına verdikleri mananın yol açtığı hasar nedeniyle, ilm-i nahivdeki açıklarını ortaya döküp sözü uzatmak istemiyorum. Ve tabii ki, bu izahları, zaten kâinatın sırlarını çözmüş yurtlandırıcı mütercimler için de yapmıyorum. Olur da, zat-ı mütercimlerin tahrip ettiği *İhsâu'l-ulûm*'u okumuş iyi niyetli bir talebe, benim bu yazıma rastgelir ve okursa, meselenin aslını anlayabilsin diye konuşuyorum.

3- Fârâbî şöyle diyor:

ويحتاج عند إيجاد هذه وإظهارها بالإرادة والصنعة في الأجسام الطبيعية والمحسوسات التي قد تبين أنه يتأتى إيجادها فيها ومطابقتها عليها من قبل أن للمواد والأجسام المحسوسة أحوالاً تعوق أن توضع فيها كيف اتفق، وبأي وجه ما اتفق، بل يحتاج أن توطأ الأجسام الطبيعية لقبول ما يلتمس من إيجاد هذه فيها، وأن يتلطف في إزالة العوائق.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Duyularla algılanan ve tabii cisimlerde irade ve sanatla ortaya konulması ve açığa çıkartılmasında şu güce ihtiyaç duyulur: Bununla hissedilir cisimlerin ve maddelerin durumları yönünden nesnelere icad ve uyumluluğu açıklanır. Bu durumlar ittifak edildiği şekil üzere konumlanmasına engel olan ve bu ittifakın hangi yönden olduğuna dairdir. Bilakis tabii cisimlerin bu bağlamda icadının ortaya çıkışını kabul etmek ve engellerin giderilmesini hassas bir şekilde incelemek hususunda anlaşmaya ihtiyaç vardır.” (s. 140)

Lütfen bu çeviriyi dikkatle okuyun ve ne anladığınızı bir düşünün! Gerçi bu eleştiride mantık üzerine yoğunlaşacaktım ama ‘ittifak’ kavramının yanlış çevrilmesinin sadece mantıkta değil, tüm ilimler hakkında nelere mal olduğunu göstermek için, matematik ilminin alt dalı olan ‘hiyel’ içindeki bir cümlecığı zikretmekten kendimi alamadım. Bu

bölüm baştan sona berbat olduğu ve kesinlikle yeniden çevrilmesi gerektiği için, ben sadece 'ittifak' yani rastlantı/tesadüf kavramının geçtiği pasaja odaklanmaya çalışacağım.

Fârâbî, matematikteki –tamamen kavramsal ve maddeden soyut olan- sayı, yüzey, şekil, hacim gibi nicel kavramların, matematiğin alt türü olan 'hiyel' ilmi vasıtasıyla, maddi olan tabii cisimlere işlenmesi ve doğal nesnelerin yeni bir biçimde var edilmesinden, kısacası sınaat/teknik ile değiştirilmesinden bahsediyor. Zaten 'hiyel' ilmi de bundan ibaret. Mamafih zihinde tasavvur edilen, hesabı kitabı yapılan bu soyut nicelikselerin, dış dünyada var olanlara işlenmesi ve böylece binaların, gemilerin, makinaların, makaraların, aletlerin yapılabilmesi için özel bir takım şartlar gereklidir.

Mütercimler, Ali Bû Malham'ın yetersiz ve özensiz metninden başkasına bakmadıkları için, tercüme etmeye çalıştıkları metnin anlamını iyice mahvediyorlar. Şimdi ben, parantez içindeki cümlecik yerine, Osman Emin'in metninden küçük bir yan cümlecigi köşeli parantez içinde ilave ettiğim metni tekrar naklediyorum ve kendi çeviri teklifimi veriyorum:

ويحتاج عند إيجاد هذه وإظهارها بالإرادة والصنعة في الأجسام الطبيعية والمحسوسات [إلى قوة يدبر بها إيجادها بها] (التي قد تبين انه يتأتى إيجادها فيها) ومطابقتها عليها من قبل أن للمواد والأجسام المحسوسة أحوالا تعوق أن توضع فيها كيف اتفق، وبأي وجه ما اتفق، بل يحتاج أن توطأ الأجسام الطبيعية لقبول ما يلتمس من إيجاد هذه فيها، وأن يتلطف في إزالة العوائق.

“*Bunların (sayı, yüzey, hacim vs.), irade ve teknik/üretim aracılığıyla tabii cisimlerde ve duyulurlarda var edilmesi (icâd) ve ortaya çıkarılması (izhâr) ve (cisimlerin) bunlara (sayı, yüzey, hacim vs.) mutabakatında, [kendisiyle bunların (sayı, yüzey, hacim vs.), onlarda (tabii cisimlerde) var edilmesini tedbir eden bir güce] ihtiyaç duyulur. Şu bakımdan ki, maddelerin ve duyulur cisimlerin, bunların (sayı, yüzey, hacim vs. nin) kendilerinde nasıl rast gelirse ve tesadüfi bir cihetle vaz edil(ip işlen)mesini engelleyen bir takım halleri vardır. Dahası tabii cisimleri, kendilerinde var edilmesi (icâd) istenen (sayı, yüzey, hacim vs.) şeyleri kabule hazırlamaya ve söz konusu engelleri gidermek için dikkatle incelemeye ihtiyaç duyulur.*”

Siz, bir ‘piramit’ şeklini zihninizde istediğiniz ölçü ve hacimde tasavvur edebilir, hesaplamalar yapabilirsiniz. Fakat o piramidi inşa etmeye kalkarsanız, malzeme olarak kullanacağınız –mesela taş ve ağaç gibi- tabii cisimlerin sertlik, yumuşaklık, ağırlık, kayganlık, genleşme vs. bazı maddi özelliklerini hesaba katmak ve ayrıca onları yontup işleyerek uygun parçalar haline getirmek zorundasınızdır. Dolayısıyla yapım işi, öncelikle irade ve emeğin, tekniğin harcadığı bir süreç işidir. Bunun için de, bir masa ya da sandalye yaparken dahi rastgele hareket edemezsiniz. Zihninizdeki hesabın, işleyeceğiniz maddi nesnelere uymasını sağlamanız gerekir. Mütercimlerin söylediği nerededir, Fârâbi’nin söylediği nerededir!

Oldukça uzun olan pasajın anlamını daha iyi vermek için cümleyi (مطابقتها عليها) ifadesi sonunda böldüm ve iki kelimeyi (‘ınd’ ve ‘min kîbel’) kırarak çevirdim; dolayısıyla manayı verdiği sürece başka çeviri tercihlerine de itiraz etmem.

Burada, zat-ı mütercimlerin oldukça yadırgatıcı ve ilim adamına kesinlikle yakışmayan bir başka açıkları da gözden kaçmıyor. İlk cümlede ‘... şu güce ihtiyaç duyulur’ falan diye bir şey yok; zira kendilerinin –aslında Ali bû Malham’ın- Arapça metnindeki cümlede ‘güç/kuvvet’ diye bir kelime yok! Mütercimler, kendilerinden önceki çevirilere, burada biraz fazla bakmışlar ve oradaki çeviriyi –kendilerinin Arapça metninde olmayan katıştırmaları göze alarak- aynen almışlardır.¹⁰ Fakat A. Ateş’in ve A. Arslan’ın çevirisi, başta dediğimiz gibi Osman Emin’in tahkikli neşrini esas almaktadır ve Osman Emin’in metninde köşeli parantez içinde [*kendisiyle bunların (sayı, yüzey, hacim vs.), onlarda (tabii cisimlerde) icadını tedbir eden bir güce*] ibaresi bulunmaktadır (Farabi, 1949, s.89). Dolayısıyla A. Ateş’in ve A. Arslan’ın çevirileri, dayandıkları metin

10 A. Ateş’in çevirisi “Bunların tabii cisimler ile duyulur cisimlerde (mahsusât) var edilmesi ve irade ile meydana çıkarılması istendiği zaman, daha önceden onlarda bunun meydana getirilmesini ve birbirleri ile uygunluklarını tertip ve nizama sokacak bir kuvvete muhtaç olunur”; A.g.e., s. 107. A. Arslan’ın çevirisi ise şöyle: “Varlığa getirilmeleri, irade ve sanat yoluyla tabii cisimlerde veya duyusal varlıklarda ortaya çıkarılmalarında ise, bu işi gerçekleştirecek ve onların birbiriyle uyumunu sağlayacak bir kuvvete ihtiyaç duyulur”; Fârâbi, İlimlerin Sayımı, (çev. Ahmet Arslan), İş Bankası Yay., İst. 2020, s. 37.

bakımından doğrudur. Lakin mütercimler, kitabın sonuna resimlerini bastıkları Fazıl Ahmet Paşa 1604 nolu yazmadan ve Osman Emin'in neşrinden yararlandıklarını söyleyip önümüze koydukları Arapça metni çevirmemekte, diğer Türkçe çevirilerden aldıkları ilaveyle konuşmaktadır. Bu hokus pokus, ilim adamına kesinlikle yakışmamaktadır.

Ne var ki, bize verdikleri Arapça metinde bulunmayan, aşırma 'şu güce ihtiyaç duyulur' ibaresinin izahının '*Bununla hissedilir cisimlerin ve maddelerin durumları yönünden nesnelere icadı ve uyumluluğu açıklanır*' biçiminde gelmesi, saçmalığın daniskasıdır. Zira mütercimler, cümleyi olmayacak bir yerden, tam ortadan bölmekte ve cümlede bulunmayan 'nesnelere' ve 'durumlar' katıştırmalarıyla anlamı imha etmektedirler. 'Nesnelere icadı ve uyumluluğu'nun, -zaten nesne anlamına gelen- 'hissedilir cisimlerin ve maddelerin durumları yönünden' açıklanması ne demektir?! Nesnelere icad edilmesi istenen ve nesnelere uyumu aranan şeyler, salt akledilir ve soyut matematiksel kavramlardır. Fârâbî baştan beri bunu açıklıyor; fakat zamirlerin nereye raci olduğunu idrak edemeyen mütercimler ibareyi anlayamıyor.

Devamında gelen "*Bu durumlar ittifak edildiği şekil üzere konumlanmasına engel olan ve bu ittifakın hangi yönden olduğuna dairdir*" cümlesi ise gerçekten mütercimlerin anlayış düzeylerini ele veriyor. Allah aşkına bir düşünün; bir takım durumlar var; bu durumlar, 'ittifak edildiği şekil üzere konumlanmasına engel olan' durumlar ve ayrıca 'bu ittifakın hangi yönden olduğuna dairdir'ler. Yahu, ittifak edildiği şekil üzere olmasına engel olan bir şey, aynı zamanda bu -engel olduğu- ittifakın hangi yönden olduğuna dair bir şey nasıl olabilir?!

Bu çeviri, 'tesadüf/rastlantı' anlamına gelen 'ittifak'ın olduğu gibi bırakılması nedeniyle, tam anlamıyla manayı yok eden bir faciadır. İbareyi anlamayan mütercimlerin 'bu bağlamda', 'kabul etmek' ve hele 'anlaşmaya ihtiyaç vardır' demeleri de büyük facialardır. Cümlede 'bu bağlamda' diye bir şey yok; 'bunların (sayı, yüzey, hacim vs.) kendilerinde (tabii cisimlerde) icadı' var.

Zat-ı mütercimler, "istemek, dilemek" anlamına gelen "iltimâs"ın muzarisi -meçhul okuduğum- "yultemesu" fiilini, tamamen kafadan

atarak “ortaya çıkış” diye çevirmektedirler. Sanki faili insan imiş gibi çevrilen ‘kabul etmek’ ise maddi cisimlerin, soyut matematiksel kavramları ‘kabul etmesi’ anlamındadır. İzafeti görseler, anlayacaklar. Mütercimler, ‘tabii cisimlerin ‘bu bağlamda’ (!) ortaya çıkışını kabul etmek’, zannediyorlar. ‘Anlaşmaya ihtiyaç vardır’ diye bir şey de yok! “Yuhtâcu” fiili cümlelerin başında, geride söylenenlerin tümü dahi ihtiyaç duyulanlardır. Epey bir uğraşı sonunda anlıyoruz ki, “en tuvattî’e” yani hazırlamak, uygun hale getirmek fiilini, “anlaşma” diye çevirmektedirler. Oysa “en tuvattî’e”nin meful-i evveli yani hazırlanmasına ihtiyaç duyulan “el-ecsâme’t-tabî’iyye” ve meful leh ise “kabûl”e muzâf ileyh olan “mâ” mevşûlesiyle başlayan fiil cümleciginden açıkça anladığımız üzere, tabii nesnelere var edilmesi istenen şeyler yani saf matematiksel kavramlar.

Mamafih beni asıl düşündüren husus, A. Ateş ve A. Arslan’ın aynı cümleye ilişkin çevirilerinde ‘ittifak’ kelimesinin tesadûf/rastlantı anlamıyla tercüme edilmiş olmasıdır. Biraz önce izah ettiğim kanıt sayesinde, diğer Türkçe çevirilere baktıklarımızı hatta aşırıklarını anladığımız bir yerde, mütercimlerin, ‘ittifak’ kelimesinin tesadûf anlamına geldiğini hala idrak edememiş olması, gerçekten şaşkınlık verici bir husustur.

Mütercimlerin ‘kurucu’ çevirisi o raddede berbat ki, sözü uzatmamak için, nahiv ve felsefi kavramlara dair devirdikleri diğer çamların ayrıntısına girmiyorum. Fârâbi’nin ibaresinin nasıl katledildiği anlamak için, “ittifak edildiği şekil” ve “bu ittifakın hangi yönden olduğuna dair” ifadeleri üzerinde sadece bir düşünün, yeter!

4- Fârâbi şöyle diyor:

ويصل إلى غرضه من الخيرات متى اتفقت له قوة قريحة جبلية جيدة لاستنباط ما يحتاج إليه في الافعال التي ينال بها الخير الذي هو مقصوده، من لذة أو كرامة أو غير ذلك، وانصاف إلى ذلك جودة الائتساء بمن تقدم في الملوك الذين كان مقصدهم مقصده.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“O, doğuştan sahip olduğu güzel kabiliyet ve cibiliyet gücüyle birleştiğinde lezzet, şeref ve bunun dışındaki şeylerden hedeflediği iyiliğe ulaşmak için yapması gereken eylemlere dair ihtiyaç duyduklarını çıkarır.” (s. 168)

Son olarak dayanamayıp, bir de ilm-i medenîden misal veriyorum. Böylece sorunun sadece teknik bilimlerde değil, mütercimlerin elini attığı her yerde nasıl zuhur ettiğini göstermek istiyorum.

Fârâbî, -aman dikkat edin- tüm câhili medine türlerine şamil olmak üzere genel anlamda riyaset ve reislerden bahsediyor ve şöyle diyor:

“O (reis), -duyusal haz (lezzet) ya da saygınlık (kerâme) veya bunlardan başka- maksudu olan iyiliği kendileriyle elde edebileceği işler hakkında ihtiyaç duyulan şeylere dair akıl yürütebilmek (istinbat) için, kendisinde (tesadüfen) doğuştan elverişli bir kavrayış (karîha) kuvveti rast gelirse, iyilik olarak amaçladığına ulaşabilir”.

Görüldüğü gibi, “O, doğuştan sahip olduğu güzel kabiliyet ve cibiliyet gücüyle birleştiğinde” diye bir şey kesinlikle yok! Öncelikle mütercimlerin “birleşme” diye çevirdikleri “ittifak”, artık iyice malum oldu ki, rastlantı anlamına geliyor. “Cibiliyet” ise zaten ‘doğuştan gelen’ demektir; ayrıca ‘cibiliyet’ diye bir şey yok! Türkçede de bundan kinaye ile doğuştan gelen değişmez ya da değişmesi çok zor olan huy manasına kullanıyoruz. Fakat burada “cibiliyet”, “karîha”nın sıfatıdır; görmüyor musunuz?! Nitekim Âsım Efendi bakın ne diyor: “[*karîhat*] İnsânın mecbûl olduğu tabiâte itlâk olunur”. Buradaki ‘mejbûl’, işte bu ibaredeki cibiliyettir!

Mütercimler çok zaman yaptıkları gibi, lugate bakma alışkanlıkları olmadığından, kelimenin Türkçedeki kullanımını esas alıyorlar ve her zamanki gibi yanılıyorlar. Cümlede “istinbat” geçtiği için, yaradılış ve aynı zamanda düşünme ve konuşma kabiliyeti gibi manalara gelen ‘karîha’yı ‘kavrayış’ diye çevirdim. Zira burada Fârâbî’nin cesaret ya da cimrilik gibi başka huyları değil, neyi nasıl elde edebileceğine dair düşünebilmeyi kastettiği açık.

İbaredeki “ceyyid” kelimesinin ‘güzel’ diye çevrilmesi de bir hata. Burada ‘reis’in ulaşmayı arzuladığı şeyler, bedensel hazlar (lezzet), itibar görme (kerâme) ve sair, tamamen cahili toplumlara özgü işler. Bunların neresi ‘güzel’ ki, ‘ceyyid’i güzel diye çevirelim? Dolayısıyla ‘kurucu’ çeviri, erdemli toplum yöneticisinden bahsedermiş gibi bir muhtevaya bürünmektedir. Oysa Fârâbî, bizatihi ‘iyi’ olandan değil, tüm cahililer

gibi, metafizik hakikat bağlamında öyle olmadığı halde, cahilî kişinin kendince ‘iyi’ olduğunu düşündüğü şeyden bahsediyor. Dolayısıyla burada, kendisinin ‘iyi’ gördüğü amacı açısından ‘elverişli’, ‘uygun’ şeklinde çevrilmesi gereklidir. Zaten –tüm kitap gibi- baştan sona yeniden çevrilmesi gereken ilm-i medenî bahsini bırakıp başka bir kavram faciasına geçelim.

B. ‘Müfret’ ve ‘Kelime’

1- Fârâbî şöyle diyor:

إن الألفاظ الدالة في لسان كل أمة ضربان: مفردة ومركبة. فأما المفردة كالبياض والسواد والإنسان والحيوان. المركبة: كقولنا الإنسان حيوان، وعمرو أبيض. فالمفرد: منها ما هي ألقاب أعيان، مثل زيد، وعمرو، ومنها ما يدل على أجناس الأشياء وأنواعها، مثل الإنسان، والفرس، والحيوان، والبياض، والسواد. والمفردة الدالة على الأجناس: منها أسماء، ومنها كلم، ومنها أدوات. يلحق الأسماء والكلم، التذكير والتأنيث والتوحيد والثنية والجمع، ويلحق الكلم خاصة الأزمان، وهي الماضي والحاضر والمستقبل.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Her topluluğun dilinde bir şeye delalet eden kelimeler, müfret/tekil ve mürekkep/bileşik olmak üzere iki kısımdır. Tekil olana gelince; beyazlık, siyahlık, insan ve hayvan gibi kelimelerdir. Bileşik olan ise; ‘insan hayvandır’; ‘Amr, beyazdır’ dememiz gibidir. Tekil; Zeyd ve Amr gibi özel isimler bundandır. Yine insan, at, hayvan, beyazlık ve siyahlık gibi eşyanın cinslerine ve türlerine delalet edenler de bundandır. Tekil; cinslere ve türlere delalet eder. İsimler, kelimeler ve edatlar bunlardandır. İsimler ve kelimeler/füller; erkeklik ve dişilik; teklik, ikilik ve çoğulluk tekil olana dahildir. Kelimeler özellikle zamanları içine alır. Bunlar geçmiş, ân/şimdi ve gelecektir.” (s. 84)

Eserin, lisan ilimlerinden bahsedilen baş taraflarındayız. Şimdi, Fârâbî’nin asıl ibaresini görelim:

“Her bir milletin lisanında, (bir manaya) delalet edici lafızlar iki bölümdür: Müfred ve mürekkep. ‘Müfred’e gelince, ‘beyazlık’, ‘siyahlık’, ‘insan’ ve ‘canlı’ (hayvan) gibi (lafızlar)dır. Mürekkep (ise) ‘insan canlıdır

(*hayevan*) ve '*Amr beyazdır*' sözümlerimiz gibidir. İmdi, '*müfred*'in bir kısmı –*Zeyd ve Amr gibi- dış dünyada bizzat var olan şeylere (a'yân) takılmış isimlerdir (elkâb)*. (*Müfredin*) bir kısmı ise –*insan, at, canlı, beyazlık, siyahlık gibi- şeylerin (eşyâ) cinslerine ve türlerine delalet eden (lafızlar) dır. Cinslere ve türlere delalet eden 'müfred'in bir kısmı 'isimler', bir kısmı fiiller (kelim) ve bir kısmı da edatlardır. İsimlere ve fiillere (kelim), 'erkeklik' (tezkir) ve 'dişilik' (te'nis), tekillik (tevhid) ve ikillik (tesniye) ve çoğulluk (cem') ilişir. Fiillere özel (hassa) olarak (sadece) –geçmiş, şimdi ve gelecek olan- zamanlar ilişir*".

Mütercimlerin, Ali bû Malham'dan olduğu gibi aldıkları Arapça metinlerinde "lisân" kelimesi yanlış biçimde "bân" olarak yazılmıştır; ben düzelterek aktardım. Şimdi daha işin başında bulunan ve temellere dair olan bu pasajın çevirisine dikkatle bakalım:

I. "*Her topluluğun dilinde bir şeye delalet eden kelimeler, müfret/tekil ve mürekkep/bileşik olmak üzere iki kısımdır*". Mütercimler burada 'kelime'yi, doğrudan doğruya 'lafız' karşılığı olarak çevirmekteler; zira metinde sadece "elfâz" geçmektedir. Dikkat edin lütfen; burada 'kelimeler' (orijinal metinde 'elfâz'), müfret/tekil ve mürekkep/bileşik olmak üzere ikiye ayrılmış oldu. Devam ediyoruz.

II. "*Tekil olana gelince; beyazlık, siyahlık, insan ve hayvan gibi kelimelerdir*". Mütercimler yine 'kelime'yi 'lafız' karşılığı olarak çevirmekteler; fakat ibarede "elfâz" yok; cümleyi toplamak için kendileri "kelimeler" ilavesinde bulunuyorlar. Zat-ı mütercimlere göre 'kelimeler' a. Tekil b. Bileşik olarak ikiye ayrıldığı için, 'tekil' olan her şey elbette 'kelime'dir. Şimdi lütfen dikkat ediniz.

III. "*Tekil; cinslere ve türlere delalet eder. İsimler, kelimeler ve edatlar bunlardandır*". Haydi bakalım! Kelimeler 'tekil' ve 'bileşik' olarak ikiye ayrılmış ise, 'kelime'nin alt türü olan 'tekil'in, a. İsimler b. Kelimeler c. Edatlar olarak üç alt türe ayrılması ne anlama gelmektedir? Buradaki metinde "el-kelimu" yani 'kelimeler' geçmektedir. Fakat 'tekil' olan her şey –yani isimler, kelimeler, edatlar- neticede bir 'kelime' ise, tekilin altında olan bu 'kelimeler' neyin nesidir? Fakat bekleyin, asıl saçmalık şimdi geliyor.

IV. “İsimler ve kelimeler/fiiller; erkeklik ve dişilik; tekillik, ikillik ve çoğulluk tekil olana dahildir. Kelimeler özellikle zamanları içine alır. Bunlar geçmiş, ân/şimdi ve gelecektir”. Mütercimler, içinde yaşadıkları gaflet âleminde nihayet biraz ayılıyorlar ve buraya kadar doğrudan doğruya ‘lafız’ karşılığı kullandıkları ‘kelime’yi, burada ‘kelimeler/fiiller’ diye çeviriyorlar. Tebrikler! Fakat buraya kadar sürdürdükleri ibarenin uğradığı katliamı unutuyorlar; “aman! burada ‘kelime’ fiil anlamına geliyor; biz yukarıda ‘lafız’ karşılığı çevirdik; hatta demek ki, ‘tekillerin’ (!) alt sınıfı olan ‘kelimeler’ dahi aslında fiiller manasındaymış!” diye düşünüyorlar mı? Elbette hayır.

V. *Şimdi çeviri cümlelerine bir daha bakalım*: “İsimler ve kelimeler/fiiller; erkeklik ve dişilik; tekillik ve çoğulluk tekil olana dahildir. Kelimeler özellikle zamanları içine alır. Bunlar geçmiş, ân/şimdi ve gelecektir”.

Bakınız son cümlede yine sadece ‘kelimeler’ geçiyor; mütercimler, bir sonraki cümlede, bir önceki cümlede söylediklerini unuttular! Birkaç cümle önce isim ve edatları da ‘kelimeler’ olarak çevirdiklerini zaten hiç hatırlamıyorlar!

Şimdi ilk cümleye bakalım: “İsimler ve kelimeler/fiiller; erkeklik ve dişilik; tekillik, ikillik ve çoğulluk tekil olana dahildir”. Açıkçası çıldırmamak işten değil! Mütercimlerin dediğine göre –dikkat ediniz; her biri noktalı virgülle ayrılmış olmak üzere- ‘isimler ve kelimeler/fiiller’; ‘erkeklik ve dişilik’; ‘tekillik, ikillik ve çoğulluk’, ‘tekil’ olana dâhildir!

Son kısma bakarsanız, korkunç mantıksızlıklardan en önemlisini rahatça göreceksiniz: ‘Tekillik, ikillik ve çoğulluk’...‘tekil’ olana dahildir’! O halde soruyorum: Tekilliğin –üstelik ikillik ve çoğulluk ile beraber- yine ‘tekil’e dahil olması ne demektir?! Biri tekillik, diğeri tekil. Tekillik ile tekil arasındaki ilişkinin koptuğu, ikillik ve çoğulluğun da tekile dahil olduğu şey ne ola?! Ayrıca bizim bildiğimiz ‘beyaz’, bir üst tümeli/türü olan ‘beyazlık’a dahildir! O halde tür olan ‘tekillik’ nasıl bireyi olan ‘tekil’e dahil olur?

Arapça ibarede “tekillik” diye çevirdikleri ifade “tevhid” yani bildiğiniz –ben, sen, o babında- ‘vahde’. Ayrıca cümlede “tekil olana” diye bir şey yok; mütercimler kendilerinden ilave ediyorlar. Burada son derece yanlış olarak ‘dâhildir’ (yani içindedir/içine girer) diye çevirdikleri

“yelhaku” fiilini, bir cümle sonra ‘kelimeler’ hakkında -tam tersi manada- “içine alır” diye çevirmelerinin abesliğini de fark etmiyorlar! Böylece ‘isimler ve kelimeler/fiiller’i, metinde bulunmayan ‘tekil olana’ dahil kılan yani içine sokan aynı “yelhaku” fiili, diğer cümlede kelimelerin/fiillerin ‘zamanları’ içine almasını sağlamış olmaktadır. Maşallah mütercimlere!

Şimdi şu korkunç saçmalığı başka bir açıdan lütfen tekrar düşünün: “İsimler ve kelimeler/fiiller; erkeklik ve dişilik; tekillik, ikillik ve çoğulluk tekil olana dahildir”. Soruyorum: ‘isimler ve kelimeler/fiiller’, ‘erkeklik ve dişillik’, ‘tekillik, ikillik ve çoğulluk’ –mütercimlerin deyişiyle- ‘tekil’e dahildir! Öyle mi? Bizim bildiğimiz, ancak ‘isimler’in ve ‘fiiller’in, müzekkeri, müennesi ve dahi ‘vahde’si (tekil), tesniyesi, cem’i olur; Tekilin değil! Çünkü ‘tekil’ –müennes ya da müzekker olsun fark etmez- zaten tekildir! Üstelik ‘tekil’in tesniyesi ve cem’i nasıl olur?! Burada sadece mütercimleri değil, metni baştan sona okuyup müzakereler yaptıkları Arapça uzmanı editörlerini de kınıyorum!

Ayrıca ‘müfred’ kavramının mantıktaki manası ile ilm-i sarftaki anlamını karıştırıyorlar. Mantık ilminde ‘müfred’, bir manaya delalet etmekle birlikte anlam bütünlüğüne sahip, kendi içinde delalet parçalarına ayrılmayan ‘lafız’dır. Bu mesele mantık ilminin başında öğretilen bir husustur ve Fârâbî de bunları açık seçik anlatmaktadır.

Fakat ‘müfred’i tüm kitap boyunca son derece yanlış olarak ‘tekil’ diye çevirmekte inat eden mütercimler, hem isim hem de fiillerde mevcut gerçek ‘tekil’ (Fârâbî’nin metnindeki ifade ile “tevhid”) yani ‘ben’, ‘sen’, ‘o’ sıgası ile karşılaşınca, farkında olmadan iyice saçmalyorlar. Böylece tekillik, ikillik ve çoğullukla beraber ‘tekil’e dahil oluyor. Kırk bir kere maşallah!

Çeviri hem gramer hem de kavramsal açıdan korkunç. “Yelhaku” (ilişir/eklenir) fiilinin mefulü, mukaddem olan “el-esmâ’e ve’l-kelim”-dir; fail ise muahhar “tezkîr ve te’nîs; tevhîd (tekil), tesniye ve cem”-dir! Arapça fiil çekimlerini bilenler, nelerin neye iliştiğini hatırlayacaktır. Fakat bunlar bir yana, ‘yelhaku’ fiili müfred müzekker gaib; oysa “el-esmâ’e ve’l-kelim” çoğul ve ‘küllü cem’in müennesün! Dolayısıyla –‘yulhaku’ dahi okunabilecek- fiilin müzekker olması, faili mefulü

ayırmanın için zaten yeterli. Esasen bir sayfa sonra Fârâbî'nin "... inde levâhıkı'l-elfâz min tesniyetin ve cem'in ve tezkîrin ve te'nîsin ve ştikâkın ve gayri zâlik" (lafızların eklentilerinden (levâhık) ikillik ve çoğulluk, erkeklik ve dişilik, iştikak ve bunlardan başkaları) (s. 87) ifadesini yirmi yıl içinde herhalde görmek ve dahi tezkir, te'nîs vs.'nin 'levâhık' (ilişenler) olduğunu ve ilişkileri 'elfâz'ın (lafızların) da isimler ve fiiller olduğunu anlamak gerekirdi!

Tabii aynı durum, "Kelimeler özellikle zamanları içine alır" cümlesi için de geçerli, fiiller özellikle zamanları içine falan almıyor; 'yelhaku' ilişir/eklenir demektir. Bir önceki cümlede 'dahildir' yani 'içine girer' diye çevrilen aynı fiili, bir cümle sonra 'içine alır diye çevirmenin manası nedir? Dolayısıyla zamanlar, gayet doğal olarak, fiillere ilişiyor, ekleniyor!

Elbette 'özellikle' çevirisi, mütercimlerin ilm-i mantıktan nasibini bir kez daha gösteriyor. Zira buradaki 'hâssaten', hâldir yani Fârâbî, "zamanlar, hâssa olarak fiillere ilişir/eklenir" diyor. Tabii mütercimler, 'hâssa'nın sadece bir türe özgü araz olduğunu, dolayısıyla zamanların eklenmesinin fiillere özgü olduğunu tam olarak anlayamıyorlar ve anlatamıyorlar.

Tüm kitap boyunca mahvolmuş bulunan 'kelime'ye de tekrar dik-katinizi çekiyorum. Çok kere 'lafız' karşılığında çevrilen 'kelime' sadece fiile has bazı sıfatların söz konusu olduğu bazı yerlerde, o da 'kelime/fiil' gibi ucube bir halde çevrilmiş. Oysa tekraren belirtelim, bir istisnası hariç, her yerde 'fiil' olarak çevrilmeliydi. Koskoca *İhsâu'l-ulûm*'ün lisaniyat ve ilm-i mantık bölümleri, öbür faciaları bırakınız, sadece bu karışıklık yüzünden berbat olmuş bulunmaktadır. Bir öğrenci bu karmakarışık ve saçmasapan çelişkiler yumağı içinde neyi nasıl anlansın?!

Şimdi 'kelime' hakkındaki istisnai yere de bakıp bahsi itmam edelim:

2. Fârâbî şöyle diyor:

وكذلك في لسان كل أمة أحوال تخصه. وما وقع في علم النحو من أشياء مشتركة لألفاظ الأمم كلهم، وإنما أخذها أهل النحو من حيث هو موجود في ذلك اللسان الذي عمل النحو له: كقول النحويين من العرب: إن الكلم العربية اسم وفعل وحرف وكقول

نحويي اليونانيين: أجزاء القول في اليونانية اسم، وكلمة، وأداة. وهذه ليست إنما توجد في العربية فقط، بل في جميع الألسنة، وقد أخذها نحويو العرب على أنها في العربية، ونحويو اليونانية على أنها في اليونانية.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Aynı şekilde her milletin dilinin kendine has özellikleri vardır. Nahiv ilmine gelince, bütün milletlerin lafızlarında ortak olan şeyler vardır; nahiv âlimleri bu dilde bulunan hususları –ki bunlar nahiv ilminde kullanılan şeylerdir- ele alır. Yani Arap nahivcilerinin Arapça kelimelerin isim, fiil ve harf olduğunu söylemeleri gibidir. Aynı şekilde Yunan nahivcilerinin de sözün/kavl unsurlarının Yunancada isim, kelime ve edat olduğunu söylemeleri gibidir. Bu hususlar sadece Arapçaya yahut sadece Yunancaya özgü değildir, bilakis bütün dillerde böyledir. Arap nahivcilerinin bunları alması Arapça’da işlevsel olduğundan, Yunan nahivcilerinin bunları alması da Yunancada işlevsel olduğundadır.” (s. 106)

Fârâbî'nin nahiv ile mantık arasında mukayese yaptığı, oldukça önemli bahsin içindeyiz. Fârâbî burada özellikle ‘kelime’ kavramını anlamak açısından da son derece önemli bir mütalaa geliştirmekte ve aslında şöyle demektedir:

“Her milletin lisanındaki kendine has haller de böyledir. (Dolayısıyla) nahiv ilminde, tüm milletlerin lafızları hakkında ortak şeylere dair ortaya çıkan, nahiv ehli ancak –nahvin işlediği bu lisanda mevcut olması bakımından- alır. Tıpkı Arap nahivcilerinin ‘Arapça kelimeler isim, fiil ve harftir’ ve Yunan nahivcilerin ‘Yunancada sözün (kavl) kısımları isim, fiil (kelime) ve edattir’ demeleri gibi. Nitekim bu [taksim (kısmet)] sadece Arapçada ya da sadece Yunancada bulunmaz; muhakkak ki, tüm lisanelerdedir. Buna karşın Arap nahivcileri Arapçada olmaları ve Yunan nahivcileri ise Yunancada olmaları bakımından bu (taksimi) alırlar.”

Köşeli parantez içinde naklettiğim ‘taksim’ (kısmet) kelimesini, anlamı daha net vermek için Osman Emin’in tahkikinden ben ilave ettim. Cümlede müennes olan ‘hâzihî’ ve ‘leyset’ zaten burada müennes bir kelime olduğunu işaret ediyor. Fakat Ali bû Malham’dan başkasına hiç bakmayan mütercimler, durumun farkında değil.

İki çeviriyi dikkatle okursanız, son derece önemli nuansların yok edildiğini rahatça görebilirsiniz. “*Nahiv ilmîne gelince, bütün milletlerin lafızlarında ortak olan şeyler vardır; nahiv âlimleri bu dilde bulunan hususları –ki bunlar nahiv ilminde kullanılan şeylerdir- ele alır*” çevirisi son derece yanlış. Cümlede “gelince” diye bir şey yok! Mütercimler, ism-i mevsul “mâ”yı, “emmâ” görüyorlar; “emmâ”nın cevabiye “fâ”sı gelen cevabının olması gerektiğini umursamıyorlar. Meful fih olan “zâlike’l-lisân”a sıra “amile’n-nahvu lehû” cümlecliğini anlamıyorlar! “Bunlar nahiv ilminde kullanılan şeylerdir” çevirisi, mütercimlerin çarpıtıcı yorum gücünü yansıtıyor. Böyle bir şey yok; ‘nahvin, kendisini işlediği/amel ettiği’ yani kendisini incelediği ‘bu/belirli bir lisan’ söz konusu.

Mütercimler, konuya hâkim olmadıklarından, tüm milletlerin lafızları hakkında mevcut bir takım ortak hallerin, mantık gibi aynı zamanda nahiv ilminin ilgilendiği şeyler olduğunu anlamıyorlar. Nahiv âlimlerinin, zaten ‘nahiv ilminde kullanılan şeyler’ olan ‘bu dilde bulunan hususları’ ele aldığını söylüyorlar! Oysa Fârâbî, kendi devrinde “nahiv bizim mantığımız, ilm-i mantık dediğiniz ise Yunan nahvi!” diyen muarızlara karşı, tüm dillerdeki lafızlar hakkında ortak olan şeyleri de ele alan mantık ile nahvin arasındaki metodik farkı vurgulamak için adeta çırpınıyor!

Mütercimler, zaten baştan beri yanlış çevirdikleri ‘kelime’yi ve daha neleri anlamamızı sağlayacak örneği de berhava ediyorlar. Arap nahivciler, Arapçada ‘kelimeler’in isim, fiil ve harf olduğunu söylüyorlar. Buradaki “kelime”, nahiv klasiklerinin en önemlilerinden *el-Kâfiye*’nin ilk cümlesindeki ‘kelime’: “*el-kelimetu lafzun vudîa li-ma’nen müfredin*” yani “kelime, tek bir (müfred) anlam için vaz edilmiş lafızdır”. Buradaki ‘lafız’ ise ağızdan çıkan sesler anlamındadır. Fârâbî, bu terimlerin Arap nahvine ve nahivcilerine has olduğunu söylüyor.

Buna mukabil Yunan nahivcileri ise ‘kavl’in yani sözün, ‘logos’un kısımlarının ‘isim’, ‘kelime’ ve ‘edat’ olduğunu söylemekte. Burada ‘kelime’ fiile ve ‘edat’ ise ‘harf’e denk gelmektedir. Görüldüğü gibi, arada terminoloji farkı var. Fakat Fârâbî, farklı terimlerin ardında, her ne kadar mütercimler anlamamış ise de, insan düşüncesini yansıtan temellerin

bulduğunu zaten anlatmıştı. Dolayısıyla bu üçlü taksim, farklı terimlerle olsa da tüm dillerde mevcuttur.

Şimdi bir düşünün, Fârâbî, özellikle lisan ilimlerine dair konuşurken hangi terminolojiyi kullanmaktadır? 'Kelime' mi yoksa 'fiil' mi, 'edat' mı yoksa 'harf' mi? Mütercimler, Fârâbî'nin, -özellikle lisan ilimleri başta olmak üzere- tüm kitap boyunca, son derece bilinçli bir biçimde Aristoteles mantığının terimleri ile konuştuğunun ve dolayısıyla Arap diline -içten içe- 'mantık' ile müdahale ettiğinin kesinlikle farkında değiller!

Ayrıca "Arapçada işlevsel olduğundan" ya da "Yunancada işlevsel olduğundan" falan diye bir şey yok! Mütercimler, birkaç cümle önce son derece yanlış çevirdikleri "amile"ye fazla takılmışlar galiba. Zira ibarede "işlevsel olduğundan" karşılığı olan bir kelime mevcut değil!

Netice olarak şu soruyu sormak gerek: Acaba mütercimler, 'kelime' hakkındaki bu derin çelişkilere niye duçar olmaktadır? Bunun sebebi çok basit. Zira Ahmet Ateş'i aynen izlemektedirler. Ahmet Ateş de, tıpkı mütercimler gibi, 'kelime'yi lafız karşılığında kullanmakta ve ancak 'fiil'e has özellikler söz konusu olduğunda parantez içinde (fiil) açıklamasını vermektedir. Aralarındaki yegane fark, yurtlandırıcı mütercimlerin "/" işareti kullanmasıdır. Fakat Ahmet Ateş, hiç olmazsa 'müfred' karşılığı olarak 'tek' kelimesini kullanmış ve böylece mütercimlerin müfredi 'tekil' yapmalarından kaynaklanan saçmalıklara düşmemiştir!

Son bir bilgi: Farabi, mantık metinlerinde fiile karşılık 'kelime' terimi niçin kullanmaktadır? Bu sorunun cevabı, şudur: Aristoteles'in mantık çevirileri yapılırken fiil anlamında kullandığı Yunanca -hem söz hem de fiil anlamına gelen- 'Rhéma' (Rîma) terimi, ilk mütercimler tarafından Arapçaya 'kelime' olarak çevrilmiştir. Bundan sonra da mantık metinlerinde -özellikle Farabi tarafından- bu anlamda kullanılmıştır.¹¹

11 *Rhéma* ve 'kelime' hakkında müzakere ve istifade ettiğim, Kategoriler'i Yunanca aslından çevirip şerh eden (Aristoteles, *Kategoriler I, II, III*, Araştırma yay. Ank. 2018-2021) nadide mantık uzmanı dostum Doç. Dr. Murat Kelikli'ye teşekkürümü kaydetmek isterim.

C. ‘Ta’lîm’

1. Fârâbî şöyle diyor:

والثالث في علوم التعاليم. وهي العدد والهندسة، وعلم المناظر، وعلم النجوم التعليمي، وعلم الموسيقى، وعلم الثقال، وعلوم الحيل.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Üçüncüsü talimi/öğretime dayalı ilimler hakkındadır. Bunlar; sayı, hendese, menazır/optik/perspektif ilmi, uygulamalı yıldızlar/nücum ilmi, musiki ilmi, ağırlıklar/eskâl ilmi, mekanik/hiyel ilmidir”. (s. 78)

Az önce ‘müfred’ ve ‘kelime’ konusundaki tahammül-fersâ facialara baktıktan sonra şimdi sıra geldi ‘ta’lîm’e. Kitabın hemen başında, Fârâbî’nin matematik ilmini ‘ihşâ’ eylediği pasajdayız. Fârâbî, aslında şöyle demektedir:

“Üçüncüsü matematik ilimler (ulûmu’t-te’âlîm) hakkındadır ki, bunlar; aritmetik (aded), geometri (hendese), optik (ilmu’l-menâzır), matematiksel astronomi (ilmu’n-nucûmi’t-ta’lîmî), musiki ilmi, ağırlıklar ilmi ve mekanik (hiyel) ilmidir”.

Mütercimlerin dediklerini tek tek ele alalım:

I. “Üçüncüsü talimi/öğretime dayalı ilimler hakkındadır”. Çok güzel; fakat ben soruyorum: Öğretime dayalı olmayan bir ilim var mı? Lütfen öğretime dayalı olmayan bir ilim söyler misiniz? Tabiat ilimleri mi? Fıkıh ve kelam mı? Bütün ilimler, öğretime dayalıdır! Siz *Metafizik*’in ilk kitabını ve II. *Analitikler*’in ilk cümlelerini hiç okumadınız mı?

II. “Bunlar; sayı, hendese, menazır/optik/perspektif ilmi, uygulamalı yıldızlar/nücum ilmi, musiki ilmi, ağırlıklar/eskâl ilmi, mekanik/hiyel ilmidir”. İbarede geçen ‘aded’ in önünde bir hazif var; Fârâbî cümleye ‘ulûmu’t-te’âlîm’ diye başlamış; dolayısıyla maksud ‘ilmu’l-aded’ yani sayı ilmi, bunun adı da aritmetik. Aynı durum ‘hendese için de geçerli; Fârâbî, okuyucunun fehmine güveniyor. Fakat bu cümlede özellikle “uygulamalı yıldızlar/nücum ilmi” ifadesine dikkatinizi çekiyorum. Zira mütercimlerin “uygulamalı” diye çevirdiği kelime orijinal metinde “et-ta’lîmî” yani birebir kelime karşılığı ile “öğretime dayalı” demek. Mütercimler niçin buradaki ‘ta’lîmî” kelimesini bir önceki cümlede yaptıklarından

farklı olarak “uygulamalı” diye çevirmekteler?! Eğer onların bu çevirileri doğruysa, baştaki “talimi/öğretime dayalı” ifadesini doğrudan “uygulamalı” diye çevirmemize mani ne ola?!

2. Şimdi, meseleyi daha iyi anlamak için ileriye, ilm-i nücum bahsine gidiyoruz. Fârâbî, ‘ilm-i nücum’ adıyla bilinen iki ilim olduğunu, bunlardan ilkinin ilm-i ahkâm-ı nücum’ yani astroloji olduğunu söylüyor ve ardından mütercimlerin naklettiğine göre şöyle devam ediyor:

“İkincisi talimi/öğretime dayalı yıldızlar ilmi olup, eğitim ve öğretimin konusu sayılabilecek olan budur. Bunlara gelince rüya yorumculuğu, falcılık, kahinlik ve benzeri gibi gelecekte olacaklar hakkındaki uyarıları değerlendirme yetisi ve mesleği kazandırır”. (s. 134)

Şimdi de Fârâbî'nin orijinal ibaresine bakalım:

والثاني علم النجوم التعليمي؛ وهو الذي يعد في العلوم وفي التعاليم. وأما ذلك فإنه إنما يعد في القوى والمهن التي يقدر بها الإنسان على الإنذار بما سيكون مثل عبارة الرؤيا والزجر والعرافة وأشباه هذه القوى.

Şu halde Fârâbî, mütercimlerin aktardığından çok farklı olarak şöyle demektedir:

“İkincisi matematiksel (ta’lîmî) ilm-i nücumdur (astronomi); ki, ‘ilimler’ ve ‘matematik (ilimler)’ içinde sayılabilecek olan da budur. Öbürüne (ilkine) gelince, o, sadece insanın, kendileriyle yakın gelecekte olacılara dair uyarıya (inzâr) kadir olduğu –rüya tabiri, fal, kehanet ve bunların benzeri güçler (kuvâ) gibi- bir takım kuvve ve hünerlerden sayılabilir ancak.”

Görüldüğü gibi, söz konusu olan ‘öğretime dayalı’ falan değil; mütercimler –yirmi yıla rağmen- hala ‘ta’lîm’, ‘ta’lîmî’ ve ‘te’âlîm’in ne olduğunu anlamış değiller! Yukarıda gördüğümüz gibi, eserin başında ‘uygulamalı (!) yıldızlar ilmi’ diye çevirdikleri ifadeyi, ‘öğretime dayalı yıldızlar ilmi’ diye çevirmekteler! Oysa Fârâbî, ancak matematiksel olan nücum ilminin yani astronominin, ‘ilimler’ ve dahi ‘matematik ilimler’ içinde sayılabileceğini söylemektedir.

Buraya dikkat; metinde “fi’l-ulûm ve fi’t-te’âlîm” geçiyor. Mütercimler zaten ilk kısmı (fi’l-ulûm) hiç çevirmiyorlar; ikinci kısmı da (fi’t-te’âlîm) anlamadıkları için, bir de metinde olmayan ‘eğitim’ ve ‘konusu’

kelimelerini katarak ‘eğitimin ve öğretimin konusu olabilecek’ diye çeviriyorlar. Böylece çeviri şu hali alıyor: “*İkincisi talimi/öğretime dayalı yıldızlar ilmi olup, eğitim ve öğretimin konusu sayılabilecek olan budur*”. İnsaf etmek lazım, Fârâbî, zaten ‘öğretime dayalı’ olan yıldızlar ilminin ‘eğitim (!) ve öğretimin konusu sayılabilecek olmasını niye vurgulamış olsun ki?

Sonuçta çeviri, tam bir tahrif; zira Fârâbî, çoğul kullandığı ‘te’âlim’ kelimesini ‘ulûmu’t-te’âlim’ yani ‘matematik ilimler’ anlamında zikrediyor; sadece bir hazif var. Yani Fârâbî genel olarak bilimler ve özel olarak matematik bilimler içinde olanın matematiksel astronomi olduğunu söylüyor. Peki, bunun anlamı ne? İşte şu: DİA’nın “İlm-i Felek” maddesinin başında, Fârâbî’nin buradaki ibaresine atıf yapılıyor ve Müslüman dünyada ‘astroloji’ ile ‘astronomi’nin bilimsellik açısından çok erken dönemden beri ayrılmış olduğu –övülerek- vurgulanıyor:

“Astronomi aritmetik, geometri ve mûsikiyle birlikte aklı ilimler tasnifindeki matematik bilimlerini (ilm-i ta’lîmî, ilm-i riyâzî, riyâziyyât) oluşturur. Latinler’in ‘quadrivium’una tekabül eden bu dört bilime Fârâbî’nin tasnifinde mekanik ve optik de eklenmiştir (İhşâ’ü’l-‘ulûm, s. 102-103). Bu tasnif, astronomiyle astrolojinin (ilm-i ahkâm-ı nücûm) çok erken bir dönemde birbirinden ayırt edildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir (Fehd, 2000, s. 22/126).

Peki, mütercimler ne yapıyor? Tabii ki tam tersini. İkinci cümlelerin başındaki “zâke” ism-i işaretinin ‘baîd’ manasını kavrayamadıkları için, Fârâbî’nin hassasiyetle ilimler içinden çıkardığı ve bir bilim sayılamayacağına özellikle vurguladığı astrolojinin mahiyetini, tutup ‘Bunlara gelince’ diye söze başlayarak, bizzat ‘astronomi’nin açıklaması halinde çeviriyorlar! Bu ibareyi mübtediler okuyacak ve Fârâbî’yi anlayacak, öyle mi?

Öğrenmek, anlamak hiç de zor değil: Evet “ta’lîm” kelimesi Arapça’da öğretmek anlamına gelmektedir. Fakat bu kelime, Yunancadaki ‘mathema’ teriminin bire bir karşılığıdır.¹² Yani matematik, Yunancada talim, ders, öğretim anlamına gelmektedir ve ancak zaman içinde özel

12 “μάθημα, bilgi, bilim; (plur.) matematiksel bilimler (aritmetik, geometri, astronomi); μάθησις, öğrenme; öğrenme isteği; bilgi; malumat; bilim; ilim.” Bkz. Çelgin, Güler, *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yay., İst. 2010, s. 407.

terim anlamını kazanmıştır. Arapçaya nakledilirken de mütercimler, Yunanca ifadenin kelime karşılığı olan Arapçasını yani 'ta'lîm'i kullanmışlardır. Bu nedenle bilim adı olarak geçtiği her yerde 'matematik' olarak çevrilmelidir!

Vesaire Vesaire

Şimdi, yirmi yıl boyunca okunmuş ve okutulmuş, 'kurucu" metin olarak kabul edilen *İhsâu'l-ulûm* çevirisinde müşahede ettiğim dehşet verici çeviri yanlışlarından küçük bir buketi daha takdim edeceğim.

1. Fârâbî şöyle diyor:

وههنا أحوال تخص لسانا دون لسان، مثل: أن الفاعل مرفوع والمفعول به منصوب والمضاف لا يدخل فيه ألف ولا م التعريف.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

"Burada bir dile mahsus olup başka bir dilde bulunmayan durumlar vardır. Mesela, özne/fâil merfudur, mefulun bih/nesne mansubdur; bunlar muzaf olup başına elif ve lamı tarif gelmez". (s. 106)

Fârâbî'nin mantık ile nahiv arasında mukayese yaptığı bölümdeyiz. Burada hem Arapçaya hem de çağdaş Türkçe gramerine dair bariz hata kendisini açık biçimde göstermektedir. Nahiv ilminin başlarında bulunan bir lisans öğrencisinin bile yapmayacağı böyle bir yanlıştan tenzih ettiğimiz Fârâbî, aslında şöyle demektedir:

"Burada, başka dillere değil de bir dile özgü bir takım haller vardır: Mesela 'fâil' merfudur, 'meful bih' mansubdur ve 'Muzaf'a tarif elif-lâmı dahil olmaz".

Ehli olanlar hemen hatırlayacaktır: Fârâbî'nin Arap diline has bazı özellikleri zikrettiği cümle, aslında Hz. Ali'nin, nahiv ilminin kurucusu kabul edilen Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye söylediği nakledilen ve neredeyse darb-ı mesel olmuş meşhur ifadenin tekrarıdır.

Mütercimlerin söylediğine göre fâil merfudur, meful bih mansubdur ve bunlar muzaf olup başına elif ve lamı tarif gelmez! Oysa mütercimler, "ve'l-muzâfu" ifadesinde kastedilenin isim tamlasındaki "muzâfu"

olduğunu idrak etmemektedirler! Zira aradaki atıf vavının, “muzâf” kelimesini “meful bih” ve “fâil”e bağladığını anlamamaktadırlar! Böylece Arapçanın en temel bir kuralını iptal ederek, “fâil” ile “meful bih”in aynı zamanda muzaf olduğu ve başlarına harf-i tarif gelmediği (!) gibi yeni bir kural icat etmektedirler. Kendilerini ve metni baştan sona müzakere ettikleri editörlerini tekrar kutluyorum.

Ayrıca ‘fâil’ kelimesinin ‘özne’ olarak karşılanması, mütercimlerin Türkçe gramere vukuflarının Arap nahvine vukuflarından fazla olmadığını da gösteriyor. Zira ‘özne’, isim cümlelerinde dahi –Arapçadaki ‘mübteda’ mukabili olarak- kullanılan bir terimdir! ‘Nesne’ teriminin ‘meful bih’ karşılığı kullanılması da yanlıştır. Her ne kadar çağdaş Türkçe gramer uzmanları ihtilaf etmiş iseler de, “ilim, kendin bilmektir” misalinde olduğu gibi, isim cümlelerinde de ‘nesne’ söz konusudur!

2. Fârâbî şöyle diyor:

وكذلك إذا أراد غيرنا أن يصحح عندنا رأيا ما كان معنا ما نمتحن به أقاويله
وحججه التي رام أن يصحح بها ذلك الرأي. فإن كانت في الحقيقة مصححة تبين من
أي وجه يصحح.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Aynı şekilde bizde mevcut olan fikirle başkasındaki hataları düzeltmeyi istediğimiz zaman, bu fikirleri tashih etmek için ortaya konulan, onu sınavacak deliller ve sözler bizde zaten mevcuttur”. (s. 98)

Sadece ehil olan İslam felsefecileri değil, Arapça bilen herkes, mütercimlerin yaptığı basit ama dehşetli hatayı hemen fark etmiş olmalıdır. Zira Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Bunun gibi, bizim dışımızda biri, bize ait bir görüşü (re’y) düzeltmek (tashih) istediğinde, (bizdeki) bu görüşü kendileri yoluyla düzeltmeyi hedeflediği sözlerini ve delillerini kendisiyle sınavabileceğimiz (kanunlar) bizimle beraberdir/bizde bulunmaktadır”.

Görüldüğü gibi, mütercimler “erâde” (ister) fiilinin apaçık biçimde faili olan “gayrunâ” (bizden başka biri) lafzını, meful yapıyorlar. Asıl büyük hata, müfred müzekker gaib (3. tekil kişi/ ‘o’) “erâde” fiilini,

nefs-i mütekellem me'a'l-gayr yani "biz" sığısıyla çevirebilmeleridir. Gerçekten dehşet verici! Zira eğer isteyen 'biz' olsaydı, fiilin "erednâ" sığısıyla gelmesi gerekirdi.

Elbette fiilin faili, mefulü karışınca, cümlelerin gerisi de karışıyor: "ortaya konulan" diye bir şey yok! "râme" fiili malumdur ve anlamı bir şeyi 'meram' eylemektir. Fakat "râme"nin faili olan "gayrunâ"daki 'gayr'ı meful yapıp yok ettiklerini hala anlamıyorlar! "Bizde mevcuttur" diye bir şey de yok; "lâ tehaf inna'llâhe me'anâ" ayetinde görüldüğü gibi, "bizimle beraberdir" yani bizim yanımızdadır, yardımcımızdır, demek istiyor Fârâbî. Zira bir başkası, bizi sorgulamaktadır; eğer mantık kanunlarını bilirsek, görüşümüzü –muhababın insafına bırakmadan- hakikate uygun biçimde gözden geçirebiliriz.

Mütercimlerin ve editörlerinin diğer bir korkunç hatası "nemtehinu bihî" (kendisiyle sınıadığımız) ibaresini, tutup "onu sınavacak" diye çevirmeleri; zira buradaki fiil (nemtehinu) apaçık bir biçimde nefsi-i mütekellem me'a'l-gayr yani birinci çoğul kişi/ 'biz' sığısında! Yukarıda ise tam tersi hatayı görmüştük. Gerçekten ürkütücü ve irkiltici bir durum!

3. M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

"Tekil lafızların kanunlarının ilmi; ilk olarak alfabe harflerinin/hurufu'l-mu'cem sayısını; bunların herbirinin ses çıkarma uzuvlarının neresinden çıktığını; bunların hangisinin ünlü/sesli hangisinin ünsüz/sessiz olduğunu; onlardan dilin nasıl oluşup oluşmadığını; bir anlama işaret eden bir söz ortaya çıkana kadar en az ve en çok kaç sesin bileşeni olması gerektiğini inceler". (s. 86).

Merak edenler, açıp bakabilir: Fârâbî, mehâric-i huruf ilminden sonra ilm-i sarfı anlatmaya devam ediyor. Fakat şimdi diyeceksiniz ki, Fârâbî'nin ibaresi nerede? Burada mercek altına alacağımız, mütercimlerin kırık dökük çevirisi değil; "Tekil lafızların kanunu ilmi" başlığına * işaretiyle düştükleri dipnottur. Bu dipnotta aynen şöyle diyorlar: *"Fıkhu'l-luga yani dil felsefesi olup dildeki harfleri, bunların çıktığı yerleri, türetilmesi ile ilgili ilkeleri, cümle türlerini verir".*

Yurtlandırıcı mütercimlerin, dokunduğu hemen her şeyi çorba eden engin malumatına bir kez daha hayran kalıyoruz! Öncelikle, ilk defa İbn Fâris (v. 395/1004) tarafından ünlü eserinin isminde (*es-Sâhibî fi fıkhi'l-luga ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*) görülen 'fıkhu'l-luga' ismi, miladi 950 tarihinde vefat etmiş Fârâbî tarafından kesinlikle bilinmemektedir! Zaten muallim-i sani, kendince "Müfred Lafızların Kanunları İlmi" adlandırmasını yapmış iken, vefatından sonra kullanılan bir tabiri buraya katıştırmanın anlamı nedir?

Üstelik ne İbn Fâris ne de daha sonra bu ismi eserlerinin adında kullanan mahdut sayıda müellif, 'fıkhu'l-luga' adını bir ilim ismi olarak zikretmemekte, 'dil derinlemesine anlaşılması' manasında genel bir unvan olarak kullanmaktadır. Burada 'lugat' yani 'dil' ile kastedilen de elbette yalnız Arapçadır! Dolayısıyla bu unvana sahip eserler, 'müfred lafızların kanunları ilmi'ni değil; Fârâbî'nin bu ilim altında zikrettiği alt ilimlerin tümü yanında, genel manada Arap dili ve belagatine ait diğer ilimleri ve inceliklerini de ele almaktadır. Modern dönemde, aradan bin yıl geçtikten sonra tekrar hatırlanan 'fıkhu'l-luga' tabirine yüklenen ve konumuzla alakası olmayan ihtilaflı anlamlar ise zaten Fârâbî'yi bağlamaz ve onun ne dediğini anlamamızı sağlamaz!¹³

Mütercimlerin idrak düzeyini ve derin malumatını gösteren asıl yanlış ise şu: 'Dil felsefesi', bir amatörün bile hemen anlayacağı gibi, "dildeki harfleri, bunların çıktığı yeri, bunların her birinin ses çıkarma uzuvlarının neresinden çıktığını, bunların hangisinin ünlü/sesli, hangisinin ünsüz/sessiz olduğunu" falan incelemez! Zat-ı mütercimlerin ne Wittgenstein'dan ne de *Tractatus*'tan haberi var anlaşılmalı! Peki, mütercimler bunları nereden icat ve talebenin zihnini teşviş ediyorlar?

İşin aslı, mütercimler, bu notu, kendilerinin de kullandığı yegâne metin olan Ali bû Malham'ın neşrinden aşırımış bulunuyorlar. Fakat hem ilave yaparak hem de kırparak! Ali bû Malham'ın aynı yerde düşülmüş

13 Fıkhu'l-luga isimlendirmesinin anlamı ve mahiyeti hakkında yetkin bir kaynak olarak bkz. Ramazan Demir, "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:XIII, Sayı: 23 (2011/1), s. 183-203.

notu şöyle: “*Fıkhu'l-luga*’ olarak da anılan, müfret lafızların kanunlarını öğreten (tedris) ilim; (bu ilim) dildeki harfleri ve sesleri (savt), iştikakı ve kanunlarını, cümle türlerini ve lafızlarda meydana gelen değişimleri (tağyir) ve sebeplerini öğretir.” (s. 20).

Görüldüğü gibi, mütercimler, hiçbir atıf yapmadan sanki kendileri konuşuyormuş gibi aktardıkları bu bilgi notuna ‘dil felsefesi’ ilavesinde bulunarak, bizzat dil felsefesine de kıymış olmaktadır. Fakat Ali bû Malham’ın, asırlar sonra çağdaş Arap düşüncesinde gördüğümüz ‘fıkhu'l-luga’ tabirini, bariz bir biçimde ve yanlış olarak ‘müfred lafızların ilmi’ mukabilinde zikrettiğini elbette anlamıyorlar. Bu hususta biraz evvel dipnotta verdiğim makaleye bakarsanız, gerçekleri öğrenebilirsiniz.

Açıkçası böyle bir idrak düzeyine sahip mütercimlerin, bilgi notunu aşırıdıkları –ve hiç de dakik bir muhakkik olmayan- Ali bû Malham’ın, “*cümle türlerini*” derken de bariz biçimde başka bir yanlış yaptığını fark etmeyerek aynı hatayı aynen aktarmaları gayet normal. Fakat asıl tuhaf olan durum başka. Zira mütercimler, bir sayfa sonra “Bileşik Lafızların Kanunlarının İlmi” bahsinin sonunda, Fârâbî’yi aynen şöyle çeviriyorlar: “*bizatihi terhibin/bileşimin kanunlarını veren kısma gelince; bu ilk olarak lafızların nasıl birleştiğini ve lisanda nasıl tanzim edildiğini, bunun dilde kaç şekilde ifade edildiğini açıklar. Sonra bu dilde en fasih terhibin ve tertibin/düzenlemenin hangisi olduğunu açıklar*” (s. 90). Yahu insaf edin! Siz, zat-ı mütercimler, Fârâbî’yi şöyle çevirmemiş miydiniz: “*Bileşik olan ise ‘insan hayvandır; ‘Amr, beyazdır’ dememiz gibidir*” (s. 84). Bu örneklerin ‘cümle’ olduğunu ve dolayısıyla cümle türlerini incelemenin ‘müfred lafızların ilmi’ yani –Ali bû Malham’dan aşırıdığınız- ve ‘dil felsefesi’ zannettiğiniz ‘fıkhu'l-luga’ ile alakası olmadığını ve olamayacağını, bizatihi ‘bileşik lafızlar ilmi’nin konusu olduğunu farkedemiyor musunuz?!

Görüldüğü gibi Fârâbî, burada, açık bir biçimde cümleyi ve cümle türlerini kastetmektedir. Kısacası, lafızların ‘irabi’ yani son harf ve harekesi, zaten cümle içindeki konumlarıyla doğrudan ilgili olduğundan, cümle türlerini incelemek ‘tekil (!) lafızların ilmi’ne değil, ‘bileşik lafızların kanunlarının ilmi’ne aittir! Bu durumda, ‘müfred lafızların ilmi’ni,

üstelik çok yanlış olarak –aşırma- fıkhu'l-luga'ya eşitlenen 'dil felsefesi' yapıp –yine aşırma-yla- 'cümle türlerini açıklar' diye açıklamak ne demektir? Heyhat. Fakat tekrar ediyorum; benim üzüldüğüm onlar değil, bî günah talebe ve mübtedilerdir!

4- Fârâbî şöyle diyor:

ثم من بعد هذا يعطي قوانين أمثلة الألفاظ المفردة، ويميز بين الحالات الأولى التي ليست هي مشتقة عن شيء، وبين ما هي مشتقة.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Sonra tekil lafızların örneklemlerinin kanunlarını verir. Sonra bir şeyden türetilmiş olanlarla bir şeyden türetilmemiş olanların ilk hallerini birbirinden ayırır. Türetilmiş lafızların sınıflandırılmasına dair örnekler verir”. (s. 86)

Lisan ilimlerinin ilki olan 'Müfred Lafızların Kanunlarının İlmi' faslında yazılır. Sadece Fârâbî ve *İhsâu'l-ulûm* adına değil, medeniyet lisanımız Arapça namına da üzülmemek elde değil. Zira Fârâbî, bu oldukça basit ibarede şöyle demektedir:

“Sonra bunun ardından müfred lafızların çekim (emsile) kanunlarını verir ve hiçbir şeyden türemiş (müştak) olmayan 'ilk haller' ile türemiş (müştak) olanları ayırır; türemiş (müştak) lafızların tüm sınıflarının çekimlerini (emsile) verir”.

Mütercimler 'emsile' kelimesini ilk önce 'örnekleme' diye çeviriyorlar. Açıkçası medreselerde okutulan ilk kitabın ismi olan ve ilk kez Hz. Ali tarafından yazdırıldığı rivayet edilen 'emsile'nin böyle çevrilmesi, kulak tırmalayıcı. Evet, “emsile” misâl kelimesinin çoğulu ve örnekler anlamına geliyor. Ama bu örnekler müştak olan isimlerin ve fiillerin çekimlerinin örnekleridir! Fakat, her ne ise diyoruz.

Ne var ki, sonra şu cümleyi görüyoruz: “Türetilmiş lafızların sınıflandırılmasına dair örnekler verir”. Anlaşılan mütercimler Fârâbî'nin emsile-i muhtelifeyi kastettiğini anlamıyorlar. Nitekim pasajın sonunda zamanlara ve 'ben', 'sen', 'şu' ve 'o' gibi zamir vecihlerine göre çekimden, yani emsile-i muttarideden bahsetmektedir Fârâbî! Binaenaleyh

'türetilmiş lafızların sınıflandırılması' diye bir şey yok; "asnâf" sınıflar anlamına gelmektedir ve ism-i muzaftır; 'türetilmiş lafızların tüm sınıflarının çekimleri' (yani nasara, yansuru, nâsirun vs.) söz konusudur!

Ya şu çeviriye ne dersiniz: "Sonra bir şeyden türetilmiş olanlarla bir şeyden türetilmemiş olanların ilk hallerini birbirinden ayırır". Hayretler içinde kalmamak elde değil; 'ilk haller' derken kastedilen zaten 'kök'. Bir şeyden türetilmiş olanın 'ilk hali' olur ama zaten bir şeyden türetilmemiş olan zorunlu olarak 'ilk hal'dir! Mütercimlerin gerçekten ilginç bir anlayışları var; üstelik "beyne" ile ayrılmasına rağmen "mâ hiye müş-takkatun" ifadesindeki "hiye" zamirini tutup 'ilk haller'e bağlıyorlar. Oysa ki buradaki zamir, ism-i mevsul olan ve hemen önündeki "mâ"ya raci 'fasl' zamiridir! Böylece mütercimler ve Arapça uzmanı editörleri, hiç bir şeyden türememiş –yani zaten 'kök'- olan lafızlara bir 'ilk hâl' vehmetmiş oluyorlar.

5. Fârâbî şöyle diyor:

فتصير أجزاء المنطق ثمانية كل منها في كتاب؛ الأول فيه قوانين في المفردات من المعقولات والالفاظ الدالة عليها. وهو في الكتاب الملقب إما بالعربية فالمعقولات، وبال يونانية «قاطيغورياس».

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

"Mantık sekiz kısımdan oluşur. Bunlardan her biri bir kitapta bulunur. Birinci kitap, müfret olanların kanunlarına dair olup bunlara delalet eden lafız ve makullerden oluşur. Bu kitap Arapçada Ma'kulât ve Yunancada Kategoriler diye isimlendirilir". (s. 118)

Mantık ilminin en temel ve basit bir meselesindeyiz. Mütercimler, burayı son deece yanlış çevirmekteler. Şimdi Fârâbî'nin aslında ne dediğine bakalım:

"Böylece mantığın kısımları (eczâ') sekiz olur ki, onların her biri bir kitaptadır: İlkinde, müfred akledilirler (ma'kulât) ve bunlara delalet eden lafızlar hakkındaki kanunlar vardır ki, Arapçada Makûlât, Yunancada ise Kâtigüryâs lakaplı kitaptadır".

Cümlelerin başındaki “fe-tasîru” yanlış olarak “fe-tasbiru” yazılmış; ben Ali bû Malham’dan düzelttim. Ayrıca cümlelerin sonundaki –cevabındaki “fâ” harfinden açıkça anladığımız üzere- “emmâ”, A. Akyol tarafından yanlış olarak “immâ” diye yazılmış; ben düzelttim. Ayrıca yine son cümledeki ikinci “fe’l-ma’kûlât” da yanlış, çünkü “makûlât” olacak. “Ma’kûl” –‘akale’nin mefulü- ve akledilir demek; oysa “makûl” –‘kavl’in mefulü ve ‘söylenen’ yani kategori anlamında. Fakat bu iki yanlış Ali bû Malham’dan düzeltmedim; zira bu son derece hatalı imlalar, zaten Ali bû Malham’a aittir! A. Akyol, bu yanlışları olduğu gibi almıştır. Dolayısıyla mütercimlerin, Köprülü 1604 numaralı yazmaya (!) ya da Osman Emin’in tahkikine ne kadar baktıkları, bu gibi azımsanmayacak hataları sayesinde rahatça tahmin edilebilir. Fakat asıl ilginç olan, mütercimlerin, Ali bû Malham’ın duçar olduğu bu bariz imla hatalarını, yirmi yıllık okuma ve okutma süreçlerine, üstelik Köprülü 1604 nolu yazmaya bakmış olmalarına rağmen aynen tekrarlamalarıdır.

Görüldüğü gibi, mütercimler “müfret olanların kanunlarına dair olup bunlara delalet eden lafız ve makullerden oluşur” çevirilerinden anlaşılacağı üzere *Kategoriler*’e pek aşina değiller. Zira söz konusu olan ‘müfred’ olan akledilirler/makuller ve bunlara delalet eden lafızlar’dan ibaret.

Mütercimler ve dahi uzman editörleri, beyaniye “min”ini görmüyorlar; böylece cümle ‘bunlara –yani müfret olanlara- delalet eden ‘lafız’ ve ‘makuller’ gibi oldukça tuhaf bir şeylerden bahsetmeye başlıyor. Fakat yukarıda zaten görmüştük; mütercimler ‘müfred’in ne olduğunu tam olarak anlamış değiller; dolayısıyla ‘delalet’in sadece ‘lafız’ ve ‘makuller’ arasında olduğunu, ve ‘müfred’in parçalanamaz bir bütün olmak anlamına gelmekle, ‘lafız’ ve ‘makul/akledilir’ için sıfat olduğunu da anlamıyorlar. “Müfred”, burada kendisine delalet olunan bir şey değildir; ister şahıs, ister tümel, tek bir ma’kûl/akledilir yani ‘kavram’ ve dahi tek bir ma’kûle/akledilire yani kavrama delalet eden ‘lafız’, ‘müfreddir’!

Ayrıca mütercimlerin karihası, maşallah, Yunancada *Kategoriler* diye yarı Türkçe bir ismin olamayacağını da anlamıyor! Nitekim Fârâbî dahi Arapça yazmakta iken, Arap telaffuzuyla olsa bile Yunanca orijinal adı zikredip “*Kâtigûryâs*” diyor!

6. Fârâbî şöyle diyor:

والثاني فيه قوانين الأقاويل البسيطة التي هي المعقولات المركبة من معقولين مفردين معقولين مفردين والألقاظ الدالة عليها المركبة من لفظين لفظين. وهو في الكتاب الملقب إما بالعربية فالعبارة، وبال يونانية «باري أمينياس».

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“İkinci kitap, basit sözlerin kanunlarına dair olup kullanılan iki müfret makulün birleşmesiyle oluşan makulât ve lafızlar –ki bunlar iki tane lafızdan oluşan sözlere delalet eder- hakkındadır. Bu kitap Arapçada el-İbâre, Yunancada Peri Hermenias olarak isimlendirilir”. (s. 118)

Üstteki facianın hemen devamı olan bu faciayı da zikretmeden geçemiyorum. Fârâbî şöyle demektedir:

“İkincisinde, ikişerli müfred akledilirden (ma’kûl) bileşmiş (mürekkep) akledilirler ve bunlara delalet eden -ikişerli lafızlardan bileşmiş (mürekkep)- lafızlar olan ‘basit sözlerin (ekâvil) kanunları vardır ki, Arapçaya gelince İbâre, Yunancada ise Bârî Emînyâs lakaplı kitaptadır”.

Son cümlede yine -cevabı olan “fe’l-ibâre”deki “fâ” dan açıkça anladığımız üzere- “emmâ” var. Mütercimler, “immâ” yazan Ali bû Malham’ın hatasını aynen alıyorlar; tabii uzman editörleri de farkında değil. Fakat bundan sonraki pasajlarda Ali bû Malham “immâ” dan vaz geçip doğru olan “emmâ”ya dönüyor ve Allah’tan A. Akyol da onu izliyor.

Çevirinin kalbini bir kez daha okuyun lütfen: “... iki müfret makulün birleşmesiyle oluşan makulât ve lafızlar –ki bunlar iki tane lafızdan oluşan sözlere delalet eder- hakkındadır” çevirisi tam anlamıyla bir facia. Soruyorum: ‘İki tane lafızdan oluşan sözlere delalet eden’ nedir? ‘lafızlar’ mı yoksa ‘makulât ve lafızlar’ mı? İyi de lafızlar, makullere/akledilirlere delalet eder!

Mütercimler ne söylendiğini anlamadıkları için, Fârâbî’nin ibaresine “sözlere” diye bir katıştırma yapıyorlar. Cümlede böyle bir kelime yok. Fakat ‘kavil’ için kullandıkları ‘söz’ü aynı zamanda ‘lafız’a iliştiren bu katıştırmalarıyla, cümlenin başında bulunan ‘basit sözlerin (akvâl)’ ifadesiyle ne kadar teşviş meydana geldiğinin de farkında değiller.

7. Fârâbî şöyle diyor:

و هذا العلم هو الذى يدخل فى جملة العلوم

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Bu öyle bir ilimdir ki, bütün ilimlerin özetini kendisinde bulunduruur”. (128)

Matematik ilimlerin ikincisi olan hendese faslındayız. Fârâbî, hendeseyi amelî ve nazarî olarak ikiye ayırıyor. Ne olduklarını izah ettikten sonra ‘nazarî hendese’ hakkında bu cümleyi sarfediyor. Mütercimlerin dediğine göre bu ilim yani nazarî hendese öyle bir ilimdir ki, bütün ilimlerin özetini kendisinde bulundurur. Maşallah! Böylece mütercimlerin sahip oldukları ‘ilim’ nosyonunun seviyesini de görüyoruz. Zira Fârâbî, aslında basitçe şöyle demektedir:

“İşte (ancak) bu ilim, ilimler cümlesine dahildir”.

Yani Fârâbî, ameli hendesenin değil ancak nazari hendesenin ilimler arasına dahil olduğunu söylemektedir. Fakat asıl facia bu değil; aynı ameli-nazari taksimi aritmetik yani ilmu’l-aded için de geçerlidir ve Fârâbî, nazari aritmetik (ilmu’l-aded) hakkında bilgi verirken aynı cümleyi (و هذا العلم هو الذى يدخل فى جملة العلوم) sarfetmektedir. Mütercimler ise bu aynı cümleyi şöyle çevirmektedirler: “*ilimlerin bütününe dahil olan da budur*” (s. 124). Görüldüğü gibi bu çeviri, bozukluğuna rağmen doğrudur. Lakin akıllara ziyan olan şey, aynı cümlenin, iki yaprak önceki çeviride ancak nazari aritmetiği ilimlere dâhil etmesi, fakat iki yaprak sonraki çeviride nazari hendese, bütün ilimlerin özetini kendisinde bulundurur hale getirmesidir!

8. Fârâbî şöyle diyor:

الرابع ؛ القول فى أصناف الإيقاعات الطبيعية التي هي أوزان النغم.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Dördüncüsü, doğal yaratıcılığın sınıfları hakkındaki sözdür. Bu da nağmelerin/ezgilerin vezinleridir”. (s. 140)

Şimdi, musiki bahsinden bir facia zikrediyorum. Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Dördüncüsü, nağmelerin (zamansal) ölçüleri (evzân) olan tabii ritimlerin (îkâ') sınıfları hakkındaki bahistir (kavl)”

Mütercimler, kavramları bilmiyorlar; üstelik anlaşılan bilmeyi de umursamıyorlar. “Doğal yaratıcılığın sınıfları” gibi bir çeviri karşısında insan, ne diyeceğini bilemiyor. Siz musiki bahsindesiniz; ‘doğal yaratıcılık’ gibi bir lakırdının burada işi ne? Oysa Muallim-i Sâni'nin eserlerini incelemiş olsaydınız, adına Anadolu'yu yurtlandırmaya kalktığınızı Fârâbî'nin *Kitâbu İhsâi'l-îkâ'* adında bir kitabı olduğunu da bilirdiniz! Buradaki îkâ', ‘vaka'a'nın if'âl vezninden masdarı olmakla beraber; sadece bir musiki terimi olarak ‘ritim’ manasındadır; dolayısıyla ‘doğal yaratıcılık’ falan anlamına gelmez.

9. Fârâbî şöyle diyor:

ولا يمكن أن يكون شيء هو أصلا في مرتبة وجوده ولا نظير له ولا ضد.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Varlık mertebesi bakımından başka bir şeyin olması asla mümkün değildir; onun benzeri de yoktur, zıddı da olamaz”. (s. 158)

İhsâu'l-ulûm'un ‘kurucu’ çevirisindeki facialara dair bu örneği, ilm-i ilahi yani metafizik bölümünden aktarıyorum. Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Hiçbir şeyin, asla O'nun (Tanrı'nın) varlığının mertebesinde olması, onun eşdeğerinin (nazîr) ve zıddının olması mümkün değildir”

Görüldüğü gibi mütercimler, “vucûdihî”deki muttasıl zamiri görmüyorlar ve çevirmiyorlar; böylece cümle, tam bir ucubeye dönüyor. “Varlık mertebesi bakımından başka bir şeyin asla olması mümkün değildir”; acaba Fârâbî ne demek istiyor? Bir mübtedi, bir öğrenci bu cümleyi okuduğunda ne anlayacak? Fakat bu sorular belli ki, mütercimlerin umurunda değil. İşte yirmi yıllık titizliğin ürünü olan çevirinin seviyesi!

10. Fârâbî şöyle diyor:

ثم يمعن بعد ذلك في باقى ما يوصف به الله الى ان يستوفىها كلها ثم يعرف كيف حدثت الموجودات عنه و كيف استفادت عنه الوجود

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Sonra Allah’ın sıfatlarından geri kalanların tamamını bütün ayrıntılarıyla inceler. Bundan sonra mevcudatın ondan nasıl ortaya çıktığını ve varlığın ondan nasıl istifade ettiğini bildirir”. (s. 158)

Yine ilm-i ilahi yani metafizik bölümündeyiz. Erbabının hemen fark ettiği üzere Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Sonra, bunun ardından, Allah’ın kendileriyle vasıflandığı şeylerin geri kalanını, hepsini tamamlayıncaya kadar dikkatle inceler. Sonra var-olanların (mevcûdât) Allah’dan nasıl meydana geldiklerini ve ondan varlığın (vücûd) nasıl aldıklarını açıklar”.

Pasajın tamamı, mütercimlerin pn’si ile 188’in ilk cümleleridir. Mamafih mütercimler, ne hikmetse ilk cümleyi pn: 187’nin sonuna koymuşlar ve böylece Arapça metinden sapmışlardır. Her neyse, deyip geçiyoruz. Fakat son cümleyi görünce hayret ve dehşetlere duçar oluyoruz. Mütercimler aynen şöyle diyor: “Bundan sonra mevcudatın ondan nasıl ortaya çıktığını ve varlığın ondan nasıl istifade ettiğini bildirir”. Demek ‘varlık’ ondan yani Allah’tan istifade ediyor ve metafizik ilmi de bu istifadenin nasıl olduğunu bildiriyor!

Mütercimler “istefâdet” fiilinin fâilinin “el-vücûd” olduğunu zannediyorlar. Oysa müennes olan fiilin fâili, açıkça “el-mevcûdât”a raci olan müennes muttasıl bariz zamir. Birçok kez görülen büyük hata, Arapça metindeki “istefâdet” fiilinin, sözlüğe bakmak herhalde zül geldiği için, Türkçede kullandığımız ‘yaraflanma’ manasında ‘istifade’ diye çevrilmesidir. Hâlbuki “istifâde” demek -klasik felsefe metinlerimize biraz olsun âşına amatörlerin dahi bildiği üzere- ‘almak’ anlamına gelir. Mütercimler belli ki, ‘müstefâd’ akıldan da bihaberdir. ‘İstefâde’ fiili, ‘bir şeyi, bir şeyden almak’ söz konusu olduğu için, iki meful alır. Bu cümlede ise bunlardan ilki Yüce Allah, diğeri ise ‘vücûd’dur. Kısacası

'mevcûdât', Allah'tan 'vücûd' yani varlık almaktadır ve metafizik ilmi bunun nasıl olduğunu incelemektedir.

Mütercimlerin Fârâbî adına sarfettikleri bu cümle, yalnızca Muallim-i sâni'nin sudur nazariyesini değil, aynı zamanda bizzat metafiziğini de başaşağı çevirmiş olmaktadır. Mamafih Fârâbî'nin bir önceki paragrafta (pn: 187) anlattıklarını anlamadıkları, paragrafı çevirirken yaptıkları – burada ele almadığım- dehşetli çeviri hatalarından açıkça görülen mütercimlerin, varlığın –zaten mutlak varlık olan- Tanrı'dan istifade ettiğini (!) sanmaları şaşırtıcı değildir. Oysa Fârâbî, Tanrı dışında tüm var-olanların (mevcudat), varlıklarını (vücûd) ancak Tanrı'dan almakla var-olduklarını anlatmaktadır.

Sonuç

Felsefeyi Anadolu'da yeniden yurtlandırmak gibi kutsal bir projenin 'kurucu' metni olduğu için, Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol imzasını taşıyan *İhsâu'l-ulûm* çevirisine dair elimden geldiğince dikkatli bir inceleme yapmaya çalıştım. Amacım, affedilmez çeviri yanlışları olarak değerlendirdiğim örnekleri, niçin ve nasıl yanlış çevrildiklerini açıklayarak göstermekti. Bu nedenle sadece yatay değil, dikey biçimde teşrih ettiğim çevirinin içinden seçip takdim ettiğim facialar ve bizzat çevirinin kendisi hakkında son olarak birkaç mütalaamı paylaşmak istiyorum.

Öncelikle çeviri metin, mütercimlerin takdiminin hilafına, Ali bû Malham'ın neşrine dayanmaktadır. Bu neşir ise hem metin hem de verdiği izahlar bakımından eleştiriye oldukça açıktır. Nitekim, bütün ek-siklerine rağmen Ahmet Ateş'in çevirisi, hem daha ehil olması hem de Osman Emin'in tahkikli neşrine dayanması bakımından daha sağlıklıdır. Ahmet Arslan'ın büyük ölçüde zaten Ahmet Ateş'in çevirisine dayanan çevirisi hakkında fikir serdetmeye ise gerek yoktur.

Küçük boy, toplam doksan dokuz sayfalık tercümenin yarısı arapça metin olduğuna göre, çevirinin hacmi kırk dört sayfadır. Bu eleştiride, kanaatimce korkunç bulduğum yanlışlardan sadece yirmi tanesini zikrettim. Zira dediğim gibi, amacım, çeviri yanlışlarını dikkatli ve sistematik

biçimde incelemek, böylece okuyucuya da bir katkı sağlamaktı. Burada söz konusu etmediğim daha birçok ve oldukça ilginç yanlışlar mevcut. Eğer yanlış çevrilmiş ibareleri peşpeşe sıralamış olsaydım, kitabı neredeyse tercüme etmem gerekirdi!

Bu noktada mütercimlere yöneltmesi gereken en mühim eleştirilerden bir diğeri ise çevirdikleri pasajlar arasındaki derin tutarsızlıkları fark edememeleridir. Bir ya da birkaç sayfa hatta bir cümle önce söyledikleri ile ardından yaptıkları çeviri arasındaki inanılmaz çelişkiler, *İhsâu'l-ulûm*'u mahvetmiştir. Eğer yapılan çeviriyi baştan sona okudular ve bu çelişkileri, kavramsal hataları ve anlaşılmasız cümleleri fark edemedilerse, ciddi bir sorunla muhatabız demektir. Zira bir mütercim, kendisinin anlamadığı bir metni 'çeviri' diye piyasaya sürüyorsa, bunun iki açıklaması vardır: Ya 'ne verirsem yutarlar' diye düşünmektedir yahut da anlamadığının farkında değildir! Öte yandan böylesine facialar bulunan çevirisini kendisinin anladığını düşünüyorsa, durum çok daha korkunçtur ve derhal işi gücü bırakıp kendisini sığaya çekmelidir.

Hangi alanda olursa olsun tercüme, emanete sahip çıkmak kabilinden mukaddes bir iştir. İnsanlık tarihine mal olmuş ve İslâm medeniyetin iftiharını olan Fârâbî gibi bir hakîmin eserlerini çevirmek de, elbette gerekli ciddiyete ve yeterliliğe sahip olmayı gerektirir. Bu yeterliğe sahip olmayanların, mahvettikleri metinleri –sırf enaniyet kaygısıyla– çeviri diye piyasaya sürmeleri, tefekkür hayatımıza ve yetişmekte olan gençlerin dimağlarına indirilen yıkıcı darbelerdir. Her zaman dediğim gibi; selam olsun işini iyi yapanlara, yapmaya çalışanlara!

Kaynakça

- Birgöl, M. F. (2021). Tercümelerden Çektiğimiz Izdırıp: Tedbîru'l-Mütevahhid Çevirisine Dair Ayrıntılı İnceleme, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10/1: 112-146.
- Demir, R. (2011). 'Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/23:183-203.
- Fârâbî, (1990). İhsâu'l-ulûm İlimlerin Sayımı (A. Ateş, Çev.) İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Fârâbî, (1949). İhsâu'l-ulûm (tahkik, takdim, ta'lik Dr. Osman Emin). Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Fârâbî, (1996). İhsâu'l-ulûm (takdim, şerh, tevbib: Dr. Ali Bû Malham). Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Fârâbî, (2020). İlimlerin Sayımı (A. Arslan, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Fehd, T. (2000). *İlm-i Felek, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2022
Yıl 12, Sayı 1, ss. 207-222

Journal of Individual & Society
June 2022
Year 12, Issue 1, pp. 207-222

DOI:

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 08.02.2022
Kabul Tarihi: 15.06.2022

Article Type: Research article
Submitted: 08.02.2022
Accepted: 15.06.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

AKSOĞAN, M. & ÖZDEMİR, O. (2022). Tutum ve Motivasyonun Akademik Başarı Üzerindeki Etkilerinin Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 207-222.

TUTUM VE MOTİVASYONUN AKADEMİK BAŞARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİ İLE İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF ATTITUDE AND MOTIVATION ON ACADEMIC SUCCESS WITH STRUCTURAL EQUALITY MODELING

Mustafa AKSOĞAN

Öğr. Gör., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Akçadağ Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar
Teknolojileri Bölümü

Lecturer, Malatya Turgut Ozal University, Akcadag Voctional School, Department of
Computer Technologies

e-posta: mustafa.aksogan@ozal.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6826-3902>

Oğuzhan ÖZDEMİR

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar Öğretim Teknolojileri Eğitimi
Bölümü

Assoc. Dr., Fırat University, Faculty of Education, Department of Computer Instructional
Technologies Education

e-posta: oguzhan@firat.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5310-6605>

Özet

Bu araştırmanın amacı lise öğrencilerinin matematik dersine karşı tutum ve motivasyonlarının akademik başarıları üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Malatya ilinde faaliyet gösteren üç farklı lisede farklı sınıf düzeylerinde öğrenim gören 250 öğrenciye ulaşılmıştır. Veri toplama aracı olarak 22 maddeden oluşan tutum ölçeği (Önal, 2013) ve 12 maddeden oluşan motivasyon ölçeği (Kesici, 2018) kullanılmıştır. Öğrencilerin akademik başarı puanları için ise 2018-2019 öğretim yılı bahar dönemindeki karne notları kullanılmıştır. Veriler istatistik programları ile analiz edilmiştir. İlgili literatür kapsamında geliştirilen modeli test etmek için yapısal eşitlik modellemesi türlerinden yol analizi kullanılmıştır. Kullanılan model ile öğrencilerin matematik dersine karşı tutumları ve motivasyonlarının, matematik dersindeki akademik başarıları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; matematik dersine karşı tutum ve motivasyonların akademik başarı üzerinde pozitif ve güçlü bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Buna göre tutum ve motivasyonun artması akademik başarıyı arttırırken, tutum ve motivasyondaki azalma akademik başarının düşmesine neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tutum, Motivasyon, Akademik Başarı, Yapısal Eşitlik Modeli, Yol Analizi

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of high school students' attitudes and motivations towards mathematics course on their academic achievement. For this purpose, 250 students studying at different grade levels in three different high schools operating in the province of Malatya were reached. As data collection tools, the attitude scale consisting of 22 items (Onal, 2013) and the motivation scale consisting of 12 items (Kesici, 2018) were used. For the academic achievement scores of the students, the report cards in the spring semester of the 2018-2019 academic year were used. The data were analyzed by statistical programs. Path analysis, one of the types of structural equation modeling, was used to test the model developed within the scope of the relevant literature. With the model used, the effects of students' attitudes and motivations towards the mathematics lesson on their academic success in the mathematics lesson were examined.. According to the research results; It was determined that attitudes and

motivations towards mathematics course have a positive and strong effect on academic achievement. Accordingly, the increase in attitude and motivation increases academic achievement, while the decrease in attitude and motivation causes academic success to decrease.

Keywords: Attitude, Motivation, Academic Success, Structural Equation Modeling, Path Analysis

Giriş

Matematik başta fen bilimleri ve mühendislik alanlarında olmak üzere hayatın hemen hemen her alanında kullanılan, insanlara analitik düşünme yeteneği ve problem çözme kabiliyeti kazandıran bir araçtır.

Okullarda saygınlık düzeyi çok yüksek olan matematiğe eğitim her kademesinde geniş bir zaman ayrılmasına rağmen (Altun, 2001; Ashby, 2009), günümüzde birçok öğrenci matematiğe bir bilim dalı olarak ilgi duymamakta, matematiğin çok zor olduğunu düşünmekte, matematiği sevmemekte ve matematikten korkmaktadır (Tanışlı ve Sağlam, 2006; Pehlivan ve Köseoğlu, 2011). Taşdemir (2009) böylesine önemli olmasına rağmen matematiğin, eğitimin en alt basamağından en üst basamağına kadar öğrencilerin en çok korktukları derslerden olduğunu ve bu korkunun ortaya çıkmasında matematiğin zorluğundan ziyade öğrencilerin matematiğe karşı geliştirdikleri olumsuz tutumlardan kaynaklandığını söylemektedir.

Tutum, doğuştan gelmeyip sonradan kazanılan, doğrudan gözlenemeyen, herhangi bir olgu, obje veya nesneye yönelik olumlu/olumsuz davranış geliştirme eğilimidir (Turgut, 1978; Ersin, 1981; İncaoğlu, 2000; Atasoy, 2002). Herhangi bir olguya olumsuz tutum geliştiren bireyler o olguyla ilgilenmez, kendilerini o olgudan uzak tutar, o olguyu sevmez ve karşılıklarına çıkacak soruları aşacaklarına dair inanç geliştirmezler (Baykul, 2003; Saracaloğlu, Özyılmaz-Akamca ve Yeşildere, 2006).

Literatürde öğrencilerin bir derse karşı olan tutumlarının, o dersteki başarılarını olumlu veya olumsuz etkilediğini gösteren çalışmalar mevcuttur (Tay ve Akyürek-Tay, 2006; Akandere, Özyalvaç ve Duman, 2010; Kazazoğlu, 2013; Ceylan, Sağirekmeççi, Tatar ve Bilgi, 2016). Tutumun

başarı üzerindeki etkilerinin kabul edilmesiyle beraber pek çok araştırmacı çeşitli derslerde öğrencilerin o derse karşı tutumlarını ölçümlenebilmek amacıyla farklı ölçekler geliştirmişlerdir.

Öğrencilerin matematiğe karşı tutumları matematik eğitiminde önemli bir yer tutmaktadır (Kislenko, Grevholm ve Lepik, 2005). Matematik dersine yönelik olumlu tutum sergileyen öğrenciler yükseköğretimde fen ve mühendislik alanlarına yönelirken (Baydar ve Bulut, 2002), olumsuz tutum sergileyen öğrenciler ise matematiğin daha az olduğunu düşündükleri alanlara yönelmektedirler (Avcı, Coşkunel ve İnandı, 2011). Sırmacı'nın (2007), yapmış olduğu çalışma; öğrencilerin matematik dersine karşı olumsuz tutum sergilediklerini ve eğitimin ilk seviyelerinden yükseköğretime kadar bu olumsuz tutumu sürdürdüklerini göstermektedir. Dijital çağı yaşadığımız günlerde özellikle analitik düşünebilen ve problem çözme becerisine sahip işgücüne ihtiyaç duyulması nedeniyle, öğrencilerin matematiğe karşı olumlu tutum geliştirmelerine yardımcı olacak birtakım çalışmalar yapmak önemlidir.

Matematikte başarıyı etkileyen bir diğer etken motivasyondur. Motivasyon belirlenen hedeflere ulaşma isteği ve arzusudur. Yüksek motivasyon ilgi duyma, dikkat davranışı yapma isteği ve odaklanma özellikleri taşır (Fidan, 2012). Motivasyon öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir etmendir ve yeterli motivasyona sahip olmayan öğrenciler o derste sıkılır, yılgınlık hisseder, dersten uzaklaşır, derse karşı umursamaz bir tavır sergilerler ve bu durum öğretim kalitesini de olumsuz yönde etkiler (Kelecioğlu, 1992; Akbaba, 2006). Etkili bir eğitim süreci için motivasyon önemlidir ve başarının artırılmasında motivasyonun yükseltilmesi etkili olabilir.

Bu araştırmanın amacı lise öğrencilerin matematik dersine yönelik tutum ve motivasyonları ile matematik dersindeki başarılarının arasındaki ilişkiyi yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranacaktır:

Lise öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları matematik dersindeki başarıları üzerinde etkili midir?

Lise öğrencilerinin matematik dersine karşı motivasyonları matematik dersindeki başarıları üzerinde etkili midir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve verilerin analizi bölümleri yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada iki veya ikiden çok değişken arasında birlikte değişim varlığını veya bu değişimin derecesini belirlemeyi amaçlayan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında, birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlar (Karasar, 2011). Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarabilmek için yapısal eşitlik modeli oluşturulmuştur. Buna göre, öğrencilerin matematik dersine karşı tutum ve motivasyonları ile bu dersteki başarıları arasındaki gizli değişkenleri arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Katılımcı Grubu

Bu araştırma, Malatya ilindeki üç farklı lisede öğrenim gören 250 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu liselerde öğrenim gören tüm öğrencilere ulaşmak zaman ve maliyet bakımından zor olduğu için, katılımcı seçiminde basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Eksik dolduran 3 anket çalışma dışında bırakılmıştır. Çalışma 2019-2020 eğitim-öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Kişisel Özellikler	f	%
Okulu		
A Lisesi	52	21,1
B Lisesi	97	39,3
C Lisesi	98	39,7
Cinsiyet		
Kadın	130	52,6
Erkek	117	47,4

Sınıf Düzeyi		
9. Sınıf	50	20,2
10. Sınıf	63	25,5
11. Sınıf	71	28,7
12. Sınıf	63	25,5
Toplam	247	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi çalışma grubunun %52,6’sına denk gelen 130 öğrenci kadın, %47,4’üne denk gelen 117 öğrenci ise erkek öğrencilerdir. Aynı şekilde %20,2’sine denk gelen 50 öğrenci 9. Sınıf, %25,5’ine denk gelen 63 öğrenci 10. ve 12. Sınıf ve %28,7’sine denk gelen 71 öğrenci ise 11. Sınıf öğrencileridir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler, öğrencilerin matematik dersine karşı tutum ve motivasyon düzeylerini belirlemek için iki farklı ölçek uygulanarak toplanmıştır.

Motivasyon Ölçeği: Öğrencilerin matematik dersindeki motivasyonlarını ölçmek amacıyla Kesici (2018) tarafından geliştirilen “Matematik Motivasyon Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek üç faktör ve 5’li likert tipinde hazırlanan 12 maddeden oluşmaktadır. Tüm ölçek için iç tutarlılık katsayısı (Cronbach’s alpha katsayısı) .87 bulunmuştur. Ölçeği oluşturan faktörlerin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach’s alpha katsayısı) ise, sırasıyla «Amaç Yönelimi» için 0,80 (madde sayısı 4), «Beklenti-Değer» için 0,81 (madde sayısı 4), «Öz-yeterlilik» için ise 0,77 (madde sayısı 4) şeklinde hesaplanmıştır.

Tutum Ölçeği: Öğrencilerin matematik dersine karşı tutumlarını ölçmek amacıyla Önal (2013) tarafından geliştirilen “Matematiğe Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek dört faktör ve 5’li likert tipinde hazırlanan 22 maddeden oluşmaktadır. Tüm ölçek için iç tutarlılık katsayısı (Cronbach’s alpha katsayısı) .90 bulunmuştur. Ölçeği oluşturan faktörlerin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach’s alpha katsayısı) ise, sırasıyla «İlgi» için 0,89 (madde sayısı 10), «Kaygı» için 0,74 (madde sayısı 5),

«Çalışma» için 0,69 (madde sayısı 4), «Gereklilik» için ise 0,70 (madde sayısı 3) şeklindedir.

Akademik Başarı Puanı: Öğrencilerin matematik başarısı olarak 2018-2019 öğretim yılı bahar dönemindeki sınavları ile öğrencilerin dönem içinde yaptıkları ödev, proje vb. etkinliklere dayalı performans puanlarının ortalaması ile hesaplanan matematik karne notları kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Eksik doldurulduğu tespit edilen üç anket çıkarıldıktan sonra geriye kalan 247 anketten toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve paket programlar yardımıyla analiz edilmiştir. Önerilen desenlerin gerçek verilerle hangi düzeyde uyumlu olduğunu ortaya koyabilmek adına chikare uyum iyiliği testi (χ^2), yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA), uyum iyiliği indeksi (GFI), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI), normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) ve (NNFI) kullanılmıştır. Farklı uyum indekslerine ait kabul edilebilir değer aralıkları Tablo 2’de gösterilmiştir (Schermele-Engel ve Moosbrugger, 2003).

Tablo 2. Farklı Uyum İndekslerine Ait Kabul Edilebilir Değer Aralıkları

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 < \chi^2/sd \leq 3$
p	$.05 < p \leq 1.00$	$.01 \leq p \leq .05$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 < RMSEA \leq .08$
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI < .95$
CFI	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI < .97$
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI < .90$
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI < .95$
NNFI	$.97 \leq NNFI \leq 1.00$	$.95 \leq NNFI < .97$

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktörlerine ait iç tutarlılık katsayısı (Cronbach’s alpha katsayısı) hesaplanmış ve Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçek Faktörlerine Ait İç Tutarlılık Katsayısı

Ölçek	Faktör	Cronbach's Alpha
Tutum Ölçeği	İlgi	.881
	Kaygı	.889
	Çalışma	.884
	Gereklilik	.875
	Tüm Ölçek	.887
Motivasyon Ölçeği	Amaç Yönelimi	.834
	Beklenti-Değer	.866
	Öz-yeterlilik	.864
	Tüm Ölçek	.852

Aksoğan ve Çalış-Duman (2020), 0.70'in üzerindeki cronbach alfa değerinin yüksek güvenilirlikte olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ölçeklerin tüm boyutlarının cronbach alfa değerleri yüksek güvenilirliktedir.

Bulgular

İlgili literatür kapsamında geliştirilen modeli test etmek için yapısal eşitlik modellemesi türlerinden yol analizi kullanılmıştır. Kullanılan model ile öğrencilerin matematik dersine karşına tutumları ve motivasyonlarının, matematik dersindeki akademik başarıları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Matematik dersine karşı tutum ile matematik dersindeki akademik başarı arasında oluşturulan yapısal eşitlik modeli incelenmiş sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

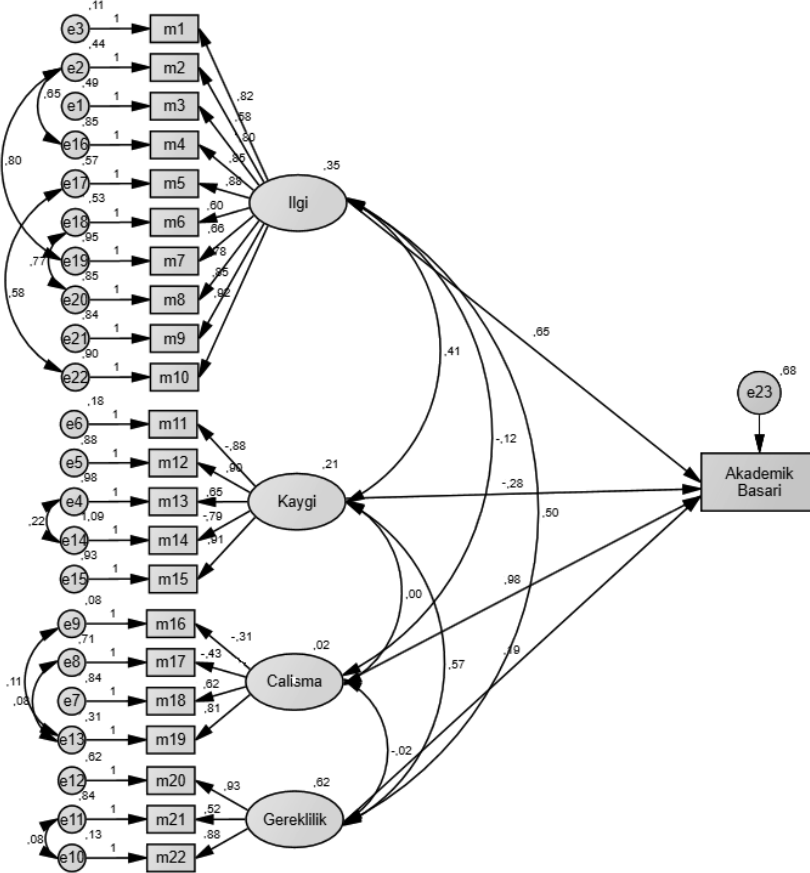
Tablo 4. Matematik Dersine Karşı Tutum ile Matematik Dersindeki Akademik Başarı Arasında Oluşturulan Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

χ^2	χ^2/sd	RMSEA	GFI	CFI	AGFI	NFI	NNFI
244.8	2.29	.04	.93	.95	.86	.94	.95

p = .01

Tablo 4'te verilen değerlerin tamamının kabul edilebilir uyum değerleri karşılardıkları ve yapısal modelin veriye uyum sağladığı görülmüştür. Yapısal modelin veriye uyumu sağlandıktan sonra, yapısal eşitlik modeline ilişkin yol diyagramı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Tutum ile Akademik Başarı Arasında Kurulan Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Yol Diyagramı

Şekil 1'de görüldüğü gibi matematik dersine karşı tutumun matematik dersindeki akademik başarı arasındaki yol katsayısı $\gamma = .68$ olarak hesaplanmıştır. Yol katsayıları için .10 ve altındaki değerler küçük etkiyi, .30 ve üstündeki değerler orta düzeydeki etkiyi, .50 ve üzerindeki değerler ise büyük etkiyi göstermektedir (Kline, 2015). Buna göre

matematik dersine karşı tutumun akademik başarı üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. YEM incelendiğinde öğrencilerin matematiğe karşı ilgi düzeyleri (İlgi), matematiğe karşı duydukları kaygı (Kaygı), matematiğe ayırdıkları çalışma zamanı (Calisma) ve matematik dersini gerekli görme durumları (Gereklilik) olmak üzere dört gizil değişkenin belirlendiği görülmektedir. Öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkili olan değişkenler incelendiğinde en önemli gizil değişkenin matematiğe ayırdıkları çalışma zamanı (Calisma) olduğu görülmektedir ($\gamma = .98$). Bu gizil değişken üzerinde ise en yüksek faktör derecesine sahip olan değişken m19 (Matematik sınavları öncesinde konu tekrarı yaparım, $\lambda = .81$) olmuştur. Akademik başarı üzerinde en etkili ikinci gizil değişken matematiğe karşı ilgi düzeyleri (İlgi) olmuştur ($\gamma = .95$). Ayrıca Calisma ve İlgi gizil değişkenleri ile akademik başarı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p=.01$). Akademik başarıyı negatif yönde etkileyen tek gizil değişkenin ise matematiğe karşı duydukları kaygı (Kaygı) olduğu görülmektedir ($\gamma = -.28$). Bu gizli değişken üzerinde en yüksek faktör derecesine sahip olan değişkenler ise m15 (Matematik sınavlarından korkarım, $\lambda = .91$) ve m12 (Matematik sınavları benim için önemli bir stres sebebidir, $\lambda = .90$) olmuştur. Kaygı gizil değişkeni ile akademik başarı arasındaki ilişkinin negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir ($p=.01$). Bunlarla birlikte matematik dersini gerekli görme durumları (Gereklilik) gizil değişkeninin akademik başarı üzerindeki etkisinin yüksek olmadığı görülmektedir ($\gamma = .19$).

Matematik dersine karşı motivasyon ile matematik dersindeki akademik başarı arasında oluşturulan yapısal eşitlik modeli incelenmiş sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

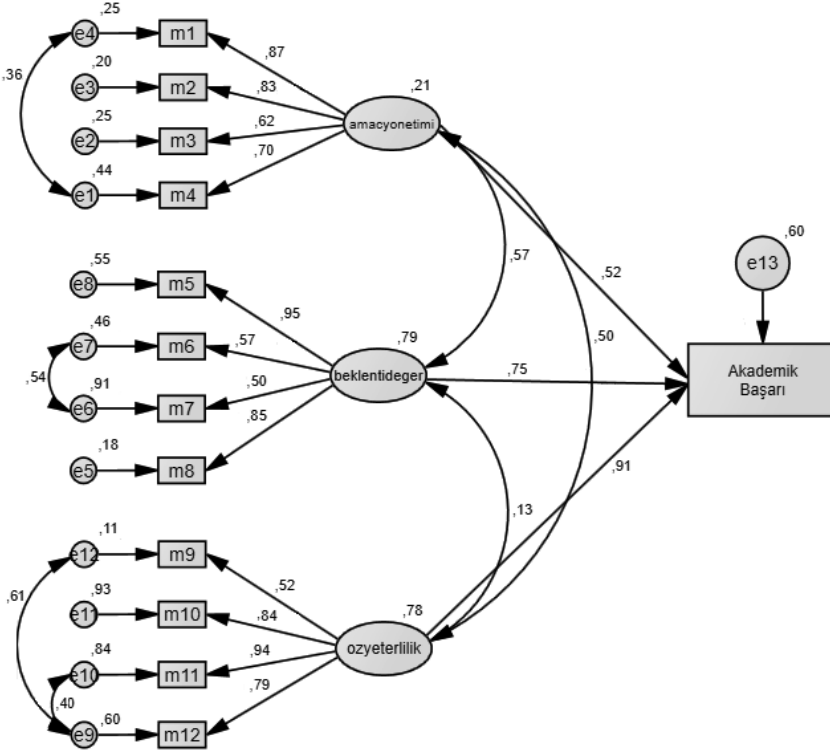
Tablo 5. Matematik Dersine Karşı Motivasyon ile Matematik Dersindeki Akademik Başarı Arasında Oluşturulan Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

χ^2	χ^2/sd	RMSEA	GFI	CFI	AGFI	NFI	NNFI
606.2	1.93	.06	.95	.97	.88	.90	.97

$p = .03$

Tablo 5'te verilen değerlere bakıldığında; χ^2/sd , GFI, CFI ve NNFI'nin yapısal modelin veriye iyi uyum sağladığı, RMSEA, AGFI ve NFI'nin ise kabul edilebilir düzeyde uyum sağladığı görülmektedir. Yapısal modelin veriye uyumu sağlandıktan sonra, yapısal eşitlik modeline ilişkin yol diyagramı Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Motivasyon ile Akademik Başarı Arasında Kurulan Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Yol Diyagramı

Şekil 2'de matematik dersine olan motivasyonun akademik başarı üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve yüksek düzeyde olduğu görülmektedir ($\gamma = .60$). YEM incelendiğinde amacyonetimi, beklentideger ve oz yeterlilik olmak üzere üç gizil değişkenin belirlendiği görülmektedir. Bu üç örtük değişkenin yol katsayıları sırasıyla, .52, .75 ve .91 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre her üç gizil değişkenin akademik başarıyı pozitif yönde ve yüksek düzeyde etkilediği söylenebilir ($p=.03$). Bu

gizli değişkenler içerisinde akademik başarıyı en çok etkileyen ozyeterlilik olmuştur ($\gamma = .91$). Bu gizli değişken üzerinde en yüksek faktör derecesine sahip olan değişken ise m11 (Matematikte bir konu ne kadar zor olursa olsun o konuyu öğrenebileceğime inanıyorum, $\lambda = .91$) olmuştur. Akademik başarıyı etkileyen ikinci gizli değişkenin beklentideger olduğu görülmektedir ($\gamma = .75$). Bu gizli değişken üzerinde en yüksek faktör derecesine sahip olan değişken ise m5 (Ne kadar zor olursa olsun matematiği öğrenmek zorundayım, $\lambda = .95$) olmuştur. Bu gizli değişkenler içerisinde akademik başarıyı en az etkileyen amacyo-netimi olmuştur ($\gamma = .52$).

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada lise öğrencilerinin matematik dersine karşı tutum ve motivasyonları etkileyen değişkenler aralarındaki ilişkiler ve bu değişkenlerin matematik dersindeki başarıya etkisi yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatür taranmış, taranan literatür ışığında yapısal eşitlik modeli oluşturulmuş ve test edilmiştir.

Elde edilen sonuçların ilki; test edilen modelde matematiğe karşı tutumun çalışma ve ilgi alt boyutlarının matematik dersindeki başarıyı pozitif ve önemli ölçüde, gereklilik alt boyutunun matematik dersindeki başarıyı pozitif ve düşük düzeyde etkilediği görülmüştür. Buna göre öğrencilerin matematiğe karşı ilgilerinin ve çalışma sürelerinin artmasının, matematik dersindeki akademik başarılarını da arttıracığı söylenebilir. Kaygı alt boyutunun ise matematik dersindeki başarıyı negatif ve orta düzeyde etkilediği görülmüştür. Bu sonuca göre öğrencilerin derse karşı kaygı düzeyleri arttıkça akademik başarılarının düşeceği veya kaygı düzeyleri azaldıkça akademik başarılarının yükseleceği söylenebilir. Bu sonuçlar ışığında öğrencilerin matematik dersinde başarılı olup olmamalarının büyük ölçüde bu derse karşı oluşturdukları olumlu veya olumsuz tutumlara bağlı olduğu söylenebilir. Literatürde yapılan çalışmalar bu sonucu destekler niteliktedir (Kiamanesh, 2005; Uslu, 2006; Taşdemir, 2009; Pehlivan ve Köseoğlu, 2011; Ertürk ve Erdinç-Akan, 2018).

Matematiğe karşı motivasyonun tüm alt boyutlarının matematik dersindeki başarıyı pozitif ve önemli ölçüde etkilediğidir. Bu sonuçlara göre matematik dersine karşı motivasyon ile akademik başarı arasında güçlü bir bağ olduğu, akademik başarının motivasyondan etkilendiği söylenebilir. Alanda yapılan birçok çalışma bu sonucu destekler niteliktedir (Ahmed, Minnaert, Van der Werf ve Kuyper, 2010; Önemli ve Yördem, 2012; Bozkurt ve Bircan, 2015).

Bu sonuçlar ışığında; matematik öğretmenlerinin öğrencilerin motivasyon ve tutumlarını arttırmak amacıyla; övgü, beğeni, başarı, not, sosyal ve psikolojik destek gibi özendiriciler kullanması, matematik dersini sevdirecek, proje, gösteri vb. eğlenceli aktivitelere yer vermeleri önerilebilir.

Kaynakça

- Ahmed, W., Minnaert, A., Van der Werf, G. ve Kuyper, H. (2010). Perceived social support and early adolescents' achievement: The mediational roles of motivational beliefs and emotions. *Journal of Youth Adolescence*, 39, 36-46. doi: 10.1007/s10964-008-9367-7
- Akandere, M., Ölyalvaç, N.T. & Duman, S. (2010). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile akademik başarı motivasyonlarının incelenmesi (Konya Anadolu Lisesi Örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 1-10. Erişim adresi: <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/208>
- Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 343-361. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31512>
- Aksoğan, M. ve Çalış-Duman, M. (2020). A research on academicians' opinions on distance education in the COVID-19 process. *MTU Journal of Engineering and Natural Sciences, Special Issue*, 38-49. doi: 10.46572/nat.2020.10
- Altun, M. (2001). *İlköğretim ikinci kademe matematik öğretimi*. Alfa Basım Yayım Dağıtım: Bursa.

- Ashby, B. (2009). *Exploring children's attitudes towards mathematics*. Proceedings of the British Society for Research into Learning Mathematics, 29(1), 7-12. Erişim adresi: <https://benashbyevo.files.wordpress.com/2016/04/ashby-2009-exploring-childrens-attitudes-towards-mathematics.pdf>
- Atasoy, B. (2002). *Fen öğrenimi ve öğretimi*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık: Ankara.
- Avcı, E., Coşkunel, O. ve İnandı, Y. (2011). Ortaöğretim on ikinci sınıf öğrencilerinin matematik dersine karşı tutumları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 50-58. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/160824>
- Baydar, S.C. ve Bulut, S. (2002). Öğretmenlerin matematiğin doğası ve öğretimi ile ilgili inançlarının matematik eğitimindeki önemi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 62-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/87919>
- Baykul, Y. (2003). *İlköğretimde matematik öğretimi 1-5 Sınıflar İçin*. Pegem A Yayınları: Ankara.
- Bozkurt, E. ve Bircan, M. A. (2015). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin matematik motivasyonları ile matematik dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 5, 201-220. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/412099>
- Ceylan, E., Sağirekmekçi, H., Tatar, E. ve Bilgin, İ. (2016). Ortaokul öğrencilerinin merak, tutum ve motivasyon düzeylerine göre fen bilgisi dersi başarılarının incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 39-51. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202560>
- Ersin, M. (1981). *Eğitimde psikolojinin rolü*. Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- Ertürk, Z. ve Erdiç-Akan, O. (2018). TIMSS 2015 matematik başarısını etkileyen değişkenlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Ulusal Akademi Dergisi*. 2 (2), 14-34. doi: 10.32960/uead.407078
- Fidan, N. (2012). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Pegem Yayınları: Ankara.
- İnceoğlu, M. (2000). *Tutum, algı, iletişim*. İmaj Yayınevi: Ankara.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Kazazoğlu, S. (2013). Türkçe ve İngilizce derslerine yönelik tutumun akademik başarıya etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 294-307. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/2123>
- Kelecioğlu, H. (1992). Güdülenme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(7), 175-181. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/88261>
- Kesici, A. (2018). Lise öğrencilerinin matematik motivasyonunun matematik başarısına etkisinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 37 (2), 177-194. doi: 10.7822/omuefd.438550
- Kiamanesh, A. R. (2005). The role of students' characteristic and family background in Iranian students' mathematics achievement. *Prospects*. 35 (2), 161-174. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11125-005-1819-1>
- Kislenko, K., Grevholm, B. ve Lepik, M. (2005). *Mathematics is important but boring: Students's belief and attitudes towards mathematics*. In *Relating Practice and Research in Mathematics Education: Proceedings of NORMA 05, Fourth Nordic Conference on Mathematics Education*, 349-360. Erişim adresi: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1005253/FULLTEXT01.pdf>
- Kline, R.B. (2015). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (4. Edition). Guilford Press: New York.
- Önemli, M. ve Yöndem, Z. D. (2012). Öğrenmede öz düzenlemeye dayalı psikoeğitim grup çalışmasının öğrencilerin motivasyonel inançları ve akademik başarıları üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 59-73. Erişim adresi: <https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?uId=1896&>
- Önal, N. (2013). Ortaokul öğrencilerinin matematik tutumlarına yönelik ölçek geliştirme çalışması. *İlköğretim-Online*, 12(4), 938-948. Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/matematige-yonelik-tutum-olcegi-toad.pdf>
- Pehlivan, H. ve Köseoğlu, P. (2011). Ankara Fen Lisesi öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları ile akademik benlik tasarımları. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 153-167. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/231640>

- Saracaloğlu, A.S., Özyılmaz-Akamca, G. ve Yeşildere, S. (2006). İlköğretimde proje tabanlı öğrenmenin yeri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(3), 241-260. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256364>
- Sırmacı, N. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Matematige Karşı Kaygı ve Tutumlarının İncelenmesi: Erzurum Örnekleme. *Eğitim ve Bilim*, 32(145), 53-70. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/815/168>
- Schermelleh-Engel, K. ve Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Tanışlı, D. ve Sağlam, M. (2006). Matematik öğretiminde işbirlikli öğrenmede bilgi değişme tekniğinin etkililiği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 2(2), 47-67. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/63261>
- Taşdemir, C. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin matematik dersine karşı tutumları: Bitlis ili örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 89-96 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/787133>
- Tay, B. ve Akyürek-Tay, B. (2006). Sosyal bilgiler dersine yönelik tutumun başarıya etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 73-84. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256378>
- Turgut, M. F. (1978). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Nüve Matbaası: Ankara.
- Uslu, G. (2006). Ortaöğretim matematik dersinde probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin derse ilişkin tutumlarına, akademik başarılarına ve kalıcılık düzeylerine etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal tez merkezi veri tabanından erişildi (180130).

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2022
Yıl 12, Sayı 1, ss. 223-238

Journal of Individual & Society
June 2022
Year 12, Issue 1, pp. 223-238

DOI:

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 23.02.2022
Kabul Tarihi: 15.06.2022

Article Type: Research article
Submitted: 23.02.2022
Accepted: 15.06.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

BAK, G., NAZLI, Y., BİLGİLİ, E. & GÜNDÜZ, İ. (2022). Adana'nın Marka Algısı:
Metaforik Bir Analiz, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 223-238.

ADANA'NIN MARKA ALGISI: METAFORİK BİR ANALİZ

ADANA'S BRAND PERCEPTION: A METAPHORICAL ANALYSIS

Dr. Gökhan BAK

Doktora Öğrencisi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, İngilizce İşletme Doktora Programı
PhD Student, Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Institute Of
Graduate School, Business Administration Doctorate Program in English
E-posta: gokhanbak2010@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4520-0930

Yusuf NAZLI

Okul Müdürü, Milli Eğitim Bakanlığı, Bahçeşehir İlkokulu
School Principal, Ministry of National Education, Bahçeşehir Primary School
E-posta: yusufnazli001@outlook.com
ORCID: 0000-0001-7484-0510

Esen BİLGİLİ

Okul Müdür Yardımcısı, Milli Eğitim Bakanlığı, Bahçeşehir İlkokulu
Deputy Head of School, Ministry of National Education, Bahçeşehir Primary School
E-posta: esenbilgili@outlook.com
ORCID: 0000-0002-2834-0408

İsmail GÜNDÜZ

Okul Müdür Yardımcısı, Milli Eğitim Bakanlığı, Bahçeşehir İlkokulu
Deputy Head of School, Ministry of National Education, Bahçeşehir Primary School
E-posta: ismagunduz001@outlook.com
ORCID: 0000-0001-8646-2596

Öz

Bu araştırmada, Adana’da lise eğitimi alan öğrencilerin Adana kavramına ilişkin metaforik algıları incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) yöntemiyle yapılan çalışmada, 300 lise öğrencisiyle iki bölümden oluşan görüşme formu kullanılarak, yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Adana kavramına ilişkin ürettikleri 21 metafor 5 kategori altında toplanarak, içerik analiziyle incelenmiştir. Adana ilinin samimi ve misafirperver bir yapıda olmasının yanı sıra çekilmez derecede sıcak, gelişmemiş, rahatsız edici, karışık ve güvenilmez özelliklere de sahip olduğu metaforlar aracılığıyla vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Marka, Kent Markası, Metafor, İçerik Analizi, Olgu bilim.

Abstract

In this study, the metaphorical perceptions of the students who received high school education in Adana regarding the concept of Adana were examined. In the study conducted with the phenomenology method, one of the qualitative research methods, face-to-face interviews were conducted with 300 high school students using an interview form consisting of two parts. The 21 metaphors they produced for the concept of Adana were gathered under 5 categories and analyzed by content analysis. It is emphasized through metaphors that Adana province, in addition to its sincere and hospitable nature, also has unbearably warm, undeveloped, disturbing, confused and unreliable features.

Key Words: Advertising, Brand, City Brand, Metaphor, Content Analysis, Phenomenology Design.

1. GİRİŞ

Pazarlama, mal ve hizmetlerin yanı sıra fikirlerin de etkin bir yönetim süreciyle fiyatlandırılması, dağıtılması ve de tutundurulması faaliyetlerinin bütünüdür. Pazarlama bileşenlerinden pazarlama iletişimi olarak da adlandırılan tutundurma karması, ilgili ürünün, fikrin en sade anlamıyla hedef kitleye tanıtılmasını amaçlamaktadır. Tanıtımı yapılan ürünler içerisinde şehirler de bir marka olarak algılanmakta, tanınmakta ve marka şehirler olarak bilinmektedir. “Marka tüketicinin karar verme sürecini kolaylaştıran, değer ifade eden, satın alma karar sürecini kolaylaştıran, önyargılı davranmayı sağlayan varlıklardır” (Altunbaş, 2007, s. 160). Bu markalaşma sürecinde kentler sembollerle akılda kalıcı yer edinmektedir. Malatya denince kayısı, İstanbul denince boğaz, Bursa deyince kayak akla gelmektedir. “Bir şehrin markalaşma sürecine girebilmesi için pazarlama stratejisi aşamalarının marka kimliği, konumlandırma ve imaj yönetimi aşamalarına bilinçli destek vermesi gerekmektedir” (Altunbaş, 2007, s. 161). Her kenti simgeleyen ve hatırlatan özellikleri vardır. Adana denince de ilk başlarda kebab, pamuk ve de sıcak hava gelmektedir. Ayrıca basında çıkan haberlere bakıldığında neredeyse her gün Adana ile ilgili olumsuz haberlere yer verildiği ve kent imajının olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir.

İşitsel, görsel ve yazılı olarak üç farklı şekilde ele alınan basın birçok görevi vardır. Denetlemek, kamuoyu oluşturmak, eğlendirmek, eğitmek ve kamuoyunu bilgilendirmek bu görevlerinin arasındadır. İnsanlar tercihlerine göre işitsel, yazılı veya görsel basın vasıtasıyla haberlere ulaşırlar. Bu haberler insanların davranışlarını, dünyaya bakış açılarını, algılamalarını yönlendirir. Gazeteler yazılı basının en önemli araçlarıdır (Sığırcı, 2016, s. 179). Gazeteler dijital ortamlarda okuyucularıyla buluşsa da halen yazılı basının olmazsa olmazlarından görülerek okuyucuların elinden eksik olmamaktadır. Dolayısıyla gazetelerde Adana iliyle yansıtılan haberler bile okuyucuların bakış açısını değiştirmektedir. Bu bağlamda Adana’da yaşayan öğrencilerin gazetelerden bir nebze de olsa etkilenebileceği ve metaforik bakış açısına bunu da yansıtılabileceği düşünülmektedir.

Bir araştırmada; 01.04.2011-30.04.2019 tarihleri arasında Posta gazetesinde çıkan çocuk cinayetleri konulu haberler içerik analiziyle incelenmiştir. Çocuk cinayetleri haberlerinin yazılı basında nasıl sunulduğunun incelendiği bu çalışmada toplam 73 haberin yer aldığı ve bu haberlerin mekânsal dağılımına bakıldığında ise sırasıyla; İstanbul (15 haber-% 20.54), Konya (6 haber-% 8.21), Kars (5 haber-% 6.89), Antalya (4 haber-% 5.47) ve Adana (3 haber-% 4.10) illerinde daha fazla yer aldığı görülmüştür (Yegen, 2015).

Türkiye’de kadın cinayetleri konusunda toplumsal farkındalığın arttırılmasında medyanın rolü ve önemine dikkat çekmek adına yapılan bir çalışmada, 2014 yılında Türkiye’de en çok okunan internet gazetelerinin ilk 3 tanesindeki kadın cinayetleri haberleri incelenmiştir. Zaman, Posta ve Hürriyet gazetelerinde habere konu olan cinayetlerin en fazla İstanbul, Adana, İzmir ve Konya’da gerçekleştiği görülmüştür (Seven vd., 2015).

Rekabet ortamının ürünler ve firmaların yanı sıra kentler ve de ülkeler arasında yaşanmasıyla birlikte marka kavramına verilen değer giderek artmaktadır. Her bir kentin bir marka değeri taşıdığı düşünülüğünde diğer kentlerden ayırt edici özelliklere sahip olduğu da bilinmektedir. Her markanın aynı değerde olmadığı gerçeği ile birlikte nasıl algılandığı da kent markalarını öne çıkarmaktadır (Özdemir ve Karaca, 2009, s. 114).

Mal veya hizmetlerin markalaşma stratejilerinin kent üzerinde uygulanması olarak bilinen kent markalaşması, kentin gelişimi için önemli katkılarda bulunur. Kente kültürel, ekonomik, sosyal değerler katmak amacıyla marka iletişimi ve marka stratejisinde yapılan stratejiler kent için uygulanır. Kentin olumlu ve güçlü yönlerini hedef kitlelere yaymayı amaçlayan kapsamlı bir süreçtir (Peker, 2006, s. 20-21). Bir kentin marka şehir olmasını destekleyecek niteliklere ve de değerlere sahip olması gerekir. Kent markası içinde o kentte yaşayan insanların davranışları, deneyimleri, inançları ve de şehrin görüntüsü de önemli rol oynar (Özdemir ve Karaca, 2009, s. 116). Kentlerin marka kent olmak için turistleri, yatırımcıları, alıcıları kendine çekebilmesi gerekir. Kente

gelenlerin misafirperver ortamda karşılanmalarının yanı sıra geldikleri yerin keyifle yaşanacak, merak uyandıracak bir yer olarak hissetmeleri sağlanmalıdır. Merak uyandıracak hale getirilmesi ile birlikte de adının diğer kentlerdeki insanlara kadar ulaşacağı, belirli bir özelliği ile de ön plana çıkacağı bilinmelidir (Kaypak, 2013, s. 349).

Birçok şehir kendisine benzeyen diğer şehirlerden farklılaşmak ve bir marka şehir olmak adına çaba göstermektedir. Markalaşan şehir, şehir pazarlaması kavramlarıyla ilgili örnekler giderek artmaktadır (Altunbaş, 2007, s. 157). “Dünya örneklerine baktığımızda, Londra, New York, Paris, Prag, Barselona, Sydney ve Moskova gibi kentler taşıdıkları farklı özelliklerle markalamışlardır. Pekin, Kahire, Madrid, Roma, Berlin, Seul, Tokyo, Rio de Janerio ve diğerleri yaşamak veya görmek için merak ettiğimiz kentlerdir. Sırf Paris yılda 20 milyonun üzerinde turist ağırlamaktadır. Dikildiğinde tüm Fransız aydınların beğenmediği ve sökülmesi için kampanya düzenlediği “Eiffel Kulesi”nin, Paris’in turist çekmesinde önemli bir katkısı vardır. Çoğu insana göre Venedik ve Paris âşıkların kentidir. Roma tarihi ve dinsel yapıları, Mısır piramitleri, Las Vegas kumarhaneleri ile tanınır” (Kaypak, 2013, s. 345-346).

Çalışmamıza konu olan Adana ili ile ilgili algıların neler olduğunun araştırıldığı birçok çalışma yapılmıştır. Yerel halkın gözünden Adana’daki turizm faaliyetlerinin nasıl algılandığının incelendiği bir araştırmada; 239 kadın ve 261 erkek olmak üzere toplam 500 kişiye anket uygulanmıştır. Adana’da ikamet eden yerel halkın turizm kaynaklı oluşan ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkilere karşı olumlu bakış açısına sahip oldukları ve turizmin gelişimini destekledikleri görülmüştür (Çeviker, 2019). Başka bir araştırmada; Adana’da ikamet eden ve Adana’ya turistik amaçlı gelen iki ayrı grubun Adana hakkındaki düşünceleri incelenmiş, Adana’nın marka kent olabilmesi için izlenebilecek adımlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Adana’nın olaylarla tanınan yönü ve trafik karmaşası dışında araştırmaya katılanların Adana’dan memnun oldukları görülmüştür (Uruk, 2019).

Metaforlar; insanların duygularını, değerlerini, düşüncelerini araştırmakla birlikte psikolojiden eğitime değin birçok alanda çalışma haline

gelmiştir (Yapıcıoğlu ve Korkmaz, 2019, s. 400). Dünyayı kavramsallaştırmanın birincil yolu olan metaforlar önemli dilsel araçlar olarak tecrübelerden güç alırlar (Agnes, 2009, s. 21). Metaforlar, bilinmeyen bir olay, bir şey, bir durum, bir nesne karşısında iyi bilinen başka şeylerin özellikleri ile benzetme kullanılarak bir ifade oluşturmaktır. Oluşturulan metaforlar anlamlı öğrenmelere katkıda bulunurlar (Demircioğlu ve Kantekin, 2019, s. 334).

Literatürde imaj, mecaz, eğretileme ve zihinsel imge gibi çeşitli terimler olarak da kullanılırlar (Yapıcıoğlu ve Korkmaz, 2019, s. 402). Metafor, bilinmeyen bir şeyin bilinen başka bir şey bakımından açıklanması, bilinen şeyin araçları ile bilinmeyen şeyin anlamının ortaya konulması anlamına gelir (Karamehmet, 2017, s. 126). Masanın ayağı, sandalyenin kolu gibi günlük hayatımızda birçok metafor farkında olmadan kullanılmaktadır (Yapıcıoğlu ve Korkmaz, 2019, s. 402). Metaforlar, Antik çağlardan itibaren dünyayı anlamının ve anlatmanın bir yoludur. Yani dünyayı anlamaya çalışmada, dil ve sözcük kullanmanın yanı sıra başvurulan bir yöntemdir (Karamehmet, 2017, s. 141-142).

Postmodern tüketici davranışlarını anlamak güçtür. Sembollerle düşünür ve algılar. Nicel araştırmalar da postmodern tüketici davranışlarını anlamada ve de açıklamada yetersiz kalır. Bu bağlamda nitel araştırmaların giderek arttığı, pazarlama araştırmalarında da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Torlak, 2008, s. 73). Tüketici davranışlarını anlayabilme, yorumlayabilme bakımından sıklıkla kullanılan metaforlar nitel araştırmaların önemli veri toplama araçlarındandır (Torlak, 2008, s. 74). Metaforlar pazarlama faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Tüketicilerin zihninde markaların olumlu yer edinmesi, istenen mesajı vermesi ve algılamalarını sağlaması için metaforların da uygun kullanılması gerekir (Karamehmet, 2017, s. 126-127). Fenomenoloji, yansıtma teknikler, etnografi ve biyografi gibi nitel araştırmalarda veri toplama aşamasından analiz etme ve yorumlama aşamasına kadar metaforlardan yararlanılabilmekte, tüketici davranışlarını anlamada araştırmacılara yardımcı olmaktadır (Torlak, 2008, s. 69).

İşletmeler mal veya hizmetlerini tanıtmaya, geniş kitlelere duyurma, marka imajı/marka bağlılığı yaratma, kamuoyunda olumlu izlenimler oluşturma, tüketicileri eğitime gibi amaçlarının yanı sıra tüketicilerin önyararlarını düzeltme adına birçok araçtan yararlanır. Metaforlar da işletmenin bu amaçlarını gerçekleştirmek adına kullandığı kalıcı, hedef kitlenin dikkatini çekici, somut ve tekrarlanabilir olma özellikleriyle öne çıkan araçlardandır (Doğan ve Üngüren, 2010, s. 67).

Tüketicilerin hayal gücüne odaklanan metaforlar yöneticilerin ve de pazarlama iletişimcilerinin üzerinde önemle durması gereken konulardandır. İşletmeler mal veya hizmetlerin tanıtımında kullandığı reklamlarda metaforlara yer verebilmektedir. Bu metaforlar, tüketicilerin mal veya hizmetleri nasıl değerlendirdiğini ve algıladıklarını etkilemektedir (Becan ve Babayeva, 2019, s. 121). Birçok kavramın insanların zihninde nasıl yer ettiğini araştıran ve bunun için metaforlardan istifade eden araştırmaların literatürde sıkça kullanıldığı bilinmektedir.

Bir araştırmada; ortaokul-lise seviyesinde öğrencilerin ve öğretmenlerinin kitap kavramına bakışı metaforlar aracılığıyla yorumlamaları incelenmiştir. Araştırma sonucunda ortak metaforların üretildiği, ileri yaşlarda olumsuz metaforlar kullandıkları görülmüştür (Arslan vd., 2019). Diğer bir araştırmada Bilsem (Bilim ve Sanat Merkezi)'de öğrenim gören ortaokul öğrencilerinin müzik kavramına bakış açıları metaforlar aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Çok zengin metaforlar ürettikleri müzik kavramıyla ilgili 187 adet metafor kullandıkları görülmüştür (Akça vd., 2019). Metaforik analiz sonucu yapılan araştırmaların yanı sıra dünya üzerinde bulunan kentlerin insanlar tarafından nasıl algılandığına dair de çalışmalar yapılmıştır. Adana iline yönelik yapılan çalışmalarda Adana'nın yerel halkın gözünde nasıl algılandığı, marka kent olması için neler yapılması gerektiği araştırılmıştır.

Yapılan literatür taramasında lise öğrencilerinin Adana iline bakış açısını metaforlar aracılığıyla inceleyen bir araştırma olmadığı görülmüştür. Literatürdeki bu eksikliğe bir nebze de olsa katkıda bulunacağı düşünülen çalışmaya gereksinim duyulmuştur. Araştırma sonucu elde edilecek verilerle Adana iline karşı geliştirilen metaforik algıların

neler olduğu, bu algıların gerek turizm gerekse sosyo-ekonomik araştırmalara ışık tutacağı düşünülmüştür/değerlendirilmiştir. Adana ili Seyhan ilçesinde ikamet eden, lise öğrenim gören 300 öğrenciyle 2 bölümden oluşan görüşme formu kullanılarak, Adana iline ait metaforik algıları incelenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Olgu bilim, dünyada olaylar, kavramlar, olgular ve eğilimler gibi değişik durumlarla karşılaştığımız olguları incelemek için gerekli araştırma zeminini hazırlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 69).

Çalışmada ilk bölümde katılımcıların demografik özelliklerinin ikinci bölümde ise metaforik algılarının ne olduğunu gösteren iki bölümden oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formuyla elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analiziyle veriler kategorilere ayrılarak yorumlanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın evrenini Adana ili Seyhan ilçesinde okumakta olan lise öğrencileri, örneklemini ise basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen Adana ili Seyhan ilçesinde öğrenim gören 300 lise öğrencisi oluşturmaktadır.

Çalışma 05.01.2021-06.06.2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Çalışmaya katılan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Katılımcıların %53.3’lük (160) oranda erkek, % 86.7’lik (260) oranda 15-16 yaş aralığında, % 36.7’lik (110) oranda 1. sınıf öğrencisi, % 46.7’lik (140) oranda 3000-3500 TL aile geliri oldukları dikkati çekmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Bilgiler	frekans	%
Cinsiyet		
Erkek	160	53.3
Kız	140	46.7
Yaşı		
15-16	260	86.7
16-17	30	10.0
17 üzeri	10	3.3
Kaçıncı Sınıfta Olduğu		
1. Sınıf	110	36.7
2. Sınıf	90	30.0
3. Sınıf	60	20.0
4. Sınıf	40	13.3
Aile Gelir Durumu		
2500-3000 TL	60	20.0
3000-3500 TL	140	46.7
3500-4000 TL	30	10.0
4000 üzeri	70	23.3

Çalışmanın ikinci kısmında “Adanabenzer/gibidir; çünkü.....” cümlesini sadece bir metafor kullanarak tamamlamaları istenmiştir. Benzer/gibidir ifadesi ile katılımcıların metafor konusu ile metafor kaynağı arasında bağ kurmaları, çünkü ifadesi ile de bu bağın mantıksal dayanağını belirtmeleri istenmiştir (Saban, 2019).

Çalışmaya katılan 300 lise öğrencisinin verdiği cevaplar incelenmiş, bütün cevaplar çalışmaya dahil edilmiştir. Katılımcıların ürettiği metaforlar ve gerekçeleri, yaşları, cinsiyetleri ve doldurma sırası kodlanarak verilmiştir. İlk rakam katılımcıların yaşını, ikinci harf cinsiyetini, üçüncü rakam ise doldurma sırasını belirtmektedir. 3 elemanlı kodlama kullanılmıştır. Örneğin 15K12 şeklinde yapılan kodlamada, 15 yaşında, Kız ve 12. sırada görüşme formunu doldurduğu ifade edilmektedir.

Çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır. Elde edilen veriler incelenmiş, veriler kodlanmış ve de kategorilere ayrılmıştır. Metaforların kategorilerin altında yer alması ve de bu kategorileri temsil etme kontrolü 2 uzman öğretim üyesinin görüşüyle sağlanmıştır.

Katılımcıların Adana ile ilgili ürettiği metaforlar tablolar halinde sunularak analiz edilmiştir. Adana ile ilgili 21 adet metafor ürettikleri görülmüştür. Tablo 2’de üretilen metafor bilgileri verilmiştir. Tabloya göre % 13.3’lük (40) oranla en fazla Cennet metaforunun yer aldığı göze çarpmaktadır.

Tablo 2: Adana Kavramına İlişkin Üretilen Metafor Bilgileri

Metafor Kodu	Metafor Adı	f	%	Metafor Kodu	Metafor Adı	f	%
1	Aşk	10	3.3	12	Hindistan	10	3.3
2	Bomba	10	3.3	13	Karpuz	10	3.3
3	Cehennem	10	3.3	14	Kebab	10	3.3
4	Cennet	40	13.3	15	Kervansaray	10	3.3
5	Çöl	10	3.3	16	Kırmızı Biber	10	3.3
6	Çöplük	10	3.3	17	Köy	30	10.0
7	Dallas	10	3.3	18	Küçük İstanbul	10	3.3
8	Ev	20	6.7	19	Mahşer Yeri	10	3.3
9	Fırın	10	3.3	20	Şiir	10	3.3
10	Film	20	6.7	21	Yuva	20	6.7
11	Güneş	20	6.7		TOPLAM	300	100.0

300 katılımcının verdiği cevaplar doğrultusunda 21 metafor üretilmiştir. Bu metaforlar 5 kategori altında toplanmıştır. Üretilen metaforlar ve bunların kategorilerine ait örnekler Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Metaforların Kategorilerine Göre Dağılımı

Kategorisi	Metaforu	Mantıksal Dayanağı	Katılımcı
Samimi ve Misafirperver	Kervansaray	Misafirler çok iyi ağırlanır.	15E1
	Ev	Herkes çok samimi davranır.	16E2
		İçindeki samimiyet sizi ısıtır.	15K24
	Yuva	İnsanları içinde sevgiyle, samimice barındırır.	16E8
		İnsanları yuvada gibi hissettirir.	15K15
	Şiir	Her mevsimi ayrı güzel hissettiren samimi bir yapısı vardır.	17K9
	Cennet	Doğası, çevresi harika, insanları çok misafirperverdir.	16E14
		Size mutluluk verir, samimiyeti hissettirir.	15K25
		İçinde huzur ve samimiyet bulursunuz.	15K26
		Samimiyet ve misafirperverlik adına istediğiniz her şeyi bulursunuz.	16K3
	Kebab	Acısıyla tatlısıyla güzeldir, samimi ve içtendir.	15E17
	Karpuz	Ferahlatır ve samimi ortam sunar.	15K18
	Aşk	Adana'da yaşamak bir başka güzeldir, aşkın samimiyetini hissettirir.	16K23

Çekilmez Derecede Sıcak	Cehennem	Yazları çekilmez derece sıcaktır.	16E27
	Güneş	Sıcaklığı sizi bunaltır.	15K5
		Dayanılmaz sıcaklığından kaçmak istersiniz.	15K28
	Fırın	Pişersiniz, dayanılmaz sıcaklık verir.	16K12
Çöl	Aşırı sıcaklığı sizi bunaltır.	15E13	
Gelişmemiş	Köy	Hiçbir semti gelişmiş değil.	15E6
		Ulaşım ve etkinlikler az, yeterli değil.	16K19
		Gelişmemiş bir yapıya sahiptir.	15E29
Karışık ve Güvenilmez	Film	Her gün bir olay yaşanır.	15E4
		Her yeni güne yeni bir olayla başlarsınız, her gün yeni olayla karşılaşırsınız.	16E30
	Bomba	Her an patlayabilecek ortama sahiptir.	15E7
	Hindistan	Trafik yoğun, her yer kalabalık, güvenilir bir ortam vardır.	16E10
	Küçük İstanbul	Her şehirden göç alan, karışık, güvenilir bir yapısı var.	17E11
	Dallas	Hareketliliği, eğlencesi bol ve güvenilir bir ortama sahip.	18E21
	Mahşer Yeri	Çok kalabalık ve karışık yapısı var.	15K20

Rahatsız Edici	Çöplük	Çok kötü kokuyor ve rahatsız ediyor.	15K16
	Kırmızı Biber	Biberin acısı gibi Adana'nın rahatsız edici bir ortamı var. İnsanlara acı çektiriyor.	17E22

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Marka kent olma yolunda hızlı adımlarla ilerleyen kentler, insanların zihinlerinde olumlu imaj bırakma adına gelişimlerine önem göstermektedirler. İçinde yaşayan insanların her konuda mutlu olmasını, buldukları şehri sevmelerini, dışarıdan bakan gözlerle de iyi olarak anılmayı isterler. Yapılan araştırmalarda Adana ilinin trafik karmaşası ile her gün yaşanan olayları dışında olumlu bir imaj taşıdığı, yerel halkın turizmin gelişimini destekledikleri görülmüştür. Basında yer alan haberlerde, Adana ilinin olumsuz imajının, cinayet konulu haberlerde sıkça yer almasıyla arttığı görülmektedir.

Adana ilinin lise öğrencilerinin gözünden metaforlar aracılığıyla incelenmesi, Adana ilinin nasıl algılandığını gözler önüne sermektedir. Adana, sınırları içerisinde birçok lise barındıran, Türkiye'nin büyük kentleri arasında yer alan, genç nüfusu ve turizm potansiyeli yüksek, tarıma elverişli topraklara sahip olan ilimizdir. Bu özellikleri ile ülkemizde önemli bir yere sahip olan Adana ilinin lise öğrencilerinin gözünden metaforlarla nasıl algılandığı, Adana ilinin gerek turizm gerekse hizmet sektöründe ilerlemesi adına önemli ipuçları vereceği aşikardır. Bu bağlamda, katılımcıların ürettiği metaforlar bir bakıma Adana ilinin marka imajını da yansıtmaktadır.

Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda üretilen 21 adet metafor; Samimi ve Misafirperver, Çekilmez Derecede Sıcak, Gelişmemiş, Karışık ve Güvenilmez, Rahatsız Edici olmak üzere 5 kategori altında toplanmıştır.

Samimi ve Misafirperver kategorisi altında; Kervansaray, Ev, Yuva, Şiir, Cennet, Kebap, Karpuz ve Aşk metaforları üretilmiştir. Bu kategoride üretilen metaforlarla Adana ilinin samimi bir yapıya sahip olduğu, misafirperverliği ile anıldığı belirtilmiştir.

Çekilmez Derecede Sıcak metaforu altında; Cehennem, Güneş, Fırın, Çöl metaforları üretilmiştir. Bu kategorideki metaforlarla Adana denince akla ilk gelen konunun aşırı sıcaklıklar olduğu, bu sıcaklıkların insanları bunalttığı ifade edilmiştir.

Gelişmemiş kategorisi altında ise yalnızca Köy metaforu üretilmiştir. Bu kategoride üretilen Köy metaforu ile Adana ilinin gelişmemiş bir yer olduğu, ulaşım sıkıntısı çektiği, sosyal etkinliklerin az olduğu vurgulanmıştır.

Karışık ve Güvenilmez kategorisi altında; Film, Bomba, Hindistan, Küçük İstanbul, Dallas ve Mahşer Yeri metaforları üretilmiştir. Bu kategoride yer alan metaforlarla Adana ilinin basında her gün yer aldığı olumsuz imajı bir kez daha gözler önüne serilmiş, güvenilmez yapısı konusunda tereddütler ortaya konmuştur.

Rahatsız Edici kategorisi altında; Çöplük ile Kırmızı Biber metaforları üretilmiştir. Bu kategoride yer alan metaforlarla Adana ilinin olumsuz özelliklerine yer verilmiş, insanlara rahatsızlık verdiği vurgulanmıştır.

Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda üretilen metaforlara bakıldığında; Adana ilinin olumlu özelliklerinden çok olumsuz özelliklerine odaklanıldığı, akılda yaşanılacak bir yer imajı bırakmadığı, samimi ve yardımsever bir yapıya sahip olsa da sıcaklığın fazla olması, trafik karmaşası, her gün yaşanan olumsuz haberlerin bıraktığı kötü izlenimin insanları rahatsız ettiği ortaya konmuştur.

Adana ilinin olumlu kent imajına sahip olması adına bu üretilen metaforlardaki olumsuz özelliklerin giderilmesi gerek turizm gerekse hizmet sektörü adına önemli adımların atılmasına yardımcı olacaktır. Daha fazla katılımcıyla farklı illerin metaforik algıları incelenerek literatüre katkıda bulunulabilir.

KAYNAKÇA

- Ágnes, A. (2009). The use of metaphors in advertising: A case study and critical discourse analysis, *The Use Of Metaphors in advertising argumentum*, Kossuth Egyetemi Kiadó (Debrecen), 5, 18-24.
- Akça, O. M. & Şen, Ç. & Kurtaslan, Z. (2019). *Bilim ve Sanat Merkezleri müzik alanı öğrencilerinin müzik kavramına yönelik algılarının belirlenmesi: Bir metafor analizi çalışması*, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 5 (10), 123-145.
- Altunbaş, H. (2007). *Pazarlama iletişimi ve şehir pazarlaması "şehirlerin markalaşması"*, *Selçuk İletişim*, 4 (4), 156-162.
- Arslan, H. & Arslan, P. & Yıldız, K. (2019). *Öğretmen ve öğrencilerin kitap kavramına yönelik metafor algıları*, *International Social Sciences Studies Journal*, 5 (39), 3771-3782.
- Becan, C. ve Babayeva, V. (2019). *Reklamda bir anlatım biçimi olarak metafor kullanımı: global reklamlara yönelik bir alan araştırması*, *Simetrik İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 111-135.
- Çeviker, K. (2019). *Turizm faaliyetlerinin yerel halk tarafından nasıl algılandığının analizi: Adana örneği*, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya*.
- Demircioğlu, E. & Kantekin, S. (2019). *Tarih pedagoji programı öğrencilerinin tarih kavramına ilişkin inançlarının metafor analizi yoluyla incelenmesi*. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(1), 332-346.
- Doğan, H. ve Üngüren, E. (2010). *İşletmelerde metafor kavramı ve önemi: yöneticilerin stratejik iletişim ve paylaşım araçları olarak metaforlar ve etkin kullanım yolları*, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 61-74.
- Kaypak, Ş. (2013). *Küreselleşme sürecinde kentlerin markalaşması ve "marka kentler"*, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 335-355.

- Karamehmet, B. (2017). Metafor ile markaları yönetmek, Atatürk İletişim Dergisi, 13, 125-148.
- Özdemir, Ş. ve Karaca, Y. (2009). Kent markası ve marka imajının ölçümü: Afyonkarahisar kenti imajı üzerine bir araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi, 11 (2), 113-134.
- Peker, A. E. (2006). *Kentin markalaşma sürecinde çağdaş sanat müzelerinin rolü: kent markalaşması ve kültürel landmark, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul.*
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip olduğu metaforlar, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7(2), 281-326.
- Seven, M. & Karabal, B. & Uludağ, B. & Keleş, M. N. & Kafaoğlu, M. & Top, S. & İder, Z. B. (2015). Gazetelere haber olan kadın cinayetlerinin incelenmesi, KASHED, 2 (2), 71-83.
- Sığırcı, İ. (2016). Göstergibilim uygulamaları: metinleri, görselleri ve olayları okuma, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Torlak, Ö. (2008). Tüketici davranışını anlamada metafor kullanımı: Postmodern tüketiciyi "sivil itaatsizlik" metaforu ile açıklamak, Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 2, 63-76.
- Uruk, S. (2019). Kent markalaşması kapsamında Adana kenti ile ilgili algıların belirlenmesine yönelik bir araştırma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Yapıcıoğlu, A. & Korkmaz, N. (2019). Öğretmen adaylarının fen ve matematiğe yönelik algılarının belirlenmesi: metafor çalışması, Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 13 (29), 400-420.
- Yegen, C. (2015). Çocuk cinayeti haberlerinin Türk yazılı basınında sunumu: Posta gazetesi örneği, Global Media Journal TR Edition, 5 (10), 363-384.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, 10. bs., Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2022

Yıl 12, Sayı 1, ss. 239-270

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1106524>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 20.04.2022

Kabul Tarihi: 15.06.2022

Journal of Individual & Society

June 2022

Year 12, Issue 1, pp. 239-270

Article Type: Research article

Submitted: 20.04.2022

Accepted: 15.06.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

KİŞİ, E. (2022). SSCB'den Rusya Federasyonu'na Türk-Rus İlişkileri: İmkânlar ve Açmazlar, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 239-270.

SSCB'DEN RUSYA FEDARASYONU'NA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ: İMKÂNLAR VE AÇMAZLAR

TURKISH-RUSSIAN RELATIONS FROM THE USSR TO THE RUSSIAN FEDERATION: POSSIBILITIES AND DAILS

Erden KİŞİ

Öğr. Gör., Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Lecturer Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Erciş Faculty of Business Administration,
Department of Political Science and International Relations

E-posta: erdenkisi@yyu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3124-680X>

ÖZET

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nden bugüne Türk-Rus ilişkileri her dönem varlığını korumuştur. Osmanlı'nın en çok savaştığı devlet olması hasebiyle iki toplum arasında yoğun bir ilişki ağı olduğu görülmektedir. Türkler ve Ruslar arasındaki ilişkilerin Çarlık Rusyası'ndan SSCB'ye oradan da Rusya Federasyonu'na kadar yoğun bir şekilde ilerlediği anlaşılmaktadır. Orta Asya'dan Kafkasya'ya ve oradan da Balkanlar'a kadar iki ülke arasında yoğun bir ilişki ağının olduğu da görülmektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise iki ülke ilişkileri daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu süreçte hem Ruslar hem de Türklerin önemli bir devrim yaşaması ile iki ülke

ilişkilerinde daha farklı bir sayfa açılmıştır. Daha sonrasındaki süreçte ise Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Türkiye ve SSCB ilişkilerinde bir soğuma olduğu anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş'ın ardından SSCB'nin tarih sahnesinden silinip Rusya Federasyonu'nun kurulması ile daha farklı bir sürece geçilmiştir. 2000'li yıllar sonrasında ise Türkiye ve Rusya'nın gerek Orta Doğu'da gerek Kafkasya'da gerek Orta Asya'da gerekse de Balkanlar'da ilişkilerinin olduğu görülmüştür. Bu çalışmada derin bir mazisi olan Türk-Rus ilişkilerinin geçmişi, şimdiki yapısı ve geleceğe yön anlaşılmaya çalışılacaktır. İki ülke arasındaki ilişkilerin sosyo-politik bir analizi yapılarak, 21. yüzyılda iki ülke ilişkilerinde hâkim olan siyasal anlayış açıklanacaktır. En nihayetinde ise gelecek dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğe yön ve tarz üzerine ortaya atılan görüşler tartışılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** *Tarihte Türkler ve Ruslar, SSCB ve Türkiye, Türkiye ve Rusya Federasyonu, Türk- Rus İlişkilerinin Geleceği.*

ABSTRACT

As it is known, Turkish-Russian relations have always existed since the Ottoman Empire. It is seen that there is a dense network of relations between the two societies since the Ottoman Empire was the state that fought the most. It has been understood that relations between Turks and Russians have progressed intensively from Tsarist Russia to the USSR and from there to the Russian Federation. It is also seen that there is an intense network of relations between the two countries, from Central Asia to the Caucasus and from there to the Balkans. In the 20th century, relations between the two countries reached a different dimension. In this process, a different page was opened in the relations between the two countries, with both the Russians and the Turks experiencing an important revolution. In the later period, it was understood that there was a divergence in relations between Turkey and the USSR with the start of the Cold War. After the Cold War, the USSR disappeared from the stage of history and a different process started with the establishment of the Russian Federation. Since the 2000s, it has been seen that Turkey

and Russia have relations in the Middle East, the Caucasus, Central Asia, and the Balkans. In this study, the past, current structure, and direction of the Turkish-Russian relations, which have a deep past, will be tried to be understood. By making a socio-political analysis of the relations between the two countries, the dominant political understanding of the relations between the two countries in the 21st century will be explained. Finally, the views on the direction and style in which the relations between the two countries will develop in the coming period will be discussed.

Key Words: *Turks and Russians in History, USSR and Turkey, Turkey and Russian Federation, Future of Turkish-Russian Relations.*

Giriş

Türk-Rus ilişkilerinin kronolojik sürecinin ilk teması olarak Moskova Knezliği ile Osmanlı Devleti'nin elçiler aracılığı ile temasa geçtiği 1492 senesini ifade etmek zorunda olsak da esasında köklü iki halkın kuzeyde aynı bölgede iletişimleri oldukça eski dönemlere uzanmaktadır (Topsakal, 2016: 34). Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'da, Türkler ve Rusların yoğun bir ilişki ağı içerisinde olduğu görülmektedir. Özellikle Türklerin Anadolu'ya geliştikten sonra bu iletişimin devam ettiği görülmektedir. Anadolu'da Türklerin kurduğu devletler ile beraber, Türk-Rus ilişkisinin oldukça derinleştiği görülmektedir.

13. yüzyılda kurulan daha sonra bir cihan imparatorluğu olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti ile birlikte Ruslarla en yoğun ilişki döneminin başladığı görülmektedir. İki devlet arasındaki ilişkilerin yaklaşık altı yüzyıl boyunca her düzeyde cereyan ettiği anlaşılmıştır. 1923'ten sonra da çeşitli düzeylerde Türk-Rus ilişkilerinin devam ettiği görülmektedir. Tarihi ve kültürel olarak Türklerin bağının bulunduğu tüm coğrafyalarda Rusların da bir şekilde bulunduğu görülmektedir. Özellikle Orta Asya, Kafkasya, Anadolu ve Balkanlar'da her daim bir Türk-Rus ilişkisinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde kesintisiz bir şekilde devam eden ikili ilişkiler, bugün de aynı coğrafyalar üzerinde devam etmektedir.

Görüleceği üzere 1917 yılında başlayan Bolşevik Devrimi'nden sonra Türk-Rus ilişkileri oldukça farklı bir forma dönüşmüştür. Rusya'da yaşanan iç savaşta İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Çarlık Rusyası'na destek vermeleri, Türkiye ve Bolşevik Rusyası'nı yakınlaştırmıştır (Boy, 2020: 818). Dönemin şartları içerisinde bu yakınlaşmanın şaşkıncı olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle Batı merkezli bir emperyalizm ile karşı karşıya olmak nedeni ile Türkler ve Ruslar, ortak bir düşmana sahip olmuştur. Daha sonrasında Bolşevik Rusyası'nın Kurtuluş Savaşı sürecinde Doğu Anadolu'dan çekilmesi, ilişkileri iyileştiren bir gelişme olmuştur. Akabinde Türk Devrimi'nin yaşanması ile beraber Türk-Rus ilişkileri, oldukça yüksek bir seviyeye taşınmıştır. 1923'ten sonra Ruslar ile imzalanan dostluk antlaşmaları, iki ülke ilişkilerini daha üst bir noktaya ulaştırmıştır. İki ülke arasında yaşanan ilişkilerdeki iyileşme süreci, Soğuk Savaş'ın başladığı döneme kadar varlığını korumuştur. Bu tarihten sonra Türkiye'nin Varşova Paktı'na karşı NATO ile Soğuk Savaş sürecinde yerini alması, ikili ilişkilerde bir düşüşün yaşanmasına neden olmuştur. 1952 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin NATO'ya resmi olarak üye olması ile Türk-Rus ilişkilerinde bir soğuma süreci yaşanmıştır. Uzun bir dönem NATO, Türkiye'yi SSCB yayılımını engellemek için en hayati güç olarak nitelendirmiştir. Bu temelde Soğuk Savaş'tan bugüne Türk-Rus ilişkileri, çok üst bir seviyeye ulaşamamıştır.

Bilindiği üzere 1990'da SSCB'nin dağılmasıyla on beş bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletlerden olan, Orta Asya ve Kafkasya'da yer alan beş Türk devleti, yoğun bir şekilde küresel sisteme entegre olmaya çabalamışlardır (Özsoy, 2019: 752). Orta Asya'dan Kafkasya ve Balkanlar'a kadar var olan bağımsız Türki Cumhuriyetler, Türkiye için ciddi bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenle Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana, uluslararası ilişkilerde Türki Cumhuriyetlere oldukça önem vermiştir. Bu durum hem Batılı ülkeleri hem de Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Özellikle 2000'li yıllar sonrasında tekrar küresel bir aktör olarak hareket etmeye çalışan Rusya, bu durumdan rahatsız olduğunu göstermiştir.

Türkiye'nin Kafkasya'da, Balkanlar'da ve Orta Asya'da ortaya koyduğu politikalar, Rusya tarafında rahatsızlık uyandırmıştır. Soğuk Savaş

sonrasında Türk-Rus ilişkilerini, bu minvalde değerlendirebilmek mümkündür. Ayrıca son dönemlere gelindiğinde Türk-Rus ilişkilerinde ciddi krizlerin yaşandığı da görülmüştür. Bu krizlerin başında; “Uçak Krizi” (2015) ve “Karlov Suikastı” (2016) gelmiştir.

İki ülke arasında yaşanan geçmişe dönülecek olursa bilindiği üzere Ekim 1917'den sonra Rusya'da iktidara Lenin gelmiş ve ülkede özel mülkiyeti kaldırarak yeni bir ekonomik sistem oluşturmuştur. 1918 senesinden sonra ise Rusya bir dikta rejimi ile idare edilmiştir (Toprak, 2011: 162). Yakın dönemlerde iki önemli devrim yaşayan Türk ve Rus toplumu, ortak bir ötekiye (Batı özneli emperyalizm) sahip olmalarına rağmen çok farklı bir siyasal dönüşüm yaşamışlardır. 1923'ten sonra Türkler, monarşiden cumhuriyete geçerken Ruslar, monarşiden komünizme geçmiştir. İdeolojik tercihleri oldukça farklı olan Türkiye ve SSCB arasında yine de uzun bir dönem ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Daha sonrasında ise dünyanın bir ideolojik kamplaşma sürecine girmesi ile beraber Türkiye, komünist bloğun karşısındaki saf olan NATO'nun yanında yer almıştır.

Soğuk Savaş sonrasındaki sürece gelinecek olursa Türkler ve Ruslar arasında 2000'li senelerde artan ve 24 Kasım 2015 tarihine kadar yükselerek devam eden iş birliği süreci, “Uçak Krizi” ile birlikte kopma noktasına ulaşmıştır (Yeltin, 2021: 38). Bu süreçte iki ülke ilişkilerinde derin bir yara açılrsa da gerek Türkiye gerekse de Rusya ilişkilerde yapıcı taraf olmak istediklerini göstermişlerdir. Daha sonraki süreçte yaşanan “Karlov Suikastı” ile ilişkilerde daha vahim bir yara açılacağı düşünülmürken, her iki ülkede bu olayın Türk-Rus ilişkilerini sabote etmek üzere planlandığını düşünerek, ikili ilişkileri güçlendirmekten yana olduklarını ifade etmişlerdir.

Bilindiği üzere “Uçak Krizi”; 2015 senesinde Rus Hava Kuvvetlerine ait bir uçağın Türkiye sınırlarını ihlal etmesi nedeniyle Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesi olayıdır. “Karlov Suikastı” ise 2016 yılında Rus Büyükelçisi Andrey Karlov'a Ankara'da bir sanat sergisinde düzenlenen saldırıdır. Her iki olay da Türk-Rus ilişkilerine ciddi anlamda zarar veren olaylar olarak tarihe geçmiştir.

Yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Türk-Rus ilişkileri, tüm artış ve azalışlara rağmen bugüne gelmeyi başarmıştır. Özellikle 1900'lı yılların başında Rusların ortaya koyduğu “Panslavizm” ve “sıcak denizlere inme politikası”, Türkler ve Ruslar arasındaki sorunların derinleşmesine neden olan en önemli konu olmuştur. Daha sonrasında ise Rusların boğazlar konusundaki tutumu nedeniyle ikili ilişkilerde sorunlar yaşandığı görülmüştür. Günümüze gelindiğinde ise Rusya'nın uluslararası alanda önemi artan ve yaptırım gücü yüksek bir aktöre dönüştüğü görülmüştür. Bugün için Rusya'nın Gerek Orta Doğu'da gerek Kafkasya'da gerek Karadeniz'de gerek Orta Asya ve Balkanlar'da belirleyici politik hamlelerde bulunduğu görülmektedir.

Bu çalışmada yüzlerce yıllık bir maziye sahip olan Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel gelişimi üzerine kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyolojik bir analiz yapılmaya çalışılacaktır. İki ülke ilişkilerinde yaşanan sorunlardan ve çözüm önerilerinden bahsedilecektir. Daha sonrasında 21. yüzyılda iki ülke ilişkilerinin iyileşmesinin iki ülkenin çıkarı için ne gibi getirileri olduğu analiz edilecektir. En nihayetinde ise iki ülke ilişkilerinin gelişeceği yön ve tarz üzerine, tespitlerde bulunulacaktır.

Çalışma sürecinde Türkçe ve İngilizce kaynaklardan beslenilmiştir. Elde edilen veriler çalışmanın gövdesine eklenmiştir. Ayrıca konunun daha iyi analiz edilebilmesi için tablo ve grafikler de çalışmaya eklenmiştir. İki ülke ilişkileri analiz edilirken ilişkilerin dönemsel olarak sosyo-politik gelişimi, “karşılıklı bağımlılık” teorisi üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Bu temelde mevcut çalışmamız, bir araştırma-derleme çalışması mahiyetine ulaşmıştır.

Konunun detaylarına inmeden önce “karşılıklı bağımlılık” teoreminin anlamı ve kapsamı hakkında bir değerlendirme yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Peki, “karşılıklı bağımlılık” teorisi ne anlama gelmektedir. Genel tabirle uluslararası ilişkilerde “karşılıklı bağımlılık”, dış aktörler tarafından belirlenme veya önemli ölçüde etkilenme durumu anlamına gelmektedir. En basit tanımıyla “karşılıklı bağımlılık”, karşılıklı ihtiyacı ifade etmektedir. Dünya siyasetinde “karşılıklı bağımlılık” ise ülkeler arasında veya farklı ülkelerdeki aktörler arasında

karşılıklı etkilerle karakterize edilen durumları anlatmaktadır (Keohane and Nye, 2011: 7). Küreselleşme çağında tüm dünya ülkelerinin, toplumların ve siyasi aktörlerin gün geçtikçe daha çok “karşılıklı bağımlılık” olgusu ile ilişkilerinin güçlendiği anlaşılmaktadır.

Esasında “karşılıklı bağımlılık” teoremi, karşılıklı yarar durumlarıyla sınırlandırılmamalıdır. Böyle bir tanım, kavramın yalnızca modernist dünya görüşünün hâkim olduğu yerlerde analitik olarak yararlı olduğunu varsayar: Özellikle askeri güç tehditlerinin az ve çatışma düzeylerinin düşük olduğu yerlerde geçerli olur (Keohane and Nye, 2011: 8). Oysaki 21. yüzyılda bizlerin bu teoriden anladığı; tüm dünya coğrafyalarında devletlerin, toplumların ve aktörlerin hem maddi hem de manevi değerlerle gün geçtikçe artan bir şekilde birbirine olan ihtiyacıdır.

1. SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİNDE VE SOĞUK SAVAŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş sürecine geçmeden önce iki halk arasındaki ilişkilerin daha eski dönemlerine bakacak olursak, bilindiği üzere Tanzimat döneminde (1839-1876) başlayan ideolojik söylemler ve ardından gelen Pan-İslamcılık, Osmanlıcılık, Pantürkizm ve Batıcılık (Garbcılık) gibi ideolojik akımlar, iki temel amacı takip etmiştir. Bunlar; Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması ve güçlendirilmesi olmuştur (Ter-Matevosyan, 2019: 63). Gerek Balkanlar'da gerekse de Anadolu'da bu temelde oluşturulan tüm politikaların Ruslar tarafından tepki ile karşılandığı ve sabote edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Özellikle Rusların Osmanlı topraklarında yürütmeye çalıştığı “Panslavizm” politikasının ne kadar yıkıcı sonuçlara neden olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türk-Rus ilişkilerinde birtakım kadim kimliksel sorunların olduğunu görebilmek de mümkündür.

Daha sonraki sürece gelinecek olunursa her ikisi de Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Türkiye ve SSCB, devrim niteliğinde modernleşme yolları izlemişlerdir. İktidarın konsolidasyonundan sonra, her iki ülkedeki egemen rejimler, bilinçli olarak yeni ve farklı bir şey inşa etmeye başlamışlardır. Birisinde “ulusal”, diğesinde “sosyalist” bir

dönüşüm yaşanmıştır. Başlangıçta, iki radikal modernleşme paradigmasındaki benzerliklerin izini sürmek kolaydır (Ter-Matevosyan, 2019: 173). Daha sonrasında ise benzer özelliklerin azaldığını ve farklı kimlikli özelliklerin arttığını görebilmek mümkündür. Bu temelde devrimden Soğuk Savaş'ın başlayacağı tarihe kadar iki ülke arasında ideolojik farklılıkların geliştiği anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş'ın başladığı dönemde ise tam anlamıyla dünyanın ideolojik olarak iki ayrı kampa bölünmesi ile Türkiye'nin SSCB'nin bulunduğu kampın tam karşısında konumlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Soğuk Savaş sürecini, Türk-Rus ilişkilerinde bir "donma evresi" olarak değerlendirebilmek mümkündür. Bu süreçte her iki devletin sahip olduğu ideolojilerin, siyasi tarihin ve müttefiklerin de oldukça belirleyici olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Bilindiği üzere Rus-Türk ilişkileri, Nazi-Sovyet Saldırmazlık Paktı'ndan (Molotov-Ribbentrop Paktı- 1939) bu yana kötüleşmiş olsa da Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği düşmanlığın aksiyomatik (ön analitik teorem) olduğuna ikna olmamıştır. 1939-40 senesinin kışında, İngilizlerin SSCB'ye karşı savaş planları, Kafkasya'da Sovyet karşıtı yıkımda Türk iş birliğini öngörmüştür (Tamkin, 2009: 19). Anlaşılacağı üzere Türk-Rus ilişkileri gerek Soğuk Savaş sürecinde gerekse de daha öncesindeki İkinci Dünya Savaşı sürecinde Batılı güçler tarafından sistematize edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle tarihi süreç içerisinde Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan kırılmanın nedenini Batılı aktörlerin politikaları çerçevesinde değerlendirmemiz gerekmektedir.

1941 yazına gelindiğinde ise İngiltere için savaş öncesi Türkiye'sinin üç ana imgesinden biri kapsamlı bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Artık Türk-Rus dostluğunun yeniden kurulmasından umutlu olmayan Moskova ile Ankara arasındaki anlaşmazlığın aksiyomatik olduğu anlaşılmıştır. Bu süreçte İngilizler, Türkiye'nin "önde gelen Balkan ulusu" rolüne ikna olmuşlardır (Tamkin, 2009: 32). Nihayetinde İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Rus ilişkilerinin tıkanmasına neden olan Batılı aktörün İngiltere olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde Soğuk Savaş sürecinde ise Türk-Rus ilişkilerindeki kırılmanın temel belirleyicisi ABD olmuştur. Bu nedenle Türk-Rus ilişkileri analiz edilirken Batılı aktörlerin de hesaba katılması gerekmektedir.

Bilindiği üzere SSCB-Türkiye ilişkilerinde ilk ciddi kırılma, Şubat 1942'de Ankara'nın diplomatik bölgesinde bir bombanın patlamasıyla meydana gelmiştir. Patlamanın hedefi, yara almadan kurtulan Alman Büyükelçisi Franz von Papen olmuştur. Aralarında İstanbul'daki Rus Konsolosluğu ve Ticaret Bürosu'nda çalışan iki Sovyet vatandaşının da bulunduğu çok sayıda Türk ve Rus, suikast girişimiyle ilgisi olduğu şüphesiyle tutuklanmıştır. Suikaste karışan Ruslar, iki Türk ile birlikte Ankara'da yargılanmıştır (Tamkin, 2009: 109). İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarına doğru yaşanan bu olay, Türk-Rus ilişkilerinde ciddi bir kırılmaya neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında başlayan Soğuk Savaş sürecinde de Türk- Rus ilişkilerinde yaşanan soğumanın temel belirleyicisi yaşanan bu kırılma olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde iki ülke ilişkilerinde yaşanan tıkanıklık süreci her yönü ile Türk- Rus ilişkilerini daha sonrasında da etkilemeye devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın son dönemleri, karmaşık karşılıklı bağımlılık teorisinin ilk öncülüne uygun olarak birçok platformda Türk-Rus etkileşiminin yoğunlaşmasına ve derinleşmesine tanık olmuştur. 25 yıl önce zar zor var olan askeri ilişkilerde bile bir miktar ilerleme kaydedilmiştir (Kelkitli, 2017: 19). Soğuk Savaş sürecinde Türk-Rus ilişkileri, donmuş bir kalıp içerisinde iken 1990'lar sonrasında ilişkilerde ciddi bir canlanma olduğu anlaşılmıştır. Özellikle askeri alanda artan ilişki ağı, tüm dünya ülkelerinin ilgisini çekecek bir düzeye ulaşmıştır.

Soğuk Savaş sürecinin iki ülke ilişkilerinde var ettiği kısırlık süreci, SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaş'ın hemen ardından Ankara'daki karar verme çevrelerinde hem rahatlama hem de temkinli davranmaya neden olmuştur. Balkanlar, Güney Kafkaslar ve Orta Asya'daki Sovyet hakimiyetinin kalkması ile Türkiye, siyasi, ekonomik ve kültürel ortamlar aracılığıyla bu bölgelere nüfuz etme fırsatı bulmuştur. Öte yandan, SSCB'nin sonu, Türkiye'nin NATO'nun güney kanadı ve Batı'nın jandarması olarak kendi stratejik önemini zayıflamasının habercisi olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin değeri ve Batı ittifakına aidiyeti hakkında yeni sorular gündeme gelmiştir (Kelkitli, 2017: 35). Soğuk Savaş sürecinde bir "denge politikası" üzerine kurulan Türkiye, SSCB ve NATO

ilişkileri, Soğuk Savaş sonrasında olabildiğine farklı bir forma dönüşmüştür. Türkiye'nin kendi bölgesindeki ve uluslararası alandaki artan önemi hem Batı tarafından hem de Rusya tarafından yeniden değerlendirilmeye alınmıştır. Ayrıca Türkiye de Soğuk Savaş sonrasında değişen dünya şartları içerisinde yeni bir dış politik çerçeve çizmeye çalışmıştır. Bu süreç sonrasında Türk-Rus ilişkilerinde ciddi bir artış görülmüştür.

Soğuk Savaş sürecinde Türk-Rus ilişkilerinde çok fazla öne çıkmayan Orta Asya, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus rekabetine tanık olan bir bölge olmuştur. Ancak günümüzde bölge, Türkiye ile Rusya arasındaki bir ayrılık ve rekabet bölgesinden giderek angajman ve iş birliği alanına dönüşmektedir. Bu dönüşüm, buradaki rekabetin Güney Kafkasya'dakine kıyasla daha az şiddetli olmasından kaynaklanmaktadır. (Kelkitli, 2017: 57). Tarihi olarak Türk-Rus ilişkilerinin en yoğun yaşandığı bölgeler olan Kafkasya ve Orta Asya'da halen ikili ilişkilerin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Gerek Soğuk Savaş sürecinde gerekse de sonrasında ikili ilişkilerin bu bölgeler üzerinde arttığı anlaşılmıştır. Bugün için iki ülke arasındaki ilişkilerin Kafkasya'da daha çok hassasiyet gerektirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumun temel nedeni ise bölge üzerinde var olan fay hatlarının hala canlı olmasıdır (Dağlık Karabağ sorunu gibi).

2. TARİHSEL ARKA PLAN DÂHİLİNDE SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Türk-Rus ilişkilerini dönemsel bir yaklaşımla ele alırken önceki ve sonraki dönemde varlık bulan “olay ve olgu” zincirini doğru kurmak gerekmektedir. Bu minvalde iki ülke ilişkilerinin yakın geçmişine dönecek olursak, ikili ilişkilerin Soğuk Savaş sonrasında nasıl evrimleştiğini anlamamız daha kolay olacaktır.

Anlaşılabileceği üzere Türkiye Cumhuriyeti, Pehlevi İran'ı ve Sovyet Rusya, 1920'lerde ve 1930'larda kapsamlı laikleştirici reformlar yaptılar ve devletlerinin egemen dinleri ve dini kurumlar ile ilişkilerini yeniden tanımladılar. Her üç ülkede de ortak olan, devletin mutlak egemenliğini koşulsuz olarak ilan etmesi, istekle uygulaması ve koruması

oldu. Bunun sonucunda dini kurumlar, neredeyse tüm kamusal işlevlerini ve eylem özerkliklerini kaybettiler (Başkan, 2014: 147). Devrimden sonraki süreçte gerek Rusya gerekse de Türkiye'nin ideolojik ekseninde benzer birtakım değişimler yaşadığı görülmüştür. Lakin Türk ve Rus toplumunun yaşamış olduğu siyasal dönüşümler sonucunda ciddi bir yakınlaşmanın olduğunu dile getirmek olası değildir. Bu durumun varlığını, 1990'lı yıllar sonrasında da görebilmek mümkündür.

Daha sonraki sürece gelinecek olursa, 1970'lerde Türkiye, Pehlevi İran'ı ve 1980'lerde Sovyet Rusya bir sosyo-ekonomik krize girmiştir. Bununla birlikte, en hafif tabirle kriz, büyük ölçüde her ülkenin izlediği devlet önderliğindeki ekonomik kalkınma modeli tarafından ağırlaştırılan çok sayıda sorundan kaynaklanmıştır. Kriz, sırasıyla 1979 ve 1991'de İran'da ve 1991'de de Rusya'da siyasi rejimleri çökertmiştir. 1980'de ise Türkiye'de askeri darbeye yol açmıştır. Krizin devlet-din ilişkileriyle pek ilgisi olmamasına rağmen kriz, her üç ülkede de devlet-din ilişkilerini etkilemiştir. Daha spesifik olmak gerekirse, İran'da ayrılıkçı devlet laikliği ve Sovyet Rusya'da eradikasyoncu (etkenin ortadan kaldırılması) devlet laikliği krizden sağ çıkamazken, Türkiye'nin uzlaşmacı devlet laikliği hayatta kalmayı başarmıştır (Başkan, 2014: 151). Soğuk Savaş'ın sonuna doğru Sovyet Rusya'nın ve Türkiye'nin benzer sosyo-ekonomik sorunlar yaşadığı görülmektedir. Yaşanılan sorunlar neticesinde ciddi değişimlerin yaşandığı ve bu değişimlerin dış politika da yansıdığı anlaşılmaktadır. Fakat Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında Türk-Rus ilişkilerinde bir canlanma görülmemiştir. İkili ilişkilerde var olan bu arka planın Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin çatısını oluşturduğunu dile getirmek mümkündür.

Ekim 2011'de, o zamanki Başbakan Vladimir Putin, Rusya devlet başkanı olarak üçüncü dönem için adaylığını açıkladığı zaman aynı zamanda eski Rusya'nın topraklarının çoğunu içine alacak bir Avrasya Birliği'nin kurulmasını sürdürme niyetini de açıklamıştır. Hedefi mümkün olduğunca entegre bir ekonomik alan oluşturmak, halihazırda bir gümrük birliğine katılmış üç ülke olan Belarus, Rusya ve Kazakistan ile başlayarak, birliğe katılmakla ilgilendikleri bildirilen Kırgızistan ve

Tacikistan'ın yanı sıra diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'ni de dahil etmektedir (Kanet and Piet: 2014: 1). Görüleceği üzere Putin Rusya'sının Sovyetlerin ekti alanına dönmek için öncelikle ekonomik ve sosyal adımlar atmaya başladığı sezilmiştir. Özellikle Orta Asya ve Balkanlar'da bu politikanın etkisi sezilmiştir. Türkiye için Soğuk Savaş sonrasında önemli bir gelişme olan bağımsız Türki Cumhuriyetleri'nin varlığı, Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu temelde Türk-Rus ilişkilerinin Orta Asya üzerinde çıkmaza girdiğini dile getirmek mümkündür. Bugüne gelindiğinde de Türk-Rus ilişkilerinin temel tıkanma noktasının, Orta Asya ve Kafkasya'daki Türki Cumhuriyetler ile ilişkiler olduğu görülmektedir.

Bazı açılardan, Moskova'nın dış politikasının birincil yönelimi, Vladimir Putin'in başkan olarak ilk döneminde belirginleşmiştir. Bu süreçte Putin ve danışmanları, ABD ve Avrupa Birliği ile ilişkilerde izleyecekleri dış politika yolunu henüz belirlememişlerdir (Kanet and Piet, 2014: 2). Putin iktidarının başlangıcında Batı ile ilişkilerde kesin bir yol haritasının oluşmadığı görülmektedir. Fakat Sovyetlerin etki alanına dönme konusunda ciddi bir isteğin olduğu görülmektedir. Bu temelde Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile olan kültürel ve siyasi ilişkileri, Rusya için ciddi derecede tedirginlik uyandırmıştır. Bu nedenle Türk-Rus ilişkilerinde kadim kimliksel sorunların olduğunu dile getirmek mümkündür.

Bilindiği üzere Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinde dikkat etmesi gereken konuların başında Rus kimliği gelmektedir. Rus kimliğinin karmaşık tanımı, Rus ulusunun inşasını ve tanımını şekillendirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya Federasyonu, kendisini diğer Avrupa modellerine göre tanımlamada ve güç statüsünü dikkate almada hala aynı ikileme karşı karşıya kalmıştır (Kanet and Piet, 2014: 15). Batılı ülkelere kıyasla kültürel ve siyasi olarak oldukça farklı kimliksel özelliklere sahip olan Rusya'nın sahip olduğu bu kimliksel özelliklerin Türkiye ile de ilişkilerini şekillendirdiği görülmektedir.

Anlaşılacağı üzere Rusya'nın dış politikası, çeşitli uluslararası bağlamlara bir yanıt olmasına rağmen, aynı zamanda dikkate değer derecede bir tarihsel süreklilik sergilemiştir. Monarşi ve liberalizm dönemleri

boyunca, Rusya'nın dünyayla angajmanı, çeşitli kalıcı düşünce ve davranış kalıplarını takip etmiştir. Belirsiz, genellikle değişken bir dış ortamda bir sınır ülkesi olarak Rusya, güvenliğine yönelik benzer zorluklara sürekli olarak yanıt vermek zorunda kalmıştır (Tsygankov, 2015: 4). Tarihsel süreklilik ve belirsizlik kavramları ile ilerleyen Rusya'nın dış politikası, Türkiye ile de kurduğu ilişkileri etkilemiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasındaki süreçte Türk-Rus ilişkilerinde bu durumun etkisi oldukça fazla hissedilmiştir.

SSCB sonrası Rusya'daki liberal Batılılar, demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa gibi ortak değerlere dayalı olarak ülkelerinin Batı ile yakınlığını savunmuşlardır. Liberal Batılılar, eski SSCB müttefikleriyle ilişkilere karşı uyarıda bulunmuşlardır. Rusya'nın yalnızca Batılı liberal kurumlar inşa ederek ve sıklıkla “Batılı uygar uluslar topluluğu” olarak adlandırılan koalisyona katılarak Rusya'nın tehditlerine yanıt verebileceği ve ekonomik sorunlarının üstesinden gelebileceği konusunda ısrar etmişlerdir (Tsygankov, 2015: 5). Soğuk Savaş sonrası süreçte Rus siyasetinde aktif olmaya çalışan liberallerin, Rusya'nın Batı ile daha sıcak ilişkiler kurması taraftarı oldukları görülmüştür. Lakin yaşanan süreç içerisinde Türkiye'ye karşı Rus karar alıcıların ciddi bir yakınlaşma isteği içerisinde olduğu gözlenmemiştir.

Temelde SSCB sonrası ilk on yılda Rus kimliği iki temel soru etrafında şekillenmiştir: Birincisi, uygarlık konumu olmuştur. Rusya, fiziksel, tarihsel ve kültürel olarak nereye aittir? sorusu akıllara gelmiştir. İkincisi, Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın dünyadaki yeri ile ilgili olmuştur. Çok farklı bir ülke olduğunu kabul ederek, eski sabitlerin ve kökten değişen gerçeklerin bir arada var olduğunu hesaba katarak Rusya, ne tür bir rol oynamaya çalışmalı? bu tür açık uçlu sorular, ciddi tartışmalara neden olmuştur (Lo, 2003: 11). 1990 yılı sonrası tam anlamıyla Rusya'da bir kimlik tanımı süreci başladığı anlaşılmıştır. Bu süreçte Batı uygarlığı ile bir diyalektik süreç yaşanmıştır. Mevcut durumun etkisi, Rus dış politikası üzerinde de oldukça belirleyici olmuştur. Sahip olduğu uygarlık özellikleri ile yeni bir kimlik tanımı yapmaya çalışan Rusya'nın pek tabiki ötekilerinden birisi zorunlu olarak Türk ve İslam dünyası olmuştur.

Esasında komünist yönetimin ortaya çıkışı ve SSCB'nin bir dünya gücü olarak yükselişiyile birlikte, yeni kavramlar “eritme potası”na girmiştir. Ulusal kimlik meselesi artık Avrupa ile bölgesel bir ortaklıkla sınırlı olmamış, küresel bir boyut kazanmıştır. Rusya en azından 18. yüzyıldan beri bir imparatorluk olmasına rağmen, dünyaya sunduğu evrensel fikirler, SSCB döneminde ortaya atılmıştır. Başlangıçta komünist bir “dünya devrimi”nin saf fikirlerinden türetilen bu evrenselcilik, 20. yüzyıl boyunca giderek daha az ideolojik ve daha fazla milliyetçi hale gelmiştir (Lo, 2003: 12). Gerek SSCB döneminde gerekse de Rusya Federasyonu döneminde Rusların sahip olduğu ideolojik ve milliyetçi fikirlerin ötekisinin Türk ve İslam dünyası olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Türk-Rus ilişkilerinin uzun bir dönemdir dostane bir boyuta ulaşmadığı görülmektedir.

1990’larda tüm ideolojik türlerde Rus beklentileri ile gerçekler arasındaki uçurumun endişe verici bir oranda geliştiği görülmüştür. Başta ABD olmak üzere diğer güçlerin Moskova’ya hak ettiğini düşündüğü statü ve rolü sağlayamayacağı kısa sürede anlaşılmıştır. Dünya liderleri, Rusya’nın küresel meselelerdeki önemini düzenli olarak dile getirmişlerdir. Ancak pratikte Rusya’nın endişelerinin önemsiz olduğu görülmüştür. Daha sonrasında Soğuk Savaş sonrası Amerika ile iki kutuplu bir sisteme ilişkin ilk umutların çok uzak olduğu anlaşılmıştır. Rusya’nın etkisinin sınırları çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Balkanlar’da, NATO’nun genişlemesi konusunda, Orta Doğu’da ve hatta sözde Rusya’nın arka bahçesi olarak ifade edilen Orta Asya’da Rusya’nın sınırlı etkileri görülmeye başlanmıştır (Lo, 2003: 14). Batı ile kurduğu ilişki ağı ile sorunlarını çözmeye çalışan Rusya’nın yeni sorunlara temel oluşturduğu gözlenmiştir. Özellikle Orta Asya ve Kafkasya’da oluşturmaya çalıştığı düzen ile de Türkiye ile çatışan bir konumda olduğu gözlenmiştir. Dış politikasını sadece ulusal çıkarlar üzerine kuran Rusya gerek Türk dünyası gerekse de İslam dünyası ile sorunlar yaşamıştır. Bu temelde Türk-Rus ilişkilerinde Soğuk Savaş sonrasında da ciddi sorunların yaşandığı gözlenmiştir.

3. 20. YÜZYILIN SON DÖNEMLERİNDEN 21.YÜZYILA TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

20. yüzyılın son dönemleri ve 21. yüzyılın başı, Türk-Rus ilişkilerinde Putin'in öne çıktığı bir dönem olmuştur. Bu nedenle bu bölümde Rus lider Putin'e değinmek gerektiği kanaatindeyiz. Bilindiği üzere seçimler, insanların ne istediğiyle ilgilidir, hükümet ise insanların algıladığı şeydir. SSCB döneminde seçimsiz seçimler var olmuştur. Komünist Parti, insanlara kime oy vereceklerini söylemiş ve seçim sonuçları tam anlamıyla gerçek olamayacak kadar Komünist Parti için iyi olmuştur. 1990'dan 2000'e kadar on yılda Ruslar beş serbest seçimde oy kullanmıştır. 2000 yılında Vladimir Putin, George W. Bush'tan çok daha büyük ve çok daha az tartışmalı bir seçim zaferi kazanmıştır (Rose and Munro, 2002: 1). Uzun bir dönemdir iktidarı elinde tutan Rus lider Putin, her konuda devletçi politikalar üretmeye çalışmıştır. Putin'in bu tutumu, dış politikada da etkisini göstermiştir. Otoriter bir lider özelliği sergileyen Putin'in dış politikada ortaya koyduğu genel perspektif, SSCB'nin etki alanına geri dönmek üzere ilerlemiştir.

Rusya'yı SSCB dönemindeki halinden yeni bir şeye dönüştürme idealinin Rus veya Avrupa geleneklerinden mi yoksa her ikisinin unsurlarının ve yeni özelliklerin bir karışımından mı kaynaklandığını söylemek artık yaygın bir tartışma konusudur (Rose and Munro, 2002: 4). Bu noktada Putin Rusyası'nın sahip olduğu kadim değerleri anlayabilmek için büyük resme ihtiyaç duyulmaktadır. Büyük resim, Putin Rusyası'nın iç ve dış politik eğilimlerinin tümünden oluşmaktadır. Gerek iç politikada gerekse dış politikada Rusya'nın Putin iktidarı ile beraber, bir süper güç olma arayışında olduğu sezilmektedir.

Bilindiği üzere tarihi miras, herhangi bir değişikliğin değerlendirilmesi için mantıklı bir başlangıç noktasıdır. Ancak bugün Rusya'da hangi geçmişin önemli olduğu konusunda bir konsensüs yoktur. Tarihi miras, çok sayıda değişikken gelenek içerir ve toplamda bunların sonuçları belirsizdir. SSCB günlerinde Komünist Parti, Çarlık geçmişini açıkça reddetmiştir. Filmler ve operalar, Çarların korkunç zamanları ile Stalin'in yönetimi arasında hiçbir tatsız paralellik kurulmadığından emin olmak

için Joseph Stalin'in kültür komiserleri tarafından dikkatle incelenmiştir (Rose and Munro, 2002: 16). Kısacası Çarlık döneminden SSCB'ye geçişte Rus liderlerin Çarlık mirasını reddettiği anlaşılmaktadır. Fakat Soğuk Savaş sonrasında SSCB'den Rusya Federasyonu'na geçişte ise böyle bir reddiye hareketinin oluşmadığı görülmektedir. Hatta daha öncesinde hiç olmadığı kadar SSCB ve Rusya Federasyonu arasında bir iç içe geçmişlik söz konusudur. Bu nedenle Putin Rusyası'nın sahip olduğu dış politik anlayışı, SSCB mirası ekseninde analiz etmemiz gerekmektedir. Mevcut arka plan dahilinde Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan temel açmazın nereden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Nesiller boyunca Rus halkı çeşitli yönetim biçimlerine uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Bu durum, yakın tarihte monarşiden, komünizme ve demokrasiye kadar olan yelpazeyi kapsamıştır. Bugün, ülkenin demokratik yollarla seçilmiş başkanı Vladimir Putin'in yönetimi altında, Rus halkının ülkelerinin nasıl yönetileceği konusunda daha fazla seçeneği ve daha yüksek bir sesi var gibi görünmektedir (Shields, 2002: 12). Kısa süre içerisinde yaşanan ciddi siyasal dönüşümler hem Rus halkını hem de devlet mekanizmasını yeniden şekillendirmiştir. Tüm iniş ve çıkışlara rağmen Rusya'nın kadim dış politik anlayışında ciddi bir değişim sezilmemiştir.

Bilindiği üzere 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırılarından sonra Putin, Başkan George W. Bush'u arayıp taziyelerini ve yardımını ileten ilk yabancı lider olmuştur. Soğuk Savaş günlerinden kalma eski "yardım hattı" hâlâ çalışmış ve Putin, kuleler düştükten birkaç saat sonra Air Force One'daki Bush'a ulaşmak için bu bağlantıyı kullanmıştır (Shields, 2002: 13). Her bakımdan Putin iktidarı ile ciddi bir değişim yaşayan Rusya gerek kendi bölgesinde gerekse de küresel alanda birtakım değişimlere imza atmıştır. 11 Eylül olayları sonrası ABD ile kurmaya çalıştığı ilişki ağı ile küresel ölçekli terörizme karşı duruşunu belli etmiştir.

Putin yönetiminde Rusya'daki gelişmeler, birçokları için yaşam kalitesinde artışa neden olan ekonomik reformları içermektedir. Ancak Putin'in yaklaşımı hala kişisel güce dayanmakta ve bu da kendisi ile

diğer ülkelerin hükümetleri arasında bir miktar gerginliğe neden olmaktadır. Carnegie Uluslararası Barış Vakfı Başkanı Jessica Mathews'e göre, "Putin iktidarı, yönetimini ekonomik liberalizm, pragmatik otoriterlik ve Batı yanlısı yönelim gibi bir karışıma dayandırmaya çalışmaktadır" (Shields, 2002: 14). Ulusal çıkarlar için farklı dönemlerde farklı dış politika konseptleri geliştiren Putin Rusyası, doğal olarak Orta Asya'dan Kafkasya'ya oradan da Orta Doğu'ya kadar Türkiye ile çatışan bir ilişki ağına sahip durumdadır.

Bilindiği üzere 1999 yılı bitmek üzereyken Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, görevinin bittiğini anlamıştır. Rus ekonomisi çökmüş, birçok yetkili ve iş adamı yolsuzlukla suçlanmıştır. Yeltsin'in yandaşları onu çoktan görevden almaya çalışmışlardır. Sağlığı bozulmuş, seçimler yakın görünmüştür. Onay derecesi bu kadar düşükken Yeltsin, iktidarda kalabileceğini pek tabiki düşünmemiştir (Sylvan, 2014: 5). Soğuk Savaş sonrası dönemin getirdiği zorluklar ile ciddi bir mücadele eden Yeltsin iktidarı ne iç politikada nede dış politikada başarılı adımlar atamamıştır. Daha sonrasında Putin iktidarı ile Rusya'da iki noktada temel bir değişim yaşandığı görülmüştür: Birincisi ülke içinde tam anlamıyla bir ekonomik devletleştirme süreci yaşanmıştır. İkincisi ise Rusya'nın tam anlamıyla SSCB'nin etki alanına dönmeye çalışan bir dış politika konsepti oluşturmaya çalışmasıdır. Bu nedenle Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan tıkanıklığın temel nedenini, Putin Rusyası'nın SSCB'nin etki alanına dönmeye çalışan tavrı üzerinden okumak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Putin, KGB (Sovyetler Devlet Güvenlik Komitesi) saflarında yükselmeye devam ederken, Ruslar ve SSCB bir kargaşa dönemine girmiştir. Birçok komünist, Sovyetler Başkanı Mihail Gorbaçov'un Komünist ilkeleri takip etmediğini hissetmiştir. Ağustos 1991'de Sovyet Ordusu ve Komünist Parti bir darbe düzenleyerek hükümeti ve Gorbaçov'u devirmeye çalışmışlardır (Sylvan, 2014: 23). 1991 yılı, Rusya için ciddi siyasal çalkantıların yaşandığı bir dönem olmuştur. Rus halkı kadim ilkelerini benimsemediğini düşündüğü liderlere karşı kesin bir reddedici tavır içerisinde olmuştur. Bu noktada KGB saflarından devlet başkanlığına yüküyen Putin'in, Rus halkının kadim ilkeleriyle çatıştığı sezilmemiştir.

Bilindiği üzere 1991 yılında Putin KGB'den istifa etmiştir. Petersburg belediye başkanının danışmanı olarak çalışmaya başlamıştır. 1994 yılına kadar Saint Petersburg'un ilk belediye başkan yardımcısı olmuştur. 1996'da Putin, Başkan Yeltsin için çalışmak üzere Rusya'nın başkenti Moskova'ya taşınmıştır. Kısa bir süre sonra Yeltsin, Putin'i birkaç yüksek makama atamıştır. Başkan Yeltsin, Putin'i halefi olmaya hazırlıyor gibi davranmıştır. Daha sonrasında Yeltsin, Putin'i FSB'nin (Federal Güvenlik Servisi) başına getirmiştir. FSB, KGB'nin yerini alan istihbarat teşkilatı olmuştur (Sylvan, 2014: 25). Her yönü ile Rus halkının derin hissiyatlarını yakından tanıyan Putin, iktidara gelir gelmez büyük bir ajanda tutmaya çalışmıştır. Bu ajandanın ilk bölümünü ise Rusya Federasyonu'nun en kısa sürede bir süper güç olması oluşturmuştur. Ayrıca Sovyetlerin arka bahçesi olan bölgelere tekrar hükmetmek önemli bir dış politika gerekliliği olarak vurgulanmıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrasında bağımsızlığını kazanan Türki Cumhuriyetler ile Rusya arasında kurulmaya çalışılan ilişki ağı, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin tıkanmasına sebebiyet vermiştir.

4. ORTA ASYA'DAN DOĞU AVRUPA'YA, TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

1990'ların algılanan kaosu, otokrasi tarihiyle birleştiğinde, Rus halkının devlet destekli istikrar ve düzeni arzulamasına yol açmıştır. Varoluşsal krizin eşliğinde olan Rusya, ulusun güvenliğini garanti edebileceğini iddia eden Vladimir Putin'in adında teselli bulmuştur. Bununla birlikte, Putin'in siyasi alana girmeden önceki hayatı pek de şaşırtıcı değildir. Putin, özellikle KGB tarafından benimsenen versiyonun, yani hakikaten Sovyet siyasi kültürünün bir çocuğudur (Langdon and Tismaneanu, 2020: 55). Bu özelliğini gerek iç politikada gerekse de dış politikada sergileyen Putin, Sovyetlerin nüfus alanı olarak adlandırılan bölgelerde tekrar bir süper güç gösterisi yapmaya başlamıştır. Güney Osetya Savaşı'ndan Kırım'a kadar olan Rusya müdahalelerinde bu durumun etkisini görmek mümkündür. Bu süreç içerisinde Türk-Rus ilişkilerinde çok ciddi bir artışın olduğunu söylemek mümkün değildir.

Lakin ekonomik ve siyasi konular başta olmak üzere iki ülke ilişkilerinde bir standardın yakalandığı görülmektedir.

Esasında Kremlin'in belirli bir ideolojiyi takip ettiği fikrini reddedener, önemli bir noktayı kaçırıyor gibi görünmektedirler. Bilindiği üzere bir ideolojinin liberal kapitalizm veya Marksist komünizm modellerini izlemesi gerekmez. Bu modellerin her biri, onlara nasıl ulaşılabileceği konusunda oldukça katı bir dizi hedef ve yönerge sunar. Temelde Putin'in ideolojisi nihai amacı olan bir ideolojidir. Temel amaç; Kremlin'in gücünü ve nüfus üzerindeki kontrolünü artırmaktır (Langdon, and Tismaneanu, 2020: 84). Putin'in sahip olduğu bu siyasal anlayış, Türkiye ile de ilişkilerini şekillendirmektedir. Özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da "devletlerin egemen eşitliliği" ilkesine ters düşen tavırları nedeniyle Türk-Rus ilişkilerinde sorunlar yaşandığı görülmektedir. Putin Rusyası, tam anlamıyla Sovyetlerin etki alanında "büyük abi" statüsü ile karşılanmak için mücadele etmektedir.

Bilindiği üzere 19 Ağustos 1991'de dünya basını, Sovyet Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov'a karşı bir darbe girişimini kesintisiz bir şekilde canlı olarak yayınlamıştır. KGB ile ittifak halinde, dağılmakta olan Komünist rejimin içindeki muhafazakârlar, Gorbaçov'u Kırım'daki kulübesine hapsedmiş ve olağanüstü hâl ilan etmişlerdir. Dünya basını, tanklar Moskova'nın ortasına ilerlerken darbenin, Perestroyka'nın ani sonunu hatta bir iç savaşın başlangıcını işaret edeceğinden endişelenen uzmanlar ve politikacılarla dolmuştur (Kasparov, 2015: IX). Kısa süre içerisinde yaşadığı çalkantılı süreci sonlandıran Rusya, küresel alanda önemi artan politikalar üretmeye başlamıştır. Özellikle enerji kartını doğru bir şekilde kullanmayı başaran Rusya, kurduğu enerji koridorları sayesinde Orta Asya ve Kafkasya'nın enerji kaynaklarını da dünyaya sunmak için önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının dünyaya açılmasında Türkiye'nin aktif rolü, Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan sorunların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

2015 yılının başına geldiğimizde Rus kuvvetleri, Gürcistan Cumhuriyeti'ni işgal ettikten altı yıl sonra Ukrayna'ya saldırmış ve Kırım'ı ilhak etmiştir.

şubat 2014'te Soçi'deki Kış Olimpiyatlarına ev sahipliği yaptıktan birkaç gün sonra Putin, Doğu Ukrayna'da bir savaşı körüklemiştir. Kuveyt'teki Saddam Hüseyin'den bu yana egemen yabancı toprakları zorla ilhak eden ilk kişi olmuştur. Bir yıl önce Putin'le gülümseyerek fotoğraf çekti ren dünya liderleri, daha sonrasında Rusya'ya ve onun yönetici elit üyelerine karşı yaptırımlar getirmeye başlamışlardır (Kasparov, 2015: X). Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar saldırgan bir dış politika eğilimi izleyen Rusya, bölge ülkelerinin Batı ittifakı ile yakınlaşmasına tahammül edememektedir. Özellikle eski Sovyet ülkelerinin, NATO'ya üye olmaya çalışmaları durumunda Rusya'nın saldırısı ile karşılaştıkları görölmektedir. Bu noktada uzun bir dönemdir Batı ittifakı ile beraber hareket eden Türkiye'nin de Rusya ile ilişkilerinde ideolojik anlamda ciddi bir yakınlaşma yaşanmadığı görölmektedir.

Putin'in Rusyası, açıkça bugün dünyanın karşı karşıya olduğu en büyük ve en tehlikeli tehdittir. Ancak tek tehdit değildir. Bir diğer tehdit ise küresel ölçekli terör gruplarıdır. Bu örgütler, Putin'in elindeki muazzam kaynaklara ve kitle imha silahlarına sahip değillerdir (Kasparov, 2015: XI). 21. yüzyıl dünya insanlığının iki büyük tehlikeden korunmaya çalışacağı bir sürece dönüőecek gibi görünmektedir. Birincisi, gelişen teknolojik imkanlarla beraber dünya insanlığının tehdit edebilecek eylemler yapabilme peşinde olan küresel ölçekli terörizmdir. İkinci tehdit ise her yönü ile Sovyetlerin etki alanına dönmek için mücadele eden ve bu noktada silahlı mücadeleyi de elden bırakmayan Rusya faktörüdür. Bu temel bileşenler çerçevesinde 21. yüzyılda Türk-Rus ilişkilerinde önemli sorunların yaşanması muhtemel görünmektedir.

Bilindiği üzere Sovyetler Birliği'nin çöküőü şaşırtıcı derecede hızlı ve nispeten barışçıl olmuştur. Bununla birlikte, sonuçlarını değerlendirmek ise çok daha zor olmuştur. Ardıl devletlerin çoğunda 1990'lar ve hatta 2000'lerde birkaç girişimci tip, servetlerini kazanmış olsalar bile nüfusun çoğu için büyük ekonomik sıkıntılar devam etmiştir. Bu süreçte 2014'te uygulanan Batı ekonomik ablukasına rağmen, Rusya ekonomisi büyümeye çalışmış ve oldukça sağlam bir ekonomiye sahip olabilmek noktasına yaklaşmıştır. Ancak servet nüfus arasında çok dengesiz

bir şekilde dağılmaya devam etmiştir. Rus ekonomisinin istikrarı hakkında şüpheler var olmaya başlamıştır (Boterbloem, 2018: 269). Gerek ekonomisi gerek iç ve dış politikadaki tutumu ile oldukça kırılgan bir yapıya sahip olan Rusya gerek kendi bölgesinde gerek ise dünyanın diğer bölgelerinde sorunlara neden olacak bir tutum içerisinde bulunmaktadır. Özellikle Orta Doğu ve Akdeniz'e yönelik politikaları nedeniyle önümüzdeki dönemlerde Türk-Rus ilişkilerinde yeni sorunların ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Anlaşılabacağı üzere Rusların saldırgan askeri kimliği tüm dünya insanlı tarafından bilinmektedir. Lakin bunun yanında Rusların sahip olduğu kadim dini kimliğin de tanınması gerekmektedir. Bilindiği üzere Rus Ortodoks Kilisesi'nin 1991'den sonra gücünde ve etkisinde bir artış yaşamıştır. Ancak kilisenin mevcut Rus yöneticiler tarafından genellikle pragmatist bir tarzda kullanıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle Rus Ortodoks Kilisesi, sadakat ve itaati savunarak ülkenin istikrarını korumada hükümete bir tür yardımcı işlev görmektedir. Bu, elbette Rus tarihinde oldukça eski bir gelenektir (Boterbloem, 2018: 270). Gerek tarihi gerek kültürel gerek siyasi gerekse de dini olarak Rusya ve Türkiye'nin ortak müştereklere pekte sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı'dan bugüne hem Rusya hem de Türkiye, mevcut kimliksel özelliklerini korumuş ve önemli bir değer olarak kabul etmişlerdir. Bu temelde Orta Asya ve Kafkasya'da 21. yüzyılda Ruslar ve Türkler arasında bir "değerler savaşı"nın yaşanması kuvvet ile muhtemeldir.

Rus kimliğinden bahsederken Rusların sahip olduğu milliyetçilik algısından da söz etmek gerektiği kanaatindeyiz. Bilindiği üzere Marx ve Lenin'den itibaren komünistler, bir tür saf kapitalist fenomen olarak milliyetçiliğin, evrensel eşitlik, özgürlük ve adalet vaadiyle komünizm tarafından gölgede bırakılacağına inanmışlardır. İronik olarak, Sovyet Komünizmi sonunda kendisini milliyetçiliğe teslim etmiştir. Mihail Gorbaçov'un beklentilerinden farklı olarak, yükselen milliyetçi siyasi liderler, Sovyet vatandaşlarına ülkelerinin geçmişinin ve bugününün yanlışları hakkındaki görüşlerini ifade etmelerine izin verdiğinde halk, rejiminin en ısrarlı eleştiricileri haline gelmiştir (Boterbloem,

2018: 272). SSCB'den Rusya Federasyonu'na geçişte, Rus halkının ciddi bir siyasi ve sosyolojik değişim yaşadığı görülmüştür. Özellikle siyasi alanda yaşanan değişikliğin tüm Rus halkını etkilediği anlaşılmıştır. Siyasal alanda yaşanan en önemli değişim ise komünizmin her yönü ile milliyetçiliğe teslim olması olmuştur. Gerek iç siyasette gerekse de dış siyasette milliyetçi politikalara ağırlık veren Rusya'nın, doğal olarak birçok ülke ile sorun yaşaması durumu ortaya çıkmıştır. Bu noktada Rusların sahip olduğu radikal milliyetçi duyguların, Türk-Rus ilişkilerine de zarar verdiği görülmektedir.

5. GENEL HATLARI İLE TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Her şeye rağmen Türk-Rus ilişkilerinde özellikle ekonomik boyutta önemli gelişmelerin yaşandığı da görülmektedir. Özellikle turizm ve enerji alanında iki ülke ilişkilerinde önemli gelişmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Üçüncü aktörlerin tüm engellemelerine rağmen Türk- Rus ekonomik ilişkilerinin büyük bir potansiyeli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği üzere Türkiye ile Rusya, Batı ülkelerini şaşırtan bir ortak adımla Mayıs 2011 tarihinde karşılıklı biçimde “vize” uygulamasını kaldırmışlardır. (Tokgöz, 2011: 14). Her yönü ile Türk-Rus ilişkilerde oldukça büyük bir adım olan bu gelişmeyle gerek ticari yatırımlar gerekse de turizm alanında iki ülke ilişkilerinde büyük bir ilerleme yaşanmıştır.

Esasında Türk-Rus ticaret hacminin büyük oranını Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı gaz ithalatları oluşturmaktadır. Bu Ticaretin yanında ekonomik ilişkiler, sanayi ve inşaat işleri ile turizmi de içerisinde almaktadır (Özel ve Gökçe Uçar, 2019: 4). İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin süreç içerisinde oldukça çeşitlendiği ve artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Özünde Ekonomik ve ticari ilişkiler, Rusya ile ilişkilerimizin esas boyutunu oluşturmaktadır. Rusya en büyük dış ticari paydaşlarımızdan biridir. İki devlet arasındaki karşılıklı yatırımlar 10'ar milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Bugüne kadar Rusya'da Türk müteahhitlerin hayata

geçirdiği proje sayısı 1972'ye ulaşmıştır. Toplam proje bedeli ise 75,7 milyar dolar civarındadır (<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>). İki ülke arasında yaşanan siyasi krizlerin ekonomik ilişkilere olumsuz etkileri olmasına rağmen Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin büyük bir potansiyeli olduğu anlaşılmaktadır.

Görüleceği üzere iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin en önemli boyutunu enerji ticareti oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye ve Rusya arasındaki doğal gaz ticaretinin temeli SSCB'ye dayanmaktadır. 1984 senesinde iki devlet arasında 25 sene süreli bir doğal gaz ticareti antlaşması imzalanmıştır (Demiryol, 2014: 1444). İki ülke arasında kurulan bu ilişki ağı, Türkiye ve Rusya arasında enerji tedariki ve aktarımı konusunda bir karşılıklı bağımlılık durumunun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü Türkiye, sahip olduğu stratejik konum nedeniyle Rusya'nın enerji sevkiyatı için önemli bir noktada yer almaktadır.

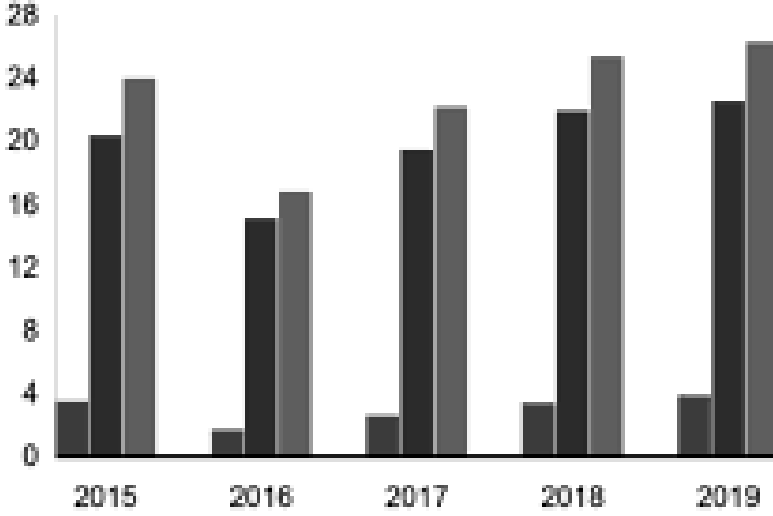
İki devletin ekonomik ilişkilerinde son dönemlerdeki kazanımlardan muhtemelen en önemlisi, Rus doğalgazının öncelikle Türkiye'ye ve Türkiye'den de diğer ülkelere sevkiyatında Mavi Akım'dan sonra Türk Akımı'nın ön plana çıkmasıdır (Zengin, 2015: 78). Her yönü ile iki ülke ilişkilerini derinleştiren bu olgu, ekonomik konulardan başlamak üzere siyasi konulara kadar yapıcı bir etki göstermiştir.

Esasında Türkiye ile Rusya arasında 1990'lı senelerde hâkim olan rekabet, daha sonrasında 2000'li senelerde konjonktürel gelişmelerin getirileri ile ama bunun da ötesinde karşılıklı oluşturulan hesaplı ve dengeli politikalarla yerini, şekillenmiş bir iş birliğine bırakmıştır (Çelikpala, 2015: 138). Her yönü ile iki ülkenin de çıkarına olan bu gelişmeler, bir taraftan iki ülke arasındaki ilişki ağını derinleştirirken aynı zamanda iki ülke arasındaki “karşılıklı bağımlılığı” da artırmıştır.

Tablo 1 Türkiye ve Rusya Dış Ticareti

Türkiye ve Rusya dış ticareti

■ İhracat (Milyar dolar) ■ İthalat (Milyar dolar)
■ Toplam

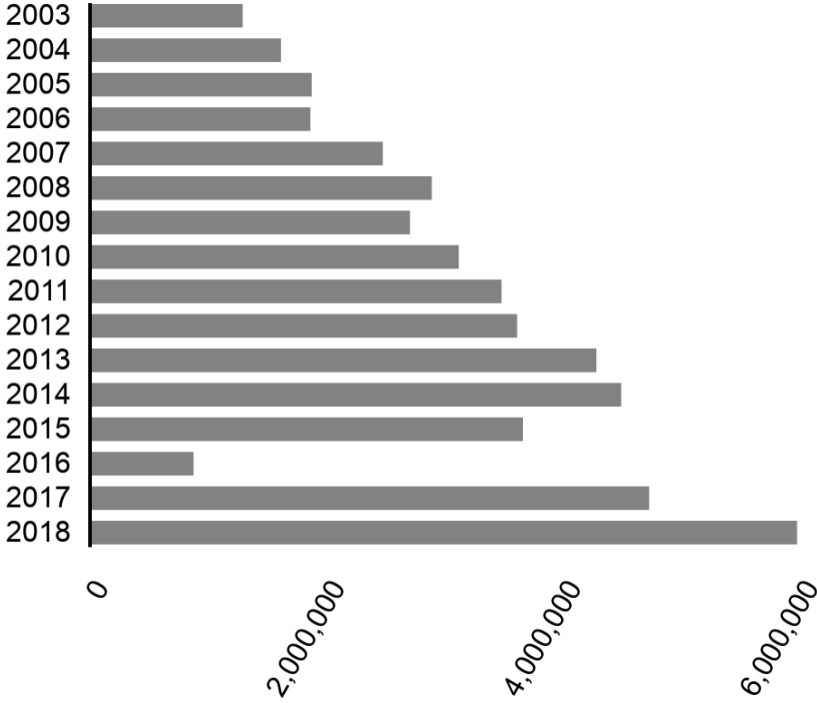

Source: TÜİK

Kaynak: Türkiye ekonomisi açısından Rusya ile ticari ilişkiler ne kadar önemli? <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-ekonomisi-acisindan-rusya-ile-ticari-iliskiler-ne-kadar-onemli-1719803>, (13.04.2020).

Mevcut veriler ışığında TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından hazırlanan **Tablo-1** incelendiğinde Türkiye ve Rusya arasında ciddi bir ticaret hacminin olduğu görülmektedir. Fakat ihracat ve ithalat rakamları arasınca büyük bir dengesizliğin olduğu görülmektedir. Bu dengesizliğin, her dönem varlığını koruduğu önemli bir şekilde kendini göstermektedir.

Tablo 2 Rusya'dan Gelen Turist Sayısı**Rusya'dan gelen turist sayısı**

Source: Kültür ve Turizm Bakanlığı

BBC

Kaynak: Türkiye ekonomisi açısından Rusya ile ticari ilişkiler ne kadar önemli? <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-ekonomisi-acisindan-rusya-ile-ticari-iliskiler-ne-kadar-onemli-1719803>, (13.04.2022).

Mevcut temelde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan **Tablo-2'**de verilen bilgiler incelendiğinde ise Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerde turizmin önemli bir bölümü oluşturduğu görülmektedir. 2000'li yılların başından günümüze Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının genel hatları ile her yıl arttığı görülmektedir. Fakat iki ülke arasında yaşanan siyasi sorunların bu sayıyı etkilediği anlaşılmaktadır. Örneğin 2016 yılında Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist oranında

ciddi bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu düşüşün muhtemel sebebi, 2015 yılında Rusya ile Türkiye arasında cereyan eden “Uçak Krizi”dir.

SONUÇ

Esasında Türk-Rus ilişkilerini, 20. yüzyıl sürecinde dört ayrı bölüm içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Birinci dönem, şüphesiz ki 1. Dünya Savaşı sürecidir. İkinci dönem, 2. Dünya Savaşı süreci olarak tarihe geçmiştir. Üçüncü dönem, Soğuk Savaş yılları olarak görülmektedir. Dördüncü ve son dönem ise Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan Rusya Federasyonu ile başlayan süreçtir. Genel itibari ile bu dört ayrı dönem incelendiğinde, Türk-Rus ilişkilerinde en ciddi kırılmanın üçüncü dönemde yani Soğuk Savaş sürecinde yaşandığı görülmektedir.

Bugün iki ülke ilişkilerinin geldiği yeri anlamak istiyorsak, Türk-Rus ilişkilerinin tarihini referans almak zorunda olduğumuzu bilmemiz gerekmektedir. Yakın tarihe dönülecek olursa, bilindiği üzere 10 Ağustos 1941 tarihli notayla İngiltere ve SSCB, Türkiye’nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini dile getirmiş böylece Türkiye aleyhine bir karara varmadıklarına netlik getirerek Alman propagandasını susturmak istemişlerdir (Başarı, 2021: 519). Bu temelde 2. Dünya Savaşı sürecinde Türk-Rus ilişkilerinde çok ciddi sorunların yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle SSCB ve İngiltere’nin 1941 tarihli hamlesi ile Türk-Rus ilişkilerinde bir iyileşme süreci yaşanmıştır

1990 yılı sonrası Rusya Federasyonu, dağılan “son modern çağ imparatorluğu”nun akabinde kendi içinde ciddi zorluklarla uğraşmak durumunda kalmıştır (Yılmaz, 2010: 28). Soğuk Savaş’tan hemen sonraki döneme denk gelen bu süreçte, Türk-Rus ilişkilerinde ciddi bir yoğunluğun yaşandığı görülmemektedir. Lakin 2000’li yıllar sonrasında Rusya’da Putin’in iktidara gelmesiyle beraber, Rusya’nın dış politikada ortaya koyduğu vizyon değişikliği ile Türk-Rus ilişkilerinde ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. Fakat Türkiye Cumhuriyetleri ile ilişkiler konusunda iki ülke ilişkilerinde açmazların yaşandığı anlaşılmaktadır.

İki önemli bölgesel güç olan Türkiye ile Rusya’nın SSCB’nin dağılmasından sonraki süreçte ilişkilerini genel olarak enerji politikaları üzerine

geliştirme gayeleri, Kasım 2015'te Türkiye'nin sınırını aşan Rus savaş uçağının düşürülmesi ile önemini yitirmiştir (İsmail ve Aliyev, 2016: 187). Enerji projeleri üzerinde iyi bir çizgide giden Türk-Rus ilişkileri, Rusya'nın tatsız hamlesi nedeniyle ciddi bir yara almıştır. Uluslararası hukuku ihlal ederek, Türk hava sahasını işgal eden Rus savaş uçağının vurularak düşürülmesi, Türk-Rus ilişkilerinde ciddi bir yara açmıştır. Fakat iki ülke arasında yaşanan siyasi süreç incelenecek olursa Türkiye'nin bu konuda ne kadar hassas olduğu, hatta bu tür ihlaller konusunda daha önce de Rusya'yı uyardığı görülmektedir. Tüm uyarılara ve uluslararası hukukun ilkelerine rağmen Rusya'nın yapmış olduğu sınır ihlali nedeniyle iki ülke ilişkilerinde, ciddi bir sorunun yaşandığı görülmüştür.

Küresel ve bölgesel barışın temini ve korunması için tarihi, siyasi, etnik ve sosyolojik bağlar ile coğrafik yapılarından kaynaklı Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu, konumlandıkları bölgede düzen ve iş birliği konusunda çok önemli bir noktada bulunmaktadırlar (Özbay, 2011: 36). Bölge ülkelerinin ekonomik gelişimi için Türkiye ve Rusya arasında gelişen ticari ve siyasi ilişkilerin, büyük bir önemi bulunmaktadır. Özellikle Orta Aysa ve Kafkasya bölgesinin sahip olduğu enerji kaynaklarının dünyaya açılmasında Türkiye ve Rusya iş birliği, hayati bir önem taşımaktadır. Bölge üzerinde kurulacak tüm ekonomik ve siyasi dengeler için Türkiye ve Rusya'ya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle hem üçüncü aktörlerin hem de Türkiye ve Rusya'nın başarılı bir dış politika oluşturabilmek için birbirlerinin sahip olduğu potansiyelleri dikkate alması gerekmektedir. Esasında "S-400 süreci" iki ülke ilişkilerinin geldiği olumlu noktayı anlamak adına da önemli bir örnektir. Fakat bu süreç üzerinden iki ülke ilişkilerin daha iyi bir seviyeye ulaşması gerektiği de anlaşılmaktadır.

21. yüzyıl tüm dünya toplumlarında "karşılıklı bağımlılık"ın en yüksek olduğu yüzyıl olarak tarihe geçmeye başlamıştır. Sanattan siyasete, oradan ekonomiye, sağlığa, spor ve kültürel faaliyetlere kadar tüm dünya toplumları arasında artan bir "karşılıklı bağımlılık" süreci başlamıştır. Fakat diğer dünya toplumlarına kıyasla Türkiye ve Rusya arasında çok daha yüksek bir "karşılıklı bağımlılık" sürecinin yaşandığı görülmektedir.

Gerek ekonomik gerek siyasi gerek askeri gerekse de kültürel olarak iki ülke arasında ciddi derecede iş birliği kanallarına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. İki Doğulu güç olan Türkiye ve Rusya'nın 21. yüzyıl sürecinde ortaya çıkması muhtemel olan "yeni dünya düzeni"nde önemli aktörler olacağı anlaşılmaktadır. Bu sebeple iki ülke ilişkilerinde yaşanan sorunların çabucak çözülmesi ve iş birliği kanallarının derinleşerek artması elzemdir.

1945'ten bu yana Türkiye, Rusya ile olan ilişkileri sayesinde Batı ittifakı ile olan ilişkilerini dengelemeye çalışmaktadır. Ruslar ise her daim Türkiye ile ilişkilerini güçlendirerek Batı ittifakından koparıp Türkiye'yi yanlarına çekmeye çalışmaktadırlar. Nihayetinde Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerinde dönem dönem bir "denge politikası" yürüttüğü görülmektedir. Rusya'nın ise bu süreçten beklentisi, Batı ittifakını çatlatarak yeni bir müttefik edinebilmektedir. Bugün gelinen noktada ilişkilerin derecesi ve kapsamı konusunda belirleyici olan unsurun Moskova'nın tutumu olduğunu belirtmek gerekmektedir. Özellikle son dönemlerde Rusya'nın tam manası ile bir SSCB mirasçısı gibi davranmaya başlaması gerek Rusya'nın diğer ülkelerle gerekse de Türkiye ile ilişkilerinde bir takım açmazlara neden olmaktadır.

İki toplum arasındaki tarihi sürece yeniden dönecek olursak, Türkler ve Rusların tarihte birçok kez savaşmaları bir rastlantı değildir. Her iki ülke de neredeyse aynı bölgeler üzerinde liderlik kurmak isteyen iki komşu güç olmuştur. Ayrıca gerek medeniyet özellikleri gerekse de tarihten beklentileri her iki ülkeyi de birbirinin ötekisi olmaya itmiştir. Her iki toplum arasında farklılıkların olduğu gibi ciddi yakınlık bağlarının olduğu görülmektedir. Özellikle Osmanlı ve Çarlık Rusyası dönemleri incelenecek olursa Osmanlı topraklarında önemli sayıda Slav kökenli insanın, Rus topraklarında ise ciddi bir sayıda Türk kökenli insanın yaşadığı görülmektedir.

Bugüne gelindiğinde ise Türk-Rus ilişkilerinde en önemli başlığın enerji politikaları olduğu görülmektedir. Bu noktada Rusya, olabildiğinde ben merkezli hareket etmeye çalışmaktadır. Rusya'nın sahip olduğu bu anlayışın etkisi Karadeniz'den Libya'ya kadar kendisini

göstermektedir. Lakin bilinmesi gereken en önemli konu ise Rusya'nın enerji politikalarının başarıya ulaşabilmesi ve süreklilik göstermesi için Türkiye'nin desteğinin şart olduğudur. Türkiye olmadan Rusya'nın enerji politikalarının sürekli ve güvenli bir şekilde ilerlemesi zor bir konudur. Bu nedenle Türkiye'nin sahip olduğu sosyo-politik ve jeopolitik konunun önemi bir kere daha Rus politika yapımcıları tarafından değerlendirilmeye alınmalıdır.

Türk-Rus ilişkilerinin ticaret, turizm ve enerji konusu başta olmak üzere birçok konuda gelişim potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. İki ülke arasında kurulan ilişkilerin gelişim göstermesi sonucunda Batıya olan bağımlılığın ciddi derecede azalacağı açık bir şekilde görülmektedir. Fakat iki ülke arasında var olan ilişkiler, her daim iki ülkenin bölge üzerinde sahip olduğu çatışan siyasi çıkarlar nedeniyle yara almaktadır. Bu temelde Türk-Rus ilişkileri, uzun bir dönemde ve birden çok devlet nezdinde ele alınmalıdır. Hem Türkler hem de Ruslar, önemli iki imparatorluğun mirasına sahiptir. Her iki imparatorluk da çağının süper gücü olmaya gayret göstermişlerdir. Bugün için bu iki imparatorluğun mirasçısı olan Türkiye ve Rusya'nın gerek kendi bölgelerinde gerekse de küresel alanda çatışan siyasi anlayışlara sahip olabilmek ihtimalleri bulunmaktadır.

Bilindiği üzere bölge üzerinde yaşanan sorunların barışçıl bir temelde çözülebilmesi için Türkiye ve Rusya iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Geçtiğimiz dönemde Suriye'de yaşanan sorunun ve bugüne gelindiğinde Ukrayna'da yaşanan sorunun barışçıl bir temelde çözülmesi için Türkiye ve Rusya iş birliğine her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle gerek bölge ülkelerinin huzuru gerek Türk ve Rus halkının geleceği gerekse de Batılı aktörlere olan bağlılığın azalması için ciddi bir şekilde Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu temelde 21.yüzyıl sürecinde oluşması muhtemel olan “yeni dünya düzeni” için Türk-Rus iş birliğinin çok önemli bir eşik olduğu düşüncesini paylaşmaktayız.

KAYNAKÇA

- Başkan, B. (2014). *From religious empires to secular states: state secularization in Turkey, Iran and Russia*, New York: Routledge.
- Başarıır, M. (2021). Stalingrad Savaşı Döneminde Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri (1941-1943), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 72, ss. 491-522.
- Boy, A. (2020). Dostluktan Yol Ayrımının Başlangıcına Doğru Türk-Rus İlişkileri (1923-1938), *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, ss. 818-840.
- Boterbloem, K. (2018). *A History of Russia and Its Empire: From Mikhail Romanov to Vladimir Putin*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Çelikpala, M. (2015). Rekabet ve İş Birliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri, *Bilig /72*, ss. 117-144.
- Demiryol, T. (2018). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17, (4), ss. 1438-1455.
- Edited by Kanet, Roger E. and Piet, R. (2014). *Shifting Priorities in Russia's Foreign and Security Policy*, Farnham: Ashgate Pub Co.
- İsmail, E. ve Aliyev B. (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü, *TYB Akademi*, 17, ss. 187-211.
- Kasparov, G. (2015). *Winter is Coming: Why Vladimir Putin and the Enemies of the Free World Must Be Stopped*, New York: PublicAffairs.
- Kelkitli, Fatma A. (2017). *Turkish-Russian Relations: Competition and Cooperation in Eurasia*, Abingdon: Routledge Focus.
- Keohane, Robert O. and Nye, Joseph S. (2011). *Power and Interdependence*, Glenview: Pearson.
- Langdon, Kate C. and Tismaneanu, V. (2020). *Putin's Totalitarian Democracy: Ideology, Myth, and Violence in the Twenty-First Century*, 2020, Cham: Palgrave Macmillan.

- Lo, B. (2003). *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy (Chatham Ho-use Papers)*, Melbourne: Blackwell Publishing Ltd.
- Özbay, F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010, *Bilge Strateji*, 3, ss. 35-77.
- Özel, S. ve Uçar, Belkıs G. (2019). Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu, *edam -Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, Dış Politika& Güvenlik*, Temmuz 2019/11.
- Özsoy, B. (2019). Siyasi ve Ekonomik Perspektiften Azerbaycan-Kırgızistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarih Okulu Dergisi (Tod)*, Yıl 12, Sayı XXXVIII, ss. 751-764.
- Rose, R. and Munro, N. (2002). *Elections without Order: Russia's Challenge to Vladimir Putin*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shields, Charles J. (2002). *Modern World Leaders Vladimir Putin*, New York: Infobase Publishing.
- Sylvan, L. (2014). *Vladimir Putin Russian Leader*, Minnesota: ABDO Publishing Company.
- Tamkin, N. (2009). *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-45: Strategy, Diplomacy and Intelligence in the Eastern Mediterranean (Studies in Military and Strategic History)*, London: Palgrave Macmillan.
- Ter-Matevosyan, V. (2019). *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*, Cham: Palgrave Macmillan.
- Toprak, S. (2011). 1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri, *Toplum Bilimleri*, 5 (9), ss. 161-170.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri, *Marmara Türkiyat Araştırma-ları Dergisi*, 3, ss. 33-53.
- Tokgöz, E. (2011). Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal Of Ufuk University Institute Of Social Sciences*, Cilt/Vol: 1 Sayı/No: 1, ss. 6-14.

- Tsygankov, Andrei P. (2015). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Lanham: Rowman & Littlefield.
- Yeltin, H. (2021). Neoklasik Realizm Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri ve Ara Değişkenlerin Rolü: Andrey Karlov Suikasti, *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 4 (1), ss. 37-57.
- Yılmaz, E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri, *Journal of Management and Economics Research*, 8 / 13, ss. 27-42.
- Zengin, E. (2016). Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 4 / 1, ss. 61-103.
- Türkiye ekonomisi açısından Rusya ile ticari ilişkiler ne kadar önemli? <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-ekonomisi-acisindan-rusya-ile-ticari-iliskiler-ne-kadar-onemli-1719803>, (13.04.2020).
- Türkiye-Rusya İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (01.06.2022).

